PRELOM 8/2/05 8:56 Page 1 (Black plate)

Hrvatska historiografija XX. stoljeća:
IZMEĐU ZNANSTVENIH PARADIGMI I IDEOLOŠKIH ZAHTJEVA

PRELOM 8/2/05 8:56 Page 2 (Black plate)

Biblioteka ZBORNICI, knjiga 22.

Izdavanje Zbornika potpomognuli Ministarstvo
znanosti obrazovanja i športa

© Copyright: Institut društvenih znanosti »Ivo Pilar«, 2005.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb

UDK 930 (497.5) "19" (082)

HRVATSKA historiografija XX. stoljeća: između znanstvenih paradigmi i ideoloških zahtjeva / urednici Srećko Lipovčan, Ljiljana Dobrovšak. - Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2005. - (Biblioteka Zbornici ; knj. 22)

ISBN 953-6666-32-2

I. Historiografija - Hrvatska - 20. st.

450117157

PRELOM 8/2/05 8:56 Page 3 (Black plate)

Hrvatska historiografija XX. stoljeća:

IZMEĐU ZNANSTVENIH PARADIGMI I IDEOLOŠKIH ZAHTJEVA

Urednici:
Srećko LIPOVČAN
Ljiljana DOBROVŠAK

Institut
društvenih znanosti
Institute
of Social Sciences
IVO PILAR

Zagreb, 2005.

PRELOM 8/2/05 8:56 Page 4 (Black plate)

PRELOM 8/2/05 8:56 Page 5 (Black plate)

Predgovor

Ovaj zbornik dokumentira znanstveni skup *Annales Pilar 2002.* koji je održan pod istim naslovom, HRVATSKA HISTORIOGRAFIJA XX. STOLJEĆA: IZMEĐU ZNANSTVENIH PARADIGMI I IDEOLOŠKIH ZAHTJEVA.

Dvadeseto je stoljeće bilo doba tzv. «guste povijesti», obilovalo je ratovima, revolucijama, teritorijalnim, državno-pravnim, organizacijskim i ideološkim promjenama, kako u Europi tako i u Hrvatskoj. Neke su promjene (1945. i 1990./91.) imale strukturalni značaj (mijenjaju se društveni, politički i gospodarski sustavi), a one druge (1918., 1929., 1941., 1971.) značajke svojevrsnih preokreta s reformnom, ratnom, ideološkom i ponegdje revolucionarnom pozadinom. Autori su u svojim izlaganjima pokušali objasniti kako je u tim turbulentnim vremenima prolazila historiografija, kako su se u svojim metodološkim pretpostavkama proučavali problemi s kojima se struka suočavala, u okviru pogodnosti ali i ograničenja općedruštvenog konteksta. *Zbornik* svjedoči da je tema koju je organizator skupa predložio zainteresirala velik broj historičara, neovisno o tome u kojoj instituciji rade, kakve su im specijalizacije, generacijska pripadnost, svjetonazorske ili druge razlike. Sudjelovali su povjesničari koji istražuju *sva* razdoblja i probleme, pokazali različite pristupe i iskustva, iznijeli različita stajališta i ocjene. U *Zborniku* su objavljena gotovo sva priopćenja; tek neki nam sudionici nisu pravodobno poslali svoje tekstove, pa smo umjesto toga objavili sažetke koje su poslali za Programsku knjižicu (str. 13, 263, 277, 281).

Zbornik je podijeljen na tri poglavlja, iza svakog slijede transkribirane i autorizirane *rasprave*. Na kraju želimo napomenuti da opasnost od ideologizacije historiografije uvijek postoji, u svim političkim i društvenim sustavima, ali jedino nepristranost, slobodno razmišljanje i traganje za što točnijom slikom proteklih zbivanja može obogatiti povijesnu znanost. Tim vrednotama ova knjiga želi biti skroman doprinos.

Urednici

PRELOM 8/2/05 8:56 Page 6 (Black plate)

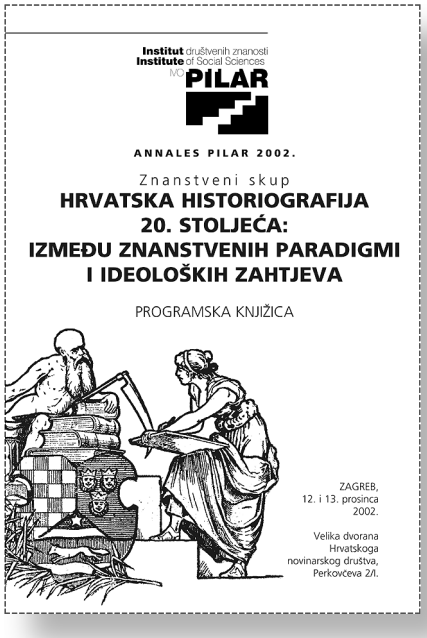

ANNALES PILAR 2002.

Znanstveni skup

Hrvatska historiografija XX. stoljeća: IZMEĐU ZNANSTVENIH PARADIGMI I IDEOLOŠKIH ZAHTJEVA

Zagreb, 12. i 13. prosinca 2002.
Velika dvorana Hrvatskoga novinarskog društva, Perkovčeva 2/I.

• PROGRAMSKI I ORGANIZACIJSKI ODBOR •

Krešimir BUŠIĆ
Ivan ČIZMIĆ
Ljiljana DOBROVŠAK
Bruna ESIH
Zlatko HASANBEGOVIĆ
Željko HOLJEVAC
Josip JURČEVIĆ
Srećko LIPOVČAN (predsjednik)
Dragutin PAVLIČEVIĆ
Ines SABOTIČ

PRELOM 8/2/05 8:56 Page 7 (Black plate)

• PROGRAM ZNANSTVENOG SKUPA •

Četvrtak, 12. 12. 2002.

9.00 h

Svečano otvaranje skupa.
Pozdravna riječ ravnatelja Instituta, Vlade Šakića

9.15 h

Početak rada skupa
- uvodna riječ predsjednika Programskog i organizacijskog odbora

PRVA SJEDNICA
Predsjedaju: Srećko Lipovčan, Ivan Čizmić

9.30 - 11.15 h

Josip JURČEVIĆ:
Uzroci i posljedice ideologizacije hrvatske historiografije tijekom XX. stoljeća

Agneza SZABO:
Problemi hrvatske historiografije u XX. stoljeću s posebnim osvrtom na terminologiju i školske udžbenike

Ante BIRIN:
Ideološke politizacije i najnovija hrvatska historiografija (1989. - 2002.)

Ivo GOLDSTEIN:
O partijnosti u doba socijalizma do revizionizma 90-tih: ima li građanska historiografija šansu?

Jure KRIŠTO:
U političkom vrtlogu: 30 godina *Časopisa za suvremenu povijest*

Miroslav BERTOŠA:
Doba Kliofobije: ideološke opsjene i osobna iskustva
- Neke uspomene na historiografiju druge polovice prošloga stoljeća

11.15 - 11.30 h

Odmor - kava

11.30 - 13.00 h

RASPRAVA O PODNESENIM PRIOPĆENJIMA

13.00 - 13.30 h

Zakuska

PRELOM 8/2/05 8:56 Page 8 (Black plate)

DRUGA SJEDNICA
Predsjedaju: Josip Jurčević, Agneza Szabo

13.30 - 15.00 h

Zlatko MATIJEVIĆ:
»Magnum Crimen« hrvatske historiografije
ili Hrvatski katolički pokret i stvaranje jugoslavenske države
u političko-ideološkoj retorti dr. Viktora Novaka (1914.-1918.)

Srećko LIPOVČAN:
Nedovršeni opis: *Jugoslavenska nacionalistička omladina*

Hrvoje MATKOVIĆ:
Obilježja radova o NDH

Franjo ŠANJEK:
O problemima hrvatske crkvene historiografije (1941.-2000.)

Željko HOLJEVAC:
Između znanosti i politike
- Eseji dr. M. Šufflaya »Hrvatska u svijetlu svjetske
historije i politike« iz 1928.

15.00 - 16.30 h

RASPRAVA O PODNESENIM PRIOPĆENJIMA

Petak, 13. 12. 2002.

TREĆA SJEDNICA
Predsjedaju: Zlatko Matijević, Hrvoje Matković

9.00 - 10.45 h

Dalibor BROZOVIĆ:
Hrvatski jezik i književnost

Ante STAMAĆ:
Povijesti hrvatske književnosti u XX. stoljeću

Mile BOGOVIĆ:
Glagoljica kao historiografski problem

Ivica PRLENDER:
Identitet Dubrovnika

Stjepan ĆOSIĆ:
Historiografija o Dubrovniku:
od ideološkog gradiva do interdisciplinarne otvorenosti

Petar STRČIĆ:
Problematika Istre

PRELOM 8/2/05 8:56 Page 9 (Black plate)

10.45 - 11.00 h

Odmor - kava

11.00 - 12.15 h

Dragutin PAVLIČEVIĆ:
Problem sinteza hrvatske povijesti

Ivan ČIZMIĆ:
O iseljavanju i iseljenicima iz Hrvatske

Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE:
Teme na nametnutom čekanju povijesne obrade
- Neki primjeri iz gospodarske povijesti
Slavonije, Srijema i Baranje

Mirela SLUKAN ALTIĆ:
Kartografski izvori između povijesti i politike ili kako lagati kartama

12.15 - 13.45 h

RASPRAVA O PODNESENIM PRIOPĆENJIMA

Završna riječ i završetak rada ANNALES PILAR 2002.

PRELOM 8/2/05 8:56 Page 10 (Black plate)

PRELOM 8/2/05 8:56 Page 11 (Black plate)

Sadržaj

Josip Jurčević
Hrvatski domovinski rat i suvremeni hrvatski identitet 13

Agneza Szabo
Problemi hrvatske historiografije u XX. stoljeću
s posebnim osvrtom na terminologiju i školske udžbenike 17
Ideološke politizacije i najnovija hrvatska historiografija
(1989. — 2002.) 31

Ivo Goldstein
Od partijnosti u doba socijalizma do revizionizma devedesetih
- Ima li građanska historiografija šansi? 57

Jure Krišto
Ideologija/politika i historiografija:
primjer Časopisa za suvremenu povijest (1969. — 1999.) 73

Miroslav Bertoša
Doba kliofobije: ideološke opsjene i osobna iskustva
- Neke uspomene na historiografiju druge polovice prošloga stoljeća 99

• *RASPRAVA I. 12. prosinca 2002., 10.45 — 12.45 h* 111

Zlatko Matijević
»Magnum Crimen« hrvatske histriografije
- Hrvatski katolički pokret i stvaranje jugoslavenske države
u interpretaciji Viktora Novaka 135

Srećko Lipovčan
»Beogradska komponenta« u postanku Jugoslavenske nacionalističke omladine
- Dopuna nedovršenu opisu u sintezama hrvatske povijesti
od Šišića do Pavličevića, 1920. — 2002. 167

Hrvoje Matković
Obilježja radova o Nezavisnoj državi Hrvatskoj 197

Dragutin Pavličević
Problemi hrvatskih povijesnih sinteza XIX. i XX. stoljeća 213

Željko Holjevac
Šufflayevi eseji između znanosti i politike
(Dr. Milan pl. Šufflay, Hrvatska u svijetlu
svjetske historije i politike, Zagreb 1928.) 235

• *RASPRAVA II. 12. prosinca 2002., 15.00 — 16.30 h* 249

Ante Stamać
Povijest hrvatske književnosti u XX. stoljeću 263

Mile Bogović
Glagoljica kao historiografski problem 267

PRELOM 8/2/05 8:56 Page 12 (Black plate)

Stjepan Ćosić
Historiografija o Dubrovniku: od ideološkog gradiva do interdisciplinarne otvorenosti 277

Petar Strčić
Hrvatska historiografija u Istri 281

Franjo Šanjek
Suvremena hrvatska crkvena historiografija između želja i stvarnosti (1941. — 2000.) 285

Ivan Čizmić
O literaturi i izvorima za istraživanje iseljavanja i iseljenika iz Hrvatske 293

Zlata Živaković-Kerže
Teme na nametnutom čekanju povijesne obrade - Neki primjeri iz gospodarske povijesti Slavonije, Srijema i Baranje 299

Mirela Slukan Altić
Kartografski izvori zmeđu povijesti i politike ili kako lagati kartama 313

• *RASPRAVA III. 13. prosinca 2002., 12.15 — 13.45 h* 335

Sudionici - biobibliografski podaci 355

I s p r a v l j a m o !

Poštovani čitatelji,
dogodila nam se tehnička omaška: na stranicama 13. i 15.
otisnut je krivi tekst (najavljen i u *Sadržaju* na str. 11),
pa Vas molimo za ispriku. Ispravni tekst glasi:

Josip JURČEVIĆ
Institut «Ivo Pilar», Zagreb

UZROCI I POSLJEDICE IDEOLOGIZACIJE HRVATSKE HISTORIOGRAFIJE TIJEKOM XX. STOLJEĆA

Polazište rada je kako se porijeklo niza problema s kojima je danas suočena hrvatska historiografija može pratiti od završnih desetljeća XIX. stoljeća, kada su teške društvene prilike u Hrvatskoj bitno utjecale na nastanak i strukturiranje suvremene hrvatske historiografije. Tada se hrvatska historiografija uključila u rješavanje društvenih problema na način koji je znanstvenu paradigmu dovodio u ovisnost o političkim zahtjevima. U narednim razdobljima Hrvatska je bila u sve nestabilnijim povijesnim okolnostima koje su sustav hrvatske historiografije sve više podređivale neznanstvenim interesima. Taj negativni povijesni proces imao je radikalne razmjere u razdoblju, gotovo polastoljetnog, vladanja komunističkog totalitarizma druge Jugoslavije.

Posljedice koje su nepovoljna povijesna događanja ostavljala na cijelo hrvatsko društvo posebno su se prepoznavale na historiografskoj razini, jer su politički zahtjevi historijsku znanost opravdano smatrali temeljnom identitetskom znanošću.

U tom kontekstu ovaj rad navodi niz pokazatelja i izvodi zaključke o osnovnim određenjima hrvatske historiografije u XX. stoljeću te ukazuje na buduće perspektive njenog razvoja.

PRELOM 8/2/05 8:56 Page 14 (Black plate)

PRELOM 8/2/05 8:56 Page 13 (Black plate)

Josip JURČEVIĆ
Institut »Ivo Pilar«, Zagreb

HRVATSKI DOMOVINSKI RAT I SUVREMENI HRVATSKI IDENTITET

PRELOM 8/2/05 8:56 Page 14 (Black plate)

PRELOM 8/2/05 8:56 Page 15 (Black plate)

Do početka 1990-ih godina hrvatski nacionalni identitet oblikovao se u izuzetno nepovoljnim povijesnim okolnostima u kojima su o hrvatskim povijesnim procesima i određenjima identiteta uglavnom odlučivali čimbenici i interesi koji su se nalazili izvan hrvatskog društva. Na taj način hrvatska identitetska obilježja su sustavno pretvarana u stereotipe, tj. u potpuno ili djelomično iskrivljenu sliku.

Međutim, granične situacije tijekom događanja Hrvatskog domovinskog rata razvidno su, s jedne strane, pokazale neutemeljenost nametnutih stereotipa, a s druge strane dovele su do (samo)prepoznavanja tradicionalnih, povijesno utemeljenih određenja hrvatskog nacionalnog identiteta.

Izlaganje na skupu i rad će — s motrišta socijalne povjesnice — obraditi navedenu temu, kao i probleme koji su i nadalje ostali otvoreni, naročito glede institucijskog njegovanja hrvatske identitetske baštine i utjecanja na daljnje oblikovanje identiteta.

PRELOM 8/2/05 8:56 Page 16 (Black plate)

PRELOM 8/2/05 8:57 Page 17 (Black plate)

Agneza SZABO
Zagreb

PROBLEMI HRVATSKE HISTORIOGRAFIJE U XX. STOLJEĆU S POSEBNIM OSVRTOM NA TERMINOLOGIJU I ŠKOLSKE UDŽBENIKE

PRELOM 8/2/05 8:57 Page 18 (Black plate)

PRELOM 8/2/05 8:57 Page 19 (Black plate)

Uvjerena sam da pod dobro poznatim terminom historiografija, svi razumijemo različita povijesna djela, odnosno pismeno uobličene iskaze povjesničara o povijesnim činjenicama. U tom smislu historiografija jest i rezultat povijesti kao znanosti. Stoga je i tema mojega izlaganja koji su to problemi, dakako najvažniji, s kojima se susretala hrvatska historiografija u tijeku XX. st. i kako ih je rješavala.

Dakako, među najstarijima i uvijek aktualnim problemima svake historiografije, pa tako i naše hrvatske, jesu problematika izvora, njihova identifikacija i obrada, pitanja metodologije, pitanja stručne terminologije, i dakako, izobrazba stručnjaka. Među novijim problemima, i to bitnim problemima XX. st., ukoliko govorimo, ili barem to želimo, govoriti o povijesti kao znanstvenoj disciplini, svakako su nastojanja povjesničara, kao i njihove sposobnosti, da se othrvaju interesima vladajućih ideologija, iza kojih redovito stoje određene političke stranke, pa i udruženja, kakova su osobito slobodno zidarstvo, koje osobito u tijeku modernoga XX. st. nastoje na ovaj ili onaj način, učiniti historiografiju svojom sluškinjom.

Spomenula sam *na ovaj ili onaj način*: riječ je dakako o različitim metodama prisile, ili pak ucjenjivanja u pogledu stjecanja položaja, primjerice u doba Khuen-Héderváryjeva režima, ili prve Jugoslavije, a u doba totalitarnih režima, koji postižu svoj uspon nakon god. 1945. također i kod nas, i o teškim kaznenim sankcijama u slučaju neposluha, ili pak izlaženja iz smjerova vladajuće političke ideologije. Takve su sankcije različite vrste političkih progona, a u blažim varijantama zapostavljanja, koja se osobito ističu u ne dobivanju odgovarajućih zaposlenja, ne dobivanju stanova (dakako u razdoblju 1945. — 1990.), itd. Oni pak, koji su se odlučili na historiografsko služenje interesima vladajućih ideo-

PRELOM 8/2/05 8:57 Page 20 (Black plate)

logija, bilo iz vlastitog uvjerenja, bilo kao oportunisti (sve dok nekoji od njih ipak nisu bili otkriveni) bili su nagrađivani, i to na različite načine, a kulminacija tako zasluženih priznanja, bila su visoki društveni status i visoka mjesta u struci (instituti, fakulteti), zajedno s javnim priznanjima korifeja povijesne znanosti. To dakako ne želim opširnije dokazivati također i iz razloga što su brojni sudionici iz toga razdoblja također i iz područja historiografije, još i danas, što nam je i drago, naši suvremenici i zapaženi znanstvenici.[1] Posljedica takova stanja jest izbjegavanje nacionalnih tema u historiografiji, izbjegavanje kritičkih znanstvenih rasprava, bez vrijeđanja, omalovažavanja, ili drugih posljedica u smislu političkih sankcija, a potom i još do danas neprevladana činjenica, da i unatoč jake historiografske produkcije, osobito u posljednja dva ili tri desetljeća, nemamo moderne sinteze povijesti hrvatskoga naroda. Ta bi sinteza trebala obuhvaćati cjeloviti korpus hrvatskoga naroda zajedno s iseljeništvom i brojnim obilježjima socijalne povijesti u čijem će žarištu i istaknuto mjesto pripadati i doprinosu žena na brojnim područjima opće kulture i prosvjete.

Također mislim, da nije potrebno mnogo dokazivati, kako su u tijeku XX. st. brojna povijesna djela, pa i sinteze, prožete idejom jugoslavenstva, dakako u službi novonastale jugoslavenske države, kako prve, tako i druge. Istaknuti predstavnik takovog služenja je Ferdo *Šišić*, koji gotovo sva svoja djela, više ili manje, a pogotovu glasovitu sintezu *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, prožimao stajalištima unitarističke nacionalne koncepcije. Taj su Šišićev put, više ili manje slijedili i mnogi drugi povjesničari, među kojima ovdje ističem najprije Josipa *Horvata*, odnosno njegovu *Političku povijest Hrvatske (1936-1938)* pretisak (1980), koja također ima i elemente povijesti hrvatskoga društva, osobito u drugoj njegovoj knjizi *Kultura Hrvata kroz 1000 godina* (u dva sveska, 1939; 1942) i koja je pred nekoliko godina doživjela i ponovljeno izdanje.[2] Tako primjerice i u posljednjem izdanju inače dragocjene Šišićeve knjige *Pregled povijesti hrvatskoga naroda* koja je u posljednjem svojem izdanju objavljena u nakladi Matice hrvatske (1962.) koja je u načelu i do danas zadržala svoju vrijednost, čitamo uz obilje terminoloških problema i među ostalim i to, da je ban Josip Jelačić bio »bez svake sumnje, iskren i odan jugoslavenski patriot, ali ipak u prvom redu austrijski oficir onoga vremena, to jest: čovjek slijepo odan bečkom dvoru i njegovim dinastičkim interesima« što ovdje ne smatram potrebnim dalje komentirati.[3] Osim toga u Šišićevu predgovoru

PRELOM 8/2/05 8:57 Page 21 (Black plate)

spomenute Horvatove knjige *Politička povijest Hrvatske* nalazimo uz ostalo također i obilje srbizama u smislu korištenja jezika, kao i obilje spornih terminoloških problema na koje ću se, samo u odabranim primjerima osvrnuti nešto kasnije. U istu skupinu služenja vladajućim ideologijama osobito unitarizma, možemo ubrojiti i svojevrsno apologetsko djelo Vitomira *Koraća, Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, koja je krajem tridesetih godina prošloga stoljeća objavljena u tri obimna sveska, i tako redom.

Kao što sam istaknula, ne mogu ulaziti u konkretnu analizu upravo spomenutih djela, kao i mnogih drugih u smislu identifikacije njihova služenja ideologiji jugoslavenstva, također i zbog uistinu razgranate historiografije u doba jugokomunističkog režima nakon 1945. godine, koji je doduše ponešto popuštao nakon sloma 1971. godine, premda je svoju oštrinu zadržao sve do započetih demokratskih promjena 1990. Stoga smatram, uz odabrane primjere, također za potrebno upozoriti i na genezu takovog »znanstvenog« pristupa u historiografiji, koju, prema sadašnjim mojim istraživanjima nalazimo već u tijeku uspona politike hrvatskog narodnog preporoda (1835. — 1848.), a pogotovu u tijeku druge polovice XIX. st. i to u radovima utemeljitelja moderne hrvatske historiografije. Tako u doba uspona hrvatskog narodnog preporoda možemo istaknuti ustvari i jedino historiografsko djelo pod naslovom *Ogledalo Iliriuma* iz pera župnika *Ivana Šveara* (1839. — 1842.), koji je »zadojen ilirskom idejom« početke hrvatske povijesti nalazio u drevnoj prošlosti Ilira, premda je s druge strane ipak i to na hrvatskome jeziku dao neki cjeloviti pregled nacionalne povijesti od ilirskih vremena do godine 1790.

Kao što je poznato, nakon uspona politike hrvatskog narodnog preporoda, koje kulminira instalacijom bana Josipa Jelačića (1848.) kao i sazivom prvog hrvatskog *zastupničkog* Sabora, uslijedilo je razdoblje *novog carskog apsolutizma* (1851. — 1860.) poznatog i pod neispravnim imenom *Bachovim*, a koje je onemogućilo svaku javnu političku djelatnost i u Hrvatskoj. Zato su nekoji ranije istaknuti preporoditelji, među kojima najprije Ivan *Kukuljević Sakcinski*, potražili neku vrstu naknade u mogućnostima znanstvenoga rada. Na području razvoja moderne historiografije, koja se nastoji temeljiti na izvornoj arhivskoj građi, prvorazredno mjesto pripada upravo Ivanu Kukuljeviću, a jedno desetljeće kasnije, dakle nakon sloma apsolutizma i povratku ustava (1860.) i Šimi *Ljubiću*, Matiji *Mesiću*, te osobito Franji *Račkome*, ali i Jugoslavenskoj akademiji znanosti i

PRELOM 8/2/05 8:57 Page 22 (Black plate)

umjetnosti nakon njezinog utemeljenja (1867.) koja danas s pravom nosi naslov Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (konačno nakon demokratskih promjena 1990.). Uza sve poštivanje historiografske baštine koju su nam ostavili, koja je dragocjena osobito u pogledu povijesnih izvora, dakle arhivske građe, koja je uvjet *sine qua non* svake znanstvene historiografije, valja ipak kazati, da su svi, a osobito Kukuljević i Rački, dijelom iz političkih uvjerenja, a dijelom i kao oportunisti, ipak postavljali i temelje pseudoznanstvenom služenju, dakako političkim ideologijama. Ovdje prvenstveno mislim na jugoslavizam, koji će uskoro naći i većinsko mjesto u Hrvatskome saboru, i koji je bez obzira na različite struje u svojem sustavu u biti svoje ideologije nosio uvjerenje da su Hrvatima u životnom interesu bliske veze s ostalim južnoslavenskim narodima, pri čemu se dilema je li moguća južnoslavenska državna i kulturna zajednica ostavila budućnosti. U tom smislu postupio je najprije Ivan Kukuljević, osnivanjem *Društva za jugoslavensku povestnicu i starine* (1850. — 1875.), a potom i osnivanjem prvog stručnog i znanstvenog zbornika pod naslovom *Arkiv za povestnicu jugoslavensku (1851-1875.)*. Prema riječima utemeljitelja, osnivanje Društva za povestnicu (...) nastalo je u vremenu kada je veća strana naroda jugoslavenskog živućeg u austrijskom carstvu (...) u takav tužan položaj pala da su nam tuđinci istu žicu naše povestnice silom preseći (...) te lukavim načinom potkopavati namjeravali. Pri tome poslovni jezik društva jeste naš narodni jezik, dakle ne hrvatski jezik, i to zbog političkih razloga koji se oslanjaju na ideologiju južnoslavenstva. Recimo i to, da je glavni zadatak Arkiva bio doći do što kritičnije povijesti južnih Slavena koju »tuđinci iskrivljuju«. Istina, osnivanjem spomenutih institucija, Kukuljević je također postavljao i temelje ne samo modernoj arhivistici, osobito sakupljanjem izvorne građe, koju je objavljivao, već i temelje historiografskom radu na hrvatskome jeziku kojega je, kako je spomenuto nazvao *narodnim*, dajući tako, ipak svojemu djelu i izvorno znanstveno obilježje.

Najavljena obnova ustavnog poretka (1860.) kao i skori centralistički sistem kojega je vrlo brzo najavio veljački patent (1861.) ipak su davali i uvjete za intenzivniju historiografsku djelatnost. Ona se prije svega ogleda u izlaženju drugog, jednako tako važnog časopisa sa znanstvenom reputacijom Bio je to dobro poznati *Književnik* s podnaslovom *časopis za povijest srbsku i hrvatsku*, (1864. — 1866.) kojega kao glavni urednik uređuje Franjo *Rački* uz suradnju

PRELOM 8/2/05 8:57 Page 23 (Black plate)

Vatroslava *Jagića* i Josipa *Torbara*. Sve to nije sporno. Ali je, sporno i štoviše, osobito važno i nešto drugo. Naime, oba spomenuta časopisa, kao i njihovi utemeljitelji, u službi su južnoslavenske ideologije, odnosno njezinih političkih stranaka, kojima su Ivan Kukuljević i Franjo Rački, trajno ili privremeno pripadali, i kao takovi zastupali njihove političke programe. Tako su primjerice, Kukuljevićevo Društvo za povjesnicu jugoslavensku, a jednako tako i njegov časopis Arkiv, zajedno sa svojim financijskim utemeljiteljima kao i suradnicima nastavili tražiti izlaz, ili ako hoćemo politička rješenja u južnoslavenstvu, osobito u smislu zajedničkog otpora Beču, a potom i Budimpešti (1860. — 1868. — 1873.). Istina, Ivan Kukuljević se relativno brzo razočarao i u južnoslavenstvu, prije svega zbog hrvatskog i srpskog »nesporazuma« osobito u pogledu Bosne, i to još prije izbijanja Bosansko-hercegovačkog ustanka (1875. — 1878.). Zato Kukuljević već u tijeku samoga ustanka mijenja naziv Društva za povestnicu (...) u *Hrvatsko arheološko društvo*, a naziv Arkiva u *Hrvatski arheološki vestnik* (1878.), koji kao takovi stoje i danas. Slično je postupao i drugi utemeljitelj moderne hrvatske historiografije, Franjo Rački.

Naime, jugoslavenska ideologija upućivala je Račkoga na istraživanja koja su uključivala interese za šire jugoslavensko područje. Tako je već na početku djelatnosti Jugoslavenske akademije (1868.) objavio svoje dobro poznato djelo o *pokretu na slavenskom jugu koncem XIV. i početkom XV. st.*, a kasnije i više rasprava *o borbi južnih Slavena za državnu neodvisnost u XI. vieku.* Dakako, za razdoblje hrvatske narodne dinastije dragocjena su i Račkijeva nastojanja u pogledu kritičkoga ispitivanja autentičnosti sačuvanih isprava do XII. st. To mu je omogućilo iskorak iz spomenute ideologije pa je dosta kasnije objavio opis *Hrvatske prije XII. vieka glede na zemljišni opseg i narod* (1881.), a pogotovu izradu njegova najznačajnijeg djela *Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća* na kojem je, kao što je poznato radio sve do svoje smrti. Kao istaknuti suradnik biskupa Strossmayera, sudjelovao je također i u kreiranju politike Liberalne narodne stranke. Tako je Rački imao i osobito značajnu ulogu i u političkome radu Sabora (osobito 1861. te 1865. — 1867.) u kojemu je, osim sudjelovanja u izradi poznatog saborskog članka 42/1861. također zauzeto sudjelovao kod izrade i brojnih zakonskih prijedloga: O gimnazijama jugoslavenskim, O kazalištu jugoslavenskom, O muzeju jugoslavenskom, O jeziku jugoslavenskom, itd. Upravo zbog takovih postupaka i najnovija hrvatska histo-

PRELOM 8/2/05 8:57 Page 24 (Black plate)

riografija o istome je Saboru (1861.) kao i njegovu radu u velikoj svojoj većini još danas zadržala ocjenu, kao jednome od najznačajnijih Sabora u hrvatskoj povijesti.[4] Prešutila je pri tome činjenice, da je saborska opozicija imala negativno mišljenje o južnoslavenskoj politici većine, te uporno isticala, kako takova politička rješenja nisu dobra za Hrvatsku. Tako je primjerice već ranije ali i u tijeku saborskoga rada (1861.), proslavljeni saborski zastupnik Ante Starčević isticao dobro poznatu ideju koja je glasila da *hrvatski narod sam o svojoj sudbini odlučuje u hrvatskoj državi, priznatoj međunarodnim ugovorima* (...). A već ranije, Shvativši da »ilirska ideja« nije urodila plodom Starčević je odlučno odbacio svaki *slavizam* kao *izmišljotinu metafizičku*. A u nešto kasnije objavljenom humoristično-satiričkom listu *Zvekan* (1867.) Starčević je i ponovno ocijenio slavensko ime kao *tuđi nadimak koji označava sužnja i koji nema značenje narodnoga imena*. Štoviše, *Slavjanstvo* ili *slavjansko bratstvo*, prema Starčeviću samo su prazne riječi, *jer za te sanjarije bez svakoga sadržaja nema temelja u prošlosti, nema razloga u sadašnjosti, a ni izgleda u budućnosti*. Zato takovo političko *ludovanje* u pogledu tobožnjeg *slavjanskog bratstva* (...) *razbija napredak i pripravlja nam očitu propast*. Gotovo jednaka, ali i znatno manje zaoštrena politička stajališta zastupao je i zagrebački nadbiskup Juraj Haulik, tada jedan od istaknutih podupiratelja politike Samostalne narodne stranke. Za vrijeme burnih saborskih rasprava u pogledu rješavanja »državno-pravnih problema« koje uključuju odnos Hrvatske prema Ugarskoj, a jednako tako i prema Austriji (nakon veljačkog patenta), u svome opširnom govoru od 31. srpnja 1861. jasno je upozorio Sabor, kako u njegovu sastavu imade onih *koji si vrlo mnogo obećavaju od s druženja jugoslavenskih narodah* (...), ali on ipak ne bi *mogao uztvrditi da će domovini našoj ovako velikom promjenom zapasti veća sloboda, ili da će biti sretnijom* (…). Na Haulikov stav oslanjali su se i istaknuti vođe Ustavno-narodne stranke (tzv. Unionističke) i to grof Julije *Janković* i grof Ivan Nepomuk III. *Erdödy*, koji su, kao što je poznato, 13. srpnja 1861. sa još 42 člana svoje stranke demonstrativno napustili Sabor, nezadovoljni kreiranjem članka 42/1861. kao ni njegovim uvjetima u odnosu na mogući sporazum s Ugarskom. Ali su nakon kolektivnog izlaska njihove stranke iz sabornice, također o razlozima svojega istupa obavijestili kralja Franju Josipa I. Naime u pismu, što su ga vlastoručno potpisali grof J. Janković i grof. Ivan Nep. Erdödy, stoji uz upozorenje kralju na nelojalnost Sabora

PRELOM 8/2/05 8:57 Page 25 (Black plate)

prema Nj. Veličanstvu također i upozorenje na »prevratne jugoslavenske težnje« Sabora, prije svega pripadnika Narodne stranke (Strossmayerove), što je dakako, kasnije, veoma uzrujalo Sabor, kad mu je kralj putem Hrvatsko-slavonskog dvorskog dikasterija, kojemu je predsjednik Ivan *Mažuranić*, vratio pismo s navedenim optužbama. U razmatranju mogućih sankcija u Saboru je, na kraju donesena odluka, da se spomenuto pismo obojice velikaša i virilnih članova Sabora »putem novina proglasi, neka narod znade, što su ova gospoda o Saboru pisala.«[5]

Kao što je također poznato, nosioci protujugoslavenske politike bili su sve do započetih demokratskih promjena (1990.) ili prešućivani, pa njihova imena, primjerice grofa Julija Jankovića, koji je također i poznati mecena hrvatske kulture i prosvjete ne nalazimo niti u jednome leksikonu ili enciklopediji, a Haulik je uza sve mecenaštvo, koje ni u čemu nije manje od Strossmayerova, zaslužio ocjenu uglavnom reakcionarne osobe. Osim toga, u historiografiji je prešućena i činjenica da spomenute zakonske osnove iz godine 1861. s jugoslavenskim predznakom nisu nikada dobile potrebnu kraljevu sankciju. Razlog su tome promijenjene političke okolnosti, odnosno dualističko uređenje Monarhije te nametnuto utanačenje Hrvatsko-Ugarske nagodbe.

Međutim, nakon Strossmayerova razočarenja, u čijoj je biti ne samo Hrvatsko-Ugarska nagodba (1868.) i njena neuspjela revizija (1873.), nego također i propast tajnog sporazuma sa srpskim knezom Mihajlom u pogledu Bosne i njenog eventualnog oslobađanja od Austrije i dakako od Tursko-Osmanlijske vlasti, Rački se također 1874. povlači iz politike sve do 1880. god., premda i dalje ostaje predsjednik JAZU. Upravo u tom razdoblju nastaju i Račkijeva najvrjednija djela, među kojima ističem raspravu pod naslovom *Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. st.*, ili pak dragocjenu raspravu *Nacrt hrvatske historiografije od 1835. do 1885. godine* i tako redom. Prije ponovnog povratka u politiku (1880.) kada postaje jedan od nositelja politike Neodvisne narodne stranke (iza koje također stoji i Strossmayer) nastala su i druga osobito vrijedna Račkijeva djela među kojima ističem objavljivanje izvora. Uredio je *Starine* JAZU (u 26 svezaka), također je izdao dobro poznata *Documenta historiae croaticae periodum antiqua illustrantia* (1877.), te kasnije *Tomu Arhiđakona, Historia Salonitana*, i druga.

Među njihovim mlađim suvremenicima, koji su neko vrijeme i Šišićevi suvremenici, ovdje ističem Tadiju *Smičiklasa*, Vjekoslava *Klaića*, Emilija *Laszowskog*, te osobito Rudolfa

PRELOM 8/2/05 8:57 Page 26 (Black plate)

Horvata i druge, koji nisu slijedili jugoslavensku ideologiju (možda u nekim segmentima Vjekoslav Klaić), ali su zato njihova djela smatrana drugorazrednima, a nakon 1945. zabranjivana i prešućivana. Među njima, osobito je bio progonjen Rudolf Horvat, kojega su komunističke vlasti osudile na desetgodišnji gubitak političkih i građanskih prava, pa je tako umro (1947. god.), ne samo bez profesorske mirovine nego i bez javnog sprovoda. Dakako, ne treba isticati da je nakon 1945. hrvatska historiografija nastavila putem Ferde Šišića, ali je u metodološkom smislu pod jakim utjecajem marksističkog shvaćanja povijesti.

Međutim, Ferdo Šišić, kojemu su doduše prethodili Kukuljević i Rački, i kojemu se s druge strane ne može, a niti smije poreći i izuzetan doprinos na području hrvatske historiografije, bio je i ostao također i daleko veći majstor na području ideologije nacionalnog unitarizma u tijeku cijeloga XX. st. U skladu sa svojom ideologijom, postavio je i temelje regionalizacije hrvatske povijesti. Zato Šišić u svojoj *sintezi* pod već spomenutim naslovom *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, upravo u njezinu dodatku (anexu knjige), zasebno piše o povijesti Dubrovnika, zasebno o povijesti Dalmacije, zasebno o povijesti Istre, te o povijesti Bosne nakon Berlinskog kongresa (1878.), dok o iseljenoj Hrvatskoj nema niti riječi, premda je ova problematika i te kako aktualna u povijesti hrvatskoga naroda već za vrijeme režima bana Khuen Héderváryja (ali i u desetljećima nakon 1945. te ponovno nakon 1971.). Učinio je tako Šišić, ali i njegovi metodološki sljedbenici, svojevrsno historiografsko nasilje na cjelovitom korpusu povijesti hrvatskoga naroda — koji je jedan, barem na povijesnom hrvatskom tlu. Taj Šišićev, ustvari neznanstveni historiografski primjer ostao je dobrim dijelom u »modi« još i danas, a uza sve napore nije većim dijelom uklonjen niti u školskim udžbenicima, premda novi program za nastavu povijesti u osnovnim i srednjim školama o tome govori (objavljen 1995.). Šišiću također »zahvaljujemo« i za neispravne termine kao što su primjerice »Mletačka Dalmacija i Istra« umjesto Dalmacija i Istra za vrijeme mletačke vlasti, zatim »Vojna krajina« umjesto Hrvatsko-Slavonska vojnička granica, koja, kao što znamo nije bila 1881. *pripojena* Hrvatskoj već *vraćena* pod vlast Hrvatskoga sabora i bana, a jednako tako i grad Rijeka godine 1848. Tu je i stoljećima nametnuti i neispravni termin Zrinsko-frankopanska *urota* umjesto Zrinsko-frankopanski *otpor* bečkom centralizmu i apsolutizmu (na što je također upozoreno te barem načelno ispravljeno u spomenutim škol-

PRELOM 8/2/05 8:57 Page 27 (Black plate)

skim programima za nastavu povijesti, a u skladu s time i u većem dijelu udžbenika). Kao što svi dobro znamo Zrinski i Frankopan bili su ustvari branitelji hrvatskog prava i suverenosti koju je Hrvatska tada uživala, a urotnici za one koje su ih pogubili. Štoviše i sama Sv. Stolica upozorila je carski sud na neispravnost njihove odluke. Tu su i dobro poznati hvalospjevi Napoleonu kao osloboditelju i modernizatoru, premda je on također i najobičniji okupator hrvatske zemlje i rušitelj njezine kulture i civilizacije. I ovi su problemi jednim dijelom uklonjeni iz školskih udžbenika.

Na kraju ističem, da odabrane činjenice također govore da se hrvatska historiografija razvijala u neslobodnim političkim uvjetima, i dakako pritiskom njihovih ideologija. Stoga i današnje neslaženje kod dobrog dijela »modernih« povjesničara, koji si upravo na primjeru Šišićevog služenja, koje ima svoju genezu u političkim uvjetima XIX. stoljeća pa i ranije, dopuštaju, da im i nekoje međunarodne udruge daju recepte, kako treba pisati povijest, osobito školske udžbenike, također i u smislu političkog oprosta i pomirenja, a potom i u izboru gradiva. Stoga se čini, da današnjoj hrvatskoj historiografiji, odnosno njenoj znanstvenosti, prijete sve jači utjecaji, pa i pritisci globalizacije, koja, kako se također čini, pokušava ići i tako daleko, da zapostavlja povijest malobrojnih naroda i država, a u našim udžbenicima i povijest hrvatskoga naroda i države. Međutim dostojanstvo jednoga naroda, pa i malobrojnoga, među koje se ubraja i hrvatski narod, traži pravo na njegovu povijest. Stoga bi pravi globalistički udžbenik bio kad bi se na temelju dobrog poznavanja relevantnih povijesnih vrela i literature, koja bi uključivala i do sada zanemarene i prešućena područja te znanstvene metodologije i didaktike, sine ira et studio, *napisao hod Hrvatske s Europom*. Osim toga također mislim, da ne treba posebno dokazivati, da je Hrvatska otkad postoji bila i u trajnom hodu s Europom na ovaj ili onaj način, i štoviše, ona je tu Europu stoljećima branila ali jednako tako i gradila visokim dometima svoje kulture i civilizacije, a također i znanosti.

VRELA I LITERATURA (IZBOR)

DNEVNIK SABORA 1861., *Dnevnik Sabora trojedne Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije god. 1861.*, Zagreb 1862.

DNEVNIK SABORA 1865./67., *Dnevnik Sabora trojedne Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije god. 1865./67.*, Zagreb 1867.

GROSS, M. 1996., *Suvremena historiografija*, Zagreb 1996.

PRELOM 8/2/05 8:57 Page 28 (Black plate)

GROSS, M. / SZABO, A. 1992., *Prema hrvatskome građanskom društvu*, Zagreb 1992.

GRUPA AUTORA, 1998., *Dr. Rudolf Horvat, Život i djelo, U povodu 50. obljetnice smrti (1947-1997) i 125. obljetnice rođenja (1873-1998),* Zbornik referata, Koprivnica 1998; Ur. D. Feletar.

JURIŠIĆ, B. 1943., *Ante Starčević, Izabrani spisi*, Zagreb 1943.

MUŽIĆ. I. 1983., *Masonstvo u Hrvata, (Masoni i Jugoslavija)*, Split 1983.

PAVLIČEVIĆ, D. 2002., *Povijest Hrvatske,* treće dopunjeno izdanje, Zagreb 2002.

SZABO, A. 1987., *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu 1860-1873.* I, Društvena struktura nosilaca političkih i privrednih institucija, Zagreb 1987.

SZABO, A. 1988., *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu 1860-1873.* II, Društvena struktura nosilaca kulturnih institucija i članova vodeće grupe, Zagreb 1988.

SZABO, A. 1996., *Historiografija*, Hrvatski leksikon I., Zagreb 1996., 442 — 443.

SZABO, A. 1997., *Govori zagrebačkog nadbiskupa Jurja Haulika na Hrvatskom saboru 1861. te 1865.-1867. godine.* Tkalčić, godišnjak društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije, 1. Zagreb 1997., 487 — 561.

SZABO, A. 1999., *Politički stavovi grofa Julija Jankovića u Hrvatskome saboru godine 1861*, Zlatna dolina, Požega 1999, Vol. 5, Br. 1, 91 — 100.

ŠIŠIĆ, F. 1962., *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Zagreb 1962.

BILJEŠKE

[1] Kao što sam kazala, nije mi namjera utvrđivati takove slučajeve, ali ću ipak upozoriti na dobro poznati slučaj Enciklopedije hrvatske povijesti i kulture, Zagreb 1980; (Ur. I. Karaman sa suradnicima). Ona je ubrzo nakon objavljivanja oštro napadana od strane Saveza komunista Hrvatske, iza kojih je bilo i povijesnih stručnjaka, pa je ista Enciklopedija vrlo brzo povučena i zabranjena za prodaju, premda je bila pripremljena u čast 40. obljetnice Školske knjige.

[2] Zbog specifičnosti ovoga priloga, ovdje se ne mogu upustiti u sistematsku analizu navedenih djela, koja su kao i mnoga druga većinom prožeta ideologijom unitarizma, a nakon 1945. pa sve do demokratskih promjena 1990. i marksizma, ali su ipak dala vrijedne doprinose, također i u metodološkom smislu. Stoga navodim samo odabrane primjere, i mislim da je to dovoljno.

[3] Razlozi su navedeni ovdje u bilješkama 1. i 2.

[4] Mislim da bi značajnost toga Sabora, ako se o tome i može govoriti valjalo tražiti samo u problematici, odnosno neugodnom i veoma kompliciranom »raskrižju« u kojim se tada Hrvatska nalazila, a nipošto u njegovim odlukama, premda značenje čl. 42/1861. ima veliku važnost, osobito u odnosu na daljnji tijek događaja.

[5] Dnevnik Sabora 1861; Jurišić, 1943; Szabo, 1987; Szabo, 1997; 457 — 561. U istome govoru Haulik je također naglasio »da se tako važan pokret stvarih, ni bez prolivanja čovječje kri, i drugih mnogobrojnih nevoljah, a ni bez upliva evropejskih velesilah, poimence francezke, ruske i engleske neće moći dogoditi.« A potom je upitao Sabor: »Uostalom, tko bi mogao uztvrditi, da će domovini našoj ovakovom velikom promje-

PRELOM 8/2/05 8:57 Page 29 (Black plate)

nom zapasti veća sloboda, ili da će biti sretnijom, nego što bijaše kroz toliko vjekovah svoga sjedinjenja s austrijanskom carevinom? Ja barma po duši ne bi hotjeo za to jamčiti.«

PRELOM 8/2/05 8:57 Page 30 (Black plate)

PRELOM 8/2/05 8:57 Page 31 (Black plate)

Ante Birin
Hrvatski institut za povijest, Zagreb

IDEOLOŠKE POLITIZACIJE I NAJNOVIJA HRVATSKA HISTORIOGRAFIJA (1989. — 2002.)

PRELOM 8/2/05 8:57 Page 32 (Black plate)

PRELOM 8/2/05 8:58 Page 33 (Black plate)

Kako bi se mogao razumjeti problem ideološke politizacije u hrvatskoj historiografiji neizostavno je nakratko se osvrnuti na razdoblje druge polovice XIX. st. kada su rođene i oblikovane dvije hrvatske političke ideologije koje će duboko obilježiti političku povijest Hrvatske XX. st. Prva, koju možemo označiti kao hrvatsku nacionalnu ideologiju, utjelovljena u njezinu utemeljitelju dr. Anti Starčeviću i njegovoj Stranci prava, promicat će na temelju povijesnoga hrvatskoga državnog prava ideju političke nezavisnosti Hrvatske. Unatoč kasnijim oportunističkim odstupanjima od izvornog programa i razilaženjima unutar Stranke prava ideja nezavisne hrvatske države ostati će temeljnim obilježjem ove ideologije. Druga, ideologija, koju možemo označiti kao jugoslavensku nastala je na temelju ideje »o etničkom i na tome utemeljenom jezičnom i kulturnom jedinstvu južnih Slavena (premda je sadržavala shvaćanje o hrvatskoj nacionalnoj individualnosti).«[1] Početkom XX. st. iz nje će izrasti politički program sjedinjenja južnoslavenskih dijelova Austro-Ugarske i Kraljevine Srbije u jednu »jugoslavensku« državu, koja će počivati na ravnopravnom odnosu »jugoslavenskih« naroda.

Godine 1918. zbog slijeda povijesnih okolnosti koje su pratile završetak Prvog svjetskog rata ta će se ideja i utjeloviti u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (koja se od 1929. zove »Kraljevina Jugoslavija«), nikad potvrđenoj od strane Hrvatskog sabora. Unatoč tome što se nova državna zajednica u mnogim svojim aspektima pokazala drukčijom od planirane i očekivane, ne ostvarivši očekivanja da će to biti zajednica ravnopravnih »jugoslavenskih« naroda, nego se sve više promičući u proširenu, Veliku Srbiju, pobornikâ jugoslavenske ideologije među Hrvatima nije nestalo. Dio njih je bilo iz idejnih bilo iz oportunističkih razloga ostao uz Beograd i državnu unitarističku politiku koja je od Hrva-

PRELOM 8/2/05 8:58 Page 34 (Black plate)

ta, Srba i Slovenaca nastojala stvoriti jedan, »jugoslavenski« narod, a koji je trebao postati integrativnim čimbenikom »jugoslavenske« države. Dio će, pak, stati uz Komunističku partiju Jugoslavije koja je nasuprot centralistički ustrojenoj jugoslavenskoj monarhiji nudila federativni model Jugoslavije s komunističkom partijom i jedinstvenom radničkom klasom kao integrativnim čimbenicima.

Istodobno većina je hrvatskog naroda stajala uz Hrvatsku seljačku stranku čije je vodstvo, iako nacionalno orijentirano, a zbog bezrezervnog projugoslavenskog držanja utjecajnih europskih političkih krugova i metropola, napose Londona i Pariza, budućnost Hrvatske ipak vidjelo u postizanju dogovora s Beogradom, dakle u reformi Jugoslavije. Naime, čak je i većini onih koji su držali da je jugoslavenska orijentacija nešto optimalno, neminovno ili bar perspektivno bilo razvidno da jugoslavensku državnu zajednicu treba reformirati.

Nasuprot njima stajali su pobornici hrvatske državne nezavisnosti okupljeni u ustaškom nacionalističkom pokretu koji su saveznika u svojoj borbi bili prisiljeni tražiti u onim državama koje su zastupale potrebu revizije versailleskog poretka, tj. u Italiji i Njemačkoj. Time će se sukob dviju hrvatskih ideologija — nacionalne i jugoslavenske — uklopiti u sukob dviju totalitarnih, nadnacionalnih ideologija XX. st., fašizma i komunizma. Ti će sukobi za Drugog svjetskog rata poprimiti tragično krvave razmjere.

Ovaj sukob hrvatske i jugoslavenske ideologije nije, naravno, ostao ograničen samo na svoju političku dimenziju već se očitovao na svim područjima društvene djelatnosti, pa tako i na području historiografije, te će u većoj ili manjoj mjeri ostati prisutan sve do današnjih dana.

Iako je teško izbjeći opasnosti simplifikacije i generalizacije kada su posrijedi tako kompleksne teme, prikazane u tako malo riječi, brutalna ispolitiziranost pojedinih povijesnih razdoblja i tema ipak nalaže da se o tome kaže par riječi.

*

Položaj i ulogu povijesne znanosti u totalitarističkim društvima, kakvo je bilo i ono socijalističke Jugoslavije, izravno je određivala činjenica da su u tim društvima sve »društvene, političke, ekonomske, intelektualne, kulturne i duhovne aktivnosti podređene ciljevima vladara države«.[2] Svrha povijesne znanosti tako nije bila da na temelju znanstvenih paradigmi pruži odgovor na postavljena istraživačka pitanja, već je Klio, podvrgnuta Ideologiji, ideologiziranim tezama nastojala pružiti znanstveno »pokriće«. U skladu s tim,

PRELOM 8/2/05 8:58 Page 35 (Black plate)

kada je riječ o jugoslavenskoj historiografiji, mnoge su se teme iz suvremene povijesti, osobito iz razdoblja 1941. — 1945., morale uklapati u političko-ideološke okvire koje je nametala komunistička partija i jugoslavenska država. Stoga je i historiografska interpretacija tih povijesnih događaja, koja je zbog mogućnosti korištenja izvora bila zaogrnuta krinkom znanstvenosti, predstavljala, naravno, grublju ili finiju presliku »službenog« partijsko-državnog stava.[3] Suprotnim viđenjima koja su dolazila iz redova hrvatske političke emigracije, odnosno kako ju je jugoslavenska vlast tretirala »ustaške emigracije«, bilo je *a priori* oduzimano pravo na bilo kakvu znanstvenu vjerodostojnost te su takva viđenja tretirana kao »neprijateljska propaganda« za koju su prema kaznenom zakonu tadašnje države bile predviđene zatvorske kazne i do 10 godina.[4]

Tek s propašću komunističkog sustava i s raspadom jugoslavenske države te su političko-ideološke odrednice prestale biti važeće a slobodu govora odlučili su iskoristiti mnogi — i povjesničari i oni koji to nisu — kako bi, bez straha, iznijeli svoje interpretacije tih povijesnih događaja ili, pak, svjedočanstva o zločinima bivšeg režima. Među tim se radovima našlo i onih u kojima se kao protuteža jednom dogmatizmu (lijevom), uzdizao drugi dogmatizam (desni) no oni ne mogu diskreditirati niz ozbiljnih znanstvenih radova koji su narušili brojne stare i nedodirljive, ideološki nadahnute teze. »Brojne nesporne činjenice« odjednom su, kad je osvojen dovoljno širok prostor slobode da se na njih odgovori, postale i te kako sporne. Dovoljno je osvrnuti se na svega nekoliko osnovnih teza kojima se manipulira(lo).

Dvije omiljene teze jugoslavenske historiografije i njezinih epigona predstavljaju teze o Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH) kao naci-fašističkoj tvorevini i o Pavelićevoj »prodaji« Dalmacije.[5] Prva je kao svoj cilj imala dokazati kako hrvatski narod 1941. nije bio za nezavisnu državu i time ujedno marginalizirati hrvatsku državotvornu ideju u usporedbi s onom jugoslavenskom, dok je druga imala služiti kao dokaz veleizdajničkog karaktera ustaškog nacionalističkog pokreta.

Međutim, protivno tome, izvori svjedoče kako Njemačka, unatoč svojoj antiversailleskoj orijentaciji, nikada nije planirala razbijanje Jugoslavije, dok je Italija, unatoč svom laviranju između dogovora s Beogradom i razbijanja Jugoslavije, pratila politiku svog vojno nadmoćnog saveznika.[6] U tom pogledu uopće nije sporno da svi pristupačni izvori svjedoče u korist ocjene austrijskog povjesničara R. Kiszlinga kako je NDH »za kojom su hrvatski rodoljubi čeznuli već

PRELOM 8/2/05 8:58 Page 36 (Black plate)

stoljećima, nastala u proljeće 1941. kao slučajna (istaknuo A. B.) tvorevina Drugog svjetskog rata.«[7] Teza pak o Pavelićevoj »prodaji« Dalmacije Italiji predstavlja konstrukciju utemeljenu na kasnijim svjedočanstvima F. Anfusa i E. Kvaternika, dakle dvaju subjektivnih i što je važno napomenuti prema Paveliću izrazito (osobno) neprijateljski nastrojenih izvora. Sama teza, koja inače nema temelja niti u jednom službenom dokumentu, pritom svjesno prelazi i preko njemačke politike prema Sredozemlju, kojeg je Reich zapravo prepustio dominaciji Italije i preko neravnopravnog vojnog stanja na terenu stvorenog Travanjskim ratom 1941. a koje je stanje Italiji omogućilo da diktira svoje uvjete te preko činjenice da je Italija međunarodno priznanje NDH iskoristila kao sredstvo ucjene u pogledu razgraničenja s novoproglašenom hrvatskom državom.[8]

Uz netom spomenute teze najuže je vezano i prikazivanje ustaškog pokreta kao izvorno fašističkog i rasističkog čemu su kao dokazi imali služiti kako antisrpski tako i antisemitski zakoni koje je NDH donijela netom po svom proglašenju.[9] Jugoslavenska historiografija je srpsku pobunu protiv NDH prikazivala isključivo kao reakciju srpskog stanovništva na zločine i progone ustaških vlasti. Mnogo je bliže istini ako se ustvrdi da su progoni srpskog stanovništva u prvim mjesecima NDH samo pridonijeli širenju srpske pobune. Da krivnja ne leži isključivo na jednoj strani pokazuje kako sama kronologija zločina u travnju 1941. tako i izraziti antihrvatski stav znatnog dijela srpskog stanovništva koji se »nije mirio s uspostavom hrvatske države i nije ju prihvaćao bez obzira na ustaštvo«,[10] a što se pokazalo i godine 1991. u sasvim drugim povijesnim okolnostima. Što se Židova tiče istina jest da su u travnju 1941., odmah po uspostavi NDH ustaške vlasti donijele antisemitske zakone, koji su »predstavljali pravni temelj za stradanje velikog broja Židova« ali je isto tako i činjenica da su ti zakoni »doneseni pod njemačkim pritiskom i pod dojmom teških talijanskih političkih i teritorijalnih zahtjeva«.[11] I kao što u prvom slučaju srpski odnos prema NDH ni u kojem slučaju ne opravdava osvetničke mjere ustaških vlasti koje su se blažim ili drastičnijim represivnim mjerama oborile na gotovo cjelokupno srpsko pučanstvo u NDH, tako niti, u drugom slučaju, njemački pritisak ne oslobađa istu od odgovornosti za stradanja Židova. No, isto kao što te objektivne okolnosti ne mogu poslužiti kao argument za relativizaciju odgovornosti vlasti NDH one ne mogu služiti niti za preuveličavanje krivnje ili krivotvorenje povijesnih činjenica.

PRELOM 8/2/05 8:58 Page 37 (Black plate)

Osobitu ulogu u tom krivotvorenju i instrumentalizaciji povijesti imalo je manipuliranje brojem žrtava u Drugom svjetskom ratu, pri čemu je ključna uloga pripala logoru Jasenovac.[12] Razlog toj manipulaciji bio je monstruozan — brojka od 1,7 mil. žrtava rata koju su jugoslavenske vlasti podnijele Savezničkom odboru za ratnu odštetu u Parizu 1948. imala je poslužiti za dobivanje što veće ratne odštete od strane Njemačke.[13] U tom je kontekstu Jasenovac, kojeg je zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac u svom pismu dr. Anti Paveliću od 24. veljače 1943. s pravom nazvao sramotnom ljagom za Nezavisnu Državu Hrvatsku,[14] imao dvostruku ulogu. S jedne strane on se s brojkom od oko 700.000 žrtava[15] trebao uklopiti u gore spomenutu brojku, dok je s druge strane od njega stvorena »politička legenda koja je za vrijeme Drugoga svjetskog rata poslužila za rušenje Nezavisne Države Hrvatske, a nakon komunističke pobjede za brutalno uništavanje politički aktivnih dijelova hrvatskog naroda i za opravdanje nasilnog uključivanja Hrvatske u Jugoslaviju.«[16]

To hotimično krivotvorenje povijesnih činjenica bilo je jednim od načina krivotvorenja novije hrvatske povijesti XX. st. Drugi je način bilo prešućivanje. Prešućivalo se sve ono što nije odgovaralo slici o zločinačkom karakteru ustaškog pokreta i NDH ili što je narušavalo idealiziranu sliku o partizanskom pokretu i socijalističkoj Jugoslaviji. Prešućivani su tako notorni ratni zločini koje su tijekom i po završetku Drugog svjetskog rata počinili partizani. Bleiburg i Križni put, simboli hrvatskog stradanja i partizanskog zvjerstva, u jugoslavenskoj se historiografiji uopće ne spominju.[17] Prešućivani su čak i četnički zločini nad hrvatskim pučanstvom u istom tom razdoblju kao i četničko-partizanska suradnja tijekom rata.[18] Prešućivana su i stradanja i progoni koje je tijekom i nakon rata pretrpjela Katolička crkva u Hrvata na čelu sa svojim zagrebačkim metropolitom bl. Alojzijem Stepincem,[19] kolektivno protjerivanje politički nepodobnih etničkih grupa (Nijemaca i Talijana),[20] progoni i ubojstva hrvatskih političkih emigranata počinjeni od jugoslavenskih služba sigurnosti[21] itd. Sve se te teme u historiografiji počinju javljati tek nakon 1990.

Pojava literature koja je osporila i pobila »brojne nesporne činjenice« jugoslavenske historiografije izazvala je žestoku reakciju dijela intelektualaca — akademika, sveučilišnih profesora, znanstvenika — uglavnom ljevičarske provenijencije koji su ostali vjerni idealima vremena u kojem su stasali, oblikovali se i ostvarili svoje karijere a to su — bratstvo i jedinstvo jugoslavenskih naroda, samoupravni so-

PRELOM 8/2/05 8:58 Page 38 (Black plate)

cijalizam i jugoslavensko komunističko jednoumlje i totalitarizam. Tome bi se počesto mogla dodati i prikrivena srbofilija odnosno negativan odnos prema svakom obliku očitovanja i zagovaranja hrvatske nacionalno-emancipatorske i nacionalno-demokratske ideje. Umjesto protuargumenata takvi bi svoje neistomišljenike zasuli nizom optužaba — za fetišizam države i fetišizaciju hrvatske državotvorne ideje, za nekritičko prenaglašavanje svega što je u povijesti djelovalo u smjeru ili duhu hrvatske državne samostalnosti, za eskulpiranje ili minimiziranje vlastitih slabosti a nekritičko predimenzioniranje slabosti i krivnji suprotnih političkih tendencija, pa čak i za krivotvorenje i laži[22] — koje su sve stale u jednu riječ-etiketu: »revizionizam«.

Koristeći se svojim akademskim položajem kao argumentom *eo ipso* i pozivajući se na akademsku objektivnost kao »krilaticu, simbol za prikrivanje njihova strančarstva«[23] njihove su reakcije, na žalost, potvrdile ocjenu T. Macana kako se »…povijesti razdoblja drugoga svjetskog rata nije još znanstveno prišlo, a u stanovitim javnim ocjenama još uvijek se osjeća duh nesnošljivosti, nepomirljivosti, opravdavanja i optuživanja.«[24] Unatoč deklarativnom odobravanju da se svaki ratni zločin kazni, oni se stvarno protive kaznenom procesuiranju osumnjičenih pripadnika partizanskih postrojbi.[25] Za njih »jasenovački i bleiburški zločin nisu isto. Jedno je zločin genocida, a drugo je zločin osvete«[26] kao da svaki zločin nije zločin i kao da svaki zločin ne izvire iz »osvete« za neku prijašnju nepravdu!? Pripadnici »poražene« strane izvrgnuti su kolektivnoj krivnji, njima se uskraćuje pravo na zaštitu koju pruža Ženevska konvencija a evidentni ratni zločini počinjeni nad njima pokušavaju se opravdati ili čak negirati.[27] Drugim riječima znanstvenu paradigmu tih historiografskih krugova predstavlja načelo dvostrukog kriterija — jedan za pobjedničku (partizansku) a drugi za poraženu (ustašku) stranu.

Činjenica je da u Hrvatskoj i u akademskim krugovima i u široj javnosti glede događaja iz Drugog svjetskog rata u Hrvatskoj postoji ista ona podjela mišljenja koja postoji i u Sloveniji. Na svoj je način tu stvarnost pregnantno prikazao predsjednik Slovenije Milan Kučan, inače i sam baštinik komunističko-antifašističke struje: »Među nama o tim događajima postoji nekoliko istina. Pustiti svakom da živi sa svojom istinom bio bi dokaz demokratičnosti i zrelosti našeg društva.«[28]

Te je činjenice i potrebe bio svjestan i dr. Tuđman, prvi predsjednik Republike Hrvatske i hrvatski povjesničar, zbog čega je i promicao ideju pomirbe koja se u hrvatskoj

PRELOM 8/2/05 8:58 Page 39 (Black plate)

historiografiji trebala ogledati u ukidanju monopola na istinu i crno-bijele slike povijesti. Ideja koja je od njegovih protivnika bila prezirno nazvana »tuđmanizacijom« povijesti. Na žalost, ideja »pomirbe« ostala je zbog utjecaja vanjskopolitičkih čimbenika tek na deklarativnoj razini dok su stvarno i pravno cementirane podijele iz Drugog svjetskog rata a kao službeni stav Republike Hrvatske o tim događajima prihvaćene su interpretacije jugoslavenske komunističke historiografije. Naime, u svijetu u kojem je kao jedna od civilizacijskih tekovina nakon 1945. ustoličen antifašizam,[29] Hrvatska se u svojoj borbi za samostalnost našla suočena s optužbama kako se na razvalinama Jugoslavije obnavlja fašistička Hrvatska iz 1941. Stoga se hrvatska vlast, kako bi se obranila od optužbi, u Izvorišnim osnovama Ustava iz 1990. pozvala na svoju antifašističku, u stvari, komunističku prošlost.[30] Time je jedna od strana u građanskom ratu 1941. — 1945., ona komunistička, koja se (iz)borila za obnovu Jugoslavije, postala temeljem moderne Hrvatske, dok se ona nacionalistička, koja se borila za hrvatsku nezavisnost našla s onu stranu zakona. Isti je stav, u daleko grubljoj formi, ponovljen i 22. kolovoza 1997. u tzv. Budimpeštanskoj izjavi. Naime, kako bi uspostavio diplomatske odnose s Izraelom i ujedno probio međunarodnu izolaciju kojoj je bio izložen, predsjednik Tuđman je ovlastio svog opunomoćenika, tadašnjeg predstojnika Predsjednikova ureda, H. Šarinića da na sastanku u Budimpešti s izraelskim šefom ministarstva vanjskih poslova, E. Bentsurom, potpiše izjavu kojom je NDH de facto proglašena nacifašističkom i kvislinškom tvorevinom.[31]

Svoj stav o četverogodišnjem razdoblju Drugog svjetskog rata na području Hrvatske na kojem se istovremeno odvijao trostruki rat — građanski (između nacionalista i komunista), međunacionalni (između Hrvata i Srba) i svjetski (između fašizma i komunizma) — politika je tako jasno izrekla prihvativši ocjene komunističke historiografije. Povjesničarima pritom ostaje samo da se ili pokore diktatu politike i prihvate takve ocjene ili da, u protivnom slučaju, budu izloženi optužbama za revizionizam, taj novoustoličeni historiografski sinonim za fašizam.

*

Srpski pohod protiv Slovenije i zatim rat protiv Hrvatske bili su zadnja stepenica u procesu raspadanja Jugoslavije i njezina nestanka kao države, što će biti i pravno sankcionirano međunarodnim priznanjem Hrvatske i Slovenije u siječnju 1992. Istovremeno, bio je to i »potpuni slom jugoslaven-

PRELOM 8/2/05 8:58 Page 40 (Black plate)

stva kao izgledne ideologije«,[32] tog političkog ideala generacija današnjih znanstvenika i intelektualaca. Unatoč tome što je povijest neprestano potvrđivala tezu kako je Jugoslavija »diktatura ili je ne može biti«[33] mnogi su pobornici jugoslavenske ideologije i nakon njezina sloma ostali vjerni svojim mladenačkim idealima ne prestajući hrvatsku državotvornu ideju, sada oličenu u samostalnoj Republici Hrvatskoj, prikazivati uvijek u negativnom kontekstu.

Na polju povijesnih znanosti njihova je reakcija s jedne strane, kako je već spomenuto, bilo protivljenje bilo kakvoj reviziji jugoslavenske historiografije te, s druge strane, inzistiranje na reviziji najnovije hrvatske povijesti tj. razdoblja stvaranja hrvatske države i Domovinskog rata (1991. — 1995.). U slučaju ustaškog nacionalističkog pokreta i NDH njihova su nastojanja bila olakšana činjenicom da su se pobornici hrvatske državne samostalnosti našli u taboru sila Osovine te su ih njihovi protivnici, krijući se iza verbalnog antifašizma, lako mogli diskreditirati prikazujući ih kao izdanak fašističke ideologije a NDH kao fašističku tvorevinu. Kada je, međutim, riječ o Republici Hrvatskoj, otvoreni napad na politiku koja je išla za uspostavom državne samostalnosti bio je onemogućen činjenicom da je iza te politike početkom 1990-ih stao cijeli hrvatski naroda, kako se to pokazalo i na referendumu iz 1991.[34] Stoga su metom napada tih krugova postali nosioci te politike na čelu s dr. Tuđmanom, preko čije se osobne diskreditacije pokušava diskreditirati i sama hrvatska država, odnosno hrvatska državotvorna ideja koja se, eto, kroz povijest neprestano opetuje kao zločin.

Iza njihova zahtjeva za revizijom najnovije hrvatske povijesti ne stoji nikakva želja za utvrđivanjem povijesne istine već želja za obranom njihove ideologije. Stoga se raspad Jugoslavije i nastoji prikazati ne kao plod svjesne težnje exjugoslavenskih naroda[35] već kao plod nesretne pogreške, plod pomahnitalih strasti ekstremnog nacionalizma pri čemu svi snose jednaki dio odgovornosti i krivnje. Istine radi pritom treba naglasiti kako iza tih nastojanja stoji malen broj povjesničara koji putem historiografije žele posvjedočiti o ispravnosti i znanstvenoj utemeljenosti svojih političkih stavova.

Spomenuta se »revizija« provodi preko nekoliko teza. Prva od njih jest izjednačavanje S. Miloševića i F. Tuđmana i stavljanje istog moralnog i političkog predznaka između ove dvojice glavnih »negativaca« jugoslavenske bajke — prvi zato što je svojom velikosrpskom politikom bio glavnim krivcem za smrt Jugoslavije a drugi zato što je ostvarenjem

PRELOM 8/2/05 8:58 Page 41 (Black plate)

hrvatske državotvorne ideje stvarno pokopao onu jugoslavensku. Stoga i nije čudno što za hrvatske pobornike jugoslavenske ideologije, ili aktualnim političkim rječnikom rečeno »regionalne suradnje«, glavni krimen F. Tuđmana leži u tome što je kao protutežu »srpskom ekspanzionističkom nacionalizmu« suprotstavio politiku »uskog hrvatskog nacionalizma« tj. hrvatske samostalnosti a ne »politiku građanske države«, tj. reforme Jugoslavije. Politike koja je, prema njihovu mišljenju, u frontu protiv Miloševića uz druge jugoslavenske republike (BiH, Crna Gora, Makedonija) i autonomne pokrajine (Kosovo, Vojvodina) trebala uključiti i Srbe u Hrvatskoj, čiji je glavni politički predstavnik (Srpska demokratska stranka) Hrvatskoj nijekao pravo na samoodređenje i za koje je hrvatski povijesni grb, u službenoj uporabi od 1527., predstavljao isključiv i uvredljiv simbol hrvatskog nacionalizma.[36] Politike koja je trebala uključiti i srpsku opoziciju u kojoj su tada glavnu riječ vodili V. Drašković i V. Šešelj složni u mišljenju kako zapadne srpske granice trebaju ići linijom Virovitica-Karlovac-Karlobag.!? Politike koja je mogla »ojačati legitimnost hrvatske nezavisnosti«[37] kao da je referendum iz 1991. u usporedbi s tom imaginarnom politikom »građanske države« neki drugorazredni fakt.

Povrh toga, Tuđman je tobože kriv i zbog toga što svojim ponašanjem koje »ni u čem nije bilo suzdržano« ne samo da »nije spriječio masovno izbacivanje Srba s važnih položaja u državnoj upravi i drugim javnim sektorima« već je »u stvari, poticao radikalnu »lustraciju« Srba«.[38] Ako je dakle, sukladno tome, točno da je razdoblje 1991. u Hrvatskoj bilo razdoblje »opće represije nad Srbima u područjima pod hrvatskom vlašću (pokolji u Gospiću i Pakračkoj poljani)« i ako se nacionalna diskriminacija »prelila na većinu Srba«[39] onda se slika povijesti uistinu bitno mijenja. U tom slučaju ispada da su se hrvatski Srbi ne samo s pravom pobunili protiv demokratski izabrane hrvatske vlasti braneći svoju opstojnost već i to da je svaka hrvatska država, bez obzira radi li se i onoj iz 1941. ili onoj iz 1991., zločin *eo ipso.* Dakle, upravo ona teza koju su jugoslavenska historiografija i politika desetljećima postojano propagirale.[40]

Moralno izjednačen sa svojim »najboljim neprijateljem« Miloševićem, jer se eto i njegova logika »mora tražiti u uvjerenju da su nacionalna homogenizacija i uspostava »etnički čistih« država temelj stabilnosti«[41] Tuđman je prikazan i u još gorem svjetlu, kao veleizdajnik, jer je kad su sukobi započeli »vodio samoograničavajući rat, u kojem je bilo dosta ustupaka srpskim ambicijama.«[42] Odjednom je isti onaj Tuđman čije »ponašanje ni u čem nije bilo suzdržano« postao

PRELOM 8/2/05 8:58 Page 42 (Black plate)

sumnjiv zbog svoje suzdržanosti. On je »vojno nekompetentni nagodbenjak koji je Miloševiću bio spreman prodati Baranju, istočnu Slavoniju, kasnije i Prevlaku, u zamjenu za odustajanje od napada na Hrvatsku i dogovor oko Bosne«;[43] on se za pohoda JNA u Sloveniji a na prijedlog gen. Špegelja ne usuđuje napasti vojarne JNA u Hrvatskoj;[44] on bezrazložno zaustavlja napadne operacije u zapadnoj Slavoniji;[45] on je navodno dogovorio pad Vukovara[46] itd. Drugim riječima, on je posredno optužen kako je s Miloševićem vodio dogovoreni rat »namijenjen učvršćivanju vrha vlasti dviju nacionalno homogenih država.«[47]

Činjenica je, međutim, da ti »revizionisti« (ne)svjesno ne žele vidjeti ili priznati kako je godine 1991. »odnos snaga bio je u srpsku korist do razine koja je besmislena za usporedbu. Nekoliko tisuća tenkova bilo je nasuprot nekoliko borbenih vozila hrvatske policije i ručno napravljenih oklopnjaka. Takav odnos snaga nudio je ispunjenje stoljetnog sna o Velikoj Srbiji.«[48] Isto tako, takav odnos snaga nije mogao ponuditi niti ostvarenje hrvatskog sna o državnoj samostalnosti i vjerojatno zato i neki ne mogu prežaliti što Tuđman 1991. nije uletio u otvoreni ratni sukob.

Drugi vid te »revizije« predstavlja kriminalizacija Domovinskog rata, pri čemu je osobit naglasak stavljen na vojnoredarstvene akcije Bljesak i Oluja kojima je Hrvatska oslobodila svoj međunarodno priznati teritorij. Tako se konstatira kako su nakon operacije Bljesak u svibnju 1995. uslijedili »brojni hrvatski zločini i masovan bijeg Srba u srpske dijelove Bosne i uže Srbije«,[49] dok su tri mjeseca poslije u Oluji hrvatske vlasti potaknule »egzodus oko 200.000 Srba koji su mirno otišli u Bosnu i Srbiju«.[50] Međutim, o tome tko je potakao taj egzodus govori činjenica da je sam Glavni štab »Vojske Krajine« uoči Oluje dijelio letke u kojima je srpskom civilnom stanovništvu bilo naređeno povlačenje »iz rejona borbenih dejstava«,[51] a i sami su srpski civili posvjedočili kako su ih njihove vojne vlasti prisiljavale na bijeg.[52] Osim toga, kako je to ustvrdio O. Žunec, »srpska logika da se vojnim pothvatima stvaraju etnički čisti prostori bit će temelj njihova razumijevanja vlastita položaja, a posljedica toga bit će srpsko etničko samoočišćenje«[53]

I, konačno, treći oblik te revizije povijesti predstavljaju teze o dogovoru Tuđmana i Miloševića o podijeli BiH te o hrvatskoj agresiji na BiH. Iako teza o dogovornoj podijeli BiH nema uporišta niti u jednom službenom dokumentu,[54] pojedini povjesničari ipak znaju kako su se Tuđman i Milošević u Karađorđevu »očito složili o uvjetima srpsko-hrvatskog rješenja koje će obuhvatiti podjelu Bosne i Hercego-

PRELOM 8/2/05 8:58 Page 43 (Black plate)

vine i razmjenu stanovništva«[55] odnosno kako je »jedini unaprijed smišljen i pripremljen plan koji je Tuđman donio sa sobom kad je došao na vlast 1990. bio kako stvoriti samostalnu hrvatsku državu i njoj priključiti dijelove BiH«.[56]

Argumenti za postojanje tog »očitog dogovora« o podijeli BiH za njih proizlaze iz toga što su »HVO i Hrvatska vojska (HV), bez koje HVO ne bi postojao, predali Srbima ključna strateška područja. Bez njihove suradnje, srpski koridor u bosanskoj Posavini bio bi 1992. i 1993. odsječen, što bi bilo dovelo do okruženja »Zapadne Srbije« (Krajine i sjeverozapadne Bosne). A, ni bosanski Hrvati ne bi se dobrovoljno povukli iz Jajca i mnogih drugih gradova u blizini srpskih uporišta sjeveroistočno od Banja Luke.«[57] Osim toga Hrvati su svoje »separatističke ustanove" u BiH počeli stvarati nakon protuofenzive hrvatske vojske na dubrovačkoj fronti s koje se je JNA povukla uz »minimalan otpor", sintagma koja perfidno aludira na postojanje prethodnog dogovora.[58] »Dogovora« koji je proizlazio iz činjenice da je izrazito ravničarski kraj Bosanske Posavine olakšavao djelovanje nadmoćnih oklopnih srpskih jedinica;[59] da je otkazivanje poslušnosti BiH-Hrvata službenim organima državne vlasti uslijedilo već u drugoj polovici 1991. kao posljedica pasivnog držanja muslimanskih vlasti u trenucima kada je iz BiH vršena agresija na Hrvatsku;[60] da je dvostruka linija zapovijedanja, koja je proizlazila iz međusobnog hrvatsko-muslimanskog nepovjerenja i različitih koncepcija, uvelike otežavala efikasno suprotstavljanje srpskoj vojsci; iz činjenice da je rezolucija 713 VS UN-a onemogućavala hrvatskoj i muslimanskoj strani da se naoružaju i suprotstave Srbima itd.

Za te povjesničare krivnja za hrvatsko-muslimanski sukob leži isključivo na Hrvatima bez obzira na činjenicu da nakon formuliranja Vance-Owenova plana, — koji je uvažio »realnosti« na terenu »priznajući pravo na konstitutivnost tri narodne zajednice i unutar toga pravo tih zajednica na vlastiti teritorij, uz punu zaštitu manjinskih prava« — Hrvati u BiH »nisu imali nikakva razloga za otvaranje sukoba s Bošnjacima«.[61] Oni hrvatsku intervenciju u Bosanskoj Posavini smatraju legitimnom a hrvatsko povlačenje iz nje izdajom i posljedicom dogovora s Miloševićem, dok istodobno intervenciju HV-a u hrvatsko-muslimanskom sukobu koja je s obzirom na broj angažiranog ljudstva »u prvom redu bila psihološka i predstavljala »krpljenje« prevelike crte koju je HVO 1993. s mukom pokušavao održati sprječavajući da muslimanska Armija BiH u pohodu »oslobađanja« ne oslobodi zemlju i od najmanjeg konstitutivnog naroda« vide kao agresiju Hrvatske na susjednu republiku.[62]

PRELOM 8/2/05 8:58 Page 44 (Black plate)

Zanimljivo je u ovom kontekstu primijetiti kako se teze zagovornika revizije najnovije hrvatske povijesti do u detalje podudaraju sa tezama Međunarodnog kaznenog tribunala u Haagu. Za Haag su F. Tuđman i S. Milošević »igrali u istoj ekipi«,[63] optužnica protiv gen. Gotovine Hrvatsku optužuje za etničko čišćenje, u optužnici američkog tužitelja G. Kehoea, protiv gen. Blaškića, »tvrdi se da je planove o podjeli i aneksiji dijela BiH dr. Franjo Tuđman stvorio još davne 1981., dakle punih pet godina prije zloslutnog »Memoranduma« SANU, šest godina prije dolaska Slobodana Miloševića na vlast i devet godina prije napada JNA na Sloveniju.«[64] Te ideološko-političke teze jasno pokazuju kako je zbog političkih zahtjeva »cijeli postupak pred sudom u Haagu klasični politički proces na kojemu se traži krivac i kazna za one koji su srušili Jugoslaviju — zemlju koja je nastajala kao čedo i glavna uzdanica liberalizma sila Antante, a u stvarnosti se prometnula u degeneriranu nakazu najcrnjih oblika diktature«.[65] Uz pomoć domaćih »revizionista« najnovije povijesti te političke teze Međunarodnog kaznenog tribunala u Haagu postaju i »znanstveno« utemeljene a zahtjevi za revizijom povijesti u tom se kontekstu pokazuju kao ideološka paradigma koja i historiografski treba osuditi krivce za smrt Jugoslavije.

*

Kako smo vidjeli u prethodna dva poglavlja pojam revizionizma u hrvatskoj historiografiji ima krajnje kontradiktornu primjenu te ispolitizirane motive i ciljeve. Kada je riječ o reinterpretaciji događaja iz razdoblja Drugog svjetskog rata, odnosno reviziji teza jugoslavenske historiografije, tu je očito da branitelji »neprikosnovenih« povijesnih »istina«, koje su svojedobno formulirane i svima desetljećima nametane kao svojevrsne »dogme« u razdoblju totalitarizma, nastoje prikazati revizionizam kao nešto krajnje negativno, kao ispolitizirani pokušaj da se umanji ili čak negira krivica i odgovornost jedne političke ideje tog razdoblja (tj. hrvatske ideje), a preuveliča ona druge (jugoslavenske ideje). Međutim kada je riječ o povijesnoj reviziji razdoblja 1991. — 1995. onda revizionizam odjednom postaje za njih pozitivna kategorija; tu se susrećemo s nastojanjem da se — tobože u ime povijesne istine — *de facto* izokrenu i povijesne činjenice i interpretacija i valorizacija svega što se u tom razdoblju događalo. Što je stoga uopće revizionizam i što se, u stvari, pod tim pojmom podrazumijeva?

U suvremenim se enciklopedijama pojam revizionizam najčešće tumači u kontekstu socijalističke ideologije kao oznaka za »određene tipove devijacija od ustanovljenog

PRELOM 8/2/05 8:58 Page 45 (Black plate)

marksističkog gledišta.«[66] Tek ponegdje nailazimo i na tumačenje revizionizma kao »historiografskog pristupa koji nastoji da reinterpretira povijest na način koji podupire određene stajalište.«[67]

U historiografskim se krugovima, pak, mišljenja oko toga što se pod revizionizmom ima podrazumijevati razilaze. Navodeći kako »sama riječ ima čudnu povijest koja zaslužuje prikaz«, Pierre Vidal-Naquet tumači pojam »revizionizam« kao doktrinu »prema kojoj genocid izvršen od nacističke Njemačke nad Židovima i Ciganima nije postojao već se smatra kao mit, basna ili prevara.«[68] To povezivanje pojma »revizionizam« i negiranja holokausta dovelo je do toga, kako je to u svojoj studiji o revizionizmu u Njemačkoj i Austriji konstatirala B. Bailer-Galanda, da »većina ljudi shvaća tzv. 'revizionizam' tek kao drugu riječ za pokret negiranja holokausta«.[69] Autorica je pritom zaključila kako, prema njenom mišljenju, »'revizionizam' pokriva nešto više tema od samog negiranja nacional-socijalističkih masovnih ubojstava« te revizionistička istraživanja svodi na dva glavna područja tema: prvo se odnosi na Drugi svjetski rat i nacističku krivnju za ratne zločine, dok se drugo tiče nedjela protiv Židova, osobito negiranja planiranog i izvršenog masovnog ubojstva milijuna Židova u industrijskim razmjerima.[70]

No, unatoč tome što koriste pojam revizionizam kako bi označili ona historiografska nastojanja koja idu za negiranjem holokausta i sami Vidal-Naquet i Bailer-Galanda svjesni su razlike između tih pojmova. Prvi tako razlikuje »apsolutni« i »relativni« revizionizam, tj. negiranje holokausta i legitimni revizionizam, dok Bailer-Galanda navodi kako je upravo zbog toga što »većina ljudi shvaća tzv. »revizionizam« tek kao drugu riječ za pokret negiranja holokausta« kasnije predloženo »da se umjesto riječi revizionizam koristi riječ »negiranje««.

Protivno ovom mišljenju G. McFee smatra kako revizionizam »primijenjen na povijest znači da povjesničari osporavaju prihvaćenu verziju uzroka ili posljedica povijesnih događaja. Kao takav, on je prihvaćen i važan dio historičarskih nastojanja koji služi dvostrukoj svrsi — stalnom preispitivanju prošlosti kao i poboljšavanju njezina razumijevanja.« Navodeći tri primjera legitimnog historijskog revizionizma McFee kao primjere uzima: Alan J. P. Taylora, koji je iznio »nove interpretacije događaja koji su prethodili Drugom svjetskom ratu (…) minimalizirajući Hitlerovu ulogu u tim događajima u odnosu na uobičajene interpretacije«; Daniela J. Goldhagena koji »je prikazao kao nevažan, ako ne i izravno odbacio, utjecaj Hitlera i nacističke stranke« u od-

PRELOM 8/2/05 8:58 Page 46 (Black plate)

nosu na postojeći duboki ukorijeni antisemitizam koji je postojao u Njemačkoj u to doba i Christiana Gerlacha koji je, tumačeći Goebbelsov i Himmlerov dnevnik, došao do ocjene kako se datum Hitlerove odluke o istrebljenju Židova ima prije datirati u prosinac 1941., negoli u kasno proljeće ili rano ljeto, kako se do sada vjerovalo.

Ovakvom se tumačenju pridružuje i prof. Ben S. Austin izlažući svoje mišljenje kako je »povijesni revizionizam savršeno legitiman, respektabilan i potreban pristup povijesnoj analizi« te da su »negatori holokausta usvojili izraz 'revizionizam' kao pokušaj da se predstave kao respektabilni i legitimni.« Pritom dalje navodi kako je »presudno za razumijevanje i borbu te pobijanje negiranja Holokausta jasno razlikovanje između negiranja i revizionizma« kao i to da je »jedan od najpodmuklijih i najopasnijih aspekata suvremenog negiranja Holokausta, a la Arthur Butz, Bradley Smith i Greg Raven, činjenica da oni pokušavaju predstaviti svoj rad kao ugledan znanstveni rad pod maskom 'povijesnog revizionizma'.«[71]

Na kraju jedno zanimljivo tumačenje pojma revizionizam, koje je u kontekstu nevezanom za Drugi svjetski rat, dao je irski povjesničar P. B. Elis. Odbacujući pojam »revizionizam« primijenjen na povjesničare, autor svoj stav obrazlaže time što, prema njegovu sudu, »revizionizam znači čin revizije, ispravljanja, poboljšanja ili reinterpretiranja iz novih izvora. Tako su svi povjesničari koji zavrjeđuju svoju plaću revizionisti. Etiketa je besmislena.«[72]

Iako hrvatskoj javnosti pojam »revizionizam« nije nepoznat nego se, dapače, putem medija široko rasprostranio zanimljivost predstavlja činjenica da do danas još nije izašao niti jedan suvisli publicistički članak a kamoli ozbiljna historiografska studija o tome što je to u stvari »revizionizam«. Izuzetak, u određenoj mjeri, predstavlja jedno poglavlje u spominjanoj knjizi I. Goldsteina »Holokaust u Zagrebu« posvećeno pitanju revizionizma u hrvatskoj historiografiji (»O revizionizmu u historiografiji«).[73] U njemu se autor, uz kratku ocjenu o revizionizmu općenito[74] usredotočio na pitanje revizionizma u Hrvatskoj, koji se, kako je on to ustvrdio, u Hrvatskoj pojavio 1989./90. godine »kao historiografska retardacija i društveno-politička anomalija« čije je »osnovno polazište — fetišizam države i fetišizacija hrvatske državotvorne ideje«.[75] Najveći dio poglavlja pritom je posvećen autorima čija su djela, prema sudu I. Goldsteina, »revizionistička«. Kao »ključnu osobu« u »hrvatskom historiografskom revizionizmu« navodi se dr. Franju Tuđmana i njegovu knjigu »Bespuća povijesne zbiljnosti«, koja je u »samim temelji-

PRELOM 8/2/05 8:58 Page 47 (Black plate)

ma hrvatskog historiografskog revizionizma«.[76] Osim njega se kao viđeniji »revizionisti« navode i J. Jareb, A. Benigar, M. Cota, J. Krišto, J. Jurčević, J. Pečarić i P. Vučić.[77]

Ono što zaslužuje pozornost u rečenom poglavlju jesu dvije stvari. Prva je ta da se nekritički izjednačavaju stručni historiografski radovi i školovani povjesničari s onima koji to nisu čime se svi »revizionistički« radovi svode na istu razinu što bi bilo isto kao i izjednačiti radove A. J. P. Taylora s onim D. Irvinga. S druge strane, revizionizam je, citiranjem isključivo onih radova koji su vezani uz Holokaust i stradanje Židova u Drugom svjetskom ratu, poistovjećen s negiranjem holokausta što nije i ne može biti točno. Na taj se način revizionizam i stručno i moralno diskvalificira i izgoni iz povijesne znanosti te mu se oduzima znanstveni legitimitet, što možda može imati svoje političko ali zasigurno ne i znanstveno opravdanje.[78]

Koliko je takav pristup revizionizmu pogrešan neizravno je konstatirala M. Gross obazirući se na problem objektivnosti i pristranosti u historijskom istraživanju:

»Mnogi povjesničari i povjesničarke uvjeravaju čitateljstvo da su njihovi fragmentarni i perspektivni rezultati istraživanja »cijela istina«, dakle odbijaju mogućnost alternativnih tumačenja. Umjesto toga, moralo bi biti prirodno i prihvatljivo da drugi povjesničari provjeravaju iskaze i iznose drugačija mišljenja, ako to ne čine neargumentirano i isključivo ideološko-političkim etiketiranjem. Naposljetku, *svaki iskaz zastaruje i zahtijeva reviziju* (istaknuo A. B.), što sam i sam potvrdila ovom knjigom.«[79]

UMJESTO ZAKLJUČKA: IRSKI PRIMJER POLITIZACIJE HISTORIOGRAFIJE

Kako je to u svom, već spominjanom, radu »Revizionizam u irskim povijesnim djelima« opisao Peter B. Ellis[80] i u irskoj historiografiji, kao i u onoj hrvatskoj, postoje dvije, gotovo istovjetne historiografske škole. Ističući kako povijest nije jednostavno nabrajanje činjenica već moralna interpretacija tih činjenica, on je te dvije škole irske historiografije — nacionalističku i revizionističku — sagledao upravo s te točke.[81] »Nacionalistička« interpretacija irske povijesti postala je, kako autor navodi, opće prihvaćena tek nakon 1921. i stjecanja nezavisnosti Republike Irske, do kada je irska historiografija bila u rukama unionističke škole. Ta je interpretacija povijesti počivala na stavu kako »irski narod ima moralno pravo boriti se za svoju političku, ekonomsku, društvenu i kulturnu nezavisnost protiv imperijalističke etike svog

PRELOM 8/2/05 8:58 Page 48 (Black plate)

velikog susjeda«. Taj je stav bio prihvaćen sve do 1969. i početka novih borbi u Sjevernoj Irskoj, kada su u Dublinu počeli razmišljati o tome kako da zaštite međusobne odnose Dublina i Londona. Stoga su se, naravno nimalo slučajno, upravo u to doba počele pojavljivati knjige koje su imale popločiti put novom »revizionizmu«.[82] Obje su knjige, po Ellisu »pokušale negirati nacionalističku tradiciju u irskoj povijesti, tvrdeći kako je prava tradicija irske nezavisnosti bila filozofija o'connelitske »samouprave«. Pouka koju su pokušali nametnuti bila je ta da odvajanje od Engleske nikad nije bio popularan koncept u irskom povijesnom razvoju, da je republikanska tradicija bila stajalište manjine koja nije imala većeg utjecaja na irsku političku filozofiju. Teza razvijena u obje knjige bila je ta da je sve što je irski narod ikad želio zapravo bilo veće pravo odlučivanja u domaćim poslovima unutar engleskih kolonijalnih struktura.«

Dictum sapienti sat est.

BILJEŠKE

[1] Nikša STANČIĆ, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb 2002., 123.

[2] »Totalitarianism«, *Microsoft Encarta Encyclopedia* 1999.

[3] Točnu konstataciju o stvarnom karakteru te »službene« jugoslavensko-komunističke historiografije iznio je 1998. T. Macan: »Desetljećima se o komunističkom pokretu pisalo samo slavopojno kao o antifašističkom i osloboditeljskom, o komunistima kao borcima za nacionalna prava i društvenu pravdu, o socijalističkom pokretu i Jugoslaviji kao smislu povijesti i ostvarenju stoljetna sna. Ustaštvo se pak nijekalo i kao ideologija, i kao pokret, i kao država, jer je kao dio fašističkoga svijeta pogazilo glavna načela liberalne demokracije od poštivanja ljudske osobe i priznanja jednakosti svih naroda do afirmiranja slobode kao društvenog temelja, a krvave posljedice njegovih načela izjednačivale su se s najvećim zločinima u povijesti čovječanstva«. Trpimir MACAN, *Spremnost : 1942.-1945.*, Zagreb 1998., 7.

[4] *Krivični zakon SFRJ*, pr. Mato JEMRIĆ, Zagreb 1976, 70, čl. 133.

[5] U tom su kontekstu karakteristične tvrdnje kako je »proglašenje NDH i postavljanje malobrojne Pavelićeve ustaške skupine na vlast u njoj bila akcija, dakle, koju su neposredno proveli Treći Reich i fašistička Italija« (Ivan JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske : 1937. — 1945., II.*, Zagreb 1981., 13) odnosno kako je »Mussolini, dva dana nakon puča, 29. ožujka 1941. pozvao Pavelića i obećao mu da će u neovisnoj Hrvatskoj ustaše dobiti vlast uz uvjet da se veći dio Dalmacije ustupi Italiji, što je Pavelić i prihvatio« (Dušan BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb 1999., 122.)

[6] Vidi: Tomislav JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, Zagreb 2000., 250-296.

[7] Rudolf KISZLING, »Die Wehrmacht des Unabhängigen Staates Kroatien 1941-1945«, *Oestereichische Militär-Zeitung*, 1965., 261.

[8] Vidi: Jere JAREB, *Pola stoljeća hrvatske politike : povodom Mačekove autobiografije*, Zagreb 1995., 102-110; T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska poli-*

PRELOM 8/2/05 8:59 Page 49 (Black plate)

tika, 307-484.; Nada KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija : političke veze i diplomatski odnosi*, Zagreb 2001, 85-108.

[9] Činjenica je, međutim, da je osnovni cilj ustaškog pokreta bio »da oružanim ustankom (revolucijom) oslobodi izpod tuđinskog jarma Hrvatsku da ona postane podpuno samostalna i nezavisna država na cielom narodnom i poviestnom području« kako to stoji u točki I. Ustava Ustaše, hrvatske revolucionarne organizacije iz 1929., ili, slično tome, u Službovniku ustaške vojske napisanom negdje nakon 1932. te u odredbi GUS-a iz 1933. br. G 16/33. (Vidi: *Ustaša : dokumenti o ustaškom pokretu*, pr. Petar POŽAR, Zagreb 1995.) Postojanje jakog antisrpskog raspoloženja u ustaškom pokretu je nedvojbeno. No ono ne proizlazi iz ideoloških ili rasističkih razloga već iz stava da na srpski državni teror, tj. na silu, treba odgovoriti silom (»Na ljutu ranu, ljutu travu«), što ipak nije isto. S druge strane Židovi se u programatskim načelima i memorandumima ustaškog pokreta sve do 1941. gotovo uopće ne spominju. Izuzetak predstavlja tek Pavelićev memorandum o hrvatskom pitanju iz 1936. u kojem se kao neprijatelji hrvatskog oslobodilačkog pokreta navode »srbska državna vlast, međunarodno slobodno zidarstvo, židovstvo i komunizam«. Razlog tom izuzetku leži međutim u činjenici da je ovaj memorandum bio namijenjen njemačkim političkim krugovima, tada izrazito projugoslavenski orijentiranim, zbog čega je Pavelić spominjanjem Židova kao neprijatelja hrvatskog naroda vjerojatno nastojao zadobiti naklonost Njemačke za hrvatsku oslobodilačku borbu. Tvrditi kako je »genocid nad Židovima bio u osnovi ustaškog plana« povijesni je falsifikat. (Vidi: »Genocid nad Židovima bio je u osnovi ustaškog plana«, *Vjesnik*, Zagreb, 25. listopada 2001., 3)

[10] Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb 1994., 166. Taj je antihrvatski stav osobito došao do izražaja nakon potpisivanja sporazuma Cvetković-Maček i uspostave Banovine Hrvatske godine 1939. Sporazum je bio osuđen od strane ogromne većine srpskih političkih stranaka koji su se protivili reformi centralističkog ustroja zemlje, tj. njezinoj federalizaciji, i koji su u potpisanom sporazumu vidjeli ugrožavanje »srpskih nacionalnih interesa«. Vidi: Ljubo BOBAN, *Sporazum Cvetković-Maček*, Beograd 1965., *218-258*; Franjo TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji* II., Zagreb 1993., 265-283.; J. JAREB, *Pola stoljeća hrvatske politike*, 71-72.; T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika*, 638-674.

[11] T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika*, 442.

[12] Josip JURČEVIĆ, *Nastanak jasenovačkog mita*, Zagreb 1998.

[13] Vidi: Vladimir ŽERJAVIĆ, *Gubici stanovništva Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu*, Zagreb 1989., 1; ISTI, »Demografski i ratni gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću«, *Časopis za suvremenu povijest* (dalje: ČSP) 27 (1995), 3, 556; Philip COHEN, *Tajni rat Srbije*, Zagreb 1997. 162-163.

[14] *Proces Alojziju Stepincu : dokumenti*, pr. Marina ŠTAMBUK-ŠKALIĆ, Josip KOLANOVIĆ, Stjepan RAZUM, Zagreb 1997., 141.

[15] *Vojna enciklopedija* tako navodi brojku 600.000 osoba stradalih u Jasenovcu (»Koncentracioni logori«, *Vojna enciklopedija*, sv. 4., Beograd 1961., 629), *Enciklopedija Jugoslavije* navodi više »stotina tisuća Srba i desetina tisuća Židova, Roma, Hrvata, Muslimana i drugih« (»Jasenovački logor«, *Enciklopedija Jugoslavije*«, sv. 6., Zagreb 1990., 5.), dok M. Bulajić ustraje na brojci od 700.000 stradalih logoraša. (vidi: Milan BULAJIĆ, *Ustaški zločini genocida i suđenje Andriji Artukoviću 1986. godine*, Beograd 1988. — 1989.; ISTI, *Jasenovac : ustaški logori smrti :*

PRELOM 8/2/05 8:59 Page 50 (Black plate)

srpski mit? : hrvatski ustaški logori genocida nad Srbima, Jevrejima i Ciganima, Beograd 1999.).

[16] Ivo KORSKY, »Proces protiv Dinka Šakića«, *Republika Hrvatska* 199 (1999.), 15. Tako je već krajem 1942. Propagandni odsjek AVNOJ-a u *Dokumentu o zločinima okupatora i njegovih ustaških pomagača (Jasenovački logor)* iznio podatak o 200.000 — 300.000 ubijenih logoraša. (J. JURČEVIĆ, *Nastanak jasenovačkog mita*, 33).

[17] O Bleiburgu i Križnom putu moglo se do sloma Jugoslavije saznati isključivo iz izdanja hrvatske političke emigracije. Vidi: Oton KNEZOVIĆ, *Pokolj hrvatske vojske 1945 : (dokumenti o zvjerstvima Srba nad Hrvatima)*, Chicago 1960.; Stephen W. SKERTIC, *The Bleiburg-Maribor tragedy : Croatian Golgotha : fifteenth anniversary of the massacre of the Croatian army*, Cleveland 1960.; John PRCELA — Stanko GULDESCU, *Operation Slaughterhouse : eyewitness accounts of postwar massacres in Yugoslavia*, Philadelphia 1970.; *Bleiburška tragedija hrvatskoga naroda*, pr. Vinko NIKOLIĆ, Muenchen-Barcelona 1976.; *Hrvatska tragedija s Bleiburga 1945.* / [napisali autori iz domovine] Mainz 1980. Prva monografija o Bleiburgu u Domovini tiskana je tek 1990.: *Bleiburg*, Željko KRUŠELJ... [et al.], Zagreb 1990

[18] Zdravko DIZDAR - Mihael SOBOLEVSKI, *Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini : 1941. — 1945.*, Zagreb 1999.; M. SOBOLEVSKI, »Žrtve četničkog terora na području općine Senj u tijeku drugoga svjetskog rata«, *Senjski zbornik* 19 (1992), 109 — 116: Z. DIZDAR, »Četnički zločini genocida nad Hrvatima i Muslimanima u Bosni i Hercegovini i Hrvatima u Hrvatskoj tijekom Drugoga svjetskoga rata (1941. — 1945.)«, *Hrvatski iseljenički zbornik* (1995/1996), 239 — 270., Miroslav ŠILIĆ, »Četnički zločini oko Poljica tijekom Drugog svjetskog rata«, *Hrvatski iseljenički zbornik* (1998), 273 — 284; Davor MARIJAN, *Borbe za Kupres 1942. Pohod proleterskih brigada i borbe za Kupres u ljeto 1942. godine.*, Zagreb 1999.

[19] *Proces Alojziju Stepincu : dokumenti*; Petar BEZINA, *Franjevci Provincije Presvetoga Otkupitelja — žrtve rata 1942. — 1948*, Split 1995.; Stjepan KOŽUL, *Martirologij Crkve zagrebačke : spomenica žrtvama ljubavi Zagrebačke nadbiskupije*, Zagreb 1998.; Juraj BATELJA, *Crna knjiga o grozovitostima komunističke vladavine u Hrvatskoj*, Zagreb 1999.; Ivan DAMIŠ, *Franjevci Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda, žrtve drugog svjetskog rata, poraća i jugokomunizma : prilog viktimologiji drugog svjetskog rata*, Zagreb 2000.

[20] Vlado GEIGER, *Nestanak Folksdojčera*, Zagreb 1997.; ISTI, »O sudbini njemačke/folksdojčerske djece u logorima komunističke Jugoslavije 1944. — 1948.«, *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice*, (2000), 193 — 202.; ISTI, *Radni logor Valpovo : 1945. — 1946. : dokumenti*, Osijek 1999.; V. ŽERJAVIĆ, »Koliko je osoba iselilo iz područja pripojenih Hrvatskoj i Sloveniji nakon kapitulacije Italije i Drugog svjetskog rata«, ČSP 29 (1997), 1, 147 — 153.

[21] Bože VUKUŠIĆ, *Tajni rat UDBE protiv hrvatskoga iseljeništva*, Zagreb 2001.; ISTI, *Tajni rat UDBE protiv hrvatskih iseljenika iz Bosne i Hercegovine*, Zagreb 2002.

[22] Ivo GOLDSTEIN - Slavko GOLDSTEIN, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb 2001., 597.

[23] Peter B. ELLIS, »Revisionism in Irish historical writing« (http://etext.org/Politics/INAC/historical.revisionism)

[24] T. MACAN, *Spremnost*, 7.

PRELOM 8/2/05 8:59 Page 51 (Black plate)

[25] Najava hrvatske vlade o podizanju prvih optužnica za ratne zločine partizana počinjene u Drugom svjetskom ratu tako je proglašena političkom odlukom uz objašnjenje: »Kao prvo to bi bio povijesni presedan, jer do sada u svijetu nisu bili procesuirani pripadnici savezničkih vojski iz Drugog svjetskog rata, jer ni ratni zločin kako se on danas definira nije u to doba još bio kodificiran. U neku ruku, bi to bilo retroaktivno suđenje, što je samo po sebi problematično, a i otvara niz pitanja. Drugo, formuliran stav da vlada smatra da su to bili ideološki zločini, također je ideološki stav, jer se time izjednačavaju fašistička i komunistička ideologija, a to nije točno.« Zorica STIPETIĆ, »Zloupotreba povijesti u političke svrhe«
(http://danas.org/programi/interview/2001/09/20010926153204.asp)

[26] »Nepodnošljiva lakoća ispričavanja«, *Slobodna Dalmacija* (Split), 24. svibnja 2002., 11.

[27] Kada se 2001. premijer Račan, predsjednik Socijal-demokratske partije, slijednice nekadašnje Komunističke partije Hrvatske, poklonio svim žrtvama Bleiburga, dakle žrtvama neprijateljske strane iz Drugog svjetskog rata bio je upozoren kako taj čin znači i klanjanje »pripadnicima Crne legije i Poglavnikova tjelesnog zdruga od kojih su većina bili višestruki hladnokrvni ubojice. Valja znati da su mnogi od njih izginuli u teškim borbama s partizanskim snagama, jer su znali da, ako budu zarobljeni, ne mogu očekivati da budu pošteđeni. Osim toga, većini njih ne mogu se odreći ratna vještina i osobna hrabrost. Dakle, oni čak i nisu bili žrtve ratnog zločina.« »Nepodnošljiva lakoća ispričavanja«, *Slobodna Dalmacija* (Split), 24. svibnja 2002., 11

[28] Osim toga, kako je to, služeći se njemačkim primjerom, rekao G. Grass, dobitnik Nobelove nagrade za književnost 1999. godine, »ono što ne smijemo jest izbjegavati temu. Jedanput kad smo priznali da smo mi bili odgovorni za rat i njegove posljedice, unatoč naše krivnje, imamo pravo na crninu zbog naših žrtava i na opisivanje njihove patnje. Tabu, u praksi, znači da se ovo pitanje prepušta ekstremnoj desnici. (…) Ima još nešto: izgubiti dva rata, kao što se dogodilo Njemačkoj, jako je delikatno, još više ako uključuje gubitak velikih pokrajina i razaranje zemlje. Ispravno gledano, ovi porazi imaju i svoju prednost, prisiljavaju upitati se za razloge. Pobjednici, uglavnom, malo nauče, a djelomično ostaju u neznanju. Engleska nije uspjela dovoljno široko razmišljati o posljedicama britanske kolonijalne politike. Mislim da je to jedan od razloga zbog kojih su kako Margaret Thatcher tako i Tony Blair spremni za rat. Engleski puk je ipak trpio rat i njemačka bombardiranja. I tu smo mi bili oni koji su započeli (ali ne u Engleskoj nego u Guernici). Međutim to ne znači da bombardiranja Dresdena i drugih gradova nisu bili također ratni zločini. Samo o tome nije bilo sličnih razmišljanja kao onih u Njemačkoj. Mi smo se morali suočiti s razlozima i uvjeren sam da je poslijeratna njemačka književnost doprinijela tom procesu«. »Povijesna lekcija«, *El Pais* (Madrid), 22. veljače 2003., 3. (preveo Mario M. Ostojić)

[29] Činjenica da taj demokratski, antifašistički svijet nakon 1945. nije htio vidjeti razliku između antifašizma i komunizma tema je za posebnu raspravu, dopustivši, kako je to F. Furet rekao: »Antifašizam međutim predlaže hemiplegičnu verziju demokracije: napola istinitu, napola lažnu. Napola istinitu s njezine negativne strane, jer je i više nego istina da je fašizam zakleti neprijatelj demokratske slobode. Ali napola lažnu, jer režim na koji se pozivaju oni koji sebe smatraju najradikalnijim protivnicima fašizma nije ništa manje diktatorski i tiranski od Hitlerovog«,

PRELOM 8/2/05 8:59 Page 52 (Black plate)

Francois FURET, *Prošlost jedne iluzije : ogled o komunističkoj ideji u XX. stoljeću*, Zagreb 1997., 15.

[30] Tako se, prema Ustavu, »tisućljetna nacionalna samobitnost i državna opstojnost hrvatskog naroda, među ostalim, očitovala i u: »uspostavi temelja državne suverenosti u razdoblju drugoga svjetskoga rata, izraženoj nasuprot proglašenju NDH (1941) u odlukama Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatska (1943), a potom u Ustavu Narodne Republike Hrvatske (1947) i poslije u ustavima Socijalističke Republike Hrvatske (1963-1990)«, »Izvorišne osnove Ustava Republike Hrvatske«, *Ustav Republike Hrvatske*, Zagreb 1992.

[31] »Hrvatska i Izrael uspostavljaju diplomatske odnose«, *Večernji list* (Zagreb), 22. kolovoza 1997., 2.

[32] Ivo BANAC, *Raspad Jugoslavije : eseji o nacionalizmu i nacionalnim sukobima*, Zagreb 2001., 126.

[33] Ivan ORŠANIĆ, *Vizija slobode*, [pr. Kazimir KATALINIĆ], 2. (skraćeno) izd., Chicago 1990., 104.

[34] Na referendumu održanom 19. svibnja 1991. postavljena su dva pitanja: 1.) »Jeste li za to da Republika Hrvatska, kao suverena i samostalna država, koja jamči kulturnu autonomiju i sva građanska prava Srbima i pripadnicima drugih nacionalnosti u Hrvatskoj, može stupiti u savez s drugim republikama (prema prijedlogu Republike Hrvatske i Republike Slovenije za rješenje državne krize u SFRJ)«, u prilog kojeg se izjasnilo 94,17% građana; 2.) »Jeste li za to da Republika Hrvatska ostane u Jugoslaviji kao jedinstvenoj saveznoj državi (prema prijedlogu Republike Srbije i SR Crne Gore)«, protiv kojeg se izjasnilo 91,97% građana. *Kronologija rata: u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (s naglaskom na stradanja Hrvata u BiH)*, [istražili i pripremili Miroslav Krmpotić, Ivo Tomljanović, Emil Makovička; urednik Miroslav Krmpotić], Zagreb 1998., 58.

[35] Iz tog se razloga neprestano i forsira teza o sukobu političkih elita koje se nisu mogle dogovoriti o budućnosti države. »Ova vlast nema hrabrosti za obračun s hadezeovskom korupcijom«, *Večernji list* (Zagreb) 15. siječnja 2001., 7

[36] I. BANAC, *Raspad Jugoslavije*, 145.

[37] Isto, 145.

[38] Isto, 145. Iznošenje optužbe o »masovnom izbacivanju Srba s »važnih položaja u državnoj upravi i drugim javnim sektorima« bez argumenata, tj. brojaka, koji bi to potkrijepili može predstavljati tek nečije osobno mišljenje a nikako znanstveno utemeljeni fakt na kojem se mogu graditi neke suvisle teze ili izvlačiti dalekosežni zaključci. Tendenciozno je, osim toga, govoriti o nekom masovnom izbacivanju Srba s posla u spomenutim institucijama ako se istovremeno ne uzme u obzir nacionalni omjer zaposlenika u istima do 1990., u kojima su Srbi bili neravnomjerno visoko zastupljeni, kao i činjenica da dio tih Srba nije želio služiti »ustaškoj« vlasti zbog čega je sam napustio svoja radna mjesta kao i mjesto prebivališta.

[39] Isto, 123 i 126. Teza kako je razdoblje 1991. bilo razdoblje »opće represije nad Srbima u područjima pod hrvatskom vlašću« čemu bi kao dokaz imali služiti zločini počinjeni u Gospiću i Pakračkoj poljani, svjestan je pokušaj iskrivljivanja povijesnih činjenica s ciljem da se i hrvatska politika prikaže kao politika koja je počivala na etničkom čišćenju i tako izjednači s onom srpskom. Naime, osim što su spomenuta dva zločina predstavljala izuzetak a ne opću pojavu te kao takva ne mogu služiti kao dokaz o »općoj represiji« ti se zločini, isto tako, ne mogu izdvojiti iz konteksta 1991., razdoblja najžešće srpske agresije na Hrvat-

PRELOM 8/2/05 8:59 Page 53 (Black plate)

sku tijekom kojeg se Hrvatska borila za goli opstanak. Hrvatska je tijekom 1991. izgubila 1.500 vojnika, imala je 1.358 civilnih žrtava a trećina teritorija joj je bila okupirana i etnički očišćena. U tim je uvjetima bilo nemoguće spriječiti svaki pojedinačni pokušaj osvete koji su, srećom, ipak svedeni na realno najmanju moguću mjeru.

[40] Pritom se prešućuju činjenice kako su Srbi u Hrvatskoj na raznim javnim proslavama i mitinzima — od proslave Kosovske bitke u Kosovu kraj Knina 9. srpnja 1989. do zbora »Bratstva i jedinstva« na Petrovoj gori 4. ožujka 1990. — jasno dali do znanja kako oni zamišljaju budućnost Hrvatske (»Ovo je Srbija«, »Ubit ćemo Tuđmana«). I to sve prije prvih demokratskih izbora održanih 22. svibnja 1990. nakon kojih su se odmah proglasili svoju Srpsku autonomnu oblast Krajinu (1. srpnja) te njezinu nezavisnost od Hrvatske (19. prosinca).

[41] I. BANAC, *Raspad Jugoslavije*, 141

[42] Isto, 145.

[43] *Nacional* (Zagreb), br. 284., 24. travnja 2001, 4

[44] Istovremeno JNA je koncentrirala četiri mehanizirane brigade na istočnoj granici Hrvatske i spremna je »odgovoriti na pokušaj hrvatskog juriša na vojarne«. Davor MARIJAN, *Smrt oklopne brigade : prilozi za istraživanje rata za Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu 1990.-1992.*, Zagreb-Sarajevo 2002., 218.

[45] Pritom se prelazi preko činjenice da su ofenzivu zaustavila kako pridošla srpska pojačanja, tako i nepovoljna situacija na istoku Hrvatske gdje se teškom mukom održavala crta obrane dok je istovremeno u skladištima HV-a nedostajalo i projektila-raketa za pojedina oruđa kao i protuoklopnih sredstava. D. MARIJAN, *Smrt oklopne brigade*, 218 — 220.

[46] »Ova vlast nema hrabrosti za obračun s hadezeovskom korupcijom«, *Večernji list* (Zagreb) 15. siječnja 2001., 7.

[47] I. BANAC, *Raspad Jugoslavije*, 124-125.

[48] D. MARIJAN, *Smrt oklopne brigade*, 29. »Zaboravlja« se pritom kako je taj »samoograničavajući rat« kojeg je Hrvatska vodila bio umnogome uvjetovan odnosom snaga na terenu i embargom na uvoz oružja kojeg je Hrvatskoj nametnula međunarodna zajednica i koji je *de facto* išao u prilog agresoru, tj. JNA tada jednoj od vodećih vojnih sila u Europi.

[49] I. BANAC, *Raspad Jugoslavije*, 129.

[50] Isto, 130.

[51] *Izvještaj vojna operacija Oluja i poslije*, Hrvatski helsinški odbor, 8. travnja 1999., 8.

[52] Isto, 8

[53] Ozren ŽUNEC, »Okučanski zaključci«, *Erasmus* 12 (1995.), 20.

[54] Osim ako kao službeni dokument nećemo uzeti poznatu salvetu P. Ashdowna, na kojoj je tobože polupijani predsjednik Tuđman nacrtao granicu podijele BiH, u stvari precrt karte iz NATO-va atlasa. Vidi: Miroslav TUĐMAN, *Priča o Paddyju Ashdownu i »Tuđmanovoj salveti«*, Zagreb 2002.

[55] I. BANAC, *Raspad Jugoslavije*, 124

[56] »Ova vlast nema hrabrosti za obračun s hadezeovskom korupcijom«, *Večernji list* (Zagreb) 15. siječnja 2001., 7.

[57] I. BANAC, *Raspad Jugoslavije*, 145.

[58] Isto, 128.

[59] Kako navodi D. Marijan: »Čini se da je ogromna većina uspjeha VRS postignuta upravo na oklopu i topništvu čemu protivnik nije dugo mogao

PRELOM 8/2/05 8:59 Page 54 (Black plate)

parirati. U razmatranju borbi za Posavinu uočava se parcijalni pristup, koji prelazi preko činjenice da su istovremeno trajale borbe na južnom bojištu, da je dio operativnih snaga i dalje ostao razmješten oko područja koje su nadzirali pobunjeni hrvatski Srbi i da je u to vrijeme trajao veliki preustroj Hrvatske vojske u sklopu kojega se smanjivalo njezino brojno stanje za desetak pješačkih brigada« D. MARIJAN, »Rat u Bosni i Hercegovini ili nepodnošljiva lakoća »povjesničarenja««, *Nacionalna sigurnost i budućnost* 1 (2001.), 148.

[60] Tako je primjerice »u vrijeme najgorih razaranja Vukovara g. Izetbegović na sarajevskoj tv tvrdio kako nema razlike između srpske i hrvatske strane, kako je sve to zapravo promidžba, te hvalio lokalne sarajevske medije (tada još uglavnom pod srpskim nadzorom) koji su sve što se u Hrvatskoj događalo predstavljali kao »građanski rat««. Mladen ANČIĆ, *Tko je pogriješio u Bosni : na razdjelnici između povijesti i politike*, 2. dopunjeno i popravljeno izd.; Mostar 2001., 152.

[61] M. ANČIĆ, *Tko je pogriješio u Bosni?*, 105. Za razliku od Hrvata Bošnjaci su i te kako imali razloga biti nezadovoljni. Kako »pri tadašnjem odnosu realnih snaga nije bilo nikakva izgleda da se teritorij pod nadzorom bošnjačko-muslimanskih vlasti proširi vraćanjem tamo odakle su ih srpske snage protjerale (…) jedini pravac na kojem se moglo računati na eventualni uspjeh ofenzivnih vojnih operacija i ujedno međunarodnu političku podršku takvim uspjesima bio onaj prema Hrvatima.«

[62] D. MARIJAN, *Smrt oklopne brigade*, 226. Nasuprot tvrdnjama o tobožnjem sudjelovanju tri kompletne gardijske brigade u agresiji BiH, koje nisu ničim dokazane, D. Marijan navodi kako »broj pripadnika HV koji su sudjelovali u ratu s Muslimanima »teško da je ikada prešao brojku od 2000 vojnika u stalnom borbenom dodiru« a »s lakom brigadom se ne ide u agresiju i secesiju druge države a pogotovu se ne koristi razdijeljena na manje skupine i razbacana na širokom području od Mostara do Uskoplja.« Isto, 226.

[63] Florence HARTMANN, *Milošević : dijagonala luđaka*, Rijeka-Zagreb, 2002., 229.

[64] Slaven LETICA, *Strašni sud : kronika hrvatske apokalipse*, Zagreb 2001., 76.

[65] M. ANČIĆ, *Tko je pogriješio u Bosni?*, 157.

[66] »Revisionism« *Encyclopaedia Brittanica* 2000.

[67] »Revisionism« *Microsoft Encarta Encyclopedia* 1999.

[68] Pierre VIDAL-NAQUET, »Theses on Revisionism« (http://anti-rev.org/textes/VidalNaquet85a).

[69] Brigitte BAILER-GALANDA: »Revisionism« (1) in Germany and Austria: the Evolution of a doctrine — development of »revisionism« since 1945 (http://doew.at/information/mitarbeiter/beitraege/revisionism.html).

[70] Isto.

[71] Ben S. AUSTIN: »Deniers in revisionists clothing« (http://mtsu.edu/~baustin/revision/htm).

[72] Peter B. ELLIS, »Revisionism in Irish historical writing«.

[73] I. GOLSTEIN — S. GOLDSTEIN, *Holokaust u Zagrebu*, 596 — 618.

[74] Sve što autor pritom navodi o revizionizmu jest to kako je »danas u zapadnoevropskim zemljama i u SAD-u historiografski revizionizam mrtav« i kako je on »nakon relativno kratkotrajne prisutnosti, praktički istjeran iz medija, ozbiljnih izdavačkih kuća, iz škola i sa sveučilišta«. Isto, 596.

[75] Isto, 597.

PRELOM 8/2/05 8:59 Page 55 (Black plate)

[76] Isto, 600.

[77] Isto, 610 — 618.

[78] Taj je povijesni revizionizam u Hrvatskoj dobio i alternativni sinonim u sintagmi »tuđmanizacija historiografije«, nazvan tako prema F. Tuđmanu čiji je *magnum crimen* bio taj što se krajnje oprezno usudio konstatirati kako NDH »nije bila samo fašistička tvorevina, već i izraz stoljetnih težnji hrvatskoga naroda za samostalnom državom.« Isto, 597.

[79] Mirjana GROSS, *Suvremena historiografija : korijeni, postignuća, traganja*, Zagreb 1996., 381.

[80] Peter B. ELLIS, »Revisionism in Irish historical writing«.

[81] Obzirom na hrvatsku historiografiju u kojoj je od pojma nacionalizma stvorena jedna krajnje negativna kategorija zanimljivo je vidjeti autorovo viđenje nacionalizma. Prema Ellisu nacionalizam »Za engleske uši, možda zbog njihovih imperijalističkih tradicija, nacionalizam priziva ideje šovinizma. No, u kontekstu korištenom u Irskoj on jednostavno znači politiku osiguravanja nacionalnih prava, traženje Irske da bude nezavisna nacija. On je branitelj slobode nacionalne zajednice od političke, gospodarske, socijalne i kulturne eksploatacije drugih nacija. On je moralno stajalište i to ono koje, prema mom mišljenju, ide ruku pod ruku sa socijalističkim viđenjem povijesti — za koju nacionalna i socijalna sloboda nisu dva različita i nepovezana pojma. Ona su dvije strane jednog velikog demokratskog načela, te je jedno necjelovito bez drugoga. Kako netko može imati »socijalnu slobodu« u državi u kojoj većinski narod drži onaj manjinski od vršenja prava da odlučuje u vlastitim poslovima? Takva situacija nije niti demokratska niti socijalistička.« Isto.

[82] Bile su to knjige G. Fitzgeralda »Prema novoj Irskoj« i C. C. O'Briena »Irske države«, obje iz 1972.

PRELOM 8/2/05 8:59 Page 56 (Black plate)

PRELOM 8/2/05 8:59 Page 57 (Black plate)

Ivo Goldstein
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

OD PARTIJNOSTI U DOBA SOCIJALIZMA DO REVIZIONIZMA DEVEDESETIH: Ima li građanska historiografija šansu?

PRELOM 8/2/05 8:59 Page 58 (Black plate)

PRELOM 8/2/05 8:59 Page 59 (Black plate)

Hrvatska historiografija još se uvijek nije, čak ni početkom XXI. stoljeća, posvema konstituirala kao društvena znanost koja odgovara bitnim društvenim pitanjima i izazovima. Ona je još uvijek dobrim dijelom sterilna, začahurena u stare probleme, često zaokupljena jeftinim političkim ciljevima. U ovom tekstu želio bih analizirati to stanje i moguće načine kako da se ono promijeni.

Hrvatska je tijekom XX. stoljeća bila u okviru pet država, odnosno pet režima od kojih nijedan nije bio demokratski i liberalan, već totalitaran ili autoritaran. Stoga nijedan od njih historijsku znanost i povijest nije doživljavao kao kulturnu vrijednost i polje znanstvenih promišljanja, već kao polje političke manipulacije.

Publicistička i javna prezentacija takvih historiografskih mitologizacija svodila se na jednostavnu završnost povijesti. Takav odnos već je blago naznačio Ferdo Šišić u »Pregledu povijesti hrvatskoga naroda« koji je u redakciji Jaroslava Šidaka objavljen 1962. — osamostaljenje Hrvatske od Austro-Ugarske 29. listopada 1918. Šišić je definirao kao »oslobođenje«, a ujedinjenje Države Slovenaca, Hrvata i Srba s Kraljevinom Srbijom 1. prosinca 1918. kao »narodno ujedinjenje«.[1] »Završnost povijesti« u socijalističko doba realiziralo se u komunizmu kao idealnom besklasnom društvu, a u doba Nezavisne Države Hrvatske i u devedesetima u nacionalnoj državi koju hrvatski narod tobože žudno čeka punih devet stoljeća.

Kad se razgrnu s površine pojedinačne činjenice, onda se u nekim radovima hrvatska povijest prezentira kao svojevrsni planomjerni vjetar koji vitla nad maglovitim ljudskim prostorima da bi se dosegao konačni smisao povijesti — nekoć komunističko društvo, za NDH i u devedesetima samostalna država.

PRELOM 8/2/05 8:59 Page 60 (Black plate)

Dakle, u doba socijalizma/komunizma prevladajući odnos prema povijesti najbolje se može definirati kao «partijnost»: za mene taj fenomen označava način mišljenja i u konačnici tekst koji je «prožet» ili kome je «nametnut» način mišljenja koji je bio dominantan u redovima Komunističke partije ili Saveza komunista. To, nadalje, znači da je vrhunski kriterij »pozitivnosti« ili »negativnosti« da se nešto objavi ili prezentira na određen način odlučujući zapravo interes partije. Odnos prema prošlosti tijekom devedesetih najbolje je definirati kao «revizionizam»: revizionizam se 1989./90. godine u Hrvatskoj pojavio kao historiografska retardacija i društveno-politička anomalija. Za razliku od zapadnih zemalja, u Hrvatskoj ga je od 1990. nova politička vlast tolerirala i ohrabrivala, a dijelom i uključila u svoj politički program. Opće mu je obilježje i osnovno polazište — fetišizam države i fetišizacija hrvatske državotvorne ideje. Sve što je u povijesti djelovalo u pravcu hrvatske državne samostalnosti ocjenjuje se najpozitivnije i nekritički se prenaglašava, a slabosti se ili krivnje ekskulpiraju ili barem minimaliziraju. Suprotne povijesne tendencije načelno se ocjenjuju negativno, a njihove se slabosti ili krivnje nekritički predimenzioniraju. Te revizionističke težnje, u oba pravca, ne prezaju ni pred prešućivanjem i izvrdavanjem činjenica, što ponekad ide čak do direktnih krivotvorina i laži. U tom kontekstu ustaška Nezavisna Država Hrvatska odjednom se pojavljuje u relativno pozitivnom svjetlu, bez obzira na njezinu naci-fašističku bit, na njeno totalno političko i ratno svrstavanje na strani povijesnoga Zla, na genocidne i druge zločine koje je počinila (jer ona »nije bila samo fašistička tvorevina, već i izraz stoljetnih težnji hrvatskoga naroda za samostalnom državom«).[2] Nasuprot tome, slabosti i krivnje obiju jugoslavenskih država, a osobito zločini počinjeni u njihovo ime, apsolutiziraju se i generaliziraju do te mjere, da bi postali argumenti rigidnoj nacionalističkoj politici te po mogućnosti opravdanje ustaškim zločinima ili bar njihovoj relativizaciji.

»Partijnost« i »revizionizam« zaslužuju da budu razmatrani zajedno barem iz dva razloga: prvo, jer se radi o nastavku političke manipulacije povijesnim činjenicama, samo s drugih ideoloških pozicija te stoga jer se iz revizionističkih krugova to stalno dovodi u vezu, odnosno smatraju da su pozvani stvari dovesti u red u odnosu na komunističko razdoblje. Međutim, revizionisti svojim jednostranim pristupom ne mogu to učiniti, jer ne koriste kategorijalni aparat socijalne historije, već politike. Stoga samo ponavljaju iste greške, a

PRELOM 8/2/05 8:59 Page 61 (Black plate)

neki puta, čak mnogo puta, njihovi tekstovi predstavljaju pad u odnosu na domašaje nekih historičara u doba socijalizma, kao što su radovi Jure Krište (počev od knjige *Prešućena povijest*) u kojima napada tekstove Mirjane Gross.

Čini mi se da u doba socijalizma/komunizma osnovni problem nije bio u direktnom falsificiranju povijesnih činjenica, pa čak ni u prešućivanju, kako se to danas paušalno tvrdi (koliko smo puta čuli — »o tome se moralo šutjeti«), nego u jednostranosti i pristranosti[3] u smislu partijnosti. Naime, gotovo o svim, pa čak i o najosjetljivijim pitanjima ratne i poslijeratne povijesti moglo se pisati, ali na odgovarajući način — primjerice, knjiga o Hebrangu ili Bleiburg.

Činjenica jest da je dobar dio onih koji su se bavili poviješću od 1918. do danas bili su obvezani da, sukladno užoj temi i razdoblju kojim se bave, prihvate u manjoj ili većoj mjeri partijnost kao obavezu da bi uopće mogli pisati. Pa ipak, radovi eminentnih hrvatskih historičara, poput Ljube Bobana, Bogdana Krizmana, Fikrete Jelić-Butić, da spomenem samo neke, odreda pokojnih, bili su lišeni partijnosti. Iako su oni, pogotovo Krizmanovi i Bobanovi radovi, za primaran cilj imali utvrđivanje pojedinačnih činjenica, a manje širu društvenu analizu, ipak su temelj svakog novog istraživanja međuratnog i ratnog razdoblja hrvatske povijesti. Radove o starijim razdobljima ne bih ovdje ni spominjao, jer se njima partijnost uistinu ne može prigovoriti. Opus Mate Suića, Nade Klaić, Tomislava Raukara, Jaroslava Šidaka, Mirjane Gross i mnogih drugih prije 1990. temelj su svih današnjih historiografskih pregnuća u razdobljima kojima se bave.

Nema sumnje da je čitava hrvatska povijest odmah po završetku rata bila prožeta partijnošću, odnosno potrebom da se uskladi s marksizmom-lenjinizmom. To je jasno zatraženo u članku Miroslava Brandta u prvom broju *Historijskog zbornika* — Brandt recenzira Staljinovo djelo *O dijalektičkom i historijskom materijalizmu* i smatra ga »genijalnim« te smatra da »na putu samostalne primjene historijskog materijalizma na određeno historijsko gradivo stoje još znatne teškoće. Nema sumnje, da je iluzorno, ako se nastoji usvojiti historijski materijalizam i primjenjivati njegove postavke u konkretnom naučnom radu bez definitivnog i potpunog napuštanja buržoaske ideologije«.[4] Ali već samo izlaženje *Historijskog zbornika* pod uredništvom Jaroslava Šidaka označio je početak čvršćeg odmaka historijske znanosti od politike. Može se reći da je otprilike šezdesetih istraživanje starijih razdoblja oslobođeno tih stega. Najduže i

PRELOM 8/2/05 8:59 Page 62 (Black plate)

najintenzivnije pritisak se osjećao na prezentaciji povijesti Drugoga svjetskoga rata koja je sve do pada socijalizma bila puna tabua, manipulacija i mistifikacija, ali nije sve bilo tako. Ostaje neprijeporna činjenica da je točno definiran zločinački karakter ustaškog režima kao i činjenica tko je u tom ratu bio na pravoj, a tko na krivoj strani.

Do sada uistinu nije bilo ozbiljnije studije o anomalijama historiografije, a pogotovo publicističkih jednostranosti, pristranosti i falsifikata u doba socijalizma. Oni koji su se smatrali dijelom te socijalističke historiografije, koji su participirali u jednostranostima i prešućivanju ili oni koji su bili žrtve o tome ili ne žele pisati ili više nisu aktivni.[5] Njihovo bi svjedočenje o tome kako se moglo, a kako se nije moglo pisati, moglo biti dragocjeno.

Navodim samo neke primjere takvih jednostranosti:

Akt jugoslavenske kraljevske vlasti izdan potkraj prosinca 1920. kolokvijalno zvan *Obznana* prikazivan je isključivo kao akt protiv komunističke vlasti, što on prvenstveno i jest bio, ali je to bila i prva represivna mjera nove države usmjerena na ograničavanje osnovnih građanskih sloboda. Neke od najočitijih represivnih mjera bile su: svi koji bi nastavljali »oružani otpor državnim organima sigurnosti« bili bi predani »vojnom sudu na suđenje«. Donosioci *Obznane* tvrde, nadalje, da je i dalje »sloboda javne reči i pisanja ostaje netaknuta, ako se njima ne vređa Država i ne izaziva javna demoralizacija«. Što je to »vređanje« i »demoralizacija« nije rečeno, pa je to prouzročilo niz zabrana, između ostaloga s repertoara HNK u Zagrebu skinuta je Krležina drama »Galicija«, koja je kritički progovarala o ondašnjoj stvarnosti.

U historiografiji se ponavljalo da su Socijalistička radnička partija (komunista), potom Komunistička partija zagovarali klasnu borbu i socijalističku revoluciju, ali se zaboravljalo da u programu, barem do zabrane, nije posve otklanjan put polaganih reformi i parlamentarizam.

Opće je mjesto u literaturi bilo da su Josip Broz Tito i partijsko rukovodstvo u proljeće 1941. otišli iz Zagreba »zbog toga što je iz Beograda bilo lakše rukovoditi partijom i ustankom«. Pravi je razlog bio da su se u Beogradu osjećali sigurnije negoli u Zagrebu, u kojem je mnogo ljudi, barem privremeno, bilo zadovoljno da je uspostavljena NDH.

Bitka na Neretvi je sve do nestanka socijalističkog sustava i Jugoslavije bila poznata po tobožnjoj Titovoj velikoj ratnoj varki — po rušenju svih mostova na Neretvi. To se objašnjavalo time da je Tito htio neprijatelja zavarati, odnosno pokazati im kako ne namjerava prijeći na lijevu obalu rije-

PRELOM 8/2/05 8:59 Page 63 (Black plate)

ke. Zapravo, bio je to potez očajnika koji se bojao napada jakih četničkih formacija što su bile stacionirane na lijevoj obali rijeke dok on pokušava spriječiti napredovanje Nijemaca i njihovih saveznika na desnoj obali.

Nosivi element mitologizacije zbivanja na Sutjesci u svibnju/lipnju 1943. bila je partizanska pjesma o tada već legendarnom komandantu Savi Kovačeviću i njegovoj junačkoj borbi i pogibiji na Sutjesci. Pjesma počinje stihovima »kraj Sutjeske hladne vode barjak časti i slobode«. Zborno pjevanje pjesme koje nalikuje na guslarsko pripovijedanje postalo je praktički od završetka Drugog svjetskog rata bitan element titoizma u njegovu prezentiranju u masovnoj kulturi.

Đuro Kladarin je šezdesetih u knjizi *Bitka na Sutjesci* između redaka objasnio da se zapravo radilo o vojnom porazu.[6]

Logično je da su u poslijeratnim godina teška stradanja partizana i civila koji su se s njima kretali, a pogotovo kaos na Neretvi i Sutjesci, bili potiskivani u drugi plan. Radije se isticalo da su obje bitke bile zapravo velike pobjede, rezultat besprimjerne hrabrosti i genijalne strategije. Ovoga posljednjega bilo je najmanje od svega navedenoga.

Dugo se vremena u socijalističkoj Jugoslaviji jednostavno prešućivala činjenica da su u ožujku 1943. delegacija Vrhovnog štaba (Milovan Đilas, Vladimir Velebit i Koča Popović) i visoki njemački vojni predstavnici (između ostalih, i general Edmund Glaise von Horstenau) pregovarali o tome da se uzajamno prizna status zaraćene strane, da se redovito razmjenjuju zarobljenici i da se na nekim prostorima ostvari privremeno primirje. Od tih pregovora ostvarene su samo prilično brojne zamjene zarobljenika. Tu je činjenicu, inače, emigrantska literatura vrlo često tendenciozno koristila kao dokaz o tome da su i partizani, baš kao i četnici, surađivali s Nijemcima. U knjizi Joze Tomaševića *Četnici u drugom svjetskom ratu* koju je objavila Sveučilišna naklada *Liber* ta se epizoda opisivala na tri stranice. Jozo Tomašević nije dozvolio da se hrvatski prijevod objavi bez te tri stranice. Budući da se radilo o tabu temi te bojeći se zabrane knjige i drugih neprilika, izdavač i direktor SN *Liber* Slavko Goldstein tražio je načine da indirektno dobije suglasnost da objavi tu epizodu. Uz pomoć recenzenta, pukovnika i historičara Joze Kljakovića stupio je u kontakt s direktorom Vojno-istorijskoga instituta u Beogradu general-pukovnikom Fabijanom Trgom i uvjerio ga da se to jednom mora objaviti jer ovakvo skrivanje notornih činjenica samo škodi.

PRELOM 8/2/05 8:59 Page 64 (Black plate)

Trgo je iskoristio priliku da o tome razgovara s Titom te ga uspio uvjeriti da upravo on sam mora dokinuti taj tabu. Tito je to učinio u govoru na 35. obljetnici proboja na Neretvi 12. studenoga 1978. godine. Trgo je ubrzo, prije Titova govora, javio Goldsteinu da nema prepreka za objavljivanje cjelovite verzije knjige uz uvjet da na odgovarajućem mjestu citira objašnjenje iz Titova govora.[7] Nakon toga pojavili su se mnogi memoari i historiografski radovi o tim pregovorima (pisali su i Đilas, i Velebit i Popović).

U prvom izdanju Enciklopedije Jugoslavije nema biografija ni Andrije Hebranga ni Milovana Đilasa — obje su se trebale pojaviti u trećem svesku, izdanom 1958. godine. Netko neupućen bi mogao pomisliti da se radi o grubom previdu, s obzirom na činjenicu da su u enciklopediji objavljene biografije mnogo manje važnih osoba od ove dvojice. No, obračun s tom dvojicom bila su dva ključna događaja koja su zadirala u samu bit funkcioniranja titoističkog sustava, u to vrijeme, više negoli ikada kasnije, pod snažnim utjecajem staljinističkih metoda. U sedmom svesku enciklopedije, izašlom 1968. godine, objavljena je biografija Aleksandra Rankovića — završila je prenošenjem partijske ocjene da je Ranković »kao jedan od glavnih predstavnika etatističko-birokratskih elemenata u državnom i partijskom aparatu lišen svih funkcija«.[8] Upada u oči kratkoća biografije — 40 redaka (bez fotografije), dok je dubrovački pjesnik Dinko Ranjina (1536. — 1607.) dobio 66 redaka (zajedno s sitno tiskanom bibliografijom).

Poslijeratna historiografija uopće ne spominje da je Sabor postojao i u NDH — primjerice, Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture koja je bačena na lager zbog »revizionizma«, natuknicu »sabori« završava s austro-ugarskim saborovanjima u raznim hrvatskim zemljama, a natuknica »sabor« počinje 1945. godinom.[9]

U devedesetima se u javnosti tvrdilo kako se o događajima na Bleiburgu i na Križnom putu u vrijeme socijalizma »nije govorilo«, odnosno da se o tim događajima »moralo šutjeti«. Međutim, literature je ipak bilo, iako su se u njoj događaji tretirali na vrlo specifičan način (primjerice, knjiga Milana Baste).[10]

Josip i Stjepan Engel izradili su u Tuškanovoj ulici u Zagrebu ilegalnu radiostanicu preko koje je, navodno, objavljen 4. srpnja 1941. godine proglas CK KPJ »narodima Jugoslavije na oružani ustanak«. Priča nije sasvim uvjerljiva i očigledno ju je poslijeratna komunistička historiografija predimenzionirala. Naime, sastanak užeg sastava Politbiroa CK

PRELOM 8/2/05 8:59 Page 65 (Black plate)

KPJ na kojem je donesen zaključak o pokretanju ustanka završio je 4. srpnja u 6 sati navečer u Beogradu, a proglas je napisan tek poslije toga.[11] Stoga je sasvim nemoguće da su taj »poziv na ustanak« Engelovi mogli čitati već 4. srpnja. Vjerojatno su čitali neki raniji proglas CK. Čujnost te radiostanice očigledno je bila vrlo mala, jer ima vrlo malo svjedočanstava da ju je netko slušao. Ustaške policijske i obavještajne službe zasigurno su čule poziv, ali nisu znale otkuda je on odaslan, niti tko ga je poslao. Iz raspoložive dokumentacije može se zaključiti da nadležne ustaške službe početkom srpnja uopće nisu sumnjičile Engelove za komunističku djelatnost. Engelovi su 9. srpnja, pet dana nakon što je preko njihove radiostanice navodno upućen poziv na ustanak, kao Židovi morali napustiti stan u Tuškanovoj ulici u Zagrebu te su poslali molbu nadležnim organima da im se odobri selidba u Jelašićevu 10, u Gajevo naselje (tada jugozapadno zagrebačko predgrađe). Molba je riješena pozitivno i Engelovi su se preselili na novu adresu. No, već ih 17. i 18. srpnja traži ustaško redarstvo,[12] a do kraja srpnja su uhapšeni i kasnije deportirani u Jasenovac, gdje su bili i ubijeni. Čini se da je Josip još bio živ u početku mjeseca studenoga, jer iz Židovske općine tada odlazi paket na njegovo ime.[13] Njihova sestra spasila se pobjegavši u Mađarsku.[14] Čini se da su Engelovi jednostavno bili zahvaćeni masovnim deportacijama zagrebačkih Židova organiziranima u to doba.[15]

Međutim, teško je generalno ocijeniti kako je funkcionirala »partijnost« — socijalizam je trajao 45 godina, pa s njim i socijalistička historiografija. U tom razdoblju bilo je mnogo specifičnosti, mnogo promjena. Uglavnom se može reći da su se prostori slobode i prostori dopuštenog pisanja širili - možda je u tom poslu najbolji primjer Dušan Bilandžić, odnosno njegova knjiga »Historija SFRJ«, s mnogo izdanja. U svakom novom izdanju Bilandžić je širio prostore onoga o čemu je mogao govoriti i mijenjao je način, u smislu veće znanstvenosti, onoga o čemu je govorio.[16]

No, i od toga je bilo iznimaka, pa je i prema kraju toga doba bilo krajnje neprimjerenih postupaka. Tome je najbolji primjer *Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture*, jer je, po sudu partijskih komiteta, nekoliko neprimjerenih rečenica o Jasenovcu dovelo do povlačenja cjelokupne naklade.[17]

Revizionizam se od 1989. — 1990. godine u Hrvatskoj pojavio kao historiografska retardacija i društveno-politička anomalija. Za razliku od zapadnih zemalja, u Hrvatskoj ga je od 1990. nova politička vlast tolerirala i ohrabrivala, a di-

PRELOM 8/2/05 9:00 Page 66 (Black plate)

jelom i uključila u svoj politički program. Opće mu je obilježje i osnovno polazište — fetišizam države i fetišizacija hrvatske državotvorne ideje. Sve što je u povijesti djelovalo u pravcu hrvatske državne samostalnosti ocjenjivalo se najpozitivnije i nekritički se prenaglašavalo, a slabosti su se ili krivnje ekskulpirale ili barem minimalizirale. Suprotne povijesne tendencije načelno su se ocjenjivale negativno, a njihove su se slabosti ili krivnje nekritički predimenzionirale. Te revizionističke težnje, u oba pravca, nisu prezale ni pred prešućivanjem i izvrdavanjem činjenica, što je ponekad išlo čak do direktnih krivotvorina i laži.

Zbog toga se u tim idejama sklonim krugovima i medijima nije naravno upotrebljavao termin revizionizam i revizionisti, jer on ima negativnu konotaciju, već se govorilo o »državotvorcima«, »državotvornom« načinu razmišljanja, itd. »Državotvorstvo« je širi pojam od revizionizma i ne mora uvijek biti negativan. Dapače, neki od »državotvornih« projekata bili su posve logični i opravdani, poput knjige *Hrvatske granice* Ljube Bobana,[18] koji je, kao predsjednik hrvatske državne komisije za granice bio uključen u dokazivanje avnojevskih granica Hrvatske kao granica novostvorene samostalne Republike Hrvatske. No, u širem smislu je državotvorstvo zapravo značilo svođenje interesa historijske znanosti na puku refleksiju neposrednih državnih i ideoloških interesa. Na taj je način istraživanje povijesti limitirano na priču o hrvatskoj državnosti, borbu za hrvatske interese protiv stranih presizanja, itd.

Kao snažan argument fetišizaciji države i uopće takva načina razmišljanja bila je rečenica Franje Tuđmana koji je, kako je postajalo sve očitije da se Jugoslavija neumitno raspada, sve češće izjavljivao kako »hrvatski narod 900 godina žudi za državnom neovisnošću«, očito aludirajući na događaje iz 1102. godine, kojima je navodno ta neovisnost izgubljena. Naravno da ta neovisnost tada nije izgubljena. Radi se o mitologemu koji su do krajnje konzekvence doveli apologeti uspostave NDH 1941. godine,[19] jer su određeni državnopravni elementi nastavili živjeti i nakon toga datuma.

Međutim, 1102. godine na hrvatsko je prijestolje samo došao vladar jedne strane — ugarske dinastije. Feudalci u srednjem vijeku nisu bili predstavnici svojeg naroda, već svojeg staleža. Kada bi se dolazak strane dinastije na prijestolje nekog kraljevstva odmah smatrao gubitkom samostalnosti, velik dio evropskih nacionalnih povijesti ne bi postojao — primjerice, Englesku su 1066. osvojili Normani iz sjeverne Francuske, a u XVI. stoljeću prebogatom Španjol-

PRELOM 8/2/05 9:00 Page 67 (Black plate)

skom vladali su Habsburgovci! A Hrvatska je sve do 1918. godine, na ovaj ili onaj način, makar koliko skučeno, čuvala državnopravni kontinuitet koji su očituje u postojanju Sabora i njegovim autonomnim poslovima. Kada bi ova teza o gubitku samostalnosti 1102. godine čak bila i točna, To ne bi značilo da je teza o »devetstoljetnoj žudnji hrvatskoga naroda za samostalnom državom točna«. Naime, ideja o potrebi postojanja nacionalne države prirodom se stvari nije ni mogla javiti prije XIX. stoljeća, jer se tek tada stvaranjem građanskog sloja pokreće proces nacionalne integracije. A i tada je osnivanje samostalne države u programu imala samo Stranka prava, dok su druge stranke zagovarale u tom trenutku realističniji pristup koji je tražio reviziju Nagodbe iz 1868. godine ili tome slično. Pri tome su artikulirali interese, sudeći po izbornim rezultatima, dijela glasačkog tijela koji se ne može zanemariti. Konačno, dio pravaša je na prijelazu u XX. stoljeće zagovarao oslon na Austriju. Stoga valja s priličnim ogradama tvrditi da je samostalna država bila »višestoljetna žudnja hrvatskog naroda«. Bilo kako bilo tečajem povijesti, stvaranje samostalne države 1991. godine time ne dobiva ni ne gubi na važnosti.

U takvom kontekstu ustaška Nezavisna Država Hrvatska (NDH) odjednom se pojavljuje u relativno pozitivnom svjetlu: tome je umnogome pridonio Franjo Tuđman koji je još na Prvom saboru HDZ-a početkom 1990. godine ustvrdio kako »NDH nije bila samo puka kvinsliška tvorba i fašistički zločin, već i izraz povijesnih težnji hrvatskog naroda za svojom samostalnom državom«. Ja bih se mogao složiti s tom tvrdnjom, ali da je Tuđman pridodao još jednu rečenicu koja bi glasila otprilike ovako — »međutim, većina je Hrvata ubrzo shvatila da to nije država koju su željeli«, ali to nije učinio. Bilo kako bilo, iako se Tuđman kasnije ograđivao od te izjave, shvaćajući sve opasnosti koje iz nje proizlaze, drugi su je počeli koristiti.

Predsjednik Tuđman je iznio i ideju o »pomirenju svih Hrvata«, odnosno pomirenju ustaša i partizana, ili njihovih sinova i unuka. Ideja o pomirenju, bez obzira na to što je načelno mogla biti privlačna, zapravo je omogućila da se u javnosti toleriraju ekstremni nacionalizam i proustaški ispadi, pa je i time revizionistička historiografija dobila »vjetar u leđa«.

Iako je bio daleko od toga da je sudjelovao u utemeljenju revizionističke historiografije, ipak je Hrvoje Matković u svojoj knjizi *Povijest NDH*, objavljenoj 1993, prvi dao zaokruženu sliku Nezavisne Države Hrvatske, onako kako je

PRELOM 8/2/05 9:00 Page 68 (Black plate)

odgovaralo tadašnjem državnom rukovodstvu. Moglo bi se reći da je Matkovićeva slika NDH »umjerenjačka«. Argumenata da je tako ima mnogo, ali evo jednog primjera: Matković je u poglavlju *Srpsko pitanje*[20] uglavnom podatke tako posložio da se ima razloga zaključiti da ih prenosi iz knjige Fikrete Jelić-Butić *Ustaše i NDH*, iz poglavlja koje je autorica nazvala *Politika terora nad Srbima*.[21] Nizao je podatke o progonu Srba — antisrpskoj harangi, izbacivanju iz stanova, nošenju znaka «P», prisilnim pokrštavanjima, ali kada je stigao do odjeljka u kojem autorica taksativno navodi ustaške zločine u kojima je stradalo više tisuća Srba, pri čemu u nekim slučajevima ni žene ni djeca nisu pošteđeni, Matković je to jednostavno preskočio i prešutio. Zločine nad Srbima u knjizi spominje samo jednom sintagmom — da su se nad Srbima i dalje »provodila hapšenja, odvođenja u logore i masovne fizičke likvidacije«.[22]

Matković je karakterističan po tome da analizira nacifašističku bit ustaškog režima, ali ne spominje zločine. Čini mi se, koliko poznam udžbenike i neke druge radove iz kasnijih godina, da se od Matkovića preuzimao taj obrazac. Spektar revizionističkih razmišljanja vrlo je širok i varira od negacije bilo kakvog zločina u ime NDH i tvrdnje da se 1941. dogodila pobuna Srba u Hrvatskoj do pokušaja da se ustaški zločini stave na istu razinu kao i komunistički. No, opća, duboko ukorijenjena karakteristika svih tih tekstova bila je da nije podobno navoditi ustaške zločine.[23]

Nasuprot relativno pozitivnom svjetlu u kojem predstavljaju NDH, revizionisti slabosti i krivnje obiju jugoslavenskih država, a osobito zločine počinjene u njihovo ime, apsolutiziraju i generaliziraju do te mjere, da bi postali argumenti rigidnoj nacionalističkoj politici te po mogućnosti opravdanje ustaškim zločinima ili bar njihovoj relativizaciji.

Kao odgovor ovakvim manipulacijama kao jedna od najvažnijih tema nameće se preispitivanje jugoslavenskog razdoblja i jugoslavenskog iskustva u povijesti Hrvatske i Hrvata.[24] To nije lagano pitanje, a ni odgovori ne mogu biti jednostavni i jednoznačni. U javnosti se obično ovaj problem svodi na pitanje »korisnosti« ili »štetnosti« postojanja Jugoslavije za neki narod. Skrupulozni povjesničar takav zadatak gotovo da ne može obaviti, jer on ne posjeduje kategorijalni aparat kojim bi to učinio. »Korisnost« ili »štetnost« su dio kategorijalnog aparata politike. Pa ipak, evo primjera koji svjedoči o kompleksnosti problema: činjenica jest da je decentralizacija 60-ih i 70-ih išla u prilog hrvatskim stremljenjima, dok je, nasuprot tome, obračun s hrvatskim »nacio-

PRELOM 8/2/05 9:00 Page 69 (Black plate)

nalizmom i šovinizmom« 1971/2. godine neusporedivo žešći negoli u drugim jugoslavenskim sredinama. Usprkos tome što je slomio »hrvatski proljeće«, dakle, pokret koji je, među ostalim, težio za decentralizacijom, Tito je smatrao da centralizirana savezna država i privreda vrlo teško funkcioniraju i da je decentralizacija nužna. Stoga su neke promjene u tom smjeru provedene već u ustavnim amandmanima 1972., a posebno u novom Ustavu donesenome 1974. godine.

Uvijek se postavlja pitanje koliko će mitološka znanja biti prisutna u javnosti općenito, a koliko unutar historiografskih krugova, koliko javnost uopće želi čuti mišljenje znanosti o prošlim događajima. Da stanje nije blistavo, može svjedočiti podatak sa znanstvenog skupa o 30-godišnjici Hrvatskoga proljeća, održanom u Zagrebu 2001. godine. Na njemu su prvih 17 sudionika bili sudionici tih događanja koji su uglavnom evocirali uspomene želeći njima dati legitimaciju znanstvenosti, a tek su kao 18. i 19. na redu pripustili istraživače s akademskim titulama.

U posljednjih desetak godina kadrovsko se stanje na području istraživanja XX. stoljeća naglo pogoršala. Do kraja osamdesetih istraživanja XX. stoljeća bila su miljenik vladajuće politike i ideologije. Tada su neki istraživači bili umirovljeni, a praktički nenadoknadiv je iznenadan odlazak Fikrete Jelić-Butić, Ivana Jelića i Ljube Bobana. Kako ih je smrt zatekla u punoj stvaralačkoj snazi, vjerojatno bi pisali, pa bi i stanje bilo bolje. Osim toga, mnogi novi, mladi istraživači upućivani su na istraživanje starijih razdoblja, pa je istraživanju XX. stoljeća danas postoji očigledan kadrovski manjak, u odnosu na pokrivenost drugih razdoblja.

Uglavnom, nedostaje promišljanje i samopreispitivanje — i u znanstvenom, pa i u filozofskom i teološkom smislu.[25] Doduše to je teško, jer takvih postupaka ima premalo u javnosti općenito, u publicistici, pa je teško očekivati da to učine historičari sami. Temelji su uspostavljeni prije tri godine kada je na vlast stigla ekipa neopterećena prošlošću i brigom o tome što će o njoj buduće generacije misliti. Uz to, snaženje elemenata liberalne demokracije, nestajanje autoritarnih i totalitarnih načina razmišljanja poticajno djeluje da se sama historijska znanost, pa i pojedini historičari, oslobađaju nevidljivih okova i samostalno pokreću istraživanja, postavljaju pitanja i na njih slobodno odgovaraju.

Prošlo je više od četvrt stoljeća (Zagreb, 1976) otkako je Mirjana Gross objavila prvo izdanje knjige *Historijska znanost — razvoj, oblik, smjerovi*. U njoj je posljednje poglav-

PRELOM 8/2/05 9:00 Page 70 (Black plate)

lje nosilo optimistički naslov *Na putu prema genetičko-strukturalnoj historiji*. U drugom, dopunjenom izdanju, autorica zaključuje knjigu tvrdnjom: »u svakom slučaju, nastojanje da historija postane društvena znanost, bez obzira je li se to izričito proglašava ili ne, os je metodološkoga kretanja u suvremenoj historijskoj znanosti«.[26] Gotovo pola stoljeća nakon izlaska drugoga izdanja hrvatska se historijska znanost i dalje bori s istim problemom: realisti bi rekli da se u tom razdoblju napravio korak naprijed, ali ne onoliki koliki se objektivno mogao, a ni izdaleka onoliki koliki je trebalo da glavnina naše historiografije uhvati metodološki priključak s razvijenim svijetom.

U narednom razdoblju historijska znanost mora naći načina da se oslobodi stega političkog i intelektualnog konformizma i kompromiserstva te da u njoj definitivno prevladaju načela suvremene historičarske teorije i metodologije. Na duži rok rezultat nije u pitanju. Mlađi su tu potencijal, oni su već formirani na taj način i među njima revizionizam i državotvorstvo mogu biti prisutni tek u stavovima i pisanju pojedinaca. Starije su generacije, pak, na odlasku — u njima je priličan broj onih koji su beznadno obuzeti činjenicom da historiografija mora biti sluškinja politike odnosno da bi ona trebala služiti isključivo kao svojevrsna kozmetičarka prošlosti vlastite nacije ili društvenog sloja.

Što se tiče revizionističke historiografije, ona bi trebala biti marginalizirana u slobodnoj diskusiji, u razmjeni mišljenja u kojoj nema prave argumente; u najtežim slučajevima trebala bi doživjeti sudbinu sličnu onoj u liberalnodemokratskim zemljama: Robert Faurisson i David Irving tvrdili su da su plinske komore u nacističkim logorima smrti izmišljotina. Prvom je zabranjeno predavati na svim francuskim sveučilištima, a drugi je sudskom odlukom prisiljen platiti golemu odštetu koja ga je bacila na prosjački štap.

U ovom tekstu malo sam pažnje posvetio činjenici da se historiografska shvaćanja i znanja ostvaruju na dvije razine — u znanstvenoj historiji, jezikom stručnjaka, potom preko publicističkih radova ta znanja i shvaćanja prodiru u javnost. Činjenica jest da je previše hrvatskih historičara »bježalo« od vrućih tema. Tako smo imali paradoksalnu situaciju, da je za neke teme postojao velik interes u javnosti, ali i slaba reakcija historiografije.

Kada budu oslobođeni stega koje joj nameću totalitarni i autoritarni politički koncepti, historičari bi trebali doseći postulate onoga što ja u naslovu zovem »građanske« historiografije, a zapravo historiografija primjerena liberalnode-

PRELOM 8/2/05 9:00 Page 71 (Black plate)

mokratskom ambijentu. Tada bi se mogli primjenjivati različiti oblici socijalne historije koji su meni osobno najbliži, ali valja poticati i razvoj različitih drugih metodoloških koncepata.

Povijesnim manipulacijama u proteklom je stoljeću Hrvatska bila talac historiografskih koncepcija koje su se gradile na klimavim temeljima, na selektivnom odabiru činjenica, na zastarjeloj ideji da se na neposrednim iskustvima iz prošlosti može formulirati i ostvarivati suvremena politika. Kraj vladavine teze o »završnosti povijesti« za Hrvatsku bi trebao biti i početak njezina stvarnog oporavka.

BILJEŠKE

[1] F. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Zagreb 1962, 469.

[2] Često citirana rečenica iz govora Franje Tuđmana na I. Saboru HDZ-a 24. veljače 1990. godine u Zagrebu.

[3] Granica između objektivne znanstvene spoznaje i jednostranosti prijeđene su kada se povrijede posebna pravila i metode historičarske struke, kada se povrijede pravila formalne logike, kada historičar ne poznaje širu problematiku, u vremenu i u prostoru. Granica između jednostranosti i pristranosti prijeđene su kada autorov angažman sprečava punu primjenu znanstvenih pravila i metoda, kada je istraživač spriječen psihološkim, institucionalnim ili političkim blokadama da revidira, modificira ili popuni svoje rezultate te kada nema slobodne razmjene mišljenja u kojoj bi i znanstvenici oprečnih gledišta došli do riječi; vidi, I. Goldstein, *Gledišta o objektivnosti i subjektivnosti u historijskim istraživanjima prema novim njemačkim izdanjima*, Časopis za suvremenu povijest III, Zagreb 1980, 133.

[4] M. Brandt, *Današnje naše mogućnosti upoznavanja materijalističkog pogleda na historiju*, Historijski zbornik I, Zagreb 1948, 233 — 242 (cit. mjesta 235, 244).

[5] Po svemu sudeći, iznimka će biti prilog M. Bertoše u ovom zborniku.

[6] Đ. Kladarin, *Bitka na Sutjesci*, Zagreb 1968.

[7] Svjedočenje tadašnjeg direktora SN Liber Slavka Goldsteina; J. Tomašević, *Četnici u Drugom svjetskom ratu*, Zagreb 1979, 221 — 223.

[8] *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 6, 41.

[9] *Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture*, gl. ur. I. Karaman, Zagreb 1980, 561.

[10] M. Basta, *Rat je završen sedam dana kasnije*, V. izm. i dop. izd., Beograd 1986.

[11] Dedijer, *Dnevnik*, prvi deo, str. 22.

[12] Hrvatski državni arhiv (HDA), fond 252, RUR, Ž. odsj., 27754.

[13] Jevrejski istorijski muzej, fond Židovska općina Zagreb, reg. br. 4866, sign. K-66-1-1/1-67.

[14] Opširnije, u: Đ. Pavlović, *Narodni heroj Josip Engl, tvorac prve tajne radiostanice za NOB*, Jevrejski almanah 1957/8, Beograd 1958, 122 — 128.

[15] HDA, fond 252, RUR, Ž. odsj., 28173, donosi se popis Židova u prigradskim naseljima, pa se uz ime Stjepana Engela upisuje opaska da je »ilegalno otputovao u Italiju«. To, naravno, nije točno. U literaturi se po-

PRELOM 8/2/05 9:00 Page 72 (Black plate)

negdje tvrdi da je ubijen i najstariji brat Đuro (1905.), ali on je, promijenivši već ranije prezime u Pavlović, preživio rat. Neko je vrijeme 1941/42. godine boravio u Veloj Luci - J. Maričić, *Luka spasa — Židovi u Veloj Luci od 1937. do 1943*, Vela Luka 2002, 46; *Spiskovi preživelih Jevreja u Jugoslaviji*, Autonomni odbor za pomoć Beograd, Beograd 1946, 290.

[16] Vidi, primjerice, D. Bilandžić, *Ideje i praksa društvenog razvoja Jugoslavije 1945-1973*, Beograd 1973; Isti, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: glavni procesi (1918-1985)*, Zagreb 1985.

[17] *Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture*, n. dj.

[18] Lj. Boban, *Hrvatske granice od 1918. do 1992. godine*, Zagreb 1992.

[19] To je mnogo puta rečeno, primjerice, u Pavelićevu govoru prilikom osnivanja prve vlade — *Ustaša, Dokumenti*, prir. P. Požar, Zagreb 1995, 143.

[20] H. Matković, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb 1993, 159 i d.

[21] F. Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska*, Zagreb 1978, 162 i d.

[22] Matković, *Povijest*, 161.

[23] Na ovom mjestu nije moguće detaljnije analizirati sadržaj udžbenika. O tome je literatura narasla gotovo do nepreglednosti, stoga vidi, I. Goldstein, *O udžbenicima povijesti u Hrvatskoj*, u: Dijalog povjesničara — istoričara 3, prir. H. S. Fleck i I. Graovac, Zagreb 2001, 15 — 28.

[24] O tome govorim u: I. Goldstein, *Josip Broz Tito: između skrupuloznog historičarskog istraživanja i političke manipulacije*, u: Dijalog povjesničara — istoričara 6, prir. H. S. Fleck i I. Graovac, Zagreb 2002, 315 — 332.

[25] M. Bjelajac, *Istorija Jugoslavije 1918-1991. godine — da li je na prostoru prethodne Jugoslavije moguća emancipacija nauke od politike?*, u: Dijalog povjesničara — istoričara 1, prir. H. S. Fleck i I. Graovac, Zagreb 2000, 35 — 46. Međutim, neki Bjelajčevi tekstovi, ponajprije mislim na njegovu knjigu *Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom 1918-1991*, Beograd 1999, koja iako znanstveno fundirana, prije govori kako je i sam autor ostao zarobljenik nekih ideoloških postavki, negoli da je prioritetno istraživao prošlost u duhu liberalnodemokratskih postavki.

[26] M. Gross, *Historijska znanost*, II. dopunjeno izd., Zagreb 1980, 364.

PRELOM 8/2/05 9:00 Page 73 (Black plate)

Jure Krišto
Hrvatski institut za povijest, Zagreb

IDEOLOGIJA/POLITIKA I HISTORIOGRAFIJA: PRIMJER *ČASOPISA ZA SUVREMENU POVIJEST* (1969. — 1999.)

PRELOM 8/2/05 9:00 Page 74 (Black plate)

PRELOM 8/2/05 9:00 Page 75 (Black plate)

Vjerojatno ne treba podsjećati da je danas hrvatsko društvo prilično podvojeno i u grču. Tjeskoba, napetost i grč nisu samo posljedice dugotrajnih teških gospodarskih prilika i agresije na Hrvatsku (1991. — 1995.), nego i pojačane prisutnosti ideologijskih predložaka za koje je većina članova društva vjerovala da definitivno pripadaju prošlosti. Stoga je više nego dobrodošla prigoda da se progovori i o historiografiji, koja je neodvojivi sudionik, a ponekad i oblikovatelj, tih povijesnih danosti.

U ovom se radu želi ilustrirati reagiranje historiografije na političku zbilju, a ponekad i izravno ideologijsko nametanje »historijskoga znanja«, služeći se kratkim pregledom 30-godišnjega izlaženja *Časopisa za suvremenu povijest*, svakako najeminentnije publikacije u Hrvatskoj za povijesne znanosti.[1] Analiza polazi od postavke Haydena Whitea, koju drži samorazumljivom, da je historiografija u svim totalitarističkim sustavima podložna političkim diktatima.[2] Takva postavka uistinu proizlazi iz naravi totalitarizma, čija se bit ogleda u kontroli cjelokupne zbilje. Pretpostavljam da ne treba dokazivati da je i po čemu je svaki komunistički sustav totalitaristički, barem ukoliko su to pokazali u historijskim ostvarenjima. Uostalom, danas nije rijetkost među hrvatskim povjesničarima uvjerenje i tvrdnja da je historiografija bila osjetljiva na ideološke parametre i političke mijene.[3] No postavka da je historiografija podložna političkim i ideološkim utjecajima i filozofijski je utemeljena. Čovjek je, naime, povijesno uvjetovano biće, te je i njegova spoznaja uvjetovana (i ograničena) konkretnim okruženjem. Dosljedno, historiografija, plod čovjekova prosuđivanja o prošlosti, uvjetovana je povjesničarevim odnosom prema svijetu.[4]

Čini se da se kroz članke objavljivane u časopisu i kroz njegov život može pratiti razvoj, život i sudbina hrvatske

PRELOM 8/2/05 9:00 Page 76 (Black plate)

historiografije. Kad se to tvrdi ujedno se želi sugerirati da se kroz život ČSP-a zorno odražava ovisnost historiografije o jačini političkoga nadzora te o nametnutoj i auto-cenzuri. Dakako, u tome je hrvatska historiografija bila sastavni dio bivše jugoslavenske.[5] U svakom slučaju, ovim se radom namjerava pokazati kako su se historiografski interesi povjesničara mijenjali ovisno o promjenama političkih i/ili ideoloških prilika. To će se pokazati upravo kroz analizu radova objavljivanih u tom časopisu i njihovim smještanjem u povijesni kontekst.

Člankom se također želi upozoriti na vrijeme neposredno nakon pobjede partizana pod vodstvom komunista kad su se uspostavljali parametri novoga znanja o povijesti. To će se vidjeti kroz analizu pisanja i događanja u kalendaru Napredak *Hrvatskoga kulturnoga društva Napredak* sa sjedištem u Sarajevu.[6]

NIJEKANJE I PRIKRIVANJE OSOBNE ODGOVORNOSTI

Kad je riječ o sadašnjim društvenim napetostima, vjerojatno ne treba posebno isticati da ni historiografiju nisu mimoišle podjele i rascjepi prisutni u društvu. Može se ukazati na nekoliko uzroka društvenih napetosti koje se reflektiraju i na historiografiju.

Nestankom jednopartijskoga komunističkog i dolaskom višestranačkoga demokratskog sustava, upravljačka struktura i intelektualna elita ostale su manje-više na svojim pozicijama, tako da se nije dogodila bitna promjena u društvenim odnosima. Napose je u visokom obrazovanju ostalo sve nepromijenjeno, što se neminovno odražava na spomenutu društvenu klimu. Sredovječna i mlađa generacija sveučilišnih profesora, stasalih u atmosferi komunističke ideologijske stege, a najčešće i sami njezini pristaše, najgrčevitiji su branitelji komunističkoga naslijeđa u historiografiji, kao i u društvu općenito. S druge strane, oni koji su u komunističkom sustavu potajno bili oporbenjaci, u novim prilikama pokazuju višu ili manju spremnost distanciranja od ideologijskoga naslijeđa u historiografiji. No najvažnije je to da je već stasala mlada generacija završenih studenata povijesti koja je donekle izbjegla ili se zbog različitih razloga oduprla komunističkome naslijeđu u historiografiji. To su, čini se, bitni razlozi postojećih napetosti u historiografiji.

Možda nije naodmet napomenuti da je to opis stanja u svim bivšim komunističkim zemljama. No u Hrvatskoj je ono izraženije nego drugdje, vjerojatno zato što je intelek-

PRELOM 8/2/05 9:00 Page 77 (Black plate)

tualna komunistička elita ostavljena u obrazovanju te što su se komunisti, uz pomoć koalicijskih kolaboratora, vratili na vlast. Rijetko gdje u bivšim komunističkim zemljama postoji tako izričito nijekanje da je Komunistička partija utjecala na historijsku znanost kao u Hrvatskoj[7] i rijetko gdje postoji toliko opiranja otklanjanju negativnog naslijeđa ideologijske prisutnosti u historiografiji. Dapače, samo u Hrvatskoj se pokušaj otklanjanja tog naslijeđa proglašava historijskim revizionizmom, a takvo se stajalište širi i nameće mnogobrojnim propagandnim sredstvima.[8] Vjerojatno je hrvatska specifičnost da se svaka alternativna interpretacija novije nacionalne povijesti proglašava neznanstvenom.[9] To je vjerojatno zbog toga što je kod povjesničara iz doba komunizma još jaka prisutnost ideologijske svijesti koja je dirigirala historijskim znanjem. Nije stoga čudno da se još i danas u nekim zakutcima hrvatske historiografije ukazuje na važnost skupine povjesničara oko francuskoga časopisa *Annales* (Braudel, Furet, Le Goff, Le Roy-Ladurie i drugi). Upravo su oni, kao i njihovi hrvatski sljedbenici, proglašavali tradicionalnu proceduru u historiografiji neznanstvenom.[10] Umjesto povjesnice u kojoj, po njihovoj ocjeni, dominiraju politika, kratkoročni sukobi i krize, zagovarali su analizu »dugoročnih trendova« (u demografiji, ekonomiji, etnologiji i sl.) i »materijalnih procesa«.[11] Francuski analisti nisu krili svoja marksistička (i materijalistička) uvjerenja kad su naglašavali materijalne procese umjesto političke »događajnice« u kojoj su najvažniji subjekti, kao što su u socijalizmu priznati hrvatski povjesničari krili upravo takva svoja polazišta. Anakronizam nekih hrvatskih povjesničara vidljiv je i po tome što ili ne znaju ili prešućuju da su neki od tih, nekada vodećih, analista evoluirali do točke da komunizam nazivaju velikom zabludom XX. stoljeća.[12]

Upitno je stoga današnje isticanje povjesničara iz vremena komunizma, ili njihovih apologeta, da nisu primjenjivali marksističke postavke u istraživanju historije i u pisanju povijesti. Čak su spremni danas priznati da marksizam nisu dovoljno ni poznavali, kako bi ojačali dokaz da komunizam nije utjecao na historiografiju. To, dakako, nije bit problema. Ni jedan komunistički sustav, pa ni jugoslavenski, nije tvrdio da predstavlja potpuno ostvarenje marksizma, ali jest držao, i na to vjerovanje i svoje podanike svakojako prisiljavao, da predstavlja barem pretposljednji stupanj potpunoga ozbiljenja marksističkoga eshatona: diktature proletarijata, besklasnoga društva, odumrlosti države i sl. Podloga takva

PRELOM 8/2/05 9:00 Page 78 (Black plate)

osmišljavanja povijesti upravo je historijski materijalizam, koji je, pak, bitna sastavnica marksizma.[13]

Možda je još važnije istaknuti da je jugoslavenski komunizam imao čvrste nemarksističke ideološke postavke mimo kojih se povijest nije mogla, to jest nije smjela, pisati. Ivo Banac to naziva »ozakonjenom slikom povijesti«, koja je bila prisutna u svim komunističkim režimima.[14] Bitne sastavnice tog »ozakonjavanja« nisu preuzete iz marksizma, nego iz diktature Komunističke partije koja ih je nametala. A najvažniji elementi tog vjerovanja o prošlosti bili su, barem što se hrvatskoga naroda tiče, da je u jugoslavenskoj zajednici, napose u njezinu komunističkome/socijalističkome izdanju, hrvatski narod dosegnuo vrhunac svoga povijesnog razvoja, da, stoga, mora njegovati i čuvati »bratstvo i jedinstvo jugoslavenskih naroda i narodnosti« te da je to bratstvo iskovano u »narodnooslobodilačkoj borbi« pod vodstvom Komunističke partije/Saveza komunista. Danas je, čini se, potrebno podsjećati i povjesničare da je za poslijeratnu historiografiju bilo važnije što je rekao J. Broz Tito, primjerice na Petom kongresu KPJ 1948., nego što bi o prošlosti mislio ili znao profesionalni povjesničar, ako se usudio biti u raskoraku s tim partijskim autoritetom.

Banac također ističe da se povijest u jugoslavenskom komunizmu »ozakonjavala« putem cenzure, koja se sastojala od »prešućivanj[a] i degradiranj[a] čitavih grana povijesti, poput povijesti parlametarizma, religije i uopće duhovnosti.«[15] Može se govoriti o mnogo drastičnijim zahvatima od izostavljanja i prešućivanja. U historiografijama bivših socijalističkih zemalja nije riječ samo o uobičajenom procesu izostavljanja i uključivanja, što je sastavni dio povjesničarskoga posla, nego o svjesnom nastojanju da se radikalno prekine s tradicijom i tako stvori potpuno nova interpretacija, sukladna ekskluzivnom ideološkom predlošku. U tim historiografijama, što je zasigurno slučaj s hrvatskom, nije riječ samo o prekidu s nadovezivanjem na društvene i nacionalne vrijednosti koje su bile prihvaćene kao samorazumljive i neupitne danosti, nego o prekidu s onim što se držalo vrijednim pamtiti, što je postalo sastavnim dijelom nacionalne memorije.[16]

Parametri komunističkoga ozakonjivanja povijesti i pamćenja dobro su vidljivi u događajima u i oko Hrvatskoga kulturnoga društva *Napredak* neposredno nakon komunističkoga preuzimanja vlasti. Mnogi članovi Središnje uprave KD *Napredak* bili su »suđeni na gubitak narodne časti i na druge kazne«, a Ministarstvo prosvjete BiH postavilo je u

PRELOM 8/2/05 9:00 Page 79 (Black plate)

povjerenika »nove narodne vlasti«.[17] Povjerenik je postavio povjerenike za podružnice s nalogom da se održe glavne skupštine te izaberu delegati za skupštinu središnje uprave, koja je bila predviđena za 28. i 29. listopada 1945. Ujedno su pripremljena i nova pravila društva, primjerenija novom ideološkom obrascu.[18]

Na Glavnoj skupštini na kojoj je sudjelovalo 29 podružnica uspostavljeni su svi glavni ideološki parametri za sveopći život društva, pa tako i historiografije. Glavni akter u iznošenju te ideološke matrice bio je ministar prosvjete, Travničanin Anto Babić, dugogodišnji *Napretkovac* i pitomac travničke isusovačke gimnazije.[19] Još su jasniji ti parametri u *Napretkovu* kalendaru za 1946. godinu, osobito u člancima Ive Sunarića i već spomenutoga ministra Ante Babića.

Govoreći o *Napretkovoj* prošlosti i njegovoj ulozi danas[20], Sunarić je ostvario historiografsku reviziju *Napretkove* povijesti u smislu novovažeće ideologijske sheme te ponudio jednako ideologiziranu zadaću društva u sadašnjosti. Tu je ponajprije jasna manihejska razdjelnica između »okupatora i četničko ustaških bandi« ili »domaćih izdajica« te »Narodno-oslobodilačke vojske«. U Sunarićevoj revizionističkoj slici povijesti »narodni neprijatelji« u vodstvu *Napretka* nisu takvu negativnu ulogu imali samo od vremena ustaškog režima, nego od samog osnivanja HKD *Napredak.* Oni su, naime, oduvijek bili protiv stvaranja »prave narodne inteligencije«. U Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca i prvoj Jugoslaviji nisu se ostvarile težnje najvećih sinova hrvatskoga naroda Križanića, Račkoga i Stossmayera za stvaranjem »zajednice svih južnih Slavena« te se *Napredak* morao boriti protiv velikosrpske hegemonije, ali i protiv »svojih izroda« koji su trovali dušu naroda »vjerskom i nacionalnom mržnjom«.[21] Njegovo vodstvo, međutim, nije se oslonilo na radništvo ni na republikanski seljački pokret Stjepana Radića. Umjesto toga *Napretkovo* je vodstvo dopustilo nadbiskupu Šariću da društvo veže uza se te da u njemu jača utjecaj »reakcionarnoga klera«.[22] Tijekom Drugoga svjetskog rata Središnji odbor *Napretka* surađuje s »s njemačko-ustaškom bandom« te posjećuje Pavelića, Kvaternika i Artukovića[23].

»Narodna vlast« postavila je odmah u *Napredak* »napredne« delegate da ga očiste »od nedemokratskih i protunarodnih elemenata« te stave na novu osnovu s koje će moći ostvarivati svoju istinsku zadaću.[24] Zadaća je novoga *Napretka* da okupi »sve zdrave snage hrvatskog naroda« i da postane »masovnom narodnom organizacijom«[25] Sunarić je zaokružio

PRELOM 8/2/05 9:00 Page 80 (Black plate)

svoju redefiniciju hrvatske novije povijesti podsjećanjem da se »danas (...) svi pošteni Hrvati okupljaju u borbi za očuvanje i njegovanje demokratskih tekovina narodno-oslobodilačke borbe i za jačanje Demokratske Federativne Jugoslavije, u kojoj su ostvarene vjekovne nacionalne težnje hrvatskog naroda«.[26] »Nepošteni Hrvati« su okupljeni oko Mačeka i visokoga katoličkog klera. Time je Sunarić sročio formulu novoga ideološkoga obrasca koji će postati paradigmom kako historiografije tako i sveopćeg pogleda na društvo za narednih četrdesetak godina.

U svom predavanju na Godišnjoj skupštini 1945. Anto Babić,[27] budući vodeći b-h povjesničar i akademik, još je više reducirao parametre hrvatske povijesti svodeći je na borbu između »snaga napretka« i »snaga reakcije«. Reakcionarne snage su oličene u »latinskoj crkvenoj i feudalnoj gospodi« u doba Grgura Ninskog, u pomagačima »mađarskoj dinastiji« u doba Petra Svačića, u onima koji »šalju hrvatske sinove da ginu za interese bečkoga dvora« u vrijeme Habsburgovaca, u protivnicima oslobađanja kmetova u vrijeme Napoleonove vlasti u Dalmaciji, u denuncijantima vođa Ilirskoga pokreta zbog veza s Rusijom itd.[28] Klerički stalež je bio najveće izvorište tih »reakcionarnih snaga«.[29] Napredne pak snage su oličene u onim pokretima i pojedincima koji su se u težnji za oslobođenjem hrvatskoga naroda od stranih ugnjetača povezivali s drugim bratskim slavenskim narodima, osobito s Rusijom, poput J. Križanića, J. J. Strossmayera, Frane Supila, S. Radića i dr.[30]

Treba podsjetiti da je upravo povjesničar uspostavio sadržaj povijesnoga znanja za novouspostavljeni režim kako se ne bi zaboravilo da su povjesničari također bili neminovni za održavanje toga komunističkoga svjetonazora, interpretirajući prošlost tako da se slaže, ili barem da ne izlazi iz ideologijski zadanih okvira. Današnjim apologetima historiografije u vrijeme komunizma treba skrenuti pozornost na pojavu da sami povjesničari kod pripreme novoga izdanja svojih ranijih radova ili kod ponovnoga izlaganja ranije obrađivanih tema izbacuju izraze, reference i interpretacije koje su im ranije jamčile svjedodžbu komunističke *i marksističke* pravovjernosti. Oni se tim sitnim pomacima približavaju neideologiziranoj povjesnici, a izričitim nijekanjem podložnosti (svoje) historiografije ideologiji i politici opravdavaju možebitna namjernika na njihove ranije radove.

Povjesničari su bili uključeni i u drastičniju kontrolu povijesnoga znanja. Ponajprije, utjecajni historičari iz vremena komunizma nerijetko su i *sami* bili članovi partije te samim

PRELOM 8/2/05 9:00 Page 81 (Black plate)

time službeni čuvari ideologijske ispravnosti interpretacije prošlih događaja prema drugima, a autocenzori po istim kriterijima prema sebi.[31] Nerijetko je upravo to bio razlog njihova renomea i utjecaja. Uza sve priznanje historiografskim postignućima Ljube Bobana i Mirjane Gross (osobito u zrelijoj dobi), ne bi oni u ljeto 1965. bili određeni da izrade »specijalno mišljenje« o F. Tuđmanu i institutu koji je vodio da nisu bili sastavnim dijelovima partijske moći. A upravo je partija, u ovom slučaju njezin čelni čovjek Vladimir Bakarić, odlučivala o ispravnosti historijskih interpretacija, čega su bili svjesni i ta dva povjesničara.[32] Ni Bobanovo prozivanje Tuđmana zbog plagijata u zagrebačkom *Telegramu* 16. prosinca 1966. nije bilo lišeno političke namjere. Bakarić je tada već bio odlučio ukloniti Tuđmana, a s Bobanom se po partijskoj liniji dobro slagao.[33]

Možda treba podsjetiti i na to da je riječ o događajima koji su se zbivali 20 godina nakon istupa Babića i Sunarića u slučaju HKD *Napredak*. Sličnosti u političkim interpretacijskim kodovima iz dva razdoblja s ne malom distancom naznačuju moćnu dominaciju ideologije nad historiografijom.[34]

Iako je upozorenje vjerojatno nepotrebno, ukazivanjem na ulogu pojedinih povjesničara u političkom krojenju sudbine historiografiji (ili neposlušnim historičarima) ne priziva se nikakva moralna kvalifikacija tih pojedinaca. Riječ je jednostavno o ukazivanju na (nekadašnju) nesretnu ovisnost historiografije o ideologiji. S tom napomenom na pameti, možemo prijeći na detaljnije praćenje interakcije historiografije i ideologije/politike.

POVIJESNI PRESJEK *ČASOPISA ZA SUVREMENU POVIJEST*

Časopis za suvremenu povijest (ČSP) sljednik je časopisa *Putevima revolucije* (1963.-1967.), koji je izdavao Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske (osnovan u jesen 1961.) i kojemu je na čelu bio Franjo Tuđman. Iako nije riječ ni o tom Institutu ni o njegovu časopisu *Putevima revolucije*, korisno je upozoriti da zajedno predstavljaju jednu od najboljih slika stanja tadašnje historiografije. Ne samo da je 30. listopada 1961. Institut bio utemeljen rješenjem CK SKH-a i Glavnog odbora Saveza socijalističkoga radnog naroda Hrvatske (SSRNH) te da su među članovima Savjeta Instituta bili čelni partijski i vojni predstavnici, nego ni prilozi u časopisu nisu nadilazili razinu agitpropovske promidžbe, što uostalom i njegovo ime naznačuje.[35] Nije stoga neute-

PRELOM 8/2/05 9:00 Page 82 (Black plate)

meljena pretpostavka da se među političarima i povjesničarima u promijenjenome političkom kontekstu počelo razmišljati o potrebi povijesnog časopisa koji bi se bavio stvarnim istraživanjem hrvatske povijesti.

No do novoga časopisa podiglo se još mnogo vjetrova na općedruštvenoj sceni i u Institutu. Ponajprije, 1966. godine zbio se važan politički događaj, održavanje »Brijunskoga plenuma«. Na njemu je čelni čovjek partije Josip Broz Tito raskinuo sa svojim najbližim suradnikom Aleksandrom Rankovićem i njegovim pomagačima, što je ujedno značilo njihovo uklanjanje iz rukovodstva partije, formalno zbog zloporaba u obavještajnim službama. Još i prije održavanja toga partijskog zasjedanja Bakarić je iz Instituta htio ukloniti Tuđmana, a kad je 17. ožujka 1967. osamnaest hrvatskih uglednih institucija i organizacija te mnogo pojedinaca obznanilo »*Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika*«, koju je i Tuđman podržao, to se nastojanje pojačalo. Između obznane *Deklaracije* i svrgavanja Tuđmana (kad je vidio neizbježnost raspleta, sam je dao ostavku) odvijala se aktivnost partijskog čelništva i članstva u i izvan Instituta. Aktivnost je završila tako što je Osnovna organizacija SK Instituta 27. travnja 1967. izglasovala, s 27 naprama 9, njegovo isključenje iz partije.

Teško je odrediti je li i koliko Tuđmanova osobna sudbina kao partijskog čovjeka utjecala na pokretanje *Časopisa za suvremenu povijest* 1969. godine, ali jest točno da je časopis krenuo nakon njegova istjerivanja s Instituta. U svakom slučaju, ČSP pod istim imenom izlazi i danas, što znači da je 1999. godine obilježio 30-godišnjicu neprekinutog izlaženja.[36] I institut koji je objavljivao časopis prošao je dosta mijena, čak je nekoliko puta mijenjao i ime,[37] a s imenom je, barem 1990., promijenio i svoju svrhu. Očekivano, na čelu Instituta bilo je nekoliko direktora/ravnatelja,[38] kao i glavnih urednika Časopisa.[39]

Odnos ideologije/politike na historiografiju u ČSP-u može se istražiti višestruko. Jedan od načina je statistička analiza učestalosti tema u njemu. Uredništvo novopokrenutog časopisa u Uvodnoj riječi suprotstavilo je »sustavno znanstveno istraživanje najnovije hrvatske povijesti«, »povijesti radničkog pokreta, Komunističke partije, oslobodilačkog rata i socijalističke revolucije«.[40] Zbog lakšeg prikazivanja, potonje su teme ovdje naznačene kao »socijalističke teme«, a u tu kategoriju su uvrštene i teme o sindikatima i slične problematike. Tu se, dakako, nije gledalo na autorov pristup historijskoj obradi, nego isključivo na odabir teme koju je volio »socijalistički poredak«. Druge dvije kategorije, na-

PRELOM 8/2/05 9:00 Page 83 (Black plate)

cionalna povijest i historiografija, također su samorazumljive. Ono što je uredništvo časopisa zamislilo kao »sustavno znanstveno istraživanje najnovije hrvatske povijesti« ovdje je svrstano u kategoriju »nacionalna povijest«. Tu su uvršteni i radovi kojima je cilj istraživanje pojedinih vidova nacionalne povijesti. Opet treba istaknuti da se nije gledalo na autorov pristup predmetu, nego isključivo na sam predmet rada. Donekle se kategorija »nacionalna povijest« poklapa s temama koje prethode Drugome svjetskom ratu ili »socijalističkoj revoluciji«, ali ne uvijek. U kategoriju »historiografija« uvršteni su radovi koji se bave ne samo isključivo teoretskim pitanjima historiografije, nego i rasprave i polemike o pojedinim člancima, knjigama ili projektima te arhivsko gradivo. Opravdanje za takav postupak leži u pretpostavci da se u raspravama i polemikama nužno dotiču i teoretska ili barem načelna pitanja historiografije. Nesporno je da je u tim kategorizacijama doza arbitrarnosti neizbježna, osobito glede kategoriziranja pojedinih članaka u kategoriju nacionalne povijesti ili u »socijalističke« teme, ali se ukupan rezultat ne bi bitno promijenio odlukom u jednom ili drugom smislu u slučaju tih nekoliko neizvjesnih članaka.

U svakom slučaju, grafički prikaz tog rezultata je zanimljiv i rječit (Grafikon 1). On se ipak ne bi mogao razumjeti bez stavljanja u širi povijesni i politički okvir. Taj se, pak, okvir može podijeliti u nekoliko kritičnih razdoblja. Prvo razdoblje obuhvaća od 1969. do 1980; drugo od 1980. do 1990; treće od 1991. do 1999. godine.

Grafikon 1:
Teme u *Časopisu za suvremenu povijest*, godine 1 — 30

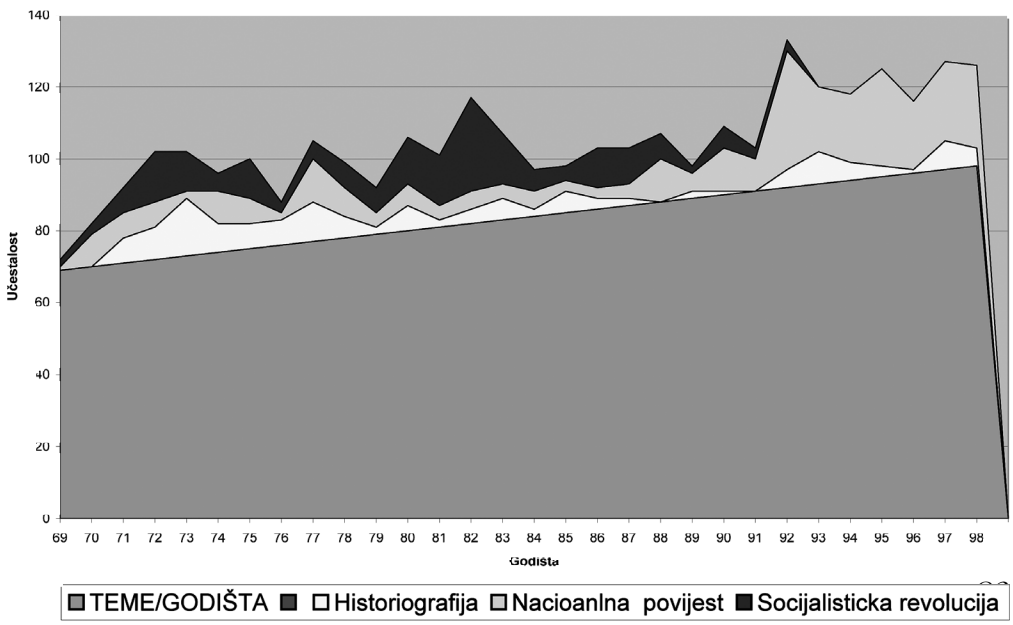

PRELOM 8/2/05 9:00 Page 84 (Black plate)

Ozračje stvoreno nakon pada Rankovića i pročišćavanje redova tajne policije, u policijskoj je državi bilo obilježeno popuštanjem partijske stege i otvaranjem vrata stidljivoj kritici određene političke prakse. Otpočela je kritika centralizma, što je zapravo ponajprije značilo kritiku srpskog hegemonizma. U travnju 1969. na čelo Centralnoga komiteta Saveza komunista Hrvatske došla je Savka Dabčević-Kučar, što je i u Hrvatskoj navješćivalo popuštanje čvrste partijske stege. Upravo se tada, uz ČSP, javljaju i neki drugi časopisi i revije.

Hrvatska je historiografija takvo stanje iskoristila samo periferno, dok su se prominentniji povjesničari zadovoljili tužbalicom o nedostatku institucionalne i financijske podrške.[41] Ni u prvim brojevima ČSP-a ta politička relaksacija nije vidljiva. Naoko marginalni članak »Rukopisna ostavština Ive Politea« Josipe Paver, djelatnice Hrvatskog državnog arhiva (tada Arhiv Hrvatske), odražava pravo stanje historiografije u tom vremenu. U članku se, naime, uopće ne spominje da je dr. Ivo Politeo branio zagrebačkoga nadbiskupa Alojzija Stepinca na suđenju 1946. godine niti se daje do znanja da u Politeovoj ostavštini ima išta o tome. Politeova cjelokupna aktivnost u tom razdoblju izražena je jednom rečenicom: »Kao advokat Politeo je bio vrlo aktivan i nakon 1945, kad nastupa u više političkih i privrednih procesa«.[42]

Početak 70-ih obilježen je u Hrvatskoj hrabrijim otporom centralističkim tendencijama, što se ponekad vinulo do propitivanja mogućnosti drukčijeg uređenja države. Na X. sjednici Centralnoga komiteta Saveza komunista Hrvatske 1970., hrvatski su komunisti osudili svaki nacionalizam, osobito srpski unitarizam, koji je zapravo bio i cilj njihove kritike. Na toj je sjednici bio oštro kritiziran Dušan Žanko, Splićanin centralističkih (velikosrpskih) nagnuća, a potom je bio skinut s utjecajnih pozicija partijske i državne vlasti. Ti su događaji bili uvod u političke zahtjeve koje su proklamirali hrvatski studenti i što je kasnije prepoznato kao »hrvatsko proljeće«.

Premda se ta događanja naizgled ne odražavaju u ČSP-u, ona se u njemu prelamaju na poseban način. Iz grafičke slike ČSP-a, vidljivo je za to razdoblje da je 1970. nacionalna povijest trostruko više zastupljena od »socijalističkih tema«, a historiografska problematika se uopće ne javlja, dok je odnos tema po spomenutim kategorijama potpuno izjednačen 1971. Samo bi se iz pisanja ponekog autora dalo naslutiti čime je obilježena nova situacija. Mirjana Gross u pr-

PRELOM 8/2/05 9:00 Page 85 (Black plate)

vom broju ČSP-a za 1971. objavljuje podužu informaciju o najnovijim proučavanjima fenomena nacionalizma na engleskom govornom području.[43] Za sada nema naznaka da je već tada ugledna povjesničarka i utjecajna članica partije htjela upozoriti na pogubnost (hrvatskog) nacionalizma, ali nije potpuno neosnovana pretpostavka da je pisanje o nacionalizmu u relaciji i s trenutačnom političkom situacijom. Ista je autorica u tom broju objavila odgovor srpskom povjesničaru Andriji Radeniću na kritiku knjige *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914*, kojoj je suautorica.[44] U potonjem članku autorica objašnjava svoju središnju tezu da su pravaši, osobito Josip Frank, napustili Starčevićevu temeljnu misao o državnosti Hrvatske izvan Monarhije. Zanimljivo je da danas neki hrvatski povjesničari drže da je ta središnja teza Grossove u najmanju ruku problematična, što bi ih približilo tadašnjem kritičnom stajalištu srpskog povjesničara.[45] U istom je broju ČSP-a Vera Ciliga kritizirala Vasilija Krestića zbog umanjivanje jugoslavenstva đakovačkog biskupa Josipa Jurja Strossmayera.[46] Očito su i biskupove ideje o lakšoj penetraciji hrvatskih kulturnih i katoličkih utjecaja na pravoslavni istok trebale poslužiti za potvrdu hrvatskoga doprinosa jugoslavenskoj zajednici.

J. Broz je, međutim, prekinuo i studentski pokret i unutarpartijsku kritiku, smijenivši u prosincu 1971. cjelokupni partijski Centralni komitet Hrvatske. Tada su nastradali i pojedini povjesničari, kao Trpimir Macan i Franjo Tuđman.[47] Uslijedile su i brojne zabrane ili uništenja knjiga. U zagrebačkoj Tvornici papira smrvljena je Macanova *Povijest hrvatskoga naroda*, ali i knjiga *Iz povijesti Donjeg Poneretavlja*.[48] U Hrvatskoj je nastupilo političko tmurno vrijeme koje se najbolje predstavlja u sintagmi »hrvatska šutnja«. Vlast je dopala u ruke partijskim dogmaticima koji su smisao svoga djelovanja nalazili u obrani jugoslavenskog okvira i u neprikosnovenoj dominaciji partijske linije koja ih je dovela na vlast.[49] Bilo bi čudno da se takva politička atmosfera nije odrazila na Institut i na njegov časopis. Uistinu, u tri broja za 1972. historiografija i nacionalna povijest bile su podjednako zastupljene, ali je »socijalistička« problematika bila izrazito naglašena.

Godina 1972. značajna je još po nečemu. Skupina srpskih povjesničara objavila je *Istoriju Jugoslavije*, koja je bila srpski centralistički odgovor nastojanjima decentralista na političkoj ravni.[50] ČSP je u br. 2 za 1973. odgovorio na izazov nizom članaka o toj knjizi, ali ne treba previdjeti činjenicu da je to učinjeno nakon što je politika odlučila da

PRELOM 8/2/05 9:00 Page 86 (Black plate)

treba potkresati i srpski »liberalizam«.[51] Ipak treba primijetiti da su se hrvatski povjesničari oduprijeli hegemonističkim tendencijama koje su dolazile iz Srbije i donekle bili podupirani u Hrvatskoj pod plaštem historiografije.

Polemika o *Istoriji Jugoslavije* označila je kraj jednoga razdoblja historiografskih rasprava; od tada su one postale još jače vezane za politiku.[52] J. B. Tito htio je pronaći političku formulu za izmirenje postojećih međunacionalnih antagonizama, a da država ipak opstane, možda i poslije njega. Rezultat je bio ustav iz 1974. koji je imao neke elemente konfederalizma, ali koji će neprestano izazivati frustracije srpskih neostvarenih hegemonističkih prohtijeva. Bilo je samo pitanje vremena kad će se ta politička napetost ponovno odraziti u historiografiji.

ZNAKOVI RASTAKANJA I POTREBE RAZLAZA (1980. - 1990.)

Prigoda da se vidljivije pokaže srpski hegemonizam pružila se na kongresu povjesničara u Iloku u svibnju 1979. godine. Kao i Tuđman u Hrvatskoj prije nekoliko godina, neki srpski historičari (Momčilo Zečević) ukazivali su na nedostatke dotadašnje jugoslavenske historiografije, napose na prevelik utjecaj ideologije na nju te su dirnuli u neke dogme jugoslavenskog viđenja prošlosti.[53] Bio je to također znak da će se od sada o novijoj povijesti govoriti i pisati s manje ideologijske stege. To historiografsko oslobođenje koincidira s Titovom bolešću i boravkom u bolnici, koji su završili smrću 1980. Historiografsko oslobođenje pokazalo se najprije u Srbiji, gdje je nastala prava poplava »revizionističkih« knjiga koje su preispitivale teme od Drugoga svjetskog rata i četništva do Informbiroa, Golog otoka i partijskog monopola.[54]

Kao odgovor na nove trendove u Srbiji, u Hrvatskoj je pojačana partijska represija koja je zasigurno bila uperena i protiv hrvatskih povjesničara. Koncem 1981. smijenjen je glavni i odgovorni urednik ČSP-a Ivan Jelić, jer je u *Enciklopediji hrvatske povijesti i kulture* pisao o koncentracijskim logorima i o ustaškom režimu onako, kako partija nije očekivala.[55] U takvoj atmosferi, mnogi su intelektualci pogled upravili prema Katoličkoj crkvi kao dijelu društva koje je sposobno othrvati se partijskoj kontroli. Pretpostavke takva stajališta bile su realne: na Petrovoj stolici sjedio je poljski papa Ivan Pavao II. koji je otvoreno podržavao hrvatske (nacionalne) zahtjeve. No partija je odgovorila pojačanom represijom i prema Crkvi.[56]

PRELOM 8/2/05 9:00 Page 87 (Black plate)

Hrvatski povjesničari shvatili su da je zadaća političkoga trenutka braniti postignute pozicije u sustavu jugoslavenskoga zajedništva. Stoga su reagirali na kritike koje su dolazile od srpskih povjesničara-političara kao na pojačana nastojanja razgrađivanja jugoslavenskoga federalizma i političke dobiti ostvarene ustavom iz 1974. godine. Prilozi u ČSP-u premoćno su gravitirali prema »socijalističkim temama«, tako da su te teme od 1980. do 1983. u ČSP-u bile dva i tri puta zastupljenije od historiografskih i onih iz nacionalne povijesti. Kao protuteža srpskom »revizionizmu« i demontiranju Titove mistifikacije, ČSP je jedan cijeli broj i dobar dio drugoga posvetio osobi i djelu J. Broza.[57] K tome je partijski dogmatičar Stipe Šuvar u listopadu 1983. skupio povjesničare na savjetovanje »Historiografija, memoarsko-publicistička i feljtonistička produkcija u svjetlu idejnih kontroverzi«. Očekivano, govor se sveo na ukazivanje važnosti partije, tog »kolektivnog intelektualca«, i na potrebu suzbijanja devijacija u historiografiji. Da su partijska ideologija i politika kontrolirale historiografiju nije bila nikakva tajna, ali je to savjetovanje bila najglasnija potvrda takve kontrole.

Posljedice tog zborovanja nisu se mogle osjetiti u Srbiji, jer su srpski povjesničari odbili sudjelovati, pa su partijski jed osjetili hrvatski intelektualci i nekoliko »reakcionarnih publikacija«, kao *Hrvatski biografski leksikon*[58], *Povijest hrvatske kinematografije*[59] i već spomenuta *Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture*.

Zanimljivo je da taj skup u Šuvarovoj režiji nije našao nikakva odjeka u ČSP-u, ali su neki članovi uredništva bili vrlo aktivni u promicanju njegovih zaključaka i intencija.[60]

U br. 3 za 1983. Ljubo Boban je započeo svoju polemiku s knjigom Velimira Terzića.[61] General Terzić još je 1963, kad je prvi put objavljena njegova knjiga, krivnju za propast Jugoslavije 1941. svalio na Vladka Mačeka i izdaju hrvatskog naroda. Tuđman je upravo na polemici s tom knjigom započeo svoju znanstvenu karijeru.[62] Terziću je kao i dvadeset godina prije toga predbacivana neznanstvenost pristupa, promišljanje s pozicija unaprijed stvorene pretpostavke i sl. Prigovori i oporba Terzićevim zaključcima bili su razumljivi s hrvatske strane u danom političkom trenutku, jer hrvatski političari, a onda i povjesničari, nisu mogli dopustiti ni umanjivanje hrvatskoga doprinosa »narodnom oslobođenju pod vodstvom Saveza komunista« ni bilo kakvo opravdanje monarhističke Jugoslavije. Osim toga, nisu smatrali zgodnim priznati da kod Hrvata nije bilo velike ljubavi za

PRELOM 8/2/05 9:00 Page 88 (Black plate)

južnoslavensku zajednicu, jer nisu mogli dopustiti prigovor da i tada snose dobar dio odgovornosti za opasnosti po Jugoslaviju koje su bile vidljive.

No, u raspravi o ovisnosti historiografije o politici i ideologiji, zanimljivo je ukazati da Terzićeve teze nisu bile neutemeljene u povijesnim danostima te da je, barem što se tiče Mačekove uloge u prijelomnim trenucima početka rata na tim prostorima, kritika hrvatskih povjesničara bila pretjerana.[63] Danas, u promijenjenim političkim prilikama nakon osamostaljenja Hrvatske, politička uloga V. Mačeka prijelomne 1941. i tijekom rata ponovno se problematizira.[64] Zanimljivo je da se sadašnji hrvatski problematizatori Mačekove političke uloge 1941. približavaju Terzićevim (veliko)-srpskim primjedbama što se činjeničnog opisa tiče, a da vrednovanje Mačekovih čina ostaje dijametralno suprotno. Tako dok Terzić govori o Mačekovoj i izdaji hrvatskog naroda, danas se u Hrvatskoj nerijetko tvrdi da je hrvatski narod s radošću dočekao propast monarhističke Jugoslavije te tome i djelatno pridonio, a da Maček nije adekvatno odgovorio izazovu političkog i povijesnog trenutka. Sve su to dodatne potvrde kako je historiografija podložna političkim mijenama.[65]

Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU) objavio je 1985. knjigu Veselina Đuretića koja je bila uperena protiv dotadašnjih historiografskih ocjena, a ticala se navodne krive savezničke percepcije o srpskom hegemonizmu te susljedne odluke saveznika da u ratu pomognu antinacionalističke partizane, a ne nacionalističke četnike.[66] U ČSP-u je objavljena kritika Đuretićeve knjige iz pera slovenskog povjesničara Dušana Bibera,[67] a Boban je nastavio sa svojom kritikom Terzićeve knjige. Biber je zamjerio Đuretiću što se »jasno vidi da se Draža Mihailović sistematski »bijeli«, a Josip Broz Tito prikazuje u crnjem svjetlu«.[68] Možda je korisno ponovno primijetiti da će te teme doživjeti svoju revalorizaciju nakon političkoga osamostaljenja sastavnica bivše države.

SANU je, međutim, imao i druge programe o dekonstrukciji jugoslavenske države. Tijekom 1985. počeo je izrađivati dokument koji će poslije izlaženja u javnost 1986. postati poznat pod imenom *Memorandum*. Srpski su se intelektualci poslužili komunističkom retorikom da bi napali »federalističko« uređenje Jugoslavije te Hrvatsku i Sloveniju koje su to uređenje grčevito branile. Bilo je to ujedno i preispitivanje korisnosti da Srbija ostane u takvoj asocijaciji.

PRELOM 8/2/05 9:00 Page 89 (Black plate)

Kad je Slobodan Milošević prihvatio poruku *Memorandumа* kao politički program, rat je tvrdokornim članicama asocijacije već bio naviješten, a historiografija je u tome igrala prevažnu ulogu. Banac komentira: »Historiografija koja je izrasla u sjeni Memoranduma bila je više nego pokret prema povijesnom revizionizmu. Ona je postala promicateljem agresivnog nacionalnog ekspanzionizma, očito u službi Miloševićeva političkog programa — uspostavljanja snažne i jedinstvene Srbije koja će još jednom moći upravljati Jugoslavijom ili, ako se to ne dogodi, krenuti svojim putem zajedno sa svim teritorijima u kojima su Srbi živjeli, uključujući i dijelove Hrvatske i većinu Bosne i Hercegovine«.[69] Banac ispravno apostrofira Vasilija Krestića i Milorada Ekmečića među povjesničarima koji su bitno pridonijeli raspirivanju srpskog nacionalizma koji će završiti u genocidnim akcijama Srba protiv svojih susjeda Hrvata, Muslimana Bošnjaka i Albanaca.[70]

ČSP je reagirao na situaciju u historiografiji, napose na događanja u Srbiji, na sebi svojstven način: ne izravnom reakcijom na sadržaj *Memoranduma* SANU-a, nego kritikom općih trendova.[71] Hrvatski su povjesničari, kako se vidi iz grafikona, i dalje preferirali »socijalističke teme«, a tijekom 1988. osjetljiv je porast tema iz nacionalne povijesti.[72] Možda je to bio način odgovaranja na memorandumske izazove. No bilo ih je i izričitijih. Poslije prvih objektivnih radova o Katoličkoj crkvi 1981. i 1985.[73], Lj. Boban je 1988. u br. 1-2 ČSP-a objavio dva članka koji su se ticali Katoličke crkve. U prvom je istaknuo neutemeljene tvrdnje srpskog publicista Milana Bulajića o položaju Jugoslavenskog poslanstva u Vatikanu u vrijeme Drugoga svjetskog rata,[74] a u drugome je razobličio insistiranje srpske historiografije na navodnom pismu Prvislava Grisogona zagrebačkom nadbiskupu Alojziju Stepincu također u vrijeme Drugog svjetskog rata. Utvrdio je da je to pismo falsifikat, što je bilo poznato već tijekom rata, ali se ono i dalje koristilo (i danas se koristi) u srpskoj historiografiji kao protukatolički, ali i protuhrvatski, argument.[75]

Bobanovi istupi ohrabrujuće su djelovali i na druge hrvatske povjesničare, što je vidljivo i u ČSP-u. U trobroju za 1989. Darko Bekić s Instituta za suvremenu povijest objavio je komentar na knjigu britanskog povjesničara Nikolaya Tolstoya *Minister and the Massacres* o izručenju Kozaka i vojnih i civilnih izbjeglica, napose hrvatskih, s teritorija Jugoslavije komunistima, izručenje koje su izvršili britanski

PRELOM 8/2/05 9:00 Page 90 (Black plate)

vojni zapovjednici na austrijsko-jugoslavenskoj granici (Bleiburška tragedija).[76] Premda je taj Bekićev komentar jedan od prvih uopće na temu pokolja vojnika i civila koje su komunistički partizani izvršili poslije službenog prestanka rata, politička atmosfera je bila takva da takvi napisi ne iznenađuju. Treba, naime, imati na umu da se potkraj 1989. u Hrvatskoj stvaraju političke stranke unutar i izvan socijalističkih okvira te da je komunizam kao poredak u rasulu.

VRAĆANJE NA ZABORAVLJENE POZICIJE HISTORIOGRAFIJE (1991. - 1999.)

Od kraja 90-ih razvoj političkih prilika išao je ubrzano. Poslije ozakonjenja političkih stranaka (1989./1990.), izbora 1990., na kojima je pobijedila stranka s nacionalnim predznakom (HDZ), a (reformirani) komunisti (SDP) bili veliki gubitnici, te proglašenja nezavisnosti Republike Hrvatske u lipnju 1991., Srbija i Jugoslavenska narodna armija (JNA) nisu htjele prihvatiti takav razvoj, nego su pokušale silom stvoriti Veliku Srbiju. Nastupio je rat, koji će se poslije u Hrvatskoj nazvati Domovinskim.

ČSP je nastavio živjeti i u novonastalim ratnim uvjetima, premda uz velike napore.[77] Teme koje su autori nudili časopisu opet su odražavale novonastale političke prilike. Grafička krivulja pokazuje da tijekom cijelog desetljeća od 1990. do 1999. prevladava kategorija nacionalne povijesti, dok je historiografija podjednako zastupljena kao i u prethodnim razdobljima, a da se »socijalističke teme« gotovo posve gube.[78] Iako nije primjereno ulaziti u detaljniju analizu ČSP-a od trenutka kad je pisac ovoga članka postao glavnim i odgovornim urednikom, potrebno je istaknuti da se i u tom još jednom kritičnom razdoblju hrvatske povijesti potvrđuje temeljna teza da historiografija u dobroj mjeri ovisi o političkim prilikama. Autori su posezali za temama koje su smatrali u nekom smislu relevantnima za politički trenutak, a izostavljali one za koje nisu smatrali da su od općeg interesa. Također se čini razumljivim da su povjesničari, osobito mlađi, počeli istraživati područja koja su do tada bila zabranjena ili nepoželjna. Stoga ne začuđuje naglašena prisutnost tema vezanih za Nezavisnu Državu Hrvatsku, Katoličku crkvu i njezinu ulogu u političkom i kulturnom životu Hrvata, žrtve Drugoga svjetskog rata i poraća, komunistički teror neposredno poslije preuzimanja vlasti i sl. Primjetan je, i razumljiv, trend svestranijeg istraživanja XIX. stoljeća te preispitivanja pozicija dosadašnje historiografije.

PRELOM 8/2/05 9:00 Page 91 (Black plate)

Sve je to potvrda da historiografija reagira na promjene u političkom životu. Temeljno je pitanje, međutim, je li historiografija pod neposrednom prismotrom političke vlasti i oblikovatelja ideologijskih vjerovanja. Čini se da, za razliku od prethodnih vremena, više nema ideologijske kontrole i stege, što je vidljivo već iz autorskih izbora članaka, a na razini Instituta iz raznolikosti projekata. Uz uvažavanje prethodno naznačene učestalosti tema iz prethodno zanemarenih područja, vidljivo je da je ČSP objavljivao članke sukladno rasprostranjenosti autorskih interesa. Još je važnije da više nema izravnih zahtijeva politike da se historiografija bavi određenim temama, osim možda par sporednih inicijativa, kao što je zahtjev da se istraži »sudjelovanje Hrvata« u pobuni u Villefrancheu u Francuskoj u 13. SS diviziji[79] ili najnoviji zahtjev da se istraže hrvatske i druge žrtve u ratovima u XX. stoljeću. Najpresudnija razlika između historiografije u ČSP-u u razdoblju koje nas interesira i prethodnoga jest ta, da više nema ideologijskih komisija i partijskih okupljanja na kojima bi se raspravljale »devijacije u historiografiji«. Legitimno je pitanje i dalje, dakako, postoji li kod autora »autocenzura«. Nije neobično da istraživači i autori osluškuju istraživačke trendove i metodologijske inovacije te sukladno tome odabiru vlastita usmjerenja i pisanje. Važno je, međutim, da više nema bojazni kod autora kako bi neki »organ« mogao reagirati i što bi joj/mu se moglo dogoditi te se u tom smislu podvrgnuti samocenzuri. Zbog svih tih razloga, može se pouzdano tvrditi da je hrvatska historiografija konačno dokučila svoje vlastito oslobođenje.

ZAKLJUČAK

Taj brzi presjek nelagodnog suputništva historiografije i politike kako se prelama kroz tridesetogodišnje izlaženje ČSP-a nalaže nekoliko zaključaka. Prvo, historiografija funkcionira i temelji se na paradigmama kojih su članovi ceha manje ili više svjesni. Jedna od sastavnica tih paradigmatskih određenja zasigurno je politička i društvena atmosfera određenog prostora i vremena. Drugo, u bivšoj Jugoslaviji, kao i u svim socijalističkim zemljama, na historiografiju je uvelike utjecala ideologija i politika, koje je određivala KPJ/SKJ. Partija je to mogla ne samo putem ucjena (posao i sl.), nego i terorom kojim se stvarala atmosfera poslušnosti i autocenzure. Kako je partija imala totalnu vlast, historiografiju je koristila kako je smatrala da nalažu političke prilike. Krivulja statističke analize ČSP-a ukazuje ponajprije na

PRELOM 8/2/05 9:00 Page 92 (Black plate)

to da je odnos među kategorijama ovisan o političkim prilikama. »Socijalističke teme« prevladavaju u ČSP-u u trenucima kad KPJ/SKJ poseže za represivnim mjerama, najčešće protiv »nacionalizma« i »devijacija u historiografiji«. To je napose vidljivo na krivulji koja obilježava razdoblje 1980. — 1983., tj. u vrijeme kad umire prvi partijski čovjek Josip Broz Tito i kad je partija u Hrvatskoj još jače pritisnula na sve vrste »devijacija«. Te su teme naglašenije i u razdoblju 1972. — 1973., što se može objasniti činjenicom da je to razdoblje poslije Titova svrgavanja partijskoga vodstva u Hrvatskoj i partijske represije protiv »hrvatskog nacionalizma«. Zanimljivo je da su teme iz nacionalne povijesti i historiografije prilično ravnomjerno raspoređene sve do 1988. kad se počinje osjećati uspon izbora tema iz nacionalne povijesti da bi s 1992. prevaga nacionalne povijesti nad historiografijom bila značajna, a da »socijalističkih« tema više nema. Neutemeljena je stoga tvrdnja nekih povjesničara ili njihovih apologeta da (njihova) historiografija nije bila pod snažnim utjecajem ideologije i politike.

Treći je zaključak da je ipak bilo napretka i rasta u historiografiji. On se događao kao rezultat neslaganja u partiji i kao posljedica pukotina u nametnutoj ideologiji. Partijski ljudi, ujedno povjesničari, mogli su, osobito u poznom razdoblju komunizma, autoritetom članstva i proklamirane vjernosti partiji pokrenuti nove teme, a ponajviše odgovoriti na izazove srpske historiografije i političke propagande, što ponovno potvrđuje tezu da je historiografija vrlo ovisna o politici. Historiografija je tako ipak išla naprijed, nekad posve malim, a nekad i većim koracima. *Časopis za suvremenu povijest* nesumnjivo je ogledalo tog neravnomjernog hodanja.

BILJEŠKE

[1] Vidi J. KRIŠTO, »Hrvatska historiografija kroz trideset godišta *Časopisa za suvremenu povijest* (1969. — 1999.)«, *Društvena istraživanja*, 11/2002, br. 1(57), 171 — 186.

[2] Vidi bilj. 4; također Hayden WHITE, *Metahistory. The Historical Imagination in the Nineteenth-Century Europe*, Baltimore & London, 1973.

[3] Od mnogobrojnih radova na svim većim jezicima možda je dovoljno izdvojiti samo na hrvatskom Trpimir MACAN, »Pogled na razvitak i stanje hrvatske povijesne znanosti«, *Hrvatska i održivi razvitak*, Zagreb, 1998., 231 — 241 (238); M. GROSS, *Suvremena historiografija*, Zagreb, 1996. Vidi također *Hrvatska revija* (HR), Zagreb, 48/1998., br. 4, koja je posvetila cijelu sekciju problemima hrvatske historiografije, a radove su napisali Neven Budak, Darko Dukovski, Ivo Rendić Miočević, Franjo Šanjek, Mario Strecha, Damir Agičić i Hrvoje Matković.

PRELOM 8/2/05 9:00 Page 93 (Black plate)

[4] J. KRIŠTO, »Stare i nove paradigme hrvatske historiografije«, *Društvena istraživanja*, 10/2001, br. 1 — 2 (51 — 52), 165 — 189.

[5] V. Ivo BANAC, »The Dissolution of Yugoslav Historiography«, *The American Historical Review* 97/1992, br. 4; hrvatski prijevod: »Rat prije rata: Raspad jugoslavenske historiografije«, *Cijena Bosne*, Zagreb, 1994, 14 — 33.

[6] To je društvo ove godine slavilo 100. godišnjicu postojanja uz prigodni znanstveni simpozij, na kojemu sam održao predavanje »Političke promjene i mijene povijesnih interpretacija u *Napretkovim* Kalendarima 1941 — 1948«.

[7] M. GROSS, »Wie denkt man kroatische Geschichte? Geschichtschreibung und Identitätsstiftung, *Österreichische Osthefte* 35/1993, 1, 73. kaže da u bivšoj jugoslavenskoj historiografiji nije bilo »izravnog pritiska Centralnog komiteta [Komunističke partije]«, cit. u Wolfgang HÖPKEN, »History Education and Yugoslav (Dis-)Integration«, *Öl ins Feuer? Oil on Fire?*, ur. Wolfgang Höpken, Hannover, 1996., 99 — 124. Drugdje priznaje da je »bilo marksizma« u bivšoj jugoslavenskoj historiografiji, pa i u njezinoj, budući da se oslanjala na poljskog historičara Jerzyja Topolskog. No, osim što u tom priznanju nije jasno da je Topolski bio član Centralnog komiteta poljske komunističke partije, Grossova ostaje pri ocjeni da je to bilo »korisno« (*Suvremena historiografija*, Zagreb, 1996., 13, bilj. 10).

[8] Ivo GOLDSTEIN, *Holokaust u Zagrebu*, Novi Liber, Zagreb, 2002. i napise i intervjue Ive i Slavka Goldsteina, koji je suator spomenute knjige, u dnevnom i tjednom tisku: *Novi list, Globus, Feral Tribune, Jutarnji list.*

[9] Nikša STANČIĆ, »što su sve povjesničari izmislili. U povodu najnovijih radova dr. Petra Korunića«, *Časopis za suvremenu povijest* (ČSP), 25/1993., 2 — 3, 247 — 260 (248); ISTI, »Odgovornost, profesionalnost i etičnost u hrvatskoj historiografiji — u povodu odgovora dr. Petra Korunića«, ČSP 26./1994., 3, 503 — 515; ISTI, »'Politički katolicizam' i 'katoličko hrvatstvo' u knjizi mr. Marija Streche« u Mario STRECHA, *Katoličko hrvatstvo. Počeci političkog katolicizma u banskoj Hrvatskoj (1897 — 1904)*, Zagreb, 1997., VI — XV; Petar KORUNIĆ, »Povijesna struka i kritika hrvatske historiografije danas«, *Radovi*, 31/1998., 167 — 179; Mirjana GROSS, »O »shematizaciji« i »preocjenjivanju« hrvatske povijesti u knjizi: Jure Krišto, Prešućena povijest, Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850 — 1918, Zagreb 1994«, *Historijski zbornik* XLVII/1994, br. 1, 145 — 161.

[10] Usp. Fernand BRAUDEL, *Ecrits sur l'histoire*, Paris, 1969; ISTI, »The Situation of History in 1950«, *On History*, Chicago, 1980; François FURET, »Quantitative History«, *Historical Studies Today*, ur. F. Gilbert i S. R. Graubard, New York, 1972; ISTI, »Introduction« u *In the Workshop of History*, Chicago, 1984; *The Historian between the Ethnologist and the Futurologist*, ur. Jerome Dumoulin i Dominique Moisie, Paris — Hague, 1973. Držim da je tu sidrište optužaba o navodnoj »neznanstvenosti« protivnih tumačenja povijesti, tako brojnih u bivšoj jugoslavenskoj historiografiji, optužaba koje su još unosne i u sadašnjoj hrvatskoj historiografiji.

[11] H. WHITE, *The Content*, 33. drži da kod Analista nije riječ o dramatskoj naravi novele, nego o »odbojnosti prema vrsti literature koja stavlja ljudska bića umjesto materijalnih procesa u središte interesa te koja smatra da ti subjekti imaju nekakvu kontrolu nad svojim sudbinama«.

[12] François FURET, *Le Passé d'une illusion. Essai sur l'idée communiste au XXe siècle*, Paris, 1995 (hrv. prijevod *Prošlost jedne iluzije. Ogledi o komunističkoj ideji u XX. stoljeću*, Zagreb, 1997); *Le livre noir du commu-*

PRELOM 8/2/05 9:00 Page 94 (Black plate)

nisme — Crimes, terreur, repression, Paris, 1997., prijevod na bošnjački *Crna knjiga komunizma*, Sarajevo, 1999.

[13] Ivo BANAC, *Protiv straha*, Zagreb, 1992., 43.

[14] *Isto*, 43-44.

[15] *Isto*, 45.

[16] Za vid odnosa komunističkih vlasti prema vjeri i Katoličkoj crkvi vidi J. KRIŠTO, *Katolička crkva u totalitarizmu 1945.-1990. Razmatranja o Crkvi u Hrvatskoj pod komunizmom*, Zagreb, 1997.

[17] »Napredak u godini 1945. i obnova njegova rada«, *Napredak. Hrvatski narodni kalendar 1946*, 214 — 231 (214 — 215), Ivo SUNARIĆ, »Kulturno-prosvjetni rad »Napretka« u prošlosti i njegovi zadaci danas«, *Napredak* 1946, 34, tvrdi da su bila postavljena trojica povjerenika: Vid Krešić, Oton Šušteršić i Zvonko Putica.

[18] *Isto*, 215.

[19] *Isto*, 216.

[20] Ivo SUNARIĆ, »Kulturno-prosvjetni rad«, 33 — 42.

[21] *Isto*, 36-37.

[22] *Isto*, 37.

[23] *Isto*, 38.

[24] *Isto*, 34.

[25] *Isto*, 39.

[26] *Isto*, 41.

[27] Anto BABIĆ; »Dvije linije hrvatske politike«, *Napredak* za 1946., 43 — 49.

[28] *Isto*, 47.

[29] *Isto*, 48.

[30] *Isto*, 45.

[31] Mladen ŠVAB, »U povodu knjige Mirjane Gross *Suvremena historiografija. Korijeni, postignuća, traganja*, ČSP 28./1996., 3., 457 — 462. upozorio je da je M. Gross u svakom novom izdanju svoje knjige o historiografiji uzimala članove centralnih komiteta komunističkih partija koji su se »bavili« poviješću za mjerodavne interpretacijske uzore.

[32] V. Darko HUDELIST, »Strahoviti sukob dr. Vladimira Bakariča i dr. Franje Tuđmana zbog Hrvatske banovine«, *Globus*, 6. prosinca 1996., 58 — 61 (60 — 61), usp. F. TUĐMAN, *Bespuća povijesne zbiljnosti*, Zagreb, 1989., passim.

[33] Vidi D. HUDELIST, »Strahoviti sukob«, 13. nastavak, 90.

[34] Kad je povijesnom ironijom Tuđman postao predsjednikom suverene Republike Hrvatske nije se osvetio povjesničarima, nekadašnjim partijskim kritičarima. štoviše, M. Gross je ostala na mjestu uvažene profesorice na sveučilištu, čak je i nakon odlaska u mirovinu ostala aktivnom na Odsjeku za povijest kroz vođenje doktorskih disertacija ili sudjelovanjem u komisijama za doktorate. Lj. Boban je također ostao profesorom na Odsjeku za povijest, ali također postavljen za člana važne državne komisije za granice, u kojoj je ostao do smrti.

[35] D. HUDELIST, »Strahoviti sukob«, 58. Hrvatski će se povjesničari jednoć morati pozabaviti i ulogom Komisije za historiju CK SKH.

[36] Za 30-godišnji pregled života ČSP-a s drukčije gledišne točke vidi: Bosiljka JANJATOVIĆ, »Značenje časopisa za suvremenu povijest za hrvatsku znanost i svjetsku historiografiju. U povodu 30. obljetnice izlaženja (1969 — 1999.)«, ČSP 31/1999, br. 3, 445 — 459. Popis radova i autora objavio je ČSP prigodom tridesete godišnjice izlaženja: *Časopis za su-*

PRELOM 8/2/05 9:00 Page 95 (Black plate)

vremenu povijest (Tridesetogodišnjica izlaženja (1969 — 1999.). Bibliografija, priredio Stjepan MATKOVIĆ, ČSP 31/1999, br. 3; objavljen je i separat kao brošura.

[37] U ožujku 1990. godine postao je Institut za suvremenu povijest, a početkom 1996. dobio je sadašnji naziv Hrvatski institut za povijest.

[38] Prvi direktor Instituta (1961. — 1969.) bio je dr. Franjo Tuđman, umirovljeni general Jugoslavenske narodne armije. Nakon njegove prisilne smjene direktorom je postao (1969. — 1971.) dr. Dušan Bilandžić. Kad je Bilandžić otišao za profesora na sveučilište, naslijedio ga je (1974. — 1988.) dr. Zlatko Čepo. Poslije njegove smrti direktoricom je postala dr. Zorica Stipetić, a g. 1990. na mjesto direktora došao je dr. Mirko Valentić (do prosinca 2002.).

[39] Prvi glavni urednik bio dr. Ivan Jelić, koji je tu dužnost obavljao do prisilne smjene 1981. godine. U uredništvu su bili Miroslava Despot, Mirjana Gross, Bogdan Krizman, Hrvoje Matković (od 1971), Bosiljka Janjatović (od 1974).

[40] ČSP 1/1969, br. 1 — 2, 5.

[41] M. GROSS, »Hrvatska historiografija na prekretnici«, *Kritika*, 1970, br. 14, 642 — 654.

[42] Josipa PAVER, »Rukopisna ostavština Ive Politea«, ČSP 1/1969, br. 1 — 2, 262.

[43] M. GROSS, »Neka osnovna obilježja novije literature o »nacionalizmu« na engleskom jezičnom području«, ČSP 3/1971, br. 1, 137 — 151.

[44] Mirjana GROSS, »Maliciozne marginalije o 'delikatnim« pitanjima'«, ČSP 3/1971, br. 1, 211 — 222.

[45] Vidi Stjepan MATKOVIĆ, *Čista stranka prava, 1895 — 1903*, Zagreb, 2001.

[46] V. CILIGA, »O rušenju mita oko »jugoslavenske« politike Josipa Jurja Strossmayera«, ČSP 3/1971, br. 2 — 3, 254 — 266.

[47] I. BANAC, »Rat prije rata«, 19.

[48] Vladimir PAVLOVIĆ, »Matica hrvatska 1971. Dossier«, Vjesnikov tjedni prilog *Danica*, br. 144, 18. veljače 1995, 15 — 20 (18).

[49] O reakcijama iz Katoličke crkve u Hrvatskoj vidi J. KRIŠTO, *Katolička crkva u totalitarizmu*.

[50] Ivan BOŽIĆ, Sima ĆIRKOVIĆ, Milorad EKMEČIĆ, Vladimir DEDIJER, *Istorija Jugoslavije*, Beograd, 1972.

[51] V. I. BANAC, »Rat prije rata«, 20 — 21. Kritičke osvrte na knjigu dali su M. Gross, Vera Ciliga, Bogdan Krizman, Hrvoje Matković, Stanislava Koprivica-Oštrić, Zorica Stipetić, Ivan Jelić i Slobodan Žarić.

[52] Rasprava o »Istoriji Jugoslavije« bila je ustvari posljednja veća povijesna rasprava u opresivnom ozračju kasnog titoizma (I. BANAC, »Rat prije rata«, 22.).

[53] V. I. BANAC, »Rat prije rata«, 14 — 15.

[54] V. *Isto*, 22 — 25.

[55] *Enciklopediji hrvatske povijesti i kulture*, Zagreb, 1980. Petnaestak godina ranije Jelić i njegova supruga Fikreta Jelić-Butić osudili su Tuđmana, kojega je partija kritizirala i zbog devijacija u »smanjivanju« broja žrtava logora Jasenovac.

[56] Opširnije J. KRIŠTO, *Katolička crkva u totalitarizmu*, 78 — 107.

[57] Vidi: ČSP 12/1980, br. 2 i 14/1982, br. 2.

[58] Temeljna zamjerka leksikonu bila je navodno nedopustivo uključenje u njega stotinjak biografija crkvenih ljudi.

PRELOM 8/2/05 9:00 Page 96 (Black plate)

[59] Usp. Isto, 26-27. Ivo ŠKRABALO, *Povijesti hrvatske kinematografije*, Zagreb, 1984.

[60] Odgovornim urednikom 1981. postao je direktor Instituta Zlatko Čepo, a za urednicu je postavljena Bosiljka Janjatović, članica Centralnoga komiteta Saveza komunista Jugoslavije. U uredništvo su uključeni D. Bilandžić, Zorica Stipetić, članica Gradskog komiteta Saveza komunista Hrvatske, Vlado Oštrić te Fabijan Trgo, načelnik Vojnoistorijskog instituta u Beogradu, Marijan Maticka (od 1984.), Lydia Sklevicky (od 1986.).

[61] Lj. BOBAN, »Izvod iz strogo povjerljive kombinatorike Velimira Terzića. A ponešto i o drugim kombinatorikama«, ČSP 15/1983, br. 3, 79 — 117. Bilo je to drugo izdanje knjige V. TERZIĆ, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941*, knj. 1 — 2, Beograd, 1982-1983. Nakon što je Terzić umro, polemiku s Bobanom nastavio je pukovnik JNA Milutin Šušović. U istom je broju objavljena i vrlo oštra polemika Vasilije Krestić — Mirko Valentić o Vojnoj krajini i Srbima u Hrvatskoj.

[62] Vidi F. TUĐMAN, *Bespuća povijesne zbiljnosti*, 45 — 46.

[63] V. Jere JAREB, *Pola stoljeća hrvatske politike*, Buenos Aires, 1960 (reprint Zagreb, 1995); ISTI, »Svjedočanstvo Janka Tortića o Hrvatskoj seljačkoj stranci i o travanjskim događajima 1941«, ČSP 29/1997, br. 2, 325 — 367.

[64] V. Zdenko RADELIĆ, *Hrvatska seljačka stranka 1941 — 1950*, Zagreb, 1996. i niz članaka u zagrebačkom *Vjesniku* u rubrici Pisma čitatelja od 14. studenog 1995. do 2. ožujka 1996. Također Tomislav JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1903. — 1945., Dio treći Hrvatska vanjska politika 1939. — 1942.*, Zagreb, 2000.

[65] Vidi J. KRIŠTO, *Sukob simbola. Politika, vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb, 2001.

[66] V. ĐURETIĆ, *Saveznici i jugoslovenska ratna drama*, 1 — 2, Beograd, 1985.

[67] D. BIBER, »Naučna kuliserija jednoga političkog pamfleta. U povodu knjige V. Đuretića 'Saveznici i jugoslovenska ratna drama'«, ČSP 17/1985, br. 3, 95 — 119.

[68] *Isto*, 97.

LITERATURA

BANAC, Ivo *Protiv straha*, Zagreb, 1992.

BANAC, I. »The Dissolution of Yugoslav Historiography«, *The American Historical Review* 97/1992, br. 4. (hrvatski prijevod: Rat prije rata: Raspad jugoslavenske historiografije, *Cijena Bosne*, Zagreb, 1994, 14 — 33).

BEKIĆ, Darko »»Slučaj Bleiburg«: nova istraživanja, nova iskušenja«, ČSP 21/1989, br. 1 — 3, 197 — 214.

BIBER, Dušan »Naučna kuliserija jednoga političkog pamfleta. U povodu knjige V. Đuretića 'Saveznici i jugoslovenska ratna drama'«, ČSP 17/1985, br. 3, 95 — 119.

BOBAN, Ljubo »Izvod iz strogo povjerljive kombinatorike Velimira Terzića. A ponešto i o drugim kombinatorikama«, ČSP 15/1983, br. 3, 79 — 117.

BOBAN, Lj. »Položaj Jugoslavenskog poslanstva u Vatikanu u vrijeme drugoga svjetskog rata«, ČSP 20/1988, br. 1 — 2, 197 — 213.

PRELOM 8/2/05 9:01 Page 97 (Black plate)

BOBAN, LJ. »Još jednom o navodnom pismu A. [sic] Grisogona A. Stepincu (1942. godine)«, ČSP 20/1988, br. 1 — 2, 215 — 225.

BOŽIĆ, Ivan ĆIRKOVIĆ, Sima EKMEČIĆ, Milorad DEDIJER, Vladimir *Istorija Jugoslavije*, Beograd, 1972.

BRAUDEL, Fernand *Ecrits sur l'histoire*, Paris, 1969.

CILIGA, Vera »O rušenju mita oko »jugoslavenske« politike Josipa Jurja Strossmayera«, ČSP 3/1971, br. 2 — 3, 254 — 266.

Časopis za suvremenu povijest (Tridesetogodišnjica izlaženja (1969 — 1999.). Bibliografija, priredio Stjepan MATKOVIĆ, ČSP 31/1999, br. 3.

DIZDAR, Zdravko »Prva pobuna u nacističkoj vojsci: Pobuna Trinaestoga pionirskog bataljuna 13. SS divizije »Croatia« u Villefranche-de-Rouergueu 17. rujna 1943. godine«, ČSP 25/1993, br. 2 — 3, 117 — 143.

ĐURETIĆ, Veselin *Saveznici i jugoslovenska ratna drama*, 1 — 2, Beograd, 1985.

Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture, Zagreb, 1980.

FURET, François »Quantitative History«, *Historical Studies Today*, ur. F. Gilbert i S. R. Graubard, New York, 1972,

FURET, François *Le Passé d'une illusion. Essai sur l'idée communiste au XXe siècle*, Paris, 1995 (hrv. prijevod *Prošlost jedne iluzije. Ogledi o komunističkoj ideji u XX. stoljeću*, Zagreb, 1997).

GROSS, Mirjana »Hrvatska historiografija na prekretnici«, Kritika, 1970, br. 14, 642 — 654.

GROSS, M. »Maliciozne marginalije o »delikatnim« pitanjima«, ČSP 3/1971, br. 1, 211 — 222.

GROSS, M. *Suvremena historiografija*, Zagreb, 1996.

HUDELIST, Darko »Strahoviti sukob dr. Vladimira Bakarića i dr. Franje Tuđmana zbog Hrvatske banovine«, *Globus*, 6. prosinca 1996.

JANJATOVIĆ, Bosiljka »Značenje Časopisa za suvremenu povijest za hrvatsku znanost i svjetsku historiografiju. U povodu 30. obljetnice izlaženja (1969 — 1999.)«, ČSP 31/1999, br. 3, 445 — 459.

JAREB, Jere »Svjedočanstvo Janka Tortića o Hrvatskoj seljačkoj stranci i o travanjskim događajima 1941«, ČSP 29/1997, br. 2, 325 — 367.

JAREB, J. *Pola stoljeća hrvatske politike*, Buenos Aires, 1960 (reprint Zagreb, 1995).

JONJIĆ, Tomislav *Hrvatska vanjska politika 1903. — 1945., Dio treći Hrvatska vanjska politika 1939. — 1942.*, Zagreb, 2000.

KORUNIĆ, Petar »Povijesna struka i kritika hrvatske historiografije danas«, *Radovi*, 31/1998., 167 — 179.

KRIŠTO, Jure *Sukob simbola. Politika, vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb, 2001.

KRIŠTO, J. *Katolička crkva u totalitarizmu 1945.-1990. Razmatranja o Crkvi u Hrvatskoj pod komunizmom*, Zagreb, 1997.

KRIŠTO, J. »Stare i nove paradigme hrvatske historiografije«, *Društvena istraživanja*, 10/2001, br. 1 — 2 (51 — 52), 165 — 189.

KRIŠTO, J. »Hrvatska historiografija kroz trideset godišta *Časopisa za suvremenu povijest* (1969. — 1999.)«, *Društvena istraživanja*, 11/2002, br. 1 (57), 171 — 186.

MACAN, Trpimir »Pogled na razvitak i stanje hrvatske povijesne znanosti«, *Hrvatska i održivi razvitak*, Zagreb, 1998., 231 — 241.

MATIJEVIĆ, Zlatko »Pokušaj razjašnjenja pravnog položaja Katoličke crkve u Kraljevini SHS 1918 — 1921«, ČSP 17/1985, br. 2, 51 — 67.

PRELOM 8/2/05 9:01 Page 98 (Black plate)

MATIJEVIĆ, Z. »Jugoslavenska povijesna literatura o političkoj djelatnosti katoličke crkve u Hrvatskoj 1918 — 1945«, ČSP 13/1981, br. 2, 73 — 104.

MATKOVIĆ, Stjepan *Čista stranka prava, 1895 — 1903*, Zagreb, 2001.

PAVER, Josipa »Rukopisna ostavština Ive Politea«, ČSP 1/1969, br. 1 — 2.

PAVLOVIĆ, Vladimir »Matica hrvatska 1971. Dossier«, Vjesnikov tjedni prilog *Danica*, br. 144, 18. veljače 1995, 15 — 20.

RADELIĆ, Zdenko *Hrvatska seljačka stranka 1941 — 1950*, Zagreb, 1996.

STANČIĆ, Nikša »Politički katolicizam« i »katoličko hrvatstvo« u knjizi mr. Marija Streche« u Mario STRECHA, *Katoličko hrvatstvo. Počeci političkog katolicizma u banskoj Hrvatskoj (1897 — 1904)*, Zagreb, 1997., VI — XV.

STANČIĆ, N. »Odgovornost, profesionalnost i etičnost u hrvatskoj historiografiji — u povodu odgovora dr. Petra Korunića«, ČSP 26./1994., 3., 503 — 515.

STANČIĆ, Nikša »Što su sve povjesničari izmislili. U povodu najnovijih radova dr. Petra Korunića«, *Časopis za suvremenu povijest* (ČSP), 25/1993., 2 — 3, 247 — 260.

SUNARIĆ, Ivo »Kulturno-prosvjetni rad »Napretka« u prošlosti i njegovi zadaci danas«, *Napredak* 1946.

ŠKRABALO, Ivo *Povijesti hrvatske kinematografije*, Zagreb, 1984.

TUĐMAN, Franjo *Bespuća povijesne zbiljnosti*, Zagreb, 1989.

WHITE, Hayden *Metahistory. The Historical Imagination in the Nineteenth-Century Europe*, Baltimore & London, 1973.

PRELOM 8/2/05 9:01 Page 99 (Black plate)

Miroslav Bertoša
Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Puli

DOBA KLIOFOBIJE: IDEOLOŠKE OPSJENE I OSOBNA ISKUSTVA

Neke uspomene na historiografiju druge polovice prošloga stoljeća

PRELOM 8/2/05 9:01 Page 100 (Black plate)

PRELOM 8/2/05 9:01 Page 101 (Black plate)

Ovo sam priopćenje u podnaslovu nazvao uspomenama na historiografiju druge polovice prošloga stoljeća. Istražujući dugi niz godina građu za istarsku povijest XVI., XVII. i XVIII. stoljeća u tuzemnim i inozemnim arhivima, nisam svraćao osobitu pozornost na ideološka nadmetanja i podmetanja, još manje na politikantske prozivke, periodično ponavljane u organiziranim kampanjama, napose poslije raznih »ce-ka sjednica« i »ce-ka kongresa«. Tu pojavnost, međutim, nisam proučavao, pa o njoj ne mogu sročiti znanstveno potkrijepljenu analizu. Za izlaganje na Pilarovu skupu preostaju jedino osobna iskustva, točnije rečeno — uspomene. Riječ je, dakako, o mojim osobnim fragmentarnim radnim iskustvima, doživljajima stvarnosti i uspomenama na razdoblje od polovice 60-tih do konca 80-tih godina. Tada sam — najprije kao predavač povijesti na Pedagoškoj akademiji u Puli, a zatim asistent u Akademijinom Sjeverojadranskom institutu za etničke odnose, historiju i ekonomiju (Strčić, 1965.), koji je ubrzo promijenio ime u Centar za znanstveni rad u Rijeci i Puli — počeo istraživati povijesna vrela u istarskim i mletačkim arhivima.

Ipak bih na početku s još nekoliko rečenica pobliže odredio zadaću ovog priopćenja. Naime, sponatno mi se postavilo pitanje: kako pristupiti razmatranju ove, nazvao bih je — »zadane teme« o hrvatskoj historiografiji XX. stoljeća, koja je, kako je to točno formulirano u naslovu Pilarova Organizacijskog odbora Skupa, bila razapeta »između znanstvenih paradigmi i ideoloških zahtjeva«? Mogućnosti su široke i raznolike: od »objektivnih« analiza nekoga pisanog korpusa i njegova kompleksnog i raznolikog diskursa do individualnih memorija i memorabilija. Valja odmah postaviti još jedno pitanje: koliko ćemo, izabravši jedan ili drugi pristup, pridonijeti promicanju historiografije i promidžbi

PRELOM 8/2/05 9:01 Page 102 (Black plate)

povijesnoga zanata? Proučavatelji povijesti najnovijega doba, onoga koje je jednim dijelom još uvijek »trenutna povijest« (*l'histoire immédiate*, Poirrier, 2000.), nalaze se pri tom na istinskome terenu svojih istraživanja, pa je logično da u te pojave unesu i dio svojeg znanja i istraživačkoga umijeća. Kao povjesničar starijega razdoblja (onog od konca XV. do početka XIX. stoljeća) na taj dio svojega života i rada gledam kao na proteklo doba u kojemu sam bio nesretno locirani sudionik, koji je, unatoč nepovoljnim okolnostima, nastojao iskoristiti polje dostupnog, dopuštenog i mogućeg. Iako sam sa strašću uranjao u svijet arhivske zbilje i pri tom se poistovjećivao s postulatima zanata povjesničara, iako sam u svojoj radnoj sobi živio dobrim dijelom izoliran i neopterećen (koliko se to uopće moglo biti!), ipak sam sva ta desetljeća bio svjestan činjenice da živim u političkom sustavu, pa i sveukupnom društvenom kontekstu — *pod nadzorom*. U tom je nadzoru *jugounitaristička* sastavnica (izričaj skovan devedesetih godina) bila — bar što se tiče Istre — dominantnija od one ideološke. Proučavanje, primjerice, migracija od XV. do druge polovice XVIII. stoljeća, samo se po sebi uklapalo u »društvene konflikte« i »klasne razmirice«, pa nije izazivalo nikakve ideološke »šumove«, ali bi se uši *dežurnih ideologa* odmah naćulile pri spomenu *vjerskog*, *etničkog* ili *etno-kulturnoga* sastava doseljenika. U istočnojadranskim se migracijama htjelo vidjeti početak »jugoslavizacije« Istre, (pseudo)povijesnog formiranja nekog fantomskog korpusa »Jugoslavije u malom«![1] Pod nadzorom je, dakle, bila i historiografija. Dakako, ne jedino u ovome primjeru! Pojavnost nadzora nad poviješću (Ferro, 1985.) obilježavala je čitavo razdoblje bivše Jugoslavije (od 1945. do konca 80-tih godina). U ovim osebujnim *uspomenama* ne mogu a da ne spomenem opsesivni dojam koji su na mene ostavljali stihovi talijanskoga pjesnika Eugenija Montalea ne samo kada sam proučavao pojedine povijesne događaje već i doživljavao tragičnu zbilju u kojoj su se našli mnogi progonjeni, uhićeni, odbačeni ili nasilno ušutkani u nedemokratskim ražimima, najčešće s jakim ideološkim nabojima. Ti su stihovi neprijeporno ne samo sugestivni, već su i činjenično točni, jer splet okolnosti, sreća i slučajnost postoje u svakom (ne)vremenu koje nalegne na čovjeka, na ljudske skupine, na etnose i narode:

Povijest baš i nije uništavajući brdožder
kako se općenito veli:
ona ostavlja škulje, prolaze i skloništa;
Poneko i preživi...[2]

PRELOM 8/2/05 9:01 Page 103 (Black plate)

Iako se svojevrsni ideološki »brdožder« obrušio i na hrvatske povjesničare svi su oni »preživjeli«, štoviše, kao vjerodostojni sljedbenici muze Klije/Clio, ostali su dosljedni znanstvenoj savjesti i poštenju, dostojanstveno slijedili postulate svojega zanata.

No, opet valja postaviti pitanje: je li polustoljetno razdoblje komunističkog/socijalističkog režima u Hrvatskoj bilo *kliofobično*? Ako istinski zanat povjesničara uvijek teži *kliofiliji*, onda je ideološki pristup, po analogiji, nužno *kliofobično* obilježen. Dio povijesnih problema bio je, najblaže rečeno, »nepoželjan«, usto još i pod stalnim i budnim nadzorom politike; postojale su i »zabranjene« teme, kao i teme za jedinodimenzionalnu interpretaciju. Neke činjenice, pak, i nisu mogle biti predmet istraživanja već samo dogmatskog »dokazivanja«. Najveći dio tema odnosio se na XX. stoljeće, uz neka »kontrolirana« pitanja XIX. stoljeća, kao što je postojao i niz nepoželjnih teza od ranoga srednjovjekovlja dalje.

U takvoj je klimi najviše potiskivana historiografija novijega razdoblja, no nijedno razdoblje nije izmaklo »ideološkom« nadzoru i budnom oku »policajaca duha« koji su, doslovce *orwelovski*, uz sadašnjost nastojali kontrolirati i prošlost. Postojala je, neprijeporno, »nepoželjna« prošlost, neke vrste negativni naboj prema pojedinim temama hrvatske povijesti, pa je, doseljedno tome, postojala i *kliofobija*. No, osim kliofobije, nekadašnji je jugoslavenski režim bio opsjednut i njezinom suprotnošću — *kliomanijom*! Kao što su postojale »fobične« povijesne teme, tako su u tadašnjemu društvu isticane i »manične« teme — primjerice »povijest *Partije*«, »radničkoga pokreta«, »revolucije«, itd. To su, neprijeporno, prave i istinske teme, kojima historiografija i te kako mora posvetiti veliku pozornost, no jedino u kontekstu ostalih povijesnih zbivanja, nikako ne izolirano, poput nekakvih *kultnih* tema kojima se mogu i smiju baviti samo »posvećeni« stručnjaci, usto i po posebnim naputcima tekuće politike. Povremeno su se, međutim, zbog promjene političkog *kursa* (da uporabim tadašnji *partijski* izričaj) mijenjala stajališta, pa je tako neki »revolucionar« kojega se dotad uzdizalo i veličalo, preko noći postajao »izdajnik«, »nepodobnik« ili naprosto proskribirana ličnost!

Povijesni zanat i njegovi alati teže neprestanom otvaranju prema novim problemima i poljima rada. Ideologija prošloga režima, napose u doba kada je zapadao u višestruke krize, nastojala je zatamniti, ograničiti, pa i zatvoriti znanstvenoistraživačke horizonte…, proglasiti *damnatio memo-*

PRELOM 8/2/05 9:01 Page 104 (Black plate)

riae nad nepoželjnim događajima i *nepodobnim* povijesnim ličnostima. Jezik ideoloških etiketa, s gradacijama pejorativnih kvalifikacija — *izdajnici*, *kulaci*, *inkosni seljaci*, *strane sluge*, *međunarodni špijuni*, *banda*, *reakcija*, *nacionalisti*, *osobe iz nezdravih intelektualnih sredina*, *buržuji*, *saboteri*… I nije bio drugo doli poziv na linč. Povijesna, pravna, psihosocijalna, jezična, čak semiološka, analiza takvog rječnika nesumnjivo pripada području interdisciplinarnih, multidisciplinarnih i transdisciplinarnih istraživanja.

U tim su kriznim trenucima sazivani sastanci i sjednice CK i raznih ideoloških komisija, žigosale su se »nezdrave pojave«, »zastranjivanja«, »nacionalizmi« i socijalizmu »strane« pojave, izdavane su »direktive«…Od ovih su »direktiva« u daleko većoj mjeri stradavali »kulturnjaci« svih vrsta (uključujući i povjesničare) u pokrajinskih mjestima negoli u Zagrebu, hrvatskoj intelektualnoj metropoli.

Napose bih se u ovome sumarnom priopćenju želio zadržati na tezi o važnosti osobnih iskustava pojedinih povjesničara. Iznesena u dokumentiranom obliku takva bi se pojedinačna iskustva mogla uklopiti u već razvijeni žanr koji je u francuskoj historiografiji dobio naziv »ego-histoire« (»ego-povijest« ili »povijest o meni samom«, Nora, 1987.).[3] Za *hrvatski slučaj* (da ga tako nazovemo) »ego-povijest« predstavljala bi ne samo dragocjena svjedočanstva već i važnu povijesnu građu, primjenljivu za šira i kompleksnija istraživanja. Potrebno je opisati i životna iskustva, čak i neke vrste intelektualnih biografija povjesničara. Jer povijest ipak pišu — povjesničari! »Ego-povijest« (»povijest o meni«, zapravo povijest »mojega« saznavanja i doživljavanja povijesnih činjenica i oblika njihova tumačenja) nerazdvojni je dio povijesti historiografije i individualna sastavnica uklopljena u društveni, kulturni, etnički i »mentalni« kontekst. Cenzuriranje povjesničara znači cenzuriranje historiografije, a time i same povijesti, znači, nadalje, iskrivljavanje, osakaćivanje slike o prošlosti i kompleksnoj lepezi mišljenja i stajališta u nekome dobu. U tumačenjima prošlosti nastajala su tako »prešućena mjesta«, »osakaćena mišljenja«, »nedovršena torza«, stvarali su se stereotipi i predrasude.

Svaki povjesničar nosi u sebni osebujnu »*ego*-povijest«, no, osim individualnog, postoji i kolektivno iskustvo, odnosno kolektivna memorija. Jednako se to odnosi na značajne i vrhunske europske povjesničare, kao i one manje poznate ili nepoznate koji su radni i životni vijek proživjeli u arhivima, knjižnicama, znanstvenim institutima i fakultetima, razapeti između čudesnih priča s požutjelih arhivskih

PRELOM 8/2/05 9:01 Page 105 (Black plate)

listova i imperativa — više ili manje surovih i restriktivnih — svojega doba. Stvarnost sadašnjice i zbilja prošlosti u znanstvenim se istraživanjima uvijek isprepliću i prožimaju. Potvrđuje to i pogled u sadržaj onih nekoliko autobiografija povjesničara koje se nalaze na policama moje privatne biblioteke — Emmanuela Le Roy Laduriea (1984.), Annie Krigel (1991.), Erica Hobsbawma (2002.). Svjedočanstva naših povjesničara neprijeporno bi pridonijela mnogim saznanjima o putovima i sadržajima interpretacija prošlosti — od ranomedievalne medievalne do one XX. stoljeća u kojoj su proučavatelji raznih pojavnosti bili i njihovi svjedoci.

Uostalom, svaki je povjesničar ponešto doživio pišući i objavljujući tekstove o povijesnim temama i problemima. Nepotrebno je na ovome mjestu detaljno opisivati sve neugodnosti s kojima sam se susretao, primjerice, istražujući istarsku povijest: spomenut ću samo usputno da su negativno prihvaćane moje teze o naseljivanju Istre od konca XV. do konca XVII. stoljeća, koje sam ocijenio, dakako na temelju arhivskih vrela, kao pretežito hrvatsko i katoličko. To se nije slagalo s već spomenutim stajalištima politike i tekuće ideologije koje su — kako je već spomenuto — u kolonizacijskim valovima u Istru htjele vidjeti »južnoslavensko/-jugoslavensko« obilježje. Napose je krivim okom promatrano moje suprotstavljanje opće vladajućoj krilatici o Puli kao »Jugoslaviji u malom«![4] Dugotrajne napade doživljavao sam zbog tekstova o ulozi Ante Cilige u revolucionarnim zbivanjima na Proštini u proljeće 1921. Ciliga je tada bio komunist i doboko prožet ideja Marxa i Lenjina, no kako je kasnije postao otpadnik, negativnim se proglašavala svaka njegova uloga u istarskim, hrvatskim i sovjetskim događanjima (Strčić, 1988).

No, evo još nekoliko zapažanja: u drugoj polovici XX. stoljeća, u doba političkoga nadzora, historiografija je deklarativno bila slobodna u iznošenju znanstvenih teza, ali je teritorij te slobode bio ograničen. Bio je ograničen tematski, a samim tim i interpretacijski. Neke su teme (dakako i povijesne ličnosti) naprosto bile »zabranjene«, a neke se moglo tumačiti samo na jedan način — onaj koji je zastupala službena ideologija. Takva ograničenja zanat povjesničara ne može podnijeti. Povjesničar uvijek teži obuhvatiti sve pojavnosti u vremenu koje istražuje; on nastoji podvrgnuti znanstvenoj analizi i kritici svaki događaj i svaki javni (pa i privatni) čin i to ne samo ako ga od njega dijeli dovoljna kronološka distancija, već i ona bliža, nearhivirana zbivanja, bez obzira na to kako politika ocjenjuje takve pojav-

PRELOM 8/2/05 9:01 Page 106 (Black plate)

nosti. Povjesničar zapravo i nije isključivo proučavatelj prošlih vremena, nego je i sudionik i svjedok svojega doba. No, i tada povjesničar, kako točno primjećuje Eric Hobsbawm, mora ispuniti «test svojega života i zanata i dokazati da zna postavljati i odgovarati na pitanja o svojemu vremenu, napose na ona hipotetična» (Hobsbawm, 2002., 459).

»Trenutna povijest« — koju se nikako ne bi smjelo poistovjetiti sa stranačkim afinitetima i polemikom s neistomišljenicima — u nas je potpuno zakržljala, upravo zbog nametnutih zabrana u prošlome režimu i spriječavanja povjesničara da na svoj način progovore u društvenim prilikama. U kulturnoj tradiciji Europe — još od srednjovjekovlja — postojalo je osebujno »čitanje« stvarnosti koje nije bilo »arhivsko«, ali je bilo doživljeno očima povjesničara i protumačeno postulatima njegova zanata. Povjesničar zasigurno nije onaj koji konstruira tradiciju, ali ni onaj koji je razara. U biti je njegova zanata da traga za najčešće malobrojnim, oštećenim, potrganim ili uništenim nitima osjetljivoga društvenoga tkiva, oživljava osebujno historiografsko tkanje prošlih vremena…

Držim da se zadaća ovoga skupa ne bi trebala svesti na kolektivnu žalopojku pripadnika povjesničarskoga ceha, niti na pozornicu ili javnu govornicu za nizanje neprevladanih frustracija koje smo doživjeli u prošlome režimu… No, osobne nedaće, neugodnosti, nasrtaje i difamiranje na stranicama tiska, onemogućavanje nastupanja i objavljivanja, pa i otvorene progone, ne treba zaboraviti. Sve to predstavlja dio svedočanstava o vremenu višestrukih netrpeljivosti (ideoloških, političkih, nacionalnih, etnokulturnih, vjerskih, »mentalnih«…) koje je ostalo iza nas, ali je dramatično obilježilo naš život i utjecalo na naš znanstveni i stručni rad, na naše ljudsko biće. Bilo je vrlo teško neprijemjetno ispoljavati svoju različitost i drukčije viđenje problema, čak i iznositi različite poglede o nekome stručnom ili znanstvenom pitanju. Takva svjedočanstva neprijeporno predstavljaju povijesnu građu za buduće naraštaje i njihovo domišljanje prošlosti.

Zato ovo priopćenje nisam koncipirao kao polemični tekst, još manje kao pamflet. Ovo su samo *uspomene* na historiografiju druge polovice prošloga stoljeća. Pišem ih iz ugla *angažiranoga* povjesničara (prepotentno se smatrajući *historien engagé*!), bez mržnje i osvetoljubivosti koju naš *zanat* zapravo i ne podnosi. Iznio sam nekoliko teza o dobu *kliofobije*; njoj bi valjalo dodati i njezinu suprotnost — *kliomaniju*. Te su se dvije krajnosti doticale, ispreplitale i

PRELOM 8/2/05 9:01 Page 107 (Black plate)

prožimale. *Kliofobiju* i *kliomaniju* doživljavao sam uvijek kao jednog monstruma: bez lica, no s dvoje istih leđa, kao *bête à deux dos* iz Rabelaisova imaginarija i osebujna jezična arsenala (Duneton, 1990.). U krajnjoj crti, svaka je *kliofobija kliomanična*, kao što je i *kliomanija — kliofobična…*

Cilj ovoga skupa vidim u prvome redu u potrebi da se uoče propusti i praznine izazvane ideološkim nadzorom, prikrivanjem činjenica, napadima na znanstveno mišljenje povjesničara, ideološkim diktatima i sl., te da se tako nastale praznine popune znanstvenoistraživačkim metodama bez neučinkovitih i zato suvišnih revanšističkih invektiva. Ukazivanje na spomenute negativne pojave valja učiniti sastavnim dijelom »bitaka za povijest« (*combats pour l'histoire*), da uporabim znamenitu kovanicu Luciena Febvrea (1995.)[5], ali i nastaviti s širenjem »teritorija« našega zanata, kako bi se što prije uhvatio korak s razvijenim europskim historiografijama (Bertoša, 2002.). Cilj povjesničara nikada se ne iscrpljuje u polemici s prošlošću, već teži konstruiranju novih paradigma i širenju horizonta znanja i metodoloških postupaka.

»Bitke za povijest« zapravo su neka vrsta konstante povjesničareva zanata. Probleme valja »historizirati« (*mise en histoire*, kako glasi često rabljena francuska kovanica) (Ruano-Borbalan, 1999.). Nikakve »eskamotaže« nisu u historiografiji dopuštene, nikakve »likvidacije« prošlosti ni povijesnih činjenica nisu moguće (Erler i sur., 1988., Wehler, 1989.). Nepoželjni protagonisti, gubitnici, poraženi, a niti žrtve ne smiju biti udaljene s povijesne scene. Povjesničar ne smije pristati pisati povijest po diktatu pobjednika i nositelja vlasti; u demokratskim se društvima to od njega i ne bi smjelo tražiti… No, na kraju valja zaključiti da je i povjesničar-žrtva također jedna od posljedica »čistki« nepoželjnih. Upravo zbog intevencije bivšeg ideološkog režima mnoge su teme, mnogi problemi i mnoge ličnosti ne samo suvremene, već i starije povijesti ostale nedovršene, osakaćene, deformirane ili naprosto prešućene političkim opsjenama.

Doba *kliofobije* nanijelo je veliku štetu historiografiji (mnoge su teme ostale neistražene i neobrađene, nastala su »siva mjesta«, slabo pokrivene »praznine«, ali i stršeće »rupe« u člancima, monografijama i sintezama, pa one, najblaže rečeno, ostavljaju dojam nedorečenosti. Unatoč tome ideološki nadzor nije uspio zatrti svijest, savjest i odanost pozivu koji su dosljedno prepoznavali svi vjerodostojni hrvatski povjesničari. Dokaz je to da su povjesničari znali slijediti postulate svoje znanstvene discipline i da su samo u rijet-

PRELOM 8/2/05 9:01 Page 108 (Black plate)

kim slučajevima (možda i takvim na koje osobno nisu mogli utjecati) pravili režimske ustupke. Držim da nisu kršili pravila svojega zanata, već su, naprotiv, čuvali njegovo dostojanstvo i znanstvenu razinu. Jedino su tako i mogli iz doba ideološke kliofobije prijeći u doba slobodnog istraživanja prošlosti demokratske tolerancije različitih stajališta.

BILJEŠKE

[1] Na takav pokušaj srpskoga povjesničara G. Stanojevića u crnogorskim *Istorijskim zapisima* (Stanojević, 1965.) odgovorio sam kritičkim člankom u *Historijskom zborniku* (Bertoša, 1966. — 1967.).

[2] »La storia non è poi / la devastante ruspa che si dice. / Lascia sottopassaggi, cripte, buche / e nascondigli. / C'è chi, sopravvive.« Montaleove stihove objavio je i prepjevao M. Machiedo (1973.): »Povijest napokon i nije / rušilačka izravnjivačica kao što se kaže. / Ostavlja podzemne hodnike, kripte, rupe / i skrovišta. Ima ih koji prežive.« Ovdje sam, međutim, donio »svoj prijevod«, neznatno drukčiji, kako bih istaknuo osobni (dinamični) doživljaj ove strofe.

[3] U knjizi su svoje intelektualne biografije i osobnu »*ego*-povijest« opisali vrhunska imena francuske, odnosno europske historiografije: Maurice Agulhon, Pierre Chaunu, Georges Duby, Raoul Girardet, Jacques Le Goff, Michelle Perrot, René Rémond.

[4] Na netočne podatke o etničkom sastavu Pule potkraj 60-tih godina, iznesene u u televizijskoj emisiji RTV-a Zagreb, 8. veljače 1969., osvrnuo sam se u dopisu *Da li je to Pula? U povodu jedne televizijske emisije* (»Glas Istre«, br. 9, Pula, 21. veljače 1969.; članak je prenio i zagrebački »Vjesnik«.) Političko podzemlje nije nikada zaboravilo moju odlučnu intervenciju u korist znanstvene istine.

[5] Febvre je osobno načinio izbor svojih radova kojima je krčio putove prema proučavanju prošlosti kao živoga društvenoga tkiva, nikako ne mrtve kronike ili materijala za političku manipulaciju. Naslov *Combats pour l'Histoire* (na prvome izdanju 1953.) označio je, ističe Lucien Febvre, znanstvenu paradigmu koju su ostvarivali on i njegovi istomišljenici na »bojišnici« historiografije (*champ de bataille*).

LITERATURA

Bertoša, M. (1966. — 1967.), Jedan prilog naseljavanju Istre u XVII stoljeću, *Historijski zbornik*, 19 — 20,: 467 — 483.

Bertoša, M. (2002.), *Izazovi povijesnog zanata: Lokalna povijest i sveopći modeli*, Zagreb, Antibarbarus.

Duneton, C. (1990.), *La Puce à l'oreille: Anthologie des expressions populaires avec leur origine*, Paris, Balland (str. 87).

Erler, G. i sur. (1988.), *L'Histoire escamotée: Les tentatives de liquidation du passé nazi en Allemagne*, Paris, Éditions La Découverte.

Febvre, L. (1995.), *Combats pour l'Histoire*, Paris, Armand Colin Éditeur.

Ferro, M. (1985.), *L'histoire sous suvrveillance: Science et coscience de l'histoire*, Paris, Calmann-Lévy (passim).

Hobsbawm, E. (2002.), *Anni interessanti: Autobiografia di uno storico*, Milano, Rizzoli (talijanski prijevod). Originalni je naslov *Interesting Times: A Twentieth-Century Life*.

PRELOM 8/2/05 9:01 Page 109 (Black plate)

Kriegel, A. (1991.), *Ce que j'ai cru comprendre*, Paris, Éditions Robert Laffont.

Le Roy Ladurie, E. (1984.), *Autobiografia 1945 — 1963*, Milano, Rizzoli (talijanski prijevod). Naslov je izvornika *Paris — Montpellier: P.C. — P.S.U. 1945 — 1963*, Paris, Éditions Gallimard.

Montale, E. (1973.), *Mediteran. Izbor, prijevod i pogovor Mladen Machiedo*, Zagreb, Centar za društvene djelatnosti omladine (str. 138 — 141).

Nora, P., »réunis et présentés par« (1987.), *Essais d'ego-histoire*, Paris, Éditions Gallimard.

Poirier, Ph. (2000.), *Aborder l'histoire*, Paris, Seuil (str. 64).

Ruano-Borbalan, J.-C., »coordonné par« (1999.), *L'histoire aujourd'hui*, Paris, Sciences Humaines Éditions.

Stanojević, G., Naseljavanje Istre u XVII vijeku s osvrtom na iseljivanje iz Crne Gore i Crnogorskog primorja, *Istorijski zapisi*, 12: 429 — 467.

Strčić, P. (1965.), Sjeverojadranski institut za etničke odnose, historiju i ekonomiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti — Rijeka, *Istarski mozaik*, 4 — 5: 3 — 25.

Strčić, P. (1988.), Prilog za biografiju Ante Cilige, *Časopis za suvremenu povijest*, 20 (3): 15-18 i dalje.

Wehler, H.-U. (1989.), *Le mani sulla storia. Germania: riscrivere il passato?*, Firenze, Ponte alle Grazie (talijanski prijevod). Izvornik je tiskan 1988., *Entsorgung der deutschen Vergangenheit? Ein polemischer Essay zum »Historikerstreit«*, München, Verlag C. H. Beck.

PRELOM 8/2/05 9:01 Page 110 (Black plate)

PRELOM 8/2/05 9:01 Page 111 (Black plate)

RASPRAVA I.

12. prosinca 2002.,
10.45 — 12.45 h

PRELOM 8/2/05 9:01 Page 112 (Black plate)

PRELOM 8/2/05 9:02 Page 113 (Black plate)

SREĆKO LIPOVČAN: Molio bih da se dogovorimo: prednost u prijavi za raspravu imaju oni koji su priopćenjima sudjelovali na ovoj sjednici — ukoliko to, dakako, žele. A nakon toga, prema popisu prijava za raspravu, pa ih molim da ustanu s mjesta. Jedna od kolegica će prići i pridržavati mikrofon. Molim da se, s obzirom na vrijeme koje imamo na raspolaganju i moguće replike koje su, dakako, dopuštene, držimo vremena od tri-četiri minute; lijepo molim da se ne drže koreferati. Cijeli skup snimamo, oni koji budu sudjelovali u raspravi, dobit će fonogram na autorizaciju. Rasprava je sastavni dio zbornika, želimo da bude sve autentično. Da li netko od kolega koji su jutros izlagali želi nešto reći? Čini se da ne, dobro, idemo po redu prijavljivanja, molio bih gospodina Marija Strechu da uzme riječ.

MARIO STRECHA: Dakle, ja ću se ovako sumarno osvrnuti na više referata, a počeo bih sa izlaganjem kolege Bertoše. Naime, po njegovoj ocjeni, naime tako on počinje svoje izlaganje, razdoblje posljednjih pedeset i nešto godina jest doba kliofobije. Osvrnuo bih se na taj termin koji, po mom mišljenju, uopće nije adekvatan. Zašto mislim tako? Mislim zato što bi kliofobija zapravo imala značiti strah od povijesti. Dakle, pritom valja reći da fobija, taj pojam podrazumijeva sustavno izbjegavanje da se zbog straha od nečega nešto učini, pa bi prema tome kliofobičnost imala značiti da je režim, općenito uzevši, bio nesklon pogledu u prošlost, da je promovirao ahistoričnost, što, čini mi se, ne bi bilo točno. Jedan od pokazatelja da to nije točno jest upravo razvoj historiografije XIX. i XX. stoljeća, koji intenzivno počinje upravo poslije '45., dakle tamo negdje 50-ih godina. Prije toga historiografija o XX., odnosno o XIX. stoljeću jest uglavnom ono što bismo mogli nazvati lovištem žurnalista. Nadalje, imam primjedbu na pretpostavku kolege Bertoše, izvedenu po analogiji, a to je da je ideološki pristup nužno kliofobičan. Zapravo, to nije točno. Ideologije, i

PRELOM 8/2/05 9:02 Page 114 (Black plate)

ove današnje i one prošle, pokazuju i pokazivat će, one buduće, iznimno veliki interes za povijest. Prema tome, i režimi inspirirani tim ideologijama, zapravo, nisu kliofobični. Prema tome, mislim da bi o tim terminima vrijedilo porazgovarati. Ovdje se dosta čulo o utjecaju tada službene ideologije pritiska koja postoji u Hrvatskoj od '45. godine na dalje. Riječ je o marksizmu. To je vrlo rijetko isticano, a mislim da bi upravo to trebalo istaknuti, pa bi se onda možda porušila teza da je, zapravo, sve ono što je urađeno od '45., a prema nekim referentima tamo još od 1918. godine nadalje, možda još i od kraja XIX. stoljeća, zapravo, ideologizirano u većoj ili u manjoj mjeri. Marksizam, naime, kao društvena ideologija koja izvorno nastaje u XIX. stoljeću, koja svoju afirmaciju doživljava u prvoj polovici XX. stoljeća, inspirirala je čitav niz historiografija. Francusku modernu historiografiju ne bismo mogli zamisliti bez reakcije na marksizam. Bio je to svojevrsni dijalog. Jednog Braudela bez marksizma, zapravo, ne bi bilo. Ne bi bilo niti onih povjesničara koji su bili bliže marksizmu nego što je bio Braudel. Ja ću spomenuti samo neke, recimo, neki su još uvijek živi i djelatni. Recimo, da l' bi se francuska historiografija odrekla jednog Françoisa Furreta koji stvara pod utjecajem marksizma, britanska historiografija jednog Hobsbawna, Michaellea Vauvellea. Dakle, marksizam kao ideologija otvara mogućnosti za historiografiju i može djelovati i djelovao je inspirativno, ne samo u Europi nego i u Hrvatskoj. U kom smislu? Marksizam prekida sa tradicionalnom događajnom historijom koja je najpogodnija za ideologizaciju. Nizanje pojedinačnih činjenica najlakše koriste ideologije različitih boja. Marksizam ide prema istraživanju društvenih struktura, otvara nove teme, širi pogled istraživanja s uske političke historije prema historiji društva. Prema tome, kad valoriziramo razdoblje od '45. godine naovamo, onda to svakako moramo imati na umu. Međutim, treba se podsjetiti da je i u samoj historiografiji tada, u bivšoj državi, među republičkim historiografijama dolazilo do velikih polemika oko toga što jest a što nije marksistička historiografija, pa je tako na jednom od zadnjih kongresa jugoslavenskih povjesničara upravo hrvatska historiografija bila apostrofirana od strane dogmatskih marksista kao nemarksistička. Mislim da uopće treba voditi računa o nijansiranom pristupu i da ovaj skup neće dati rezultate, ako povijest hrvatske historiografije sagledavamo kao, zapravo, njezinu vječnu podređenost režimu, dakle kao, zapravo, jednu silaznu putanju. Tu se referiram na kolegu Jurčevića. Po njemu, naime, historiografija od tamo 80-ih, 90-ih godina XIX. stoljeća pa do '90. godine, zapravo, iz dana u dan

PRELOM 8/2/05 9:02 Page 115 (Black plate)

postaje i jest sluškinja politike. To, naravno, nije bilo tako, takva teza je, naravno, moguća ukoliko se historiografija sagledava strašno deterministički, da je ona toliko determinirana društvenim i političkim okolnostima, što je naprosto nemoguće. Dakle, zalažem se za iznijansirani pristup, posebno kad je riječ o ocjeni historiografije, hrvatske historiografije XIX. stoljeća. Naime, ako odbacimo sve ono što je napravljeno u XIX. i u XX. stoljeću, mi praktički onda nikakve historiografske tradicije nemamo, mi je se odričemo i, *de facto*, ponovno počinjemo od nule, što je naprosto apsurdno.

SREĆKO LIPOVČAN: Hvala Vam…

MARIO STRECHA: Pardon, samo…

SREĆKO LIPOVČAN: …vrijeme, vrijeme je isteklo, i više, pa Vas molim …

MARIO STRECHA: Dobro!

SREĆKO LIPOVČAN: I ovdje je, dakako, uobičajena institucija replike, pa ukoliko oni koji su bili apostrofirani... Mislim da je najbolje odmah odgovoriti, jer ima puno tema, pa vas molim da odgovorite što je kraće moguće...

MIROSLAV BERTOŠA: Vrlo kratko i daleko od bilo kakve polemike! Kada je god riječ o ovako intransigentnom rezanju: to nije to, to nije ovo, onda se gotovo uvijek dvojica neistomišljenika slažu. Evo, ja se potpuno slažem sa prof. dr. Strechom. Međutim, ipak moram, jednu malu sitnu nijansu, kad već govorimo o nijansiranosti, napomenuti. Nisam govorio o pola stoljeća hrvatske historiografije koja je kliofobična. Govorio sam samo o pojedinim nadzirateljima onih koji su nadzirali i kontrolirali pisanje povjesničara, i koji su smatrali da se ne može iznijeti istina o migracijama u Istri od XV. do XIX., do konca XVIII. stoljeća, koji su smatrali da se ne može iznijeti etnička struktura Istre, jer su se bojali sadržaja onoga što će povjesničar istražiti. Ja sam bio na jednom sastanku komiteta, bio sam pozvan i jedan predsjednik komiteta je rekao: »Ah, ti povjesničari, čačkaju, čačkaju, čačkaju, dok ne iščačkaju!« Evo, to je ta kliofobičnost, uvjetno nazvana, koja je apsolutno postojala. A kolega Strecha nije spomenuo onaj antipodni dodatak kliofobiji — kliomanija! Dakle, nije povijest brisana, povijest je itekako gurana na visoke pijedestale, samo je postojala jedna nijansa koja je sasvim sigurno bila kliofobična, a bojim se da i danas imamo kliofobičnih tema i u našoj stvarnosti i u historiografiji. Evo, toliko!

SREĆKO LIPOVČAN: Zahvaljujem! Ako smijem, kao predsjedatelj, samo jednu fusnotu uz ono što je kolega Strecha ka-

PRELOM 8/2/05 9:02 Page 116 (Black plate)

zao. Čini mi se da u prijašnjim istupanjima nije bilo riječi o napadu na marksizam kao jedan sustav mišljenja koji ima sve ono što mislimo da ima, nego se govorilo o ljudima koji su *u ime marksizma* nešto konkretno radili na terenu, dakle više o političkoj vlasti koja se iza marksizma skrivala, a ne o teorijski fundiranom marksizmu. Eto, to se meni čini malo i iz iskustva koje, koje imam. Kolega Jurčević!

JOSIP JURČEVIĆ: Evo, pa ja sam se prijavio prije nego što sam bio apostrofiran, upravo u vezi ove zabune koju je predsjedavajući istaknuo. Naime, mislim da je kolega Strecha bio neiznijansiran kad je govorio o marksizmu, i mislim da nam je svima dobro poznato što je marksizam kao filozofija, kao svjetonazor, što je on kao ideologija, a što je kao politička praksa, zar ne. Prema tome, sasvim sigurno barem u onom aspektu što sam ja govorio i kako sam razumio druge glede situacije, pogotovo u Hrvatskoj nakon '45. godine. Mislim da je prije svega riječ o onome što se radilo u ime marksizma. Uostalom, imamo i osobnih iskustava s time, znademo svu slojevitost onoga što se događalo, dakle da su se svi pozivali na marksizam, neki na dogmatski, neki... i tako dalje. Bila je stvar političke moći tko će koga optužiti. Dakle, Marx je za to, naravno, najmanje sam kriv, pogotovo izvorni, za ono što se događalo u vezi marksizma tijekom XX. stoljeća. Isto tako bi se složio s Vama da se niz procesa i u društvenim znanostima i u društvu dogodio se zahvaljujući radikalnoj kritici. Dakle, marksizam u svakom slučaju postoji, ima legitimitet jednog svjetonazora, odnosno jedne izuzetno radikalne i temeljite kritike dotadašnjega razvoja povijesti, da ne ulazimo u detalje. Dakle, to uopće nije bilo upitno i nije upitno. Upitno je ono što se događalo u političkoj pragmi. Mislim da nije uopće problem poduprijeti tezu koju sam zastupao da je hrvatska historiografija bila bitno određena povijesnim događanjem i da su institucije političke moći, bez obzira o kojoj se radilo, dakle, da l' se radilo o razdoblju austrougarske ili se radilo praktično do današnjega dana, dakle, da živimo u sustavu, gdje je politika dominantna, od totalitarnosti do autoritarnosti, da je uvijek imala pretenzije i imala mehanizme, od financija, kadriranja institucije, utjecati bitno na razvoj hrvatske historiografije, nažalost u negativnom smislu i uglavnom je prisiljavala hrvatsku historiografiju, bez obzira koja politika — uopće u pojedinačne neću ulaziti — da je nažalost, glavno obilježje hrvatske historiografije jest taj pritisak politizacije. Njoj se izbjegavalo na razne načine, od pojedinačne razine do tog meta jezika koji sam izvukao i koji ću elaborirati u pisanom radu. Dakle, u svakom slučaju uvažavam nijansiranost, ali ostajem

PRELOM 8/2/05 9:02 Page 117 (Black plate)

kod teze da je hrvatska historiografija u proteklih stotinjak godina, uključujući i zadnja desetljeća XIX. stoljeća, što je, na kraju krajeva, i sam Smičiklas eksplicitno naglasio u svojoj *Povijesti Hrvatske*, to će također biti navedeno u mom radu. Prema tome, ostajem kod te teze — uz svoje uvažavanje nijansiranosti — da je obilježje hrvatske historiografije sa nizom negativnih posljedica bilo upravo zbog utjecaja politike. S time da se, naravno, ne odričemo svih postignuća hrvatske historiografije, ne samo političke, već i one druge.

MARIO STRECHA: S kolegom Bertošom se u potpunosti slažem. S Vama, kolega Jurčević, ne bih se mogao složiti. Vi sad možete govoriti o iznijansiranosti koja će biti u Vašem referatu. Ja to, nažalost, ne znam. Ja sam samo reagirao na ono što sam ovdje imao prilike čuti. A, u nekoliko ovako u kratki sadržaj Vašeg referata i smisao je upravo to da pokažete kako je hrvatska historiografija, zapravo, od 1918. godine do '45., a naročito od '45. do '90. godine naprosto tonula i postajala političkom sluškinjom, što, naravno, da nije točno. Drugo, i to Vam mogu argumentirati, to je jednostrani crno-bijeli pristup, zapravo u osnovi duboko ahistoričan. Slijedeće, Vi govorite o historiografiji na koju politika ne pretendira. Nema te politike i nije bilo te politike u prošlosti koja ne bi pretendirala na to da se služi historiografijom. Suvremena francuska historiografija itekako jest pod pritiskom politike, kolega Bertoša tu historiografiju najbolje pozna, i tragovi politike uvijek će se osjećati. Znate, ne živimo u zrakopraznom prostoru, živimo politiku. Prema tome, znate, ako je hrvatska historiografija bila pod presingom politike i današnja historiografija to jest i sva historiografija suvremena to jest.

JOSIP JURČEVIĆ: Molio bih za…

SREĆKO LIPOVČAN: Zahvaljujem. Izvolite, kratko molim…

JOSIP JURČEVIĆ: Evo, najkraće, mislim da sam ja, kad sam počeo izlagati, naglasio generalizaciju, i da sam naglasio prožimanje društvenog okruženja i historiografije. Međutim, mislim da je nedvojbeno, pogotovo od '45. nadalje, da se represivnim sredstvima, od fizičkog nasilja pa nadalje, sprječavalo razvoj hrvatske historiografije i da su se sve institucije kao nositelji historiografije, uključujući izdavaštvo itd. stavljale u funkciju apologije sustava. To, mislim, da nije dvojbeno, obzirom na totalitarni sustav i bit totalitarnog sustava. Bilo kojega, pa tako i komunističkog. Ali, to je sad stvar o kojoj se možemo i ne moramo složiti ovdje. Mislim da je bespredmetna rasprava oko toga. Dakle, ja ostajem kod teze da totalitarizam, kao što je već netko isto tako na-

PRELOM 8/2/05 9:02 Page 118 (Black plate)

glasio, pretendira i ima dovoljno sredstava i beskrupuloznosti da utječe, nažalost, i na historiografiju.

SREĆKO LIPOVČAN: ... (glasovi)... Budite uviđavni, molim. Moramo najprije pustiti one koji su se javili za riječ. Slijedeći… Ja bi molio gospođu Branku Boban.

BRANKA BOBAN: Ja mislim da treba reći da je historiografija, naravno, uvijek bila pod utjecajem politike i da će biti. Nažalost, ja sam u tom pogledu pesimist. Radi se o tome da su XX. stoljećem vladale velike ideologije, a i XIX-tim, i da je svaki onaj povjesničar koji je previše išao za tim ideologijama i previše im se povinovao, zapravo prestao biti znanstvenik. Jer, i u XIX. i u XX. stoljeću imamo niz novih ideja i niz «društvenih stvarnosti» koje su se mijenjale, imate ljude koji su bili apologeti države, nacije, radničke klase, komunizma, seljaštva. Kad god da se gubila mjera u tome, kada se gubila tolerancija prema različitom i kada se gubila svijest da je, zapravo, povijesni razvoj multifaktoralni razvoj, da u njemu djeluje niz faktora, da se oni mijenjaju, nastaju, jačaju, slabe, nestaju, uzajamno utječu jedni na druge, i da zapravo ne postoji nikakav svrhoviti povijesni razvoj, da ne postoji nešto što bi se moglo reći: evo, povijesni razvoj je tendirao ka tome, kao što je prisutna teza zadnjih godina da je sad cijeli povijesni razvoj na hrvatskom prostoru bio stvaranje hrvatske države. To nije istina. Povijesni razvoj je puno složeniji i nema jednoga cilja. I ne znamo kuda ćemo danas, kuda ćemo sutra dospjeti. I kada idemo na taj način interpretirati povijest, onda, zapravo, gubimo vezu sa znanošću. Međutim, s druge strane, svakako treba imati u vidu staru Weberovu tezu da su sve humanističke i društvene znanosti podložne subjektivizmu, a to znači da, zapravo, svaki povjesničar koji je svjestan da potječe iz određene sredine, koja na njega utječe, ali pokušava biti kritičan prema tome, zapravo samom sebi pomaže da bude objektivan.

To je jedan dio moje diskusije. Drugi dio se, naravno, odnosi na mog supruga Ljubu Bobana. Tu je kolega Krišto spomenuo u onoj shemi, zapravo nije rekao, da je negdje '60-ih godina Ljubo Boban bio taj koji je služio u kritici Tuđmanove politike. Polazišta Ljube Bobana u tom trenutku su bila dva: to je, može se reći, historiofilija, Tuđmanova, jer on je, zapravo, kao direktor Instituta za radnički pokret uspio postići da taj Institut od ukupnih namijenjenih za povijesna istraživanja u republici Hrvatskoj dobije 60.000, a svi ostali, dakle, Akademija, Odsjek za povijest itd. — 3.000 dinara. Dakle, Boban se borio protiv takve politike u historiografiji. Drugi je bio: on je od početka pokušao postaviti povijesnu znanost na nivo na kome neće biti instrument ni-

PRELOM 8/2/05 9:02 Page 119 (Black plate)

čije politike. A onda je smatrao da, ako ne treba biti instrument komunističke politike, instrument jugoslavenske politike, onda ne treba biti ni instrument hrvatske politike. Jer, njemu je bilo jasno da Tuđman vjerojatno — kada je nedopušteno koristio Ljubinu radnju u svojoj doktorskoj radnji — da je to činio možda u neke političke svrhe, da bi prije doktorirao, da bi se prije afirmirao kao povjesničar, da bi imao neku pozadinu. Ali, on to nije dopuštao, jer je mislio da takva politika zasnovana na manipulacijama leži na slabim nogama i da će ona kad-tad pokazati još veće negativne posljedice. Jer, kako kažu, nije zlo veliko po onom što momentalno pokazuje, nego po daljnjem razvoju, po posljedicama.

SREĆKO LIPOVČAN: Hvala Vam lijepo.

BRANKA BOBAN: Dobro, mogu li samo još nešto reći *pro domo sua*. A to je, radi se o Stjepanu Radiću kojim se ja bavim. O stanju u historiografiji, u suvremenoj i historiografiji zadnjih deset godina je, recimo, Radić paradigmatični primjer. On je, kao zaista jedini naš dosljedno demokratski političar, koji je razradio ta svoja stajališta i na teorijskom i primijenio ih u praksi, i cijeli život bio u tome dosljedan, njemu se zapravo zadnjih deset-dvanaest godina uredno polažu vijenci gore na grobu, ali se nikako ne dopušta da šira javnost dozna što je on zapravo govorio. Jer on je, zapravo, držao da država, upravo suprotno od onog što je zadnjih deset godina dominiralo, nacionalna država ima opravdanje jedino ako je demokratska i ako je socijalna, ako je liberalna.

SREĆKO LIPOVČAN: Hvala… Molim… (glasovi)… gledajte, mi moramo ostati u raspravi načelno oko onoga, što je izlagano. Inače… Evo, pitanje.

VLADIMIR-ĐURO DEGAN: Zovem se Vladimir-Đuro Degan. Profesor sam međunarodnog prava na Pravnom fakultetu u Rijeci. Poznato nam je da je Ljubo Boban pokušavao dokazati plagijat doktorske disertacije Franje Tuđmana. Ali je u 1992. godini akademik Ljubo Boban napisao referat u prilog izbora Franje Tuđmana za akademika. Pitanje je, kad je Ljubo Boban bio u pravu: šezdesetih godina ili u 1992.? Ako 1992. godine nije bio u pravu, nešto se u Hrvatskoj događalo slično onomu nakon 1945. godine.

BRANKA BOBAN: Prvo, on je zaista tada, '67., i dokazao da je Franjo Tuđman koristio nedopušteno rezultate njegova znanstvenog rada. To je ponovio i u interviewu '93. u *Nedjeljnoj Dalmaciji*. Što se tiče izbora, to je zapravo bio malo nespretan splet okolnosti... Činjenica je da je Akademija bila pod pritiskom da se Franjo Tuđman izabere za akademi-

PRELOM 8/2/05 9:02 Page 120 (Black plate)

ka. Ljubo Boban je u toj situaciji, kad je Hrvatska bila u ratu i kad je bila, zapravo, u vrlo teškoj situaciji mislio da Akademija ne treba ići na dezavuiranje njenog predsjednika. I zato je tu napravio kompromis. Ali, inače je i dalje stajao na svojem stanovištu.

SREĆKO LIPOVČAN: Hvala Vam lijepo za objašnjenje… (glasovi)… Idemo dalje po našem redu. Dr. Nedjeljko Kujundžić.

NEDJELJKO KUJUNDŽIĆ: Ovdje se, kolege, brkaju dvije razine: razina povijesti kao realiteta koja podliježe strelici vremena, ona je u kontinuitetu. A tema je bila: znanstvene paradigme s kojima se proučava, vizira, taj kontinuitet. I, u području mijenjanja paradigmi je revolucija. Evo, ovdje ću spomenuti u kontekstu s onim što je izlagao gospodin Strecha, što bi mu rekao akademik Bilandžić? Akademik Bilandžić je rekao za svu marksističku povijesnu historiografiju, pa i za sebe, da nakon '90. to ide u smeće! U ropotarnicu! Znači, nema u tome mogućnosti malo ovamo, malo onamo. Kao i ovo što smo sad vidjeli kad je bio jedan povjesničar autentičan, a kad nije, a u kontradikciji je personalnoj. Al', nije mi bila bit da to kažem, nego samo želim istaknuti kad jedna paradigma padne, ona nameće druge kriterije, duge poglede, vrednovanja. I, to nije politikantski: priznat ćemo malo ovo, pa malo ono. Ovo je dobro što se danas ovdje raspravilo u prvoj sesiji, baš ova metodološka razina. Što nije spomenuto? Nije još spomenuto, to bih želio ukazati da se ne zaboravi, da je stvorena još jedna paradigma. To je ta globalističko-kolonijalistička koja je već zagrlila i okupirala hrvatsku najnoviju historiografiju. Evo, to je taj trinitet: Banac — Goldstein — Budak. Stvaraju u Dubrovniku poseban fakultet, visoko školstvo, za nove globalističke povjesničare. To se sve tiho radi. Dalje, u Solunu postoji institut za realizaciju toga, tj. za oktroirano pisanje udžbenika za balkanske narode, koji će biti policijski: Paddy, Paddy će njih uvesti. Dakle, udžbenici se već pišu, najavljeni su, razum'jete, i ono što je najžalosnije što želim apostrofirati, a vidim bar dosada da ni'ko od povjesničara nije reflektirao na to. Izišla je treća sveska *Hrvatske enciklopedije*. I unutra je jedinica na 45 stranica o Hrvatima, o hrvatskoj povijesti itd. To je, gospodo, *crimen*! To je znanstveni *crimen*. Ja sam analizirao i onu prošlu koju je potpisao Šidak i ta jedinica iz prošle je sto puta bolja, znanstvenija, utemeljenija itd. Što je u ovoj? Gospodo, evo zašto je *crimen*. Nema potpisnika tko je to napisao! Znači, ni sam ne vjeruje, nego je narudžba i on se skriva. Što je u njoj pogrešno. Pogrešno je gotovo sve.

SREĆKO LIPOVČAN: Ja bih, oprostite…

PRELOM 8/2/05 9:02 Page 121 (Black plate)

NEDJELJKO KUJUNDŽIĆ: Evo, moram ovo završiti.

SREĆKO LIPOVČAN: Ne, ne, to nije tema, to…

NEDJELJKO KUJUNDŽIĆ: Tema je to! Tema, evo i to…

SREĆKO LIPOVČAN: Ne, nije!

NEDJELJKO KUJUNDŽIĆ: Kako nije tema, za Boga?

SREĆKO LIPOVČAN: Nije, zato jer…

NEDJELJKO KUJUNDŽIĆ: …kad se iskrivljuje…

SREĆKO LIPOVČAN: …bi trajala jako dugo.

NEDJELJKO KUJUNDŽIĆ: …evo, u ovoj najnovijoj jedinici se ne dopušta da se piše o Hrvatima u B-H! A to je bilo kao i u onoj komunističkoj metodologiji. I zato bi molio hrvatske povjesničare da to vide, prosude i na kraju ja bih rek'o i osude!

SREĆKO LIPOVČAN: Hvala lijepo. Dr. Ivo Mažuran.

IVO MAŽURAN: Poštovane kolege! Ja bi imao nekoliko načelnih primjedaba. Odma' u početku, jer je ovdje je naslov: Hrvatska historiografija XX. stoljeća! Da li je riječ o historiografiji XX. stoljeća ili je riječ o historiografiji o XX. stoljeću? Jer, prema ovome, lagano dolazi do zabune. Jer, ako promatramo historiografiju u XX. stoljeću, mnogo je toga učinjeno i dobro učinjeno i nije sve tako politički obojeno, ni stranački, ni ideološki… (glasovi)… jer, ja danas najviše čujem ovdje politike, a najmanje historiografije.

AGNEZA SZABO: Tako je, kad ne znaju…

IVO MAŽURAN: Ja povijest hrvatsku doživljavam evo skoro 50 godina. Doživljavam je u cjelini, a ne u komadićima. Onaj tko ne shvaća, ne razumije bit hrvatske povijesti, nikada ju neće shvatiti, ako je promatra kroz političke naočale XX. stoljeća. Hrvatska povijest ima svoj kontinuitet. Ona ima svoju, da se medicinski izrazim, etiologiju. I ako je bolest nastupila, onda i ta bolest ima svoje uzročnike. A hrvatska je historiografija bolesnik teški. Pogotovo od kraja XIX. stoljeća. Mi nemamo istraženu svoju prošlost koja je rasuta širom arhiva u Europi. Tko je to istražio? Gdje je ta dokumentarna građa? Mi se pozivamo na preglede povijesti hrvatskog naroda, koje su sve fragmentarne. I ako nam je kao paradigma služio Šišić, ja se ne slažem s onim ocjenama da je Šišić podlijegao početkom XX. stoljeća, poslije sloma k. und k. Monarhije, prilagodio se vremenu, ali je Šišić načinio najsolidniji pregled hrvatske povijesti, koji još uvijek danas može služiti kao paradigma. Unatoč tome što kod Šišića ne postoje cijela razdoblja hrvatske povijesti, koje Šišić nije znao. Nije on kriv što je nije znao! Krivi su oni

PRELOM 8/2/05 9:02 Page 122 (Black plate)

što je ni danas ne znaju! Da ništa na tom području nisu učinili! Mi smo zastali sa *Codexom diplomaticusom* 1399. godine. Dvadeset godina i više stare Jugoslavije — jedan svezak! Koliko je izašlo u 45 godina? A dok su Mađari, naši susjedi, objavili stotine svezaka izvorne građe! I onda se čudimo gdje smo. Pa nismo, kad sami ne znamo o sebi, mi lupetamo i danas gluposti o godini 1102. Mi pišemo napamet o Gvozdu. Ja postavljam javno svim kolegama ovdje pitanje: a 'ko je Zvonimir? Nek' mi odgovori. A toliko toga pišemo o tome. Mi govorimo neistine o 1102. godini. Mi govorimo neistine da Hrvatska nije imala svoje državnosti, tek 900 godina smo, il' 1000 godina, sanjali o njoj. To je zajednička država. Hrvati sjede na tom zajedničkom dvoru. Obnašaju najviše državne funkcije. To je zajednička država do 1526. godine. Ona će ostati zajednička i poslije toga. Imamo još jedan karakterističan momenat. Kada Ferdinand Habsburški pretendira na krunu sv. Stjepana, kako pretendira? Kao hrvatski kralj izabrani! Dakle, ima legitimitet. No, to se nas ne tiče! To treba ne'ko drugi nama da kaže. I ja zato govorim ovdje i mislim na historiografiju u cjelini. Mi sami moramo istražiti mnogo toga i sami sebi reći. A najveći dio naše historiografije XX. stoljeća, unatoč onih sjajnih djela koja su objavljena, uzmimo gospodarska povijest, i niz drugih segmenata hrvatske prošlosti, socijalni pokreti, seljački itd., međutim najviše je tu, ja bi rekao, političkih rasprava, političke publicistike, a najmanje znanosti. Mi trebamo danas znanost. U punom smislu riječi. Im'o sam tu sretnu okolnost, kažem, unatoč svim nesrećama koje su me pratile u životu i kao povjesničara i ono što je kolega ovdje Bertoša spomenuo i kolega Pavličević itd., sve smo mi prošli, ta starija generacija, mnoge neugodnosti, al' im'o sam tu sreću da sam bio potpuno nezavisan. Da me nije mog'o gnjavit nijedan fakultet, da me nije mog'o gnjavit nijedan institut, nit' mi je mog'o nametati svoja mišljenja i svoju ideologiju, nego sam išao za svojom pameću i svojim srcem. I odlazio u arhive i bavio se istraživačkim radom. I to činim i danas. Ja se ispričavam, kolege, jer sam možda bio malo oštriji, ali ja gledam hrvatsku povijest u cjelini. Dok je god ne vidim takvu, ovo su sve samo fragmenti koji mogu biti s ovim predznakom, onim predznakom, da li revizija, da li ovo, naravno, da se mnoge stvari mogu i trebaju drugačije prikazati. Ali, kad, već kad sam spomenuo i to, kad se govori i…

SREĆKO LIPOVČAN: … ja, ja Vas molim…

IVO MAŽURAN: … i, između dva rata. Samo momenat! Ima masu dokumenata koje nitko nije još vidio niti objavio, koje

PRELOM 8/2/05 9:02 Page 123 (Black plate)

bi optuživale, sasvim drugačiji govorile i o vremenu od '41. do '45., pa i godina poslije toga. Najljepša hvala.

SREĆKO LIPOVČAN: Zahvaljujem. Mislim da uopće nije sporno kao apel, kada bi se na kraju ovoga skupa struka, ljudi iz struke, nekako zajednički složili, javnosti poručili da su upravo fundamentalna istraživanja o kojima je ovdje bila riječ, posebice u inozemstvu, da se tu tek nešto krenulo raditi, a toga ima previše. Mislim da je to jasan signal koliko posla još stoji pred strukom. Zato Vam zahvaljujem na tome. Što se naslova naše teme tiče, hrvatska historiografija XX. stoljeća znači: hrvatska historiografija pisana u XX. stoljeću. Molio bih gospodina Roberta Holjevca…

ROBERT HOLJEVAC: Uvaženi i cijenjeni skupe, drago mi je javiti se za ovu diskusiju. Javio bih se u svezi izlaganja poštovanog profesora Ive Goldsteina. Naime, on je tu s pravom istaknuo da je XX. stoljeće, u svih pet režima bilo obremenjeno ideologijom. No, prof. dr. Goldstein konstatira da su svi ti režimi bili takvi kakvi su bili, a da, eto, sada, nakon 2000. godine dolazi ono *post nubila phoebus*! Sjećam se da je još 1986. godine profesorica dr. Nada Klaić rekla kako marksizam ne može biti znanost, nego da marksizam kao fenomen može biti samo pogled na svijet. Postavio bih ovdje pitanje ne krije li se možda opasnost da sada novi liberalizam ne postane nekom vrsti svjetonazora koji bi se mogao nametnuti kao obvezna ideologija na globalnom planu, analogno marksizmu prije 1990. godine u Istočnoj Europi. To, spominjem kao tezu i kao mogućnost. Ovdje treba istaknuti pitanja i probleme Drugog svjetskog rata, problem onoga čime se hrvatska historiografija proučavajući XX. stoljeće bavi a jedan od tih spomenutih problema je pitanje Jasenovca i autora kojeg su do '90. godine vlasti prešućivale. To je Ilija Jakovljević, čiji se rukopis krio sve do '90. godine... Zašto spominjem njega? Zato, jer njegov primjer najbolje ilustrira što je to marksizam i njegova »znanost« koja prešućuje ono što sustavu i ideologiji nije odgovaralo... Dakako, u '90- im godinama dolazi do kontrareakcije; do onoga što se zove uzdignuće nacije i državotvornosti na razinu idola. Tako smo npr. imali izjave da su Hrvati stari, poput Hetita... Mislim da povjesničar mora držati odmak od uzdizanja nacije kao kumira, ali također i od prenaglašavanja neoliberalne interpretacije kao jedine moguće. Historiografija mora tendirati tome da ne bude obremenjena aktualnim trendovima i dnevnom politikom. Hvala.

SREĆKO LIPOVČAN: Hvala Vam lijepo, kolega. Izvolite!

IVO GOLDSTEIN: … ja sam samo rekao da imamo tu sreću, evo tri godine je ta garnitura na vlasti, da ona, ako ništa drugo,

PRELOM 8/2/05 9:02 Page 124 (Black plate)

za razliku od drugih nema ambicija da se bavi prošlošću i da se petlja u historiografska objašnjenja prošlosti. To je činjenica uz, osim ako tu ne pripišete Mesićevo svjedočenje protiv Miloševića u Haagu. To je na neki način petljanje u povijest, ali na jedan vrlo specifičan način. Mislim da u tom smislu idemo prema nekom liberalno-demokratskom konceptu. Dolazim na ovo treće pitanje kolege Holjevca, da li možemo raditi kumir od liberalizma ili liberalne demokracije. To nije nikakav kumir, to je nešto što imamo ili čemu težimo, to je liberalno-demokratsko ozračje, to je dio Europe, i svi težimo kao društvo europskim integracijama, to je neumitan cilj kojem idemo. U takvom ozračju se onda i historiografski koncepti i koncepcije zapravo slobodno formiraju i mislim da je to, barem po meni, najvažniji cilj. Što se tiče hrvatskog društva, čini mi se da sam u nekim tekstovima koje sam pisao o cjelini hrvatske povijesti i formulirao, da je negdje od 1500. godine osnovna značajka ili teza ili crvena linija koju sam pratio za hrvatsku povijest — želja da se priključi Zapadu, odnosno zapadnoj i srednjoj Europi, pokušaji koji su u tom smislu činjeni i blokade koje su se tu iz različitih unutrašnjih i vanjskopolitičkih razloga događale. S druge strane, to je, naravno, moj osobni izbor. Evo, dolazim na Iliju Jakovljevića. Ilija Jakovljević, čija je memoarska knjiga *Logor na Savi* objavljena prije nekoliko godina, zapravo je jedno od najboljih, a možda i najbolje, memoarsko svjedočenje o Jasenovcu. On je tamo bio zatočen punih godinu dana kao mason i njegova osobna tragedija je na neki način, možemo reći, uistinu paradigmatska za intelektualce njegove generacije. Bio je dugogodišnji urednik i novinar liberalnih načela. Završio je u Jasenovcu, bio pušten, nakon toga živio je mirno u Zagrebu, potom je bio šef jedne od komisija za istraživanje ratnih zločina, a u logoru na Savi je bio svjedok onoga što se događalo, zločina koji su se događali u Jasenovcu, odnosno u Staroj Gradiški i, konačno, '48. godine je ubijen pod nejasnim okolnostima, nekome je smetao... Nakon, čini mi se, Rezolucije Informbiroa je bio uhapšen i potom je nestao. Taj njegov luk i njegova djelatnost naglašava tu tragičnost njegove egzistencije. A samo njegovo svjedočanstvo apsolutno je najbolje memoarsko djelo o naravi zločina koji se dogodio u Jasenovcu.

SREĆKO LIPOVČAN: Hvala lijepo. Molio bih gospodina Josepha Bombellesa, profesora na Sveučilištu John Carol u Ohiu.

JOSEPH BOMBELLES: Dame i gospodo, ja se ispričavam da kao ekonomista sudjelujem ovdje, ali govorim *pro domo suo*, pa ćete dozvoliti. S vrlo velikim interesom pratim vaša razmatranja. Ja sam američki đak, premda sam završio pravo

PRELOM 8/2/05 9:02 Page 125 (Black plate)

ovdje. Vrlo je zdravo da imamo ovdje vrlo različita stanovišta. I to je potrebno i to je razumljivo i iz svih tih suprotstavljanja će izaći nešto što bi moglo, djelomično, sličiti na istinu. Želio bih kolegi Strechi ovdje reći da je ogromna razlika između marksizma u slobodnim zemljama i marksizma u totalitarnim zemljama. Nitko neće ozbiljno shvatiti ono što su marksisti pisali u istočnim zemljama... Ali, da pređem na stvar o kojoj sam htio reći par riječi. Znate, pitanje ljudi koji su bili osuđivani za vrijeme NDH i za vrijeme Jugoslavije. Arhiva njihovih priznanja bila je u rukama Udbe i povjesničari kao Krizman, Fikreta...

NETKO: Jelić-Butić.

JOSEPH BOMBELLES: …da, i drugi, obilno su se služili tim dokumentima koji drugima nisu bili pristupačni. I vrlo je vjerojatno da su njima bila prezentirana izabrana priznanja, izabrani dijelovi životopisa i toga što su ti ljudi radili. To govorim i o ljudima koji su osuđivani za vrijeme NDH, jer su kompletnu dokumentaciju ustaše ostavile, i to je preneseno bilo poslije u Beograd i čujem da je još dan-danas to u Beogradu. Tako da nekritično prihvaćanje materijala iz Udbinih arhiva čini ogromnu nepravdu ljudima koji su bili ili pobijeni ili koji su godinama robovali na raznim prisilnim radovima, bilo to u Jasenovcu, bilo to u Staroj Gradiški, bilo u Srijemskoj Mitrovici, bilo u Lepoglavi... Ja, rekao sam, govorim o tomu iz vlastitog iskustva, jer moj otac je bio ubijen u Jasenovcu i izašao je iz čitave svoje povijesti popljuvan, naprosto na bazi onoga što, što je djelomično ostalo iz ustaških arhiva, na *mukah strucana ispovijest*, kako bi rekao Krleža... Znate, da danas ne'ko ozbiljno shvaća priznanja koje su dana na moskovskim procesima, ljudi bi mu se smijali. Ja si mislim da bi slična stvar trebala se dogoditi i u Hrvatskoj, znate... Tu je Cianov dnevnik, bar u slučaju moga oca: Ciano je bio upleten u igre sa Englezima, za koje nije htio da Hitler ikada sazna. I tu je bila isto moguća jedna stvar zašto je Bombelles bio označen kao špijun i kao neprijatelj, zašto je likvidiran bez da je čovjek ikada imao mogućnost na jednom otvorenom sudu reći što je radio, za koga je radio i kako je radio. I, fala vam lijepa.

SREĆKO LIPOVČAN: Hvala lijepo, profesore… (pljesak)…

IVO GOLDSTEIN: Volio bih ipak dodati ovim tvrdnjama s kojima se mogu dijelom složiti, da bih volio vidjeti koji su to dijelovi knjiga Krizmana, Ljube Bobana ili Fikrete Jelić-Butić pisani na temelju nekih tajnih arhiva ili po nekim specijalnim, dakle, da vidim koje su to činjenice koje su isfabricir… (glasovi)… molim… dobro, Fikreta i Bogdan Krizman, pardon, na temelju kojih su te činjenice koje su isfa-

PRELOM 8/2/05 9:02 Page 126 (Black plate)

bricirane... Naime, danas su ti arhivi dostupni, ja sam ih čitao. Ja sam čitao arhive Ozne, tu 100 metara dalje, u Hrvatskom državnom arhivu i prošao sam, mogu reći, jedan veliki dio policijskih, odnosno sudskih, preslušavanja zločinaca, odnosno visokih ustaških dužnosnika koji su kasnije svi redom osuđeni na smrt, i mogu reći da to nema veze sa moskovskim procesima, odnosno sa onim isljeđivanjima na način da se čovjeka prisili da kaže, da prizna odgovornost, jer ti ljudi tu odgovornost nisu priznavali. Slavko Kvaternik je optuživao Pavelića, Ante Moškov, recimo, ili Vladimir Židovec, napisali su najbolje analize ustaškog režima upravo u zatvoru, pokušavajući možda kupiti svoj život, što nisu uspjeli. Prema tome, ja bih volio da, umjesto da pričamo općenito o tim stvarima, da netko uzme te dokumente koji postoje i da onda analizira što je to zapravo bilo između '45. i '47., i onda da se vrati na '41. — '45. na temelju tih izvještaja. Fala.

JOSEPH BOMBELLES: Ako mi dozvolite, gosp'on Goldstein, samo jednu digresiju. Vi ste čitali zapisnike, ja sam čitao svoj dosje u Hrvatskom državnom arhivu, i mogu Vam reći da je moj dosje u Hrvatskom državnom arhivu tako pročišćen, u njemu nema ništa, da je to upravo nevjerojatno, znate. Ja ne znam do koje mjere su i kako su čišćeni dosjei koji su bili u Udbi, ovi drugi, međutim: vrijedilo bi sve to skupa prostudirati dobro prije nego što se donašaju zaključci.

SREĆKO LIPOVČAN: Hvala lijepo.

BRANKA BOBAN: Što se tiče te građe i toga razdoblja, nesumnjivo je, i to je ono što često puta ljudi koji su živjeli vani ne shvaćaju, da je zaista u Jugoslaviji, to nitko ne može poreći, nakon '45. bio teror: prvo je bio obračun sa ustašama, zatim sa HSS-om i građanskim »elementima«, pa onda informbiro-ovcima, da je stradalo puno nevinih ljudi, i da su vjerojatno i arhivi čišćeni, što ja znam, bilo je svega. Međutim činjenica je, ja bih to htjela reći kao svjedok i kao čovjek koji je poznavao Fikretu i Ivana Jelića, da su oni pokušavali na osnovu građe koju su imali pošteno pisati o toj povijesti. A da su osjećali ograničenja, to je apsolutno točno. Jer, u hrvatskoj i jugoslavenskoj historiografiji, postojali su stupnjevi prema mogućnosti obrade tema. Nakon '50-ih godina je počeo proces demokratizacije, lakše se disalo, lakše se radilo, profesor Šidak je nametnuo jednu faktografsku historiografiju upravo zbog toga da bi se obranila od ideologija s lijeva i desna. Ali, i dalje je bilo tema, o kojima se lakše pisalo ili teže pisalo. Bilo je tema o kojima su bili selekcionirani dokumenti ili su dokumenti bili nedostupni istraživačima. I Ivan Jelić je bio duboko svjestan to-

PRELOM 8/2/05 9:02 Page 127 (Black plate)

ga. On je znao vrlo mnogo stvari, pa je Ljubi govorio: »Znaš, ja znam puno više nego što mogu napisati, ali na osnovu onoga što znam, nastojim da ono što napišem bude faktografski točno i odraz stvarne situacije...« (za informaciju čitateljima, bavio se poviješću KPJ uoči Drugog svjetskog rata). Prema tome, takva njegova djela su vrlo vrijedna, jer ono što donose, jeste točno. Problem s grofom Bombellesom je vrlo kompliciran, poseban, kojega je, i Ljubo djelomice istraživao, ali nije mogao dalje ići, jer nije imao materijala..

SREĆKO LIPOVČAN: Hvala lijepo. Dr. Jurčević molim…

JOSIP JURČEVIĆ: Pa evo, kad se radi o građi iz jugoslavenskog razdoblja, mislim da o tome mogu govoriti kompetentno, jer sam na toj građi doktorirao i napisao dosta znanstvenih radova o njoj, jer sam uredio određenu građu koja je iz tog razdoblja izdvajana. A prije toga se mogu pozvati i na uglednog Ljubu Bobana koji je u svojim *Kontroverzama* naveo probleme glede dostupnosti građe u Arhivu Jugoslavije, a tako je bilo i u ostalim dijelovima bivše države. Naime, nedvojbeno je da je građa bila nedostupna, uključujući i Oznu, ona je u Hrvatskoj, bar kad sam je ja radio, bila teže dostupna, nije bila katalogizirana, pa su bile posebne dozvole potrebne da bi se dobila itd. Dakle, što se tiče nedostupnosti građe iz razdoblja od '45. nadalje, nesumnjivo da je to tako. Drugi problem je što je ta građa temeljito pročišćena, kol'ko sam ja arhivski utvrdio, barem se sedam godina počela čistiti prije raspada druge države, kako ne bi kompromitirala bilo pojedince bilo sustav. O tome na koji način se postupalo, svjedoči jedno 700 stranica objavljene građe iz jugoslavenskih tajnih službi, koja je nedavno objavljena kao publicističko djelo, a koje sam također uredio, dakle gdje se eksplicite navodi na koji način se postupalo u javnome životu, na koji način se postupalo s građom, primjerice sa Draganovićevim svjedočenjima itd. Sasvim jasno da se svjedočanstva koja su davana u boljševičkim ili komunističkim ili totalitarnim, bilo kojim, sustavima ili čak u demokratskim sustavima pred pravosuđem ili pred represivnim tijelima — trebaju uzimati s velikom zadrškom, trebaju se višestruko potvrđivati. Prema tome, kad se radi o građi, ona sigurno na prostoru druge Jugoslavije nije bila dostupna, pogotovo osjetljivi fondovi, a u Hrvatskoj ni danas nisu, jer su dijelom uništeni, međutim, prema saznanjima arhivskim, također ta građa se u kopiji ili presliku ili prijepisu ili mikrofilmu nalazi u Beogradu, tako da ćemo značajan dio građe koja se odnosi na hrvatsku povijest XX. stoljeća, naročito od '41. pa nadalje, nažalost morati konzumirati u Beogradu. Zahvaljujem.

PRELOM 8/2/05 9:02 Page 128 (Black plate)

SREĆKO LIPOVČAN: Hvala lijepo. Dr. Petar Korunić.

PETAR KORUNIĆ: Ja nisam htio odmah govoriti, jer sam htio da prođe određeno vrijeme i da čujem druge, ali i odmak prema referatima koje smo čuli, jer ću i prema njima biti onda… nemojte me slikavat… (smijeh)…

JOSIP JURČEVIĆ: To je za arhiv.

PETAR KORUNIĆ: … i prema referatima ću biti malo kritičan. Ovdje je riječ o dvije razine. Prvo, o historiografiji i zato smo se ovdje sastali. I, na tragu onom koji je dr. Ivo Mažuran govorio, nastavit ću i ja. Prvo je, dakle, riječ o historiografiji; drugo, trebalo bi biti riječi o historiografiji historiografije. Najmanje smo toga ovdje čuli. Prvi referat… Imate pravo na različito mišljenje i to je dobro da postoji, više nego dobro, ja vas tu podržavam, različitost mišljenja. Ali, ta različita mišljenja koje ste ovdje ispoljili... Pitao sam se i još uvijek se pitam, pogotovo kad sam slušao vaše referate, prvi tri-četiri, da li uopće moguće postići dijalog među historičarima danas u Hrvatskoj. Mislim, uvjeren sam na ovoj razini, na kojoj ste referat izložili, nije! Zašto? Ne zbog različitog mišljenja i prava da izrazite kritički stav prema historiografiji, nego na način koji ste to učinili. Nužno je to raditi, historiografiju historiografije, ali ozbiljno. Vi to niste pokazali, već ste, se služite općenitim frazama, općenitim ocjenama. Uglavnom se to kreće, rekao bih ako bih problematski i sažeo ovdje, ja ću tražiti, iako nisam referent, ali ja ću tražiti da napišem ovo, pa ću i napisat', mislim da će to moći, jel?

SREĆKO LIPOVČAN: Da!

PETAR KORUNIĆ: Onda ću sažeti sve to, ja bih sažeo, zapravo, čitava izlaganje, problematiku koju ste ovdje iznijeli, na nekoliko razina. Prva je razina: pokušali ste promatrati historiografiju u okviru političkog, društvenog sistema: opet generalizacija! Pa, zar su svi historičari bili marksisti, zar su svi historičari bili pod utjecajem? Evo, Ivan Mažuran kaže da on nije, izvlačio se, imao je pravo na individualnost, ali… (jaki zvuk u mikrofonu)… ovo nije reakcija na mene… (smijeh)… Dakle, bilo je pojedinaca koji su mogli raditi znanstveno u okviru, postojalo je grupa koje su mogli slobodno raditi. Postoji tu historičara.... smatrate da je to marksizam, zar ste vi bili marksisti? I dalje ću ići. Kad je riječ o marksizmu, vaše su ocjene: prvo, ako idete u analizu historiografije, onda uradite to temeljito, nemojte generalizirati, to je nužno i potrebno: metodologiju, razina historiografije, koliko je urađeno, što je urađeno? Urađeno je dosta, ali idite sustavno. Kad je riječ o marksizmu, onda pretjerujete, znate. Ja sam marksizam studirao, studirao sam filozo-

PRELOM 8/2/05 9:03 Page 129 (Black plate)

fiju, predavao to, i onda mogu to ocijeniti. Pretjerujete, historičari nisu znali marksizam! Pa, nisu bili pod utjecajem raznih fraza. Rijetki su oni koji su znali marksizam, znao sam s njima sjesti i razgovarati, nema veze sa Marxom i nijedan nije studirao, nije ni ga znao, pretjerujete! Istražite to. To je samo po sebi predmet istraživanja, ali sustavnog i ozbiljnog, ne kako ste vi ovdje uradili. Nadalje, kad je riječ o ideologiji, ideologizaciji, utjecaju ideologije, to je isto predmet istraživanja. Istražite to! Posebno je pretjerano kada da tu jugoslavenstvo, ideologiju, kaos identiteta... Ne postoji kaos identiteta, nego identitet. I, mnoštvo je su-identiteta: društvenih, etničkih, kulturnih, političkih itd. u okviru toga je i to jugoslavenstvo. Kad pretjerujete, kad kolegica Szabo jugoslavenstvo traži tamo u ilirskom preporodu, pretjeruje… Općenito ta ocjena i ne stoji, ali sad bi dugo mogao izlagati. Idem prema zaključku. Ovdje je trebalo bit' razgovora o historiografiji, njezinoj razini, njezinoj metodologiji, njezinim postignućima, njezinoj zadaći, mi smo sada u dvadeset prvom stoljeću, o njezinoj zadaći, o njezinoj budućnosti, o onome što je urađeno, kako je urađeno, na koji je način, ali bez politizacije, vaši referati su politizacija i zato su loši. A ne zato što nemate pravo na to misliti. U pismenom će bit' više… (smijeh, pljesak)…

SREĆKO LIPOVČAN: Hvala.

AGNEZA SZABO: Pošto si ti, Petre, mene prozvao, što se tiče južnoslavenstva, da pretjerujem u preporodu, upozoravam te samo na Danicu, pa pogledaj tamo… (glasovi)…

SREĆKO LIPOVČAN: Dr. Jurčević, molim lijepo.

JOSIP JURČEVIĆ: Pa, evo, prvo pitanje dr. Korunića je bilo: pa, zar su svi historiografi bili marksisti? Mislim da je, barem iz rasprave kolege Streche i mene bilo sasvim jasno, da je nemoguće da su svi historiografi bili marksisti. Prema tome, to uopće nije bilo izrečeno u tom obliku. S druge strane, rekli ste: nemojte generalizirati. Generalizacija je jedna od legitimnih znanstvenih metoda u društvenim znanostima… (glasovi)… u društvenim znanostima… (glasovi)…

SREĆKO LIPOVČAN: Molim vas, nemojte iz publike!

JOSIP JURČEVIĆ: … s druge strane, iako ste joj oduzeli legitimitet, Vi ste se poslužili generalizacijom, rekli ste: svi predavači su itd. itd. i naveli ste niz, niz, dakle, generalizacijskih sudova, sukladno vašem razmišljanju. E, pa molim Vas da također istražite metodu generalizacije, pa da onda govorite o njoj, isto tako da istražite ideologije i da isto tako ne dijelite generalizirajuće sudove ako već oduzimate legitimitet generalizaciji, koji joj ja ne oduzimam, jer nemoguće je

PRELOM 8/2/05 9:03 Page 130 (Black plate)

govoriti o historiografiji u Hrvatskoj u ostalim određenjima, dakle, govoriti o zbiljnim određenjima, bez primjene metode generalizacije, odnosno kao jedne od sintetičkih metoda…

PETAR KORUNIĆ: Nemojte mi sada govoriti i učiti me što je to generalizacija i to, i logiku i sve, molim Vas nemojte... Nego, koju bi ja zamjerku sada iznio: predmet historiografije, historiografija je nužna, to je poželjno više nego ikada, jer nemamo toga; vrlo temeljita istraživanja su potrebna. Ali, i onda kad to radite, ima ih više koji tako rade, nemojte općenito: idete od historičara do historičara, od škole do škole, metodologiju, razvoj, utjecaj, što je urađeno, što nije urađeno, kako je urađeno, na kojoj razini, na razini svjetske historiografije, što smo mogli, idite tako raspravljati... A to tako ne radite, zato je moja primjedba na mjestu i mislim da je točna.

SREĆKO LIPOVČAN: Hvala lijepo. Od prijavljenih prije, u pauzi, imamo još dr. Ivu Biondića. Izvol'te!

IVO BIONDIĆ: Poštovane kolege, ja sam se vrlo ozbiljno pripremio za ovo izlaganje, čak sam napravio teze za raspravu. Međutim, unatoč ozbiljnoj organizaciji, ja sam hendikepiran, što više i liktimiziran. Naime, uz poznati fenomen Hrvatske — uskraćenog mikrofona — danas sam registrirao fenomen uskraćenoga grafoskopa. Naime, ja sam htio neke stvari preko grafoskopa demonstrirati, upozoren sam da je on jednostavno uklonjen zbog toga. Međutim, da bi te moje dvojbe…

SREĆKO LIPOVČAN: … moram Vas prekinuti zato jer to nije istina što govorite.

IVO BIONDIĆ: …naime, da bi te dvojbe bile otklonjene…

SREĆKO LIPOVČAN: Prvo, oprostite gospodine, ja moram to reći, inače će biti zabune. Vi kažete da ste se pripremili za nešto. Vi niste bili pozvani na ovaj skup kao referent. Prema tome, bez nas ste se pripremali i mi za to ne snosimo nikakvu odgovornost. Kad ste me pitali da li možete nešto u raspravi reći, ja sam rekao: dakako da možete i baš sam rekao: molim Vas tri, tri i pol minute, kao i svakome. A to s grafoskopom stoji ovako: on je bio ujutro postavljen zato jer ga je trebao dr. Krišto za svoj referat, do 12 sati smo ga ovdje mogli imati, jer nakon toga je morao na drugo mjesto, on ne pripada nama, nego Novinarskom domu i nas su pitali hoće li biti gotovo do 12, jer ga moraju imati na jednom drugom skupu. Prema tome, Vi niste nikakav razlog za to, što nemate sprave ovdje. Ja Vas molim da sudjeluje-

PRELOM 8/2/05 9:03 Page 131 (Black plate)

te u raspravi ako želite, na onaj način na koji svi koji nisu referenti sudjeluju.

IVO BIONDIĆ: Ja bi Vas lijepo molio da mi se doista sutra omogući taj grafoskop, da doista ne budem liktimiziran i onda ove moje dvojbe će biti na taj način otklonjene, jer gospodar mikrofona i gospodar grafoskopa je vrlo značajna stvar, unatoč liberalnoj demokraciji. Zbog toga, zbog ove dvojbe o tome, ja Vas lijepo molim da sutra legitimno nastupim uz grafoskop.

SREĆKO LIPOVČAN: Za raspravu grafoskop i slične stvari nisu predviđene zbog vremena, znate. Ja sam, ja sam vrlo jasno, čini mi se, rekao… Ima li još netko želju... Gospodine Degan, izvolite! Evo, možete i ovako.

VLADIMIR ĐURO DEGAN: Ni ja nisam na ovom skupu referent, ali mi dopustite da izrazim nekoliko svojih refleksija na neke prijašnje rasprave. Čini mi se da se u nastavnim programima u našim srednjim školama stalno umanjivalo gradivo opće povijesti. Nekoć je to bilo da bi se dobilo više sati za ofenzive, brigade i narodne heroje, a nakon 1990. godine za hrvatske vladare iz X. i XI. stoljeća. Vjerojatno je slično i na studijima povijesti na filozofskim fakultetima. Nekada sam davno bio tajnikom Filozofskog fakulteta u Sarajevu. Tamo sam uočio da su studenti učili gradivo iz opće povijesti iz *Opće enciklopedije* iz Zagreba. Ne znam je li u Zagrebu bilo bolje, i je li danas bolje. Drugo je pitanje participacija Hrvata u povijesti Europe. Radi se o sudjelovanju vojnika iz Hrvatske — katolika i pravoslavaca — u Tridesetogodišnjem ratu (1618. — 1648.), u Ratu za španjolsku baštinu (1701. — 1714.), u Ratu za austrijsku baštinu (1740. — 1748.), u Sedmogodišnjem ratu (1756. — 1763.), te u Napoleonovom pohodu na Rusiju u 1812. u sastavu *La grande armée.* Ako bismo bolje obradili te događaje u kojima su Hrvati zaista sudjelovali i o kojima je ostalo nekih tragova diljem Europe, možda bi i naše mišljenje o nama samima u odnosu na Europu bilo stabilnije. Treće je pitanje naš odnos prema Balkanu, uključujući tu i Bizant. Ne smijemo dizati Berlinski zid prema Balkanu. Makar su Hrvati iz Bosne i Hercegovine poput mene dio toga Balkana. Većina obrazovanih ljudi u nas veoma malo zna o Bizantu. Ne znaju npr. da je Bizantsko Carstvo sve do svoga konca u 1543. godini imalo pravo sebe smatrati Rimskim Carstvom. Justinijanov *Corpus juris civilis* iz VI. stoljeća bio je sastavljen u Konstantinopolju, a ne u Rimu u kojem tada nije bilo gotovo ništa. O svemu bi se tome trebalo nešto učiniti u povijesti u našim srednjim školama.

PRELOM 8/2/05 9:03 Page 132 (Black plate)

SREĆKO LIPOVČAN: Zahvaljujem. Ako smijem »fusnotu« na ovo što ste rekli. Nisam upoznat s stupnjem istraživanja tih problema, koje ste Vi rekli, pa o tome ne mogu suditi, ali mogu suditi iz iskustva koliko o nama ljudi znaju vani, jer sam stanovito vrijeme vani živio. Čak dosta dugo. Ne znaju ništa! Prema tome, ukoliko su Hrvati sudjelovali u raznim funkcijama, a jesu, znamo, u životu Europe i kao pojedinci, ne samo kao autori raznih djela, onda je to svakako jedna od stvari koje mi moramo, mislim, kao hrvatska historiografija, književna i politička istraživati na način koji je znanstveno valjan. A ne da pravimo reklamu. Nego da kažemo bilo je to i to i da to nama, ovdje u Hrvatskoj i svijetu prezentiramo. To je sigurno nešto što preko čega hrvatska historiografija u cjelini ne može prijeći, kao da toga nije ni bilo. Pisalo se jest, ali sasvim sigurno nedovoljno. Dakle, ima nekoliko stvari gdje se osjeća deficit. To je sad i pitanje organizacije rada u hrvatskoj historiografiji, što je dakako posebna tema i mi ju ovdje nemamo predviđenu, ali smo čini se svi svjesni da ono što nije napravljeno prelazi snage organizacijske, pa i kadrovske i institucionalne. Da bi se sve to napravilo, ono što se iz razloga ovih ili onih kroz čitav niz godina uopće nije radilo ili se radilo samo djelomice ili jednostrano ili na bilo koji drugi način, pa ako s ovog skupa pošaljemo poruku, kako se to danas veli, ovoj javnosti, da smo svi mi zajedno, ne ulazeći u pojedinosti, svjesni određenoga broja deficita i kao građani i kao ljudi koji se time bave, ja mislim da i to može onda biti nešto što onda ovome skupu dodaje još segment nečega što vodi prema budućnosti i što bi moglo imati, nekakvoga, možda nekakvoga odjeka.

IVO GOLDSTEIN: Mogu li se javiti za riječ? Nisam prozvan ili pitan, ali mogu reći što se studenata tiče, barem naših. Ovdje ih ima. Mogu možda potvrditi, možda me mogu demantirati. Mi im ne dajemo niti *Opću* niti *Hrvatsku enciklopediju* kao ispitno gradivo i mislim da oni koji bi samo to konsultirali da bi se loše proveli na ispitima ili barem na nekim od ispita. S druge strane izbalansiran je ovaj odnos, barem kod nas na Filozofskom fakultetu na Odsjeku za povijest, odnos hrvatske i opće povijesti i onda i povijesti, onaj treći krug povijesti srednje i jugoistočne Europe. Što se tiče tema koje bi trebalo istraživati naravno da je ova naša historiografija bila kadrovski uvijek neekipirana, da je velikim djelom bila zapuštena, da je malo istraživača itd. Mene neke, posebne, pojedinačne teme toliko ne zanimaju. Recimo, ako smijem reći, da bih volio nakon svoje profesionalne ili sveučilišne karijere biti urednikom jednog, recimo, četverosvezčanoga izdanja koje bi se zvalo: *Povijest hrvatskoga*

PRELOM 8/2/05 9:03 Page 133 (Black plate)

grada od antike do kraja XX. stoljeća. To je nešto što recimo, Francuzi imaju *L`histoire de la France urbaine* ili povijest francuskoga sela ili *L'histoire de la France rurale*. Dakle, to su knjige ili *Stvaranje građanskoga društva od 1790. do 2000.* ili tako neke knjige. To su neke knjige koje zapravo legitimiraju zrelost pojedinačne, pojedine historiografije. Kad to budemo dosegli onda ćemo stvarno moći, takvih knjiga ima, takvih je knjiga već bilo, one, Društvene strukture u Hrvatskoj od XVI. do XX st., mislim da je jedna od takvih knjiga itd. Dakle, nije rečeno da toga nema, ali da toga ima premalo, mislim da nema smisla objašnjavati. I konačno, profesor Kujundžić je rekao da se u *Hrvatskoj enciklopediji* nisu potpisali oni članci koji se odnose na hrvatsku povijest. Nije potpisan ni jedan! Moram priznati da sam ja protestirao, ali to u ovoj uredničkoj ekipi Bogišić-Ladan su prihvatili da je to tako, i da to nije dobro, ali to je napravila ona prošla urednička odnosno ravnateljska ekipa. Da se članci u *Hrvatskoj enciklopediji* ne potpisuju, meni to nije drago, ja ove članke, da se razumijemo, o povijesti Hrvata nisam pisao, pisao sam neke druge i nije mi drago da se ti članci nisu potpisali, ali to onda morate s njima razgovarati.

SREĆKO LIPOVČAN: Hvala lijepo. Gledam na sat, jer mi je to dužnost. Nećemo više zaprimati prijava za diskusiju. Vrijeme je za malu zakusku. S obzirom da smo od 9 ujutro tu, pozivam sve zajedno da nešto »zagrizete«.

PRELOM 8/2/05 9:03 Page 134 (Black plate)

PRELOM 8/2/05 9:03 Page 135 (Black plate)

Zlatko MATIJEVIĆ
Hrvatski institut za povijest, Zagreb

»MAGNUM CRIMEN« HRVATSKE HISTRIOGRAFIJE

Hrvatski katolički pokret i stvaranje jugoslavenske države u interpretaciji Viktora Novaka

PRELOM 8/2/05 9:03 Page 136 (Black plate)

PRELOM 8/2/05 9:03 Page 137 (Black plate)

Značajan je naročito i metod pisanja ove knjige, jer sve što je autor u njoj kazao on je i dokazao, kao da je pretpostavio budućeg oponenta, veoma lucidnog i elokventnog, kome nije hteo ostaviti prostora za špekulaciju pa je odmah izneo temeljne dokaze i uputio na njihove izvore. Zato je knjiga u prvom izdanju i prošla bez dostojne polemike pa je tiho povlačena i spaljivana, a kod široke publike kao »satanska knjiga« anatemisana...

Slobodan FILIMONOVIĆ, »Napomena izdavača uz drugo izdanje«, u: Viktor NOVAK, *Magnum crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Zagreb, MCMXLVIII — Beograd, MCMLXXXVI, [VI]

UVOD

Povjesničar dr. Viktor Novak rodio se 1889. u Donjoj Stubici, a umro je 1977. u Beogradu. Nakon završenih sveučilišnih studija, u Rimu je specijalizirao paleografiju. Neko je vrijeme radio u sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, a potom je na Sveučilištu, u zvanju docenta, predavao paleografiju. Radio je u Ministarstvu prosvjete Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Karijeru sveučilišnog profesora nastavio je na beogradskom Sveučilištu (1924.). Osim znanstvenim radom bavio se glazbom i pjevanjem. Bio je predsjednik zagrebačkoga pjevačkog društva »Lisinski« i glazbeni kritičar (»Sveta Cecilija«).[1] Zanimljivo je da je Novak u mladosti pripadao Hrvatskom katoličkom pokretu (HKP).[2] U Beogradu je primljen u masonsku ložu »Dositej Obradović« (1924.).[3]

Najpoznatije Novakovo djelo »Magnum crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj«, za koje se, bez imalo dvojbe, može reći da je »nadrihistoriografski pamflet«,[4] objavljeno je 1948. u Zagrebu. To opsežno djelo, s više od 1100 stranica velikog formata, tiskao je »Nakladni zavod Hrvatske« u nakladi od 4000 primjeraka. Kao predstavnik izdavača pojavljuje se sam autor.[5]

PRELOM 8/2/05 9:03 Page 138 (Black plate)

Jedan od razloga zbog kojih je ta knjiga ugledala svjetlo dana može se pronaći i u tvrdnji Bogdana Krizmana da je nakon sastanka njegova oca Hinka,[6] ministra u vladama kraljevske i komunističke Jugoslavije, s V. Novakom i Dušanom Brkićem, tadašnjim ministrom pravde Narodne Republike Hrvatske u obnovljenoj Jugoslaviji, bilo »odlučeno da se objavi Novakov »Magnum crimen« kao pripremni pamflet za suđenje zagrebačkom nadbiskupu Alojziju Stepincu«.[7] Međutim »Magnum crimen« nije objavljen prije pokretanja sudskog procesa protiv nadbiskupa Stepinca te nije mogao poslužiti kao »dokazni materijal« na sudu. Iako je, navodno, rukopis knjige bio u cijelosti napisan »krajem novembra 1946.«,[8] iz tiska je izišao tek dvije godine kasnije. Tvrdnje iznesene u Novakovoj knjizi, kao npr. ona o »proustaškoj orijentaciji najvećeg dijela [katoličkog] klera«,[9] trebale su opravdati represivne mjere komunističkih vlasti prema Katoličkoj crkvi i velikom broju njezinih svećenika, koji su na montiranim sudskim procesima osuđivani na najstrože kazne zbog navodnih zločina počinjenih tijekom postojanja Nezavisne Države Hrvatske (1941. — 1945.).[10]

Nastojeći opravdati pojavljivanje svog djela pred stručnom i inom čitateljskom javnošću, Novak je u »Predgovoru« napisao:

Da bi izlaganja problema bila što uvjerljivija i pristupačnija samostalnom zaključivanju čitaoca, trebalo je pozivati se ne samo na dokumentaciju u jednom kontinuiranom sintetičnom prikazivanju, nego je i u svim važnijim momentima i od česti citirati. Odatle tolika množina uvučenih tekstova radi svih onih, koji žele da se valjano i dokumentarno obavijeste o problemu, kojemu će se još dugo prilaziti radi istraživanja i utvrđivanja neophodnih dopuna.[11] *No, ova je metoda ovdje upotrebljena još i zato, da bi se i protivnicima dala mogućnost da se upoznaju s dokumentacijom ne samo u njenoj interpretaciji nego i u čistom obliku.*[12]

Cilj je ovog članka pokazati kako se Viktor Novak, pišući »Magnum crimen«, iznevjerio ne samo povijesnoj znanosti, nego i svojoj metodi citiranja i interpretiranja povijesnih izvora relevantnih za razumijevanje djelovanja najistaknutijih pripadnika HKP-a u razdoblju nestajanja Austro-Ugarske Monarhije s političkoga zemljovida Europe i nastajanja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. U tu je svrhu ukazano na neke Novakove tvrdnje o »Riječkoj spomenici« (1915.) i »Svibanjskoj deklaraciji« (1917.), iznesene u poglavlju »Vuk u jagnjećoj koži« (s. 45 — 65). Namjerno su uzeta samo ta dva primjera Novakove interpretacije djelovanja pripadnika

PRELOM 8/2/05 9:03 Page 139 (Black plate)

HKP-a tijekom Prvoga svjetskog rata, jer već i oni, sami za sebe, na dostatan način govore o svim osobitostima njegova »znanstvenog« pristupa jednom važnom segmentu crkveno-nacionalne povijesti hrvatskog naroda. Uostalom, cijela je knjiga napisana prema istom metodološkom obrascu te bi raščlamba nekih drugih povijesnih tema »obrađenih« u »Magnum crimenu« dala potpuno isti rezultat. U svrhu lakše usporedbe Novakovih »znanstvenih rezultata« s onima suvremene historiografije, u članku je, na temelju autentičnih povijesnih izvora, koji su uglavnom bili dostupni i V. Novaku, ali ih on zbog političkih razloga i svojih ideoloških ograničenja nije uzimao u obzir, prikazano stvarno značenje »Riječke spomenice« i »Svibanjske deklaracije«. Objektivna raščlamba važnosti tih dvaju dokumenata za daljnji razvoj vjersko-političkih događaja u hrvatskim zemljama nedvojbeno ukazuje da je znatan dio pripadnika HKP-a, predvođen Hrvatskim katoličkim senioratom,[13] prihvatio jugoslavensku ideologiju kao svoj politički program te razmjerno svome društvenom utjecaju sudjelovao u stvaranju Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca.

NOVAKOVA POMUTNJA OKO »RIJEČKE SPOMENICE« (1915.)

Zlokobni pucnji u Sarajevu — 28. lipnja 1914. — označili su početak novog poglavlja u povijesti čovječanstva. Tragična smrt austro-ugarskog prijestolonasljednika Franje Ferdinanda i njegove supruge Sofije poslužila je kao povod za početak Prvoga svjetskog rata, dotada najvećeg ratnog sukoba u povijesti ljudskog roda. Niti taj rat, kao uostalom ni mnogi prije i poslije njega, nije zaobišao Katoličku crkvu te njezine svećenike i obične vjernike. Iako je ta vjerska zajednica, odnosno njezino duhovno i upravno središte — Sveta Stolica — službeno, od samog izbijanja rata, zauzela neutralno stajalište prema zaraćenim stranama, to nikako nije značilo da će katolički svećenici, neovisno o svom hijerarhijskom položaju, ostati samo pasivni promatrači, tj. da se neće djelatno uključiti u ostvarivanje određenih ciljeva koji nisu morali uvijek biti neposredno vezani uz njihovo duhovno zvanje. Ono što je vrijedilo za svećenike, u još se većoj mjeri odnosilo na katoličke svjetovnjake članove Seniorata, elitne organizacije HKP-a.

Kada je početkom 1915. postalo jasno da će, nakon potpisivanja tajnoga Londonskog ugovora, Italija ući u rat na strani sila Antante, pripadnici HKP-a, zajedno s najistaknutijim predstavnicima Slovenskoga katoličkog pokreta i još

PRELOM 8/2/05 9:03 Page 140 (Black plate)

nekim pojedincima, odlučili su se obratiti papi Benediktu XV. i od njega zatražiti zaštitu za hrvatski i slovenski narod nakon završetka rata. Događaji vezani uz »Riječku spomenicu« dobro pokazuju u kojoj mjeri Novak poznaje povijesne činjenice te kako ih, u skladu sa svojom »znanstvenom« metodom, interpretira.

On piše:

Pitanje ulaska Italije u rat bilo je već u svojoj završnoj fazi. Sve je to utjecalo da je najprije u Sloveniji nastupilo otrežnjenje i da su predstavnici najveće slovenske stranke,[14] *klerikalne, stali pod uplivom dr. Janeza Kreka*[15] *mijenjati svoje koncepcije u vezi s krajem rata. Nove orijentacije zapažaju se i među hrvatskim klerikalcima. Prvi se Slovenci obraćaju Vatikanu i papi. No to ni u kom slučaju nije obilježavalo prekid s* [Austro-Ugarskom] *monarhijom. »U času kad se već naslutila vojna intervencija Italije* [...] *sastala se nekolicina političkih vođa kod ljubljanskoga biskupa dr. A. B. Jegliča*[16] *(dr. Korošec,*[17] *dr. Krek i dr. Šušteršič*[18]*), biskup dr. Mahnič*[19] *sa Krka i dalmatinski narodni poslanici dr. Dulibić*[20] *(Hrvat) i dr.* [Božo] *Vuković (Srbin). Sastavili su opširan memorandum na papu Pija X.*[21] *u kojem su za orijentaciju vatikanske diplomacije izrazili želju Slovenaca i Hrvata da ostanu zajedno u jednoj i istoj državi pa makar koja to bila. Namjera ovog memoranduma je bila da se putem vatikanske diplomacije već unaprijed upozori svijet na to da Slovenci i Hrvati nipošto ne bi htjeli da poslije rata Italija otkine jedan dio teritorija na kojem žive Slovenci ili Hrvati. Kasniji događaji potvrdili su zle slutnje Slovenaca.*[22]

Svakako je važna činjenica da su od prisutnih četvorica bili duhovna lica, a peti, dr. Šušteršić, predsjednik klerikalne »Slovenske ljudske stranke«. Stoga nije ni čudo da slovenski klerikalci svoje preorijentiranje u ovim sudbonosnim trenucima vezuju s političkom orijentacijom Vatikana koja se u stvari iz osnova izmijenila poslije smrti pape Pija X.[23] *Ili, drugim riječima, jednako kao što je episkopat u jugoslavenskim zemljama svoju orijentaciju u vezi s izbijanjem rata vezao s onom u Vatikanu,*[24] *tako i sada nastoji da za svoja katolička shvaćanja predobije Vatikan. Čitav tok događaja koji se odvija od ulaska Italije u rat i stalnost klerikalnih odnosa prema bečkoj kamarili dovodi u odlučnu sumnju dio misli da je u memorandumu bilo rečeno da Slovenci žele ostati zajedno s Hrvatima »u jednoj istoj državi pa makar koja to bila«. Ta država bila je i u njihovim očima, kao i u očima vatikanske diplomacije, samo katolička Austrija. U to se uopće ne može sumnjati.*[25]

PRELOM 8/2/05 9:03 Page 141 (Black plate)

Iako je Novak svoje zaključke o političkom držanju nekolicine slovenskih svećenika i političara izveo na temelju autentičnog citata iz Jugoslavicusove knjige, pokazao je da mu kritika izvora i utvrđivanje činjenica nisu jača strana, barem kad je riječ o crkveno-nacionalnoj povijesti slovenskoga i hrvatskog naroda. Nema nikakve dvojbe, da je osoba koja se potpisala pseudonimom »Jugoslavicus« bila relativno dobro obaviještena o tajnim političkim akcijama dijela pripadnika katoličkih pokreta dvaju naroda. Naime, do ljubljanskog je sastanka uistinu došlo, ali na njemu nije sročen nikakav »memorandum« koji bi »slovenski klerikalci« uputili papi Benediktu XV. Radilo se samo o jednom u nizu sastanaka na kome se raspravljalo o sadržaju memoranduma koji će Benediktu XV. biti dostavljen u proljeće 1915.[26] U historiografiji je taj memorandum poznat kao »Riječka spomenica«. Novakovi zaključci temeljeni na nepostojećem memorandumu (spomenici) prkose elementarnoj logici te ne zaslužuju daljnju pozornost.

Bilo bi pogrešno misliti da Novak nije znao za postojanje »Riječke spomenice«. Dapače, on o njoj piše sljedeće:

Treba da se kaže da je nezavisno od akcije slovenskih klerikalaca postojala i jedna hrvatska, kojom je i opet rukovodio Slovenac, krčki biskup A. Mahnič,[27] koji se već prije pogibije austrijskog prijestolonasljednika Ferdinanda zagrijavao za trijalizam[28] dajući mu potrebne podatke, kako o tome govori u svojim uspomenama jedan od inicijatora hrvatske klerikalne akcije u Vatikanu dr. Fran Binički.[29]

Dr. Fran Binički bio je ranije saradnik biskupa Mahniča. Još u samom početku rata želio je taj klerikalac i frankovac da dvojica članova klerikalnog Seniorata, istaknuti klerikalni prvoborci koji su proizašli iz klerikalnog akademskog udruženja »Domagoja«,[30] dr. Rudolf Eckert[31] i dr. Petar Rogulja,[32] pođu u Berlin da razviju akciju u cilju uspostavljanja nezavisne Hrvatske. Poslije izvjesnog kolebanja dr. Binički je ovoj dvojici predložio da se obrate na Benedikta XV., i ti na kraju odluče da to učini biskup Mahnič. Na prvom sastanku, na kome se raspravljalo o angažiranju Vatikana za hrvatske stvari, bili su pored biskupa Mahniča još i provincijal konventualaca fra Joso Miloševič[33] i dr. Fran Binički. Sastanak je održan kod riječkih kapucina. Kad je stvar sazrela, pročitana je na jednom novom sastanku, kome su prisustvovali još i don Frano Bulić,[34] dr. Janez Krek, pa i stari dr. Matko Laginja,[35] jedini laik među samim svećenicima, i spremljena spomenica naslovljena na Benedikta XV. U spomenici se apelira na papu da zagovori hrvatske interese na

PRELOM 8/2/05 9:03 Page 142 (Black plate)

budućoj konferenciji mira, vjerujući da će na nju biti pozvan i predstavnik Svete Stolice. Spomenicu je potpisao u ime sviju sam biskup Mahnič, a odneli su je u Rim fra J. Milošević i fra M. Škrivanić.[36] *»Papa primi vrlo ljubazno izaslanike i obeća, da će za hrvatski narod učiniti sve, što uzmogne, ako ga puste na mirovnu konferenciju. Usput spomenu papa o. Miloševiću, da je Rusija izdala Hrvate...«.*[37]

Drugih saznanja o »Riječkoj spomenici« Novak nema, iako su već neki suvremenici ponešto progovorili o njezinom sadržaju. Drugim riječima, koristeći se metodom selektivnog citiranja nepobitno autentičnih izvora, Novak je donosio zaključke koji imaju sretno svojstvo da su se izvrsno uklopili u njegovu unaprijed stvorenu sliku o neprijateljskom držanju dijela pripadnika HKP-a prema stvaranju jugoslavenske državne zajednice.

Naime, činjenica je da je vlč. Binički već prvih mjeseci rata došao na ideju da bi trebalo poduzeti odlučne korake kod Sv. Stolice, odnosno pape Benedikta XV., u svrhu osiguranja budućnosti Hrvatske, neovisno o tome kako će završiti rat. Smatrao je da akciju trebaju uzeti u svoje ruke vodeći ljudi HKP-a. On je, 20. prosinca 1914., iz Senja pisao R. Eckertu:

Mene je strah za budućnost hrvatskoga naroda. Svršilo se kako mu drago, nama se slabo piše. [...] *A kako se nagoviješta, mi ćemo na diobi dobiti gole kosti, ako ne i batine.* [...] *Morali bismo u prvom redu tražiti okrilje u Svete Stolice.* [...] *Mislim da bi trebalo napisati spomenicu u ime Seniorata — i to što prije — i preporučiti Svetome Ocu, da na diobi posegne za nas. Mogao bi potpisati naš Prorok* [Mahnić] *i još par (ti, Pero* [Rogulja]*, Milko* [Kelović]*,*[38] *Janko* [Šimrak]*,*[39] *a možda što više).* [...] *Ne bi li bar koji skočio u Rim?... Rudi, budućnost je Hrvatske u Božjim i našim rukama.*[40]

Prihvativši Eckertovu sugestiju i poziv biskupa Mahnića, vlč. Binički se uputio u Rijeku, gdje je stigao krajem veljače 1915. U blagavaonici kapucinskog samostana vlč. Binički je biskupu Mahniću predao spomenicu koju je »sam na brzu ruku bio sastavio«.[41] Istom prigodom sastao se i s o. J. Miloševićem, koji mu je rekao da je još 1914. bio u audijenciji kod Benedikta XV. te da mu je predao svoju spomenicu.[42] Osim sebe i o. Miloševića, vlč. Binički kao prisutnike navodi još samo biskupa Mahnića i kapucinskog provincijala o. Bernardina Škrivanića.[43] Prisutni svećenici složili su se da treba sastaviti spomenicu »ispred svih Hrvata katolika«, a da bi je morali potpisati »hrvatski biskupi i odlični svjetovnja-

PRELOM 8/2/05 9:03 Page 143 (Black plate)

ci«.[44] Bilo je dogovoreno da biskup Mahnić sastavi spomenicu uz pomoć vlč. Biničkog i o. Miloševića.

Na pisanju spomenice radilo se užurbano, jer se očekivalo da će Italija uskoro ući u rat. Kada je prva verzija spomenice bila napisana, ponovno je 6. ožujka 1915. bio sazvan sastanak kod riječkih kapucina. Na tom je sastanku bilo prisutno mnogo više ljudi: biskup Mahnić, vlč. Binički, o. Milošević, msgr. F. Bulić, M. Laginja, A. Dulibić, vlč. Milan Pavelić,[45] o. M. Škrivanić, P. Rogulja te Slovenci vlč. Krek i vlč. Korošec, ali i neki drugi neidentificirani pojedinci.[46] Vlč. Pavelić je zadužen da skupi potpise hrvatskih i slovenskih crkvenih dostojanstvenika i svjetovnih uglednika. No, budući da je to bilo skopčano s nepremostivim teškoćama, od toga se odustalo, pa je »Spomenicu« potpisao samo biskup Mahnić.[47] Stoga se »Spomenica« često naziva i njegovim imenom. Nakon što je »Spomenica« bila prihvaćena u Rijeci i nešto kasnije u Ljubljani, mogla je biti upućena papi.[48]

Nažalost originalni tekst »Riječke spomenice« nije dostupan[49] pa se ne može sa sigurnošću utvrditi što je sve u njoj zaista pisalo i što su njezini autori tražili od Benedikta XV. U »Spomenici« je neosporno to da se od pape tražilo zauzimanje na mirovnoj konferenciji za »pravedne zahtjeve« hrvatskoga naroda: »Ostane li austrougarska monarhija, Hrvati i Slovenci traže svoju vladu u Zagrebu, neovisnu o Beču i Pešti. Propadne li monarhija, Hrvati i Slovenci biraju sebi vladara posve slobodno...«.[50] Veoma je zanimljiva tvrdnja vlč. Biničkog da je o. Milošević kasnije dodao i »treću mogućnost«, tj. da se »Hrvati mogu složiti i s drugima izvan monarhije«.[51] Taj dodatak »Spomenici« jasno ukazuje da su već tada, u jeku ratnog sukoba, neki katolički krugovi, u kojima su i hrvatski seniori imali istaknuto mjesto, »gajili opciju stvaranja južnoslavenske države većih dimenzija« u kojoj bi se našli osim Južnih Slavena iz Monarhije i oni izvan njezinih granica.[52] Tu tvrdnju dobro potkrijepljuje ondašnji savjetnik ruskog veleposlanstva u Rimu, Nikolaj Vasiljevič Poggenpohl. On, naime, u svome izvješću od 24./11. travnja 1915., temeljenom na informacijama dobivenima od poznatoga ruskog novinara Vsevoloda P. Svjatkovskog, piše svome ministru vanjskih poslova Sergeju Dimitrijeviču Sazonovu o sastanku u riječkom kapucinskom samostanu, te, između ostaloga, tvrdi:

U Rim stigli su franciskanski provincijal Dalmacije Milošević i nećak kapucinskoga provincijala Hrvatske Škrivanić. Saopćuju, da danas sve stranke jugoslavenskih zemalja teže za potpunom likvidacijom Austro-Ugarske. Škrivanić — koji

PRELOM 8/2/05 9:03 Page 144 (Black plate)

je kapucin iz Rijeke, gdje je antiklerikalac Supilo[53] *bio izabran*[54] *glasovima protivnika kapucina — odobrava program Supila, kako ga je ovaj izložio u novini »Novoje Vremja«, opravdava prijašnju politiku Supila protiv kapucina tumačeći pogrešne pretpostavke o njihovom austrofilstvu. Slavenski osjećaji katoličkog svećenstva su toliko jaki, da isto bez kolebanja prihvaća pitanje priznanja pravoslavne dinastije. Pred mjesec dana održalo se na Rijeci savjetovanje svih klerikalnih političkih prvaka jugoslavenskih zemalja, izim Sušteršiča i Bosanaca, s kojima je veza prekinuta. Zbor je odlučio tražiti, da hrvatske i slovenačke zemlje moraju u svakoj kombinaciji ostati jedna nerazdjeljiva cjelina. Skup priznao je poželjnim, da bi Hrvati i Slovenci postali dijelom ujedinjene jugoslavenske države pod državom (!) Karađorđevića. Na Italiju gledaju kao na glavnog neprijatelja, pošto ona želi raščlaniti južno Slavenstvo.*[55]

»Riječku spomenicu« u Rim su odnijeli o. Milošević i o. M. Škrivanić. Uručivši papi »Spomenicu« dobili su od njega obećanje da će se založiti za ono što se u njoj traži, ako mu bude omogućeno sudjelovanje na mirovnoj konferenciji.[56] Istom je prilikom Benedikt XV. priopćio dvojici redovnika da je Rusija pristala na Londonski ugovor (1915.), te da je zapravo tako ostavila južne Slavene na milost i nemilost velikih sila. Time ih je želio upozoriti na opasnosti koje su vrebale na hrvatske zemlje sa zapada, ali i s istoka.[57]

Osim papi, primjerak »Spomenice« uručen je tadašnjem državnom tajniku kardinalu Pietru Gasparriju.[58]

O boravku o. Miloševića i o. Škrivanića u Rimu ostala je zabilježena i jedna veoma poučna anegdota. Naime, Petar Grgec[59] je u svojim romansiranim uspomenama opisao svoj razgovor s P. Roguljom:

A je li ti poznato, da je jedan rimski visoki dostojanstvenik, kada mu je bio pokazan taj memorandum [»Riječka spomenica«], *pitao Oca Miloševića: »Pa zašto ta Hrvatska ne bi bila potpuno sama za sebe? Odgovorili su mu, da se ne bi mogla održati u modernoj svjetskoj utakmici, u kojoj mogu opstojati samo veliki državni organizmi. A rimski je dostojanstvenik na to rekao: »Kako malena? Dođe jedan rat, pa se proširi desno; dođe drugi rat, pa se proširi lijevo!« Pri tom je pokazao laktima, kako bi se to imalo dogoditi.*[60]

O. Milošević i M. Škrivanić dolazili su u Rimu u doticaj i s osobama izvan službenih krugova Katoličke crkve. Posebno je bio zanimljiv susret s dr. Antom Trumbićem.[61] O. Milošević je toga istaknutoga hrvatskog političkog emigranta upozorio da je Rusija pristala uz uvjete iz Londonskog

PRELOM 8/2/05 9:03 Page 145 (Black plate)

ugovora. Ruski veleposlanik u Rimu, Anatolij Nikolajevič Krupenski, licemjerno je uvjeravao Trumbića da to nije istina.[62]

Nakon povratka dvojice kapucina u Rijeku ponovno je došlo do manjeg izvještajnog sastanka. Među sudionicima su, osim o. Miloševića i M. Škrivanića, sigurno bili: vlč. Binički i biskup Mahnić te još neke za sada nepoznate osobe. Povratnici iz Rima izjavili su pred okupljenima da im je Trumbić natuknuo kako bi bila »prijeka potreba« da neki katolički svećenik u inozemstvu »radi za Hrvatsku«.[63] Vlč. Binički se ponudio da će otići u Švicarsku, a biskup Mahnić je bio spreman da u tu svrhu pošalje u inozemstvo Antuna Pilepića,[64] svećenika svoje biskupije. Zbog ulaska Italije u rat na strani Antante ti se planovi nisu mogli ostvariti.[65]

Ono što nije uspjelo ljudima iz Mahnićeva kruga pošlo je za rukom vlč. Franu Barcu,[66] koji je potkraj kolovoza 1915. stigao u Švicarsku. Zahvaljujući adresi koju je dobio od seniora Rogulje, on je na zaobilazan način uspio doći do predstavnika Jugoslavenskog odbora.[67] Tijekom rata vlč. Barac je tri puta boravio u Švicarskoj.[68]

Premda je teško govoriti o neposrednim uspjesima koje je »Riječka spomenica« eventualno imala, može se pretpostaviti da je »Svibanjska deklaracija«, na neki način, bila njezina posljedica. Sam vlč. Binički o tome kaže: »Ne mogu stalno tvrditi, ali mogu nagađati, da je svibanjska deklaracija posljedica Spomenice«.[69]

NOVAKOVA INTERPRETACIJA »SVIBANJSKE DEKLARACIJE« I »DEKLARACIJSKOG POKRETA« (1917.-1918.)

Krajem studenoga 1916. umro je car i kralj Franjo Josip I. Njegova je smrt bila znak za južnoslavenske političare u Monarhiji da se počnu intezivnije usmjeravati prema zahtjevu za što većom, odnosno po mogućnosti potpunom samostalnošću njihovih tada administrativno-politički razdijeljenih zemalja. Svoj su zahtjev temeljili na »narodnom načelu« i »hrvatskom državnom pravu«. Ta su dva načela bila izričito istaknuta u »Svibanjskoj/Majskoj deklaraciji« Jugoslavenskog kluba u Carevinskom vijeću u Beču:

Potpisani narodni zastupnici u «Jugoslovenskom klubu« udruženi, izjavljuju, da na temelju narodnoga načela i hrvatskoga državnoga prava zahtijevaju ujedinjenje svih zemalja u monarhiji, u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi, u jedno samostalno, od svakoga gospodstva tuđih naroda slobodno i na demokratskoj podlozi osnovano državno tijelo, pod

PRELOM 8/2/05 9:03 Page 146 (Black plate)

žezlom Habsburško-lorenske dinastije, te će se sa svom snagom zauzeti za ostvarenje ovoga zahtjeva svoga jednog te istog naroda.

S ovim pridržajem potpisani će učestvovati u radu Parlamenta.

U Beču, 30. maja 1917.

Dr. Korošec. Dr. M. Laginja.
Dr Karl Vertovšek, Vjekoslav Spinčić,[70]
Dr Otokar Rybař, Dr. Vladimir Ravnihar, Eugen Jarc,
Don Ivo Prodan,[71] *Janez Hladnik, Franz Pišek,*
Ivan Roškar, Josip Gostinčar, Mihael Brečić,
Josip vitez Pogačnik, Dr Lovro Pogačnik,
Dr Melko Čingrija,[72] *Dr A. Gregorčić, Dr Janez Krek,*
Dr. Sesardić, Dr. F. Janković, Dr. Šušteršić, Fon,
Dr A. Dulibić, Dr Benković, Juraj Biankini,[73]
Dr Ivčević, Dr. A. Tresić-Pavičić,[74] *F. Demšar,*
Prof. J. V. Perić, Dr. Josip Smodlaka,[75] *Fr. Jaklič.*[76]

O nastanku »Svibanjske deklaracije« i njezinim ciljevima Novak piše:

Benedikt XV., kad je 1917. poduzeo akciju za mir među zaraćenim stranama,[77] *ni u snu nije pomislio da bi Austrija smjela da nestane kao velika sila. Vatikan se nesumnjivo mogao saglasiti s takvom koncepcijom slovenskih biskupa i svećenika, kao i hrvatskih, koja nije ni u čemu dirala suverene prerogative apostolskog kralja. Svakako je sigurno da je Benedikt XV. u svim svojim diplomatskim koncepcijama imao pred očima isključivo jačanje katolicizma po kome bi obnova katoličke Poljske, oslobođenje Belgije, odstranjenje ruskog utjecaja na Balkanu došlo također do vidnog izražaja i u reformiranoj Austriji u kojoj bi i katolički Jugoslaveni bili zadovoljeni. Odatle i podudaranje vatikanskih kao i hrvatskih i slovenskih klerikalnih shvaćanja u stvarima obnovljene Austrije kojoj bi trijalistički Ferdinandov plan trebao da produži život.* [...] *Nije bez značenja da se s ovim nastojanjem Vatikanske Kurije podudara i nastojanje izvjesnog broja slovenskih političara, manifestirano u bečkom parlamentu 30. maja 1917. Njihova deklaracija imala je da označi zahtijevanja Jugoslavena u vezi s novim uređenjem monarhije na načelu narodnom i hrvatskog državnog prava pod habsburškom dinastijom.* [...]

Svakako pada u oči da je iz Ljubljane inicirana agitacija za Majsku deklaraciju naišla na topli prijem u svim ostalim jugoslavenskim pokrajinama, naročito u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Dalmaciji. Štoviše ovu su agitaciju uglavnom vodili klerikalci, dakako njihove vođe i njihova štampa. Na-

PRELOM 8/2/05 9:03 Page 147 (Black plate)

ročito je veoma aktivan na tom poslu »Hrvatski katolički seniorat«. Razumljivo je i zašto. Za hrvatske klerikalce bilo je mjerodavno držanje krčkog biskupa Antona Mahniča. [...]

[On će se zalagati] *za Majsku* [...] *deklaraciju u zagrebačkim klerikalnim »Novinama«, preteči »Narodne politike« i »Hrvatske straže«, pod naslovom »Politika hrvatskih katolika«. (Ili »Jugoslavenstvo i katolicizam«, ili »Srpski problem«, »Sloga s pravoslavnom braćom«, ili »Za bratsko ujedinjenje«). Članci su objavljeni mjeseca maja 1918. o prvoj godišnjici Majske deklaracije. Ti članci imali su s jedne strane, ne samo propagandni karakter nego i polemički s onim klerikalcima koji nisu htjeli ništa znati ni o Jugoslaviji cara Karla, već samo o velikoj Hrvatskoj Franca Ferdinanda. U tome je bio naročito uporan sarajevski nadbiskup Stadler koji je protiv Majske deklaracije postavio zahtjev »Rješenja državopravnog pitanja na jugu monarhije u hrvatskom smislu, na temelju hrvatskog državnog prava, te uz neoskvrnjeno očuvanje hrvatske narodne i državne individualnosti.*[78] [...]

U drugom članku »Politika hrvatskih katolika« daju se ustvari crkveno-politički i vjerski razlozi zbog kojih se biskup Mahnič tako gorljivo zalaže za Majsku deklaraciju. [...] Ova iskrena ispovijest vođe katoličkog pokreta pokazuje kakve su pobude utjecale na njega kao i na njegove pristalice da se sada odjednom, kad je bilo već čitavome svijetu jasno da je slom centralnih sila neizbježan, založi svim svojim autoritetom za taj politički pravac. To je proširenje ne samo crkvenog utjecaja nego i njegov prozelitički cilj, t. j. sjedinjenje pravoslavnih sa rimskom crkvom. Tako je on gledao na Majsku deklaraciju prije osnivanja Jugoslavije, koju je on dogledavao i želio u okviru Habsburgove monarhije, jer je nju iskreno u srcu nosio [...], *tako je on mislio i pred svoju smrt (1920.) kad poručuje svojim pristalicama:*

To jedinstvo (katoličkog pokreta) moramo sačuvati, jer imamo veliku zadaću da se s rastavljenom braćom ujedinimo u jednom ovčinjaku Kristovom. O, kad bismo mi Slovenci i Hrvati shvatili tu svoju misiju! Moramo se čvrsto držati u tom radu stijene Kristove, na kojoj je Krist sazidao svoju Crkvu. Rim je princip našeg jedinstva. On je izvor sve istine. I uz Episkopat moramo čvrsto stajati, jer je to veza koja nas veže s Petrovom stolicom.[79]

Dakle, i opet na liniji Stadlerova »klerikalnog programa za XX. vijek«.[80] *Jer, i ovdje biskup Mahnič u poglavlju »Zar smo protiv Monarhije« ni u snu ne pomišlja da bi se Hrvati odrekli habsburške dinastije, koja je i za njega najsigurniji*

PRELOM 8/2/05 9:03 Page 148 (Black plate)

oslonac katolicizma na Balkanu, a taj se samo pomoću monarhije može širiti na Istok!

Svakako, ovakve su crkveno političke misli mogle imati ne samo puno razumijevanje nego i potpunu podršku Vatikana u njegovoj politici prema bliskom, slavenskom Istoku. Treba priznati da je biskup dr. Mahnič u svom katoličkom idealizmu bio sada potpuno iskren, kao što je bio i nadbiskup Stadler u spomenutoj izjavi protiv Majske deklaracije [...].

Međutim, najveći dio klerikalaca pošao je za shvaćanjima i ciljevima biskupa dr. Mahniča. U samom Sarajevu bude objavljena u »Hrvatskom dnevniku« 26. novembra 1917. deklaracija kojom su se pojedini raniji pristalice Stadlerovi, među njima i pojedina duhovna lica, solidarizirali s Majskom deklaracijom protiv Stadlerove izjave.[81] *Isto tako solidarizirao se s Majskom deklaracijom mjeseca decembra 21 bosanski franjevac*[82] *kao što će se tih dana izjasniti i hercegovački franjevci, njih sedamdesetak. Ali ovi hercegovački franjevci još su sasvim u austrijskim vodama, jer u prvoj točki svoje izjave »s velikom zahvalnošću pozdravljaju mirovnu pripravnost našega kralja Karla, kao prvi — ako Bog da — tračak blizoga mira«. U drugoj oni »žele da se predstojeći mir sklopi na temelju pravednosti i slobode prema vječnim zasadama kršćanstva, razvijenim od svetog Oca Pape Benedikta XV.«; u trećoj točki »traže da se u Habsburškoj monarhiji provede potpuna ravnopravnost naroda«; na kraju, u četvrtoj solidariziraju se s Majskom deklaracijom »kojom se za sve Hrvate, Srbe i Slovence u monarhiji na temelju narodnoga načela i hrvatskoga državnoga prava zahtijeva ujedinjenje i državna samostalnost pod uzvišenim žezlom Habsburga«.*[83] *Prema tome u shvaćanju Majske deklaracije sa strane bosanskih i hercegovačkih franjevaca bilo je vidne razlike.*

Nesumnjiva dva autoriteta, biskupi Jeglič[84] *i Mahnič, dali su Majskoj deklaraciji svojim interpretacijama i uputama izrazite katoličko-propagandne osnove. S njima je njihova štampa udruženim snagama i veoma glasno i samosvjesno propagirala jugoslavensku misao zaodjenutu u njihove klerikalne planove. Odatle i njihovi pozivi na slogu i jedinstvo, bratstvo i ljubav, okupljanje pozitivnih snaga a osuđivanje onih koji su njihovo jugoslavenstvo promatrali sa skepsom pa i neprikrivenim nepovjerenjem i kritikom. Jer, generacije koje su punile austrijske zatvore i koje su se 1914. onako odlučno suprotstavile austrijskom kao i frankofurtimaškom teroru,*[85] *nisu mogle u ovom klerikalnom jugoslavenstvu*

PRELOM 8/2/05 9:03 Page 149 (Black plate)

vidjeti jednu iskrenu politiku. Smatralo se, s jedne strane, da se klerikalci kamufliraju od straha pred odgovornošću, ako bude nastupio potpun slom monarhije i osnovana Jugoslavija izvan okvira Austro-ugarske monarhije. [...] *Nekompromisni, napredni i vrlo odlučni politički aktivizam u smjeru punih i širokih narodnih aspiracija pod teškim uslovima za štampu, 1917. i 1918. zastupala je »Hrvatska njiva«, zagrebački tjedni političko-kulturni časopis. U njoj se prvi put i na nedvosmislen način ne samo analizira Majska deklaracija nego se ukazalo na njezinu pozadinu i njenu misiju, koju je trebala da izvrši u bližoj i daljoj budućnosti.* [...]

Anonimni kritičar »Spectator« u članku »Vjera i politika«[86] *analitički je ušao u suštinu Majske deklaracije kad analizira Mahnićevo gledanje na misijsku ulogu oživotvorenja Majske deklaracije u našem narodu, kao zlatnom mostu preko koga ima da prijeđe opće katoličenje pravoslavnog Balkana. Mahnić je, naime, podvukao da je Majskom deklaracijom narodna politika stupila »u službu politike kraljevstva božjeg«. Od ujedinjenja Mahnić očekuje ne samo jačanje političke svijesti nego i jačanje katoličke svijesti na Slavenskom Jugu.* [...]

Mahnič je bio tvrdo uvjeren da »jedino od politike, vođene u smislu svibanjske deklaracije, možemo nadati pravomu napretku i hrvatstva i katoličtva, kako na Balkanu tako i na Istoku uopće«. Nema sumnje da je ovim Mahnič otvoreno ispovijedao i naglasio princip klerikalizma u jugoslavenskoj politici, princip vjerski koji je imao da pomoću jugoslavenske politike izvrši misiju rimske Propagande fidei, koja je oduvijek od svog postojanja stalno gledala na Balkan, i u raznim vremenima i u raznim vidovima vršila misionarsku akciju. Zato je i sasvim dosljedno zaključivanje da je klerikalizam u svojoj osnovnoj i posljednjoj liniji »zloupotrebljavanje vjere u političke svrhe, kao i zloupotrebljavanje politike u vjerske i crkvene svrhe. Kao takav on je već sam po sebi opasan za svaki narod, jer njegove najsvetije duhovne osjećaje stavlja u službu političkih interesa crkve kao organizacije, koja teži za svjetsko-političkom moći. No klerikalizam u neslobodnom narodu znači još i daleko veću opasnost. Tu biskupi, postavljeni po tuđinskoj moći, upravljaju političkim djelovanjem svojih podređenih organa, a preko njih vode i narod. Vode ga zloupotrebljavajući vjeru eventualno i u korist faktora koji su izvan njega«. [...]

Za ovakvo jugoslavenstvo mogao se zalagati austrofil Jeglič i njegova S[lovenska] *L*[judska] *S*[tranka], *za njega se mogao zalagati i biskup Mahnič i »Hrvatski katolički senio-*

PRELOM 8/2/05 9:03 Page 150 (Black plate)

rat«, taj pravi duhovni vođa hrvatskih klerikalaca u novoj preorijentaciji,[87] *pod vodstvom dra Petra Rogulje, organizatora klerikalnih akcija. Sada su oni vješto povezali ciljeve hrvatske politike u Austriji, koja je bila pred slomom s ciljevima Vatikana, zacijelo, predviđenima i utvrđenima u Memorandumu iz 1915. — prethodniku Majske deklaracije u 1917! Za ovakvu Majsku deklaraciju mogao se zalagati i biskup Mahnić, koji je sa hrvatske strane učestvovao 1915. u akciji da se Vatikan predobije za trijalističku tezu »u okviru« carske monarhije. Nema sumnje da je vrlo značajno naslućivanje dra F. Biničkoga s obzirom na veze Mahničeve spomenice papi (1915.) i Majske deklaracije (1917.).* [...]

Ovo je u stvari i osnovna potka na kojoj se plela sva složenost nove »jugoslavenske« politike hrvatskih klerikalaca. Samo jedna etapa u »klerikalnom programu za XX. vijek« utvrđenom 1900! U tome je i sve naličje i pravi duh Majske deklaracije, kako su je klerikalci nametnuli velikom dijelu jugoslavenske javnosti za vrijeme posljednje dvije godine u Austrougarskoj. Ali i Jegličevo i Mahničevo nastojanje nije bila knjiga zapečaćena sa sedam pečata. »Hrvatska njiva« mogla je da u samom razvoju ovoga problema ukaže na svu pozadinu kao i ciljeve kuda vodi ovo i ovako shvaćeno »jugoslavenstvo«. Sa sigurnošću ukazuje se na Mahničevo i Jegličevo »poslanstvo ujedinjenja«, t. j. na otvoren plan unijaćenja Balkana, kao na pravi rimski Drang nach Osten — po uzoru Stadlerovog gotovo četirideceniskog djelovanja u Bosni i Hercegovini.[88] *»To je politika Mahnič-Bauer-Jegličeva, koja se samo prikazuje jugoslavenskom, da bolje uspije, a u stvari je oružje vatikanske propagande za pokatoličenje Balkana!* [...]*« Pisac ovog članka odbija da ga vodi težnja da razbije koncentraciju narodnih snaga u konačnom obračunu s Austrijom, već govori po dužnosti i uvjerenju da treba unošenje razdora upravo pomoću vjere odmah suzbiti upravo sa hrvatske strane kako ne bi Srbi mogli da pomisle da tako misle svi Hrvati, pristalice narodnog jedinstva bez odlučne borbe s makinacijama imperijalističkog klerikalizma. »Jer, koliko je našem narodu opasan njemački Drang nach Osten, toliko mu je opasan i rimski Drang nach Osten. Štoviše, ovaj mu je još opasniji, budući da mu je tendenca, da razori temelj i preduvjet ujedinjenja i oslobođenja Jugoslavena — narodno naše jedinstvo. Zato i opet: dalje od klerikalizma«.*[89] [...]

Majska deklaracija je prvo kompromitiranje i prva zloupotreba jugoslavenske misli«.[90]

PRELOM 8/2/05 9:03 Page 151 (Black plate)

U nekadašnjoj se jugoslavenskoj historiografiji i publicistici o »Svibanjskoj deklaraciji« davalo različite, ponajčešće veoma proturječne ocjene. Ipak, sve se one mogu svesti na dva prevladavajuća shvaćanja. Jedno je prikazivalo »Deklaraciju« kao djelo bečkog dvora, i tvrdilo da predstavlja odraz »trijalističke koncepcije« rješenja južnoslavenskog pitanja unutar granica Monarhije, pa je stoga nužno bila izraz političkog oportunizma. Drugo je, pak, tvrdilo da je ona bila stvar političke taktike u tadašnjim ratnim uvjetima, ali da je poslužila kao oružje koje je omogućilo promicanje ideje i samu akciju stvaranja zajedničke države južnoslavenskih naroda (bez Bugara), izvan granica Monarhije.[91]

Međutim, značenje »Svibanjske deklaracije« nije bilo sadržano samo u njezinom pitijski sročenom tekstu i upotrijebljenim formulacijama, nego i u pokretu koji se oslonjen na nju razvio nakon njezina objavljivanja. »Deklaracijski pokret« daleko je prerastao početne zamisli autora i potpisnika »Deklaracije«.

Iako je Seniorat formalno pristao uz »Svibanjsku deklaraciju« na svom zagrebačkom sastanku, održanom prvih dana srpnja 1917., zagrebačke »Novine«, koje su se nalazile u njegovim rukama, već su je sljedeći dan poslije objavljivanja, bezrezervno podržale.[92]

U Hrvatskoj se, u državnom Saboru, za »Svibanjsku deklaraciju« prva izjavila Starčevićeva stranka prava (»milinovci«).[93] To je bilo veoma važno, jer se radilo o tada središnjoj hrvatskoj političkoj stranci. Pravaši »frankovačke« orijentacije (Stranka prava) nisu podržali »Deklaraciju«.[94]

U svojoj agitaciji za »Svibanjsku deklaraciju« članovi »Južnoslavenskog/Jugoslavenskog kluba« posvećivali su posebnu pozornost Bosni i Hercegovini. Naime, držali su da deklaracijska politika uprvo tamo polaže svoj ispit zrelosti.[95] Senior Rogulja je tvrdio da je Bosna »točka, gdje se mora stvoriti ili uništiti naše narodno jedinstvo«.[96] Sarajevski »Hrvatski Dnevnik«, koji je bio pod utjecajem vrhbosanskog nadbiskupa dr. Josipa Stadlera, pisao je početkom srpnja 1917. da nadbiskup u ime Hrvata-katolika prihvaća »Svibanjsku deklaraciju«.[97]

Vlč. Korošec, predsjednik »Jugoslavenskog kluba«, doputovao je 31. kolovoza 1917. u Sarajevo.[98] Njegova je zadaća bila doznati mišljenje vodećih političkih krugova u Bosni i Hercegovini. Na sastanku održanom 3. rujna 1917. u sarajevskom franjevačkom samostanu nakon rasprave je usvojena »Izjava« kojom je prihvaćena »Svibanjska deklaracija«. »Izjavu« su potpisali franjevci, katolički svjetovni kler i

PRELOM 8/2/05 9:03 Page 152 (Black plate)

neki ugledniji katolički svjetovnjaci.[99] Ono što je vlč. Korošca najviše zanimalo bilo je mišljenje nadbiskupa Stadlera i držanje njegove političke skupine prema »Svibanjskoj deklaraciji«. Dr. Ivo Pilar[100] obrazložio je stajalište Stadlerovih političkih istomišljenika, ističući da je ta skupina za ujedinjenje »hrvatskih povijesnih zemalja«. Ujedinjene hrvatske zemlje trebale bi imati status »condominiuma« obiju pola Monarhije. Drugim riječima, kako je to naglasio nadbiskup Stadler, on i njegovi politički suradnici nisu mogli odstupiti od zauzetih stajališta utvrđenih u »Promemoriji«, koju su ing. Josip pl. Vancaš[101] i dr. Pilar predali caru i kralju Karlu I. (IV.) još u kolovozu iste godine.[102] Nepovoljan ishod Korošćeva razgovora sa Stadlerovom skupinom bio je uveliko nadoknađen uspjehom kod bosanskih i hercegovačkih franjevaca, koji su bezrezervno podržali »Svibanjsku deklaraciju«.[103]

Prije nego što su se bosanski i hercegovački franjevci javno opredijelili za »Svibanjsku deklaraciju«, došlo je do objavljivanja Stadlerove »Izjave« u »Hrvatskom Dnevniku« (16. studenoga 1917.).[104] U četiri točke »Izjave« zaokruženo je viđenje nadbiskupova političkog kruga o budućnosti Hrvata u Monarhiji. U prvoj je točki traženo da se državnopravno pitanje na jugu Monarhije riješi na »temelju hrvatskoga državnoga prava te uz neoskvrnjeno očuvanje hrvatske narodne i državne individualnosti«.[105] U drugoj se točki tražilo ujedinjenje svih hrvatskih zemalja na koje se odnosilo hrvatsko državno pravo. Treća je točka govorila o Slovencima i pomoći koja bi im se mogla pružiti glede njihove borbe za »samoodržanje« i nastojanja da se »sjedine« s Hrvatima.[106] U posljednjoj, zaključnoj točki se tvrdilo da se hrvatski državni i teritorijalni interesi mogu najbolje zaštititi u »jakoj Habsburškoj monarhiji«, ali pod uvjetom da se promijeni njezina dotada neodgovarajuća politika prema Hrvatima.[107] Nadbiskupova je »Izjava« odmah izazvala burne reakcije. Ipak, malo je tko od tadašnjih političara vjerovao da je Stadler stvarni inicijator i autor »Izjave«. Naime, stilizacija same »Izjave« i popratnog članka (»Na obranu hrvatstva!«), u kome se odbijao program »Svibanjske deklaracije« kao politički nerealan, ukazivali su na to da je njihov stvarni autor dr. Pilar.[108] Pilar je tu pretpostavku potvrdio desetak godina kasnije.[109]

Odmah nakon što je Stadler-Pilarova »Izjava« ugledala svjetlo dana, vodstvo Seniorata u Zagrebu oštro je na nju reagiralo. Odbacivši njezin politički sadržaj kao neprihvatljiv, seniori su se, ipak, ogradili od otvorenog napada na vrhbosanskog nadbiskupa.[110]

PRELOM 8/2/05 9:03 Page 153 (Black plate)

Osim što je izazvala negativnu reakciju Seniorata, Stadler-Pilarova »Izjava» uvelike je »prenerazila« neke visoke crkvene dostojanstvenike iz redova Katoličke crkve u Hrvatskoj, među kojima i zagrebačkog nadbiskupa Bauera, koji su se bili izjasnili za program »Svibanjske deklaracije«.[111]

Svega nekoliko dana kasnije, 26. studenoga 1917., u Sarajevu je objavljena »Deklaracija Hrvata Bosne i Hercegovine«, čiji su potpisnici, među kojima se našlo i nekoliko seniora, izjavili kako se ne slažu sa Stadlerovom »Izjavom« te da »stoje nepokolebivo« uz «Svibanjsku deklaraciju«.[112]

No, nisu svi politički čimbenici i crkveni krugovi otklanjali »Izjavu«. Narodni zastupnici u Hrvatskom saboru i članovi »Hrvatskog državno-pravnog demokratskog bloka«, odnosno »frankovačke« Stranke prava i Radićeve Hrvatske pučke seljačke stranke, pozdravili su sa svoga sastanka održanog u Zagrebu 14. prosinca 1917. Stadler-Pilarovu »Izjavu« kao »odlučan i muževan izstup«, te su bili »tvrdo uvjereni« da će »skora budućnost pokazati pravu vrijednost« toga čina, za koji se očekivalo da će biti »početkom sve to čvršće političke zajednice bosansko-hercegovačkih i banovinskih Hrvata«.[113]

Neki ugledni pojedinci iz zagrebačke nadbiskupije, također, su »čestitali« i »zahvalili« vrhbosanskom nadbiskupu na «Izjavi«.[114]

Otprilike nekoliko tjedana prije nego što je vlč. Korošec bio u Sarajevu, vlč. Krek je došao u Zagreb. Tada je u zagrebačkom franjevačkom samostanu održan sastanak, na kojem su uz vlč. Kreka bili prisutni i neki istaknutiji seniori: P. Rogulja, vlč. Šimrak, dr. Ljubomir Maraković,[115] Stjepan Barić,[116] Josip Andrić,[117] i dr.[118] Vlč. Krek je pred svojim slušateljstvom sasvim otvoreno tvrdio da će Njemačka i Austro-Ugarska izgubiti rat. Objašnjavajući »Svibanjsku deklaraciju«, bez imalo je dvojbi ustvrdio da ona »računa s habzburškom monarhijom samo u tom slučaju, ako opća svjetska konstelacija ne bi nikako dopuštala, da se osnuje potpuno slobodna jugoslavenska država zajedno sa Srbijom i Crnom Gorom«.[119] U društvu svojih istomišljenika vlč. Krek se upuštao i u predviđanje budućega uređenja zajedničke države svih Slovenaca, Hrvata i Srba. Tako su neki njegovi politički pogledi, tada izneseni u razgovoru s P. Roguljom, našli svoje mjesto i u programu uskoro osnovane Hrvatske pučke stranke (1919.).[120]

U veljači 1918. program »Svibanjske deklaracije« prihvatilo je katoličko svećenstvo u: Zagrebu, Varaždinu, Senju, Zadru i dr. Među potpisanim svećenicima bili su i članovi Seniorata.[121]

PRELOM 8/2/05 9:03 Page 154 (Black plate)

Zamah »deklaracijskog pokreta« bio je takav da je bilo potrebno održati sastanak političara iz svih južnoslavenskih zemalja Monarhije. Sastanak je održan 2. i 3. ožujka 1918. u Zagrebu. Uz brojne političare, svjetovnjake i svećenike, raznih političkih uvjerenja, na sastanku je bio i senior vlč. Šimrak.[122] Sastanak je okončan »Zagrebačkom rezolucijom« u kojoj se kaže da je »nužna koncentracija svih stranaka i grupa, koje, stojeći na stanovištu narodnoga jedinstva, te oslanjajući se o načelo narodnoga samoodređenja, traže svoju narodnu nezavisnost i na demokratskim temeljima uređenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba«.[123] Valja primijetiti da je »Zagrebačka rezolucija« izostavila formulaciju o »hrvatskom državnom pravu«, što nije bio slučaj sa »Svibanjskom deklaracijom«. U svezi s tim vlč. Šimrak je na sjednici zagrebačkog Seniorata, održanoj 4. ožujka 1918., prenio tvrdnju vlč. Korošca, izrečenu na zagrebačkom sastanku, da je »Svibanjska deklaracija« samo iz »taktičkih razloga onako stilizirana, pa ipak se niti u toj deklaraciji ne spominje nigdje okvir monarhije«.[124]

Ubrzo nakon donošenja »Zagrebačke rezolucije« došlo je u Zagrebu, 31. travnja 1918., do zajedničkog sastanka hrvatskih i slovenskih seniora. Prisutni su seniori u potpunosti odobrili odluku nedavno održane izvanredne sjednice zagrebačkog Seniorata, na kojoj je sudjelovao i biskup Mahnić, da se niti jednome senioru ne dopušta javno istupanje protiv »Svibanjske deklaracije«. Taj je zaključak implicite značio da se seniori trebaju angažirati oko promicanja deklaracijske politike.[125]

U hrvatskim zemljama »deklaracijski pokret« doseže svoj vrhunac gotovo točno na prvu godišnjicu objavljivanja «Svibanjske deklaracije«. U svibnju 1918. biskup Mahnić, koji je i sam bio senior,[126] započinje objavljivati seriju svojih članaka u »Novinama«, a radi obrane »Deklaracije« i promicanja u njoj iznesenih ideja: »Jugoslavenstvo i katolicizam«, »Liberalizam, dualizam i centralizam — evo naših grobara!«, »Zvanje hrvatskog naroda« i »Politika hrvatskih katolika«. Prvi članak iz ove serije Mahnićevih apologetskih napisa u »Novinama«, a u kojem je pobijao prigovor da je »Deklaracija« atentat na katolicizam u korist »srpskog pravoslavlja«, bio je u cijelosti zaplijenjen.[127]

Prigovor koji su protivnici »Svibanjske deklaracije« formulirali u tri točke, tj. da se oni koji stoje na *programu hrvatsko-slovensko-srpskog ujedinjenja u jednu državnu skupinu,* [čine] *krivima trostrukog atentata: na katoličtvo, izdajući katoličku stvar srpskom pravoslavlju; na hrvatstvo, stupajući u državnu zajednicu sa srpstvom; na Austriju, idući*

PRELOM 8/2/05 9:03 Page 155 (Black plate)

za političkim ciljevima, koji ugrožavaju opstanak Monarhije!, biskup Mahnić je u potpunosti odbacio.[128] Pišući o »drugom atentatu«, odnosno o Srbima u hrvatskim zemljama, biskup Mahnić doslovno kaže: *Srbi živu s nami i među nami. Srpstvo je činjenica.* [...] *Što je* [...] *za hrvatsku i katoličku stvar bolje: navijestiti rat srpstvu do istrage, ili tražiti s njim prijateljski modus vivendi?* [...] *Srbi nijesu katolici, ali oni su ipak kršćani;* [...] *Srbi su nam* [...] *braća po krvi i jeziku.* [Katolici su] *pravoslavlju najbliži* [...].[129] Osvrćući se na »treći atentat«, tj. onaj protiv Monarhije, biskup piše: *Svojim narodno-političkim aspiracijama vele da ugrožavamo opstanak Monarhije težeći za ciljevima, koji se ne daju dovesti u sklad s njezinim vitalnim interesima!* [...] *Ništa nije u interesu Monarhije poželjnije nego osnovanje jugoslavenske države, kako je zamišljena svibanjskim programom.*[130] Smatrajući da je time pobio svaku optužbu protiv »Deklaracije«, biskup Mahnić je u sljedećim člancima nastojao pobliže objasniti njezine ciljeve. U obrani »Svibanjske deklaracije« Mahnić se, kako sam kaže, poslužio »svrhunaravskim razlozima«. Naime, posebno je bilo zanimljivo njegovo očekivanje pozitivnog razvoja događaja glede uspostave crkvenog jedinstva između Katoličke crkve i pravoslavlja na Balkanu, ali i na slavenskom pravoslavnom istoku. Krčki je biskup upravo u tom kontekstu vidio posebnu ulogu — »poslanstvo« — hrvatskog naroda: *Stojimo na pragu nove dobe. Težište svjetovne politike prelazi od Zapada na Istok; a tu, kako pokazuju svi znakovi, n*[a]*mijenjena je hrvatstvu uloga nalik na onu, što se označava riječima »amtemurale christianitatis«. Otvaraju nam se novi vidici* [...]. *Njiva na Istoku dozrijeva. A tko će biti prvi, koga će Gospodar poslati na katoličku žetvu istočne njive, ako ne opet narod hrvatski, koji neposredno međaši s Istokom, koga uz to s istočnim narodima vežu veze krvi i jezika? Evo narode hrvatski, na naumu Providnosti, u savjetu je Trojednog Boga zaključeno, da preuzmeš među rođenom braćom, koja bijahu krivnjom kobnih slučajeva kroz tisuću godina podijeljeni, poslanstvo ujedinjenja.*[131]

Premda su politički i ideološki protivnici biskupa Mahnića i Seniorata upravo te njegove riječi koristili kao najočitiji dokaz postojanja »prozelitizma« u Katoličkoj crkvi,[132] ovdje se, ipak, radilo o praktičnoj primjeni »ćirilometodske ideje«, odnosno nastojanja oko jedinstva kršćanskih crkava na Istoku i Zapadu.[133] Razlažući svoje misli o Balkanu i slavenskom Istoku, biskup Mahnić je odlučno zagovarao slavensku uzajamnost kao najbolju branu protiv germanskog imperijalizma, koji je, prema njegovom shvaćanju, bio »ne-

PRELOM 8/2/05 9:03 Page 156 (Black plate)

razdruživo« spojen s protestantizmom, a taj, pak, ima za »naravnu posljedicu« — »potpuno bezvjerstvo«.[134] Čini se da biskupa u tom času nisu mučile brige o mogućnosti, možda još opasnijih, slavenskih imperijalizama: »velikog« ruskog i »malog« — srbijanskog.

U posljednjem iz serije članaka objavljenih u »Novinama«, Mahnić je najodlučnije odobrio pristajanje Seniorata uz »Svibanjsku deklaraciju«: *Stoga se po našem sudu odvažni istup našeg »Hrvatskoga katoličkoga senijorata« za politički pravac, određen svibanjskom deklaracijom, može najodlučnije odobriti* [...].[135]

Pobrkavši u svojoj obrani »Svibanjske deklaracije« politiku i religiju, biskup Mahnić se sam doveo u položaj da ga se moglo optuživati za zloporabu katoličke vjere u političke svrhe, a to se uobičajeno naziva(lo) — klerikalizam. Samo, ako je tada u Hrvatskoj (i Bosni i Hercegovini) bilo klerikalizma, onda je on mogao biti isključivo u funkciji stvaranja jugoslavenske države, dakle — jugoslavenski klerikalizam.

U hrvatskoj političkoj javnosti Mahnićevi su članci i u njima iznešena argumentacija u prilog »Svibanjske deklaracije« naišli, osim na odobravanje istomišljenika, i na dvostruko osporavanje. Osporavanja su ponajprije došla iz krugova hrvatske liberalne inteligencije, okupljene oko zagrebačkog časopisa »Hrvatska Njiva«, ali i od katoličkog svećenika popa Stipe pl. Vučetića, pravaša »frankovačke« orijentacije. Glavna optužba iznesena u »Hrvatskoj Njivi« protiv biskupove obrane »Deklaracije« glasila je: *Mahnićevo »poslanstvo ujedinjenja«, zapravo* [je] *rimski Drang nach Osten* [...]*! To je politika* [...] *koja se samo pokazuje jugoslavenskom, da bolje uspije, a u stvari je oružje vatikanske propagande za pokatoličenje Balkana!*.[136] Na napadaj »Hrvatske Njive« uzvratio je vlč. Šimrak tvrdnjom da je »rimski [vatikanski] Drang nach Osten« samo — »vjetrenjača«.[137]

Napadi na Mahnićevo zauzimanje za »Svibanjsku deklaraciju« iz hrvatskih liberalnih krugova nisu nikoga posebno iznenadili, ali je zato pisanje popa Vučetića bilo neočekivano oštro i lucidno. Raščlanivši Mahnićeve argumente, on je odmah konstatirao da je biskup prešao preko *hrv. državnoga prava, kao preko nimalo vrijedne stvari.*[138] Mahnićevu neopreznu tvrdnju da hrvatski narod kao katolički narod ima od Boga dano »poslanstvo ujedinjenja« među istočnim pravoslavnim Slavenima, on je odbacio kao teološki neprihvatljivu, jer — *posebnih zadaća pojedinim narodima naredjenih od Boga nema.*[139] Završavajući svoju neumoljivu kritiku Mahnićeve apologije »Svibanjske deklaracije«, pop Vučetić je ustvrdio: *Rasprava dra. A. Mahnića jest*

PRELOM 8/2/05 9:03 Page 157 (Black plate)

jugoslavenska ideologija bez stvarnih i zbiljnih osnova, kadra naš hrvatski narod dovesti do katastrofe.[140]

Seniori su nastojali diskreditirati Vučetićevo pisanje tvrdnjom da se njegov čitav rad *sastojao u fanatičkom vikanju, u bijesnom i nepromišljenom napadanju.*[141]

Razmjerno svome utjecaju u tadašnjem hrvatskom društvu, seniori su se aktivno uključili u rad Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba i stvaranje Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca (1918.).[142]

Ideje koje je u katoličkim redovima širio biskup Mahnić braneći politički i »svrhunaravni« program »Svibanjske deklaracije« u potpunosti su se podudarale s »vrhovnim ciljem« koji je, prema Roguljinu mišljenju, stajao pred Senioratom, ali i cijelim HKP-om: *U naše je ruke postavio Gospod budućnost južnih Slavena, nama je dao, da preuzmemo providencijalnu zadaću hrvatskoga, srpskog i slovenskog naroda, glavni uzrok postojanja naše države.*[143]

Opći optimizam, koji je zahvatio redove organiziranih hrvatskih katolika, predvođene Senioratom, u pogledu izgledne budućnosti katoličanstva u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca, treba sagledati i u svjetlu iluzije da će u njemu doći do prevage — katoličkog elementa. No, gruba realnost života u novoosnovanoj jugoslavenskoj državi ubrzo ih je demantirala.

ZAKLJUČAK

Nakon analize Novakova pisanja o »Riječkoj spomenici« i »Svibanjskoj deklaraciji« može se sa sigurnošću utvrditi, da je Novakova teza o antijugoslavenstvu najvećeg dijela pripadnika HKP-a, predvođenih Senioratom, znanstveno neutemeljena. No, naslov knjige je ipak sretno odabran. Naime, »magnum crimen« je počinio Viktor Novak svojom manipulacijom izvorima, čime je povijesnu znanost učinio sluškinjom politike.

BILJEŠKE

[1] Podaci preuzeti iz: V[elimir]. D.[EŽELIĆ st.], *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925-1925*, Zagreb, 1925., 200.

[2] Pojava HKP-a nije bila osamljen slučaj u povijesti Katoličke crkve. Takav tip katoličkog organiziranja najprije je nastao u njemačkim zemljama krajem prve polovice XIX. stoljeća. Iz Njemačke se katolički pokret proširio i u druge europske države, pa tako i u hrvatske zemlje. Iako je svim tim pokretima bila zajednička obrana stečenih prava Katoličke crkve pred naletima tadašnjih liberalnih političara i širenje kršćanskog svjetonazora na sva područja javnog života, oni nisu imali jedinstvenu

PRELOM 8/2/05 9:03 Page 158 (Black plate)

organizacijsku formu, tj. svaki je od njih razvijao one ustrojbene oblike koji su najbolje odgovarali sredinama u kojima su djelovali. Nepostojanje jedinstvenih organizacijskih formi treba pripisati činjenici, da su svi katolički pokreti nastali »odozdo«, tj. od vjernika samih, a nisu bili poticani od crkvene hijerarhije, tj. »odozgo«. Naravno, to nije značilo da se pripadnici katoličkog klera nisu angažirali u raznim organizacijama katoličkog pokreta. Pokretač HKP-a bio je krčki biskup dr. Antun Mahnić (1903.). HKP prestaje djelovati nakon završetka Drugoga svjetskog rata. (Opširnije o ishodištima, nastanku, organizacijskom ustroju te djelovanju HKP-a vidi: Jure KRIŠTO, *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.-1918., Zagreb, 1994.; Zlatko MATIJEVIĆ, Slom politike katoličkog jugoslavenstva. Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS /1919.-1929./*, Zagreb, 1998.; [Z. MATIJEVIĆ, ur.], *Hrvatski katolički pokret*, ZR, Zagreb, 2002.)

[3] Zoran D. NENEZIĆ, *Masoni u Jugoslaviji (1764-1980). Pregled istorije slobodnog zidarstva u Jugoslaviji. Prilozi i građa*, Beograd, 1987., 588.

[4] [Antun VUJIĆ, gl. ur.], *Hrvatski leksikon*, II. svezak, Zagreb, 1997., 181.

[5] Viktor NOVAK, *Magnum crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Zagreb, 1948. [1124]. Reprint Novakove knjige pojavio se 1986. u izdanju beogradske izdavačke kuće »Nova knjiga«. Predgovor reprintiranom izdanju napisao je — Jakov Blažević. (Vidi: J. BLAŽEVIĆ, »Predgovor reprintu«, u: V. NOVAK, *nav. dj.*, VII — XXIV.)

[6] Zanimljivo je da je H. Krizman bio član masonske lože »Maksimilijan Vrhovac« u Zagrebu. (Ivan MUŽIĆ, *Masoni u Hrvatskoj 1918-1967. /Dokumenti iz tajnih arhiva UDB-e/*, Split, 1993., 34.)

[7] Nav. prema: J. KRIŠTO, *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945.*, Knjiga prva, Zagreb, 1998., 18, bilj. 4.

[8] V. NOVAK, *nav. dj.*, XIV. Prema Novakovoj tvrdnji prikupljanje izvornog gradiva, pripreme za pisanje i samo pisanje »Magnum crimena« počeli su relativno rano, ali se nisu uvijek odvijali u povoljnim uvjetima: »Odmah čim sam se oslobodio talaštva na Banjici, odlučio sam da pristupim izvođenju velikog posla studija ovog problema, s kojim sam se i prije rata toliko zanimao. Pod stalnim nadzorom Gestapa i beogradske »specijalne«, tom aveti za svaki iole mirniji naučni rad, nije bilo lako organizirati sav prijeko potrebni naučni aparat. Narodnu biblioteku uništio je novovjeki vandalin, a iz moje privatne odnio je velik dio toliko potrebne i mnogim godinama skupljane literature. Osim toga, veoma dragocjen materijal, koji sam također decenijima prikupljao i koji je bio već sistematski sređen, nalazio se na univerzitetu u mome kabinetu. Na dan moga hapšenja 23. aprila 1941., kako sve to nije uspjelo ranije prenijeti na sigurnije mjesto, uništen je, da ne bi dospio u ruke neprijatelju. […] Nije bilo vremena za odabiranje i moralo se pristupiti paljenju. U suglasnosti sa mnom to je gotovo dva dana izvodio i na kraju ne bez opasnosti izveo drug asistent. […] Kad sam pristupio organiziranju posla, onda sam tek osjetio, koliki je to bilo za mene veliki gubitak, te su pojedina pitanja i njihova razrada morala da izostanu i da sačekaju vrijeme, kad bude moguća njihova rekonstrukcija. […] Pod tako složenim, teškim i neprirodnim uvjetima naučnog rada, djelo je sporo napredovalo. S oslobođenjem Beograda oktobra 1944. omogućen je mirniji i opsežniji rad te se moglo pristupiti detaljnijem provjeravanju suvremenih podataka i utvrđivanju manje pouzdanih događaja«. (Isto.)

[9] Isto, XIII.

[10] Opširnije vidi: Nada KISIĆ-KOLANOVIĆ, »Vrijeme političke represije: »veliki sudski procesi« u Hrvatskoj 1945.-1948.«, *Časopis za suvremenu povijest (ČSP)* Zagreb, 25/1993., br. 1, 1-23.

PRELOM 8/2/05 9:03 Page 159 (Black plate)

[11] Ta se Novakova tvrdnja pokazala proročanskom. Naime, točno četiri desetljeća nakon prvoga objavljivanja »Magnum crimena« u knjižarskim se izlozima pojavila knjiga Dragoljuba R. ŽIVOJINOVIĆA i Dejana V. LUČIĆA »Varvarstvo u ime Hristovo. Prilozi za Magnum crimen« (Beograd, 1988.). Knjigu je objavila »Nova knjiga«, tj. ista ona izdavačka kuća koja je dvije godine ranije reprintirala Novakov »Magnum crimen«. U metodološkom smislu »Prilozi za Magnum crimen« u potpunosti odišu Novakovim duhom poimanja povijesne znanosti.

[12] V. NOVAK, *nav. dj.*, XV.

[13] Seniorat je bio udruga katoličke laičke inteligencije i dijela mlađega katoličkog svećenstva, pogotovo redovničkog (franjevci, dominikanci), koji su za vrijeme sveučilišnih studija bili članovi katoličkih akademskih društava (»Domagoj«, »Hrvatska« i dr.) i bogoslovskih zborova (»Akvinac«, »Duns Skot« i dr.). Konstituirajuća skupština Seniorata održana je 1913. u Ljubljani. Osim u banskoj Hrvatskoj, Seniorat je djelovao i u Dalmaciji, Istri te Bosni i Hercegovini. Nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske Seniorat je prestao djelovati (1941.). (Opširnije vidi: Z. MATIJEVIĆ, »Hrvatski katolički seniorat i politika /1912.-1919./«, *Croatica christiana periodica (CCP)*, Zagreb, 24/2000., br. 46, 121 — 162.)

[14] Misli se na Slovensku ljudsku stranku.

[15] J. Evanđelista Krek (1865. — 1917.), slovenski katolički svećenik, publicist i političar. Jedan od najistaknutijih pripadnika Slovenskoga katoličkog pokreta.

[16] Anton Bonaventura Jeglič (1851. — 1937.).

[17] Anton Korošec (1872. — 1940.), katolički svećenik i političar. Predsjednik Slovenske ljudske stranke. Ministar u brojnim vladama Kraljevine SHS/Kraljevine Jugoslavije.

[18] Ivan Šusteršič (1863. — 1925.), slovenski političar.

[19] Antun Mahnić (1850. — 1920.).

[20] Ante Dulibić (1867. — 1935.), dalmatinski pravaški zastupnik u Carevinskom vijeću u Beču. Nakon osnutka Kraljevine SHS pristupio Hrvatskoj pučkoj stranci, »političkoj grani« HKP-a.

[21] »Svakako je to lapsus calami, jer tada je bio već gotovo godinu dana papa Benedikt XV«. (Novakova primjedba.)

[22] »Jugoslavicus, Borba Slovenaca za Jugoslaviju. (Dr. Krek, dr. Korošec u austrijskom parlamentu), Beograd 1934., 33«. (Novakova bilješka.)

[23] Novak je tvrdio da je car i kralj Franjo Josip I., koji je »objavio rat Srbiji u božje ime, zacijelo zato što je bio najkatoličkiji od svih katoličkih vladara«, želio imati »punu podršku Svete Stolice za ovaj rat« te ju je »u punoj mjeri i dobio«. Svoju je tvrdnju gradio na depeši koju je, navodno, austro-ugarski poslanik pri Svetoj Stolici grof Moritz Palffy — 29. srpnja 1914. — uputio svom ministarstvu vanjskih poslova u Beču. U depeši je, navodno, pisalo i sljedeće: »[Kardinal državni tajnik Raphael Merry del Val] je, istina, označio notu upućenu Srbiji kao vrlo oštru, ali ju je ipak odobrio bez ograde i izrazio u isto vrijeme na jedan posredan način nadu, da će monarhija ići do kraja. Dakako mislio je kardinal da je šteta, što Srbija nije već mnogo ranije »učinjena manjom«, jer tada bi se ovo moglo možda izvesti bez tako velikih opasnosti kao danas. Ova izjava odgovara mišljenju pape, jer u toku ovih posljednjih godina, Njegova Svetost je u više mahova izrazila svoje žaljenje, što je Austrougarska propustila, da kazni svog opasnog dunavskog susjeda«. (Nav. prema: V. NOVAK, *nav. dj.*, 22.) O upitnosti papine bezrezervne podrške Austro-Ugarskoj Monarhiji u ratu protiv Srbije vidi opširnije: [Hubert JEDIN, ur.], *Velika povijest Crkve*, VI/2, Zagreb, 1981., 493 — 496.

PRELOM 8/2/05 9:03 Page 160 (Black plate)

[24] Slijedeći opću politiku Svete Stolice, ali i ponašajući se u skladu s vladajućim društvenim normama, katolički su velikodostojnici u hrvatskim (i slovenskim) zemljama odmah osudili atentat u Sarajevu. Među najilustrativnije primjere osude atentata idu okružnica zagrebačkog nadbiskupa dr. Antuna Bauera (»Okružnica Presv. g. Nadbiskupa zagrebačkoga Dr. Antuna Bauera povodom užasnog umorstva Njegove c. i k. Visosti prijestolonasljednika Franje Ferdinanda i njegove supruge«, *Katolički List /KL/*, Zagreb, 65/1914., br. 28, 327.) i članak profesora Katoličkoga bogoslovnog fakulteta u Zagrebu vlč. dr. Frana Barca (»Povodom odurnog atentata.«, *KL*, 65/1914., br. 328 — 329.). Daljnji tijek događaja zahtijevao je od zagrebačkog nadbiskupa da se angažira u podizanju borbenoga morala pučanstva dokazujući da je rat protiv Srbije — »pravedan i svet« (»Govor Presvijetloga Nadbiskupa dr. Antuna Bauera. Izrečen na zavjetnoj procesiji u Remetama dne 27. kolovoza 1914.«, *KL*, 65/1914., br. 37, 341.). Međutim, proaustrougarski i prodinastički napisi i govori nisu odražavali punu istinu o vodećim ljudima Katoličke crkve u Hrvatskoj, i valja naglasiti, većeg dijela pripadnika HKP-a. Opširnije vidi: J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 327 — 372; (poglavlje: »Hotimično poništenje Hrvatske — na istoku /1914.-1918./«); Z. MATIJEVIĆ, »Katolička crkva u Hrvatskoj i stvaranje jugoslavenske države 1918-1921. godine«, *Povijesni prilozi*, Zagreb, 5/1986., 1 — 28; ISTI, *Slom politike*, 38 — 75; ISTI, »Hrvatski katolički pokret i južnoslavenska politika (1912.-1918.)«, *Dometi*, Rijeka, 9/1999., br. VII. — XII., 70 — 86; ISTI, »Politička orijentacija Hrvatskoga katoličkog pokreta u posljednjim godinama postojanja Austro-Ugarske Monarhije i prvim danima stvaranja Kraljevstva SHS (1903.-1918.)«, *Društvena istraživanja*, Zagreb, 10/2001., br. 1 — 2 (51 — 52), 149 — 155; ISTI, »Politička orijentacija katoličkih seniora u Slavoniji od objavljivanja »Svibanjske deklaracije« Jugoslavenskog kluba u Beču do osnutka Hrvatske pučke stranke (1917.-1919.)«, *Scrinia slavonica*, Slavonski Brod, 1/2001., 198 — 212; ISTI, »Hrvatski katolički pokret i politika (1903.-1929.)«, *CCP*, 25/2001., br. 47, 184 — 188.

[25] V. NOVAK, *nav. dj.*, 45 — 46.

[26] O sastanku u Ljubljani vidi: Ljubo BOBAN, »Prilozi za političku biografiju don Frane Bulića (1914-1934)«, u: Lj. BOBAN, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije. Dokumentima i polemikom o temama iz novije povijesti Jugoslavije*, Zagreb, 1987., 98.

[27] Nakon dolaska u Hrvatsku krčki je biskup svoje prezime pisao s — *ć*, a ne s — *č*, kako je to ranije radio u Sloveniji.

[28] O trijalizmu i njegovim mogućim dosezima vidi: Mirjana GROSS, »Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda«, *ČSP*, 2/1970., br. 2, 9 — 74.

[29] »Fran Binički, Moje tamnovanje, Zagreb 1942, 32.«. (Novakova bilješka.) O F. Biničkom (1875. — 1945.), katoličkom svećeniku, piscu i političaru opširnije vidi: Nikola BIĆANIĆ, *Hrvatski katolički stražar s Nehaja. O životu i radu dr. Frana Biničkog hrvatskog svećenika, rodoljuba i mučenika*, Zagreb, 1995.

[30] Opširnije vidi: Ivan MARKEŠIĆ, »Početci djelovanja Hrvatskoga katoličkog akademskog društva Domagoj«, u: [Z. MATIJEVIĆ, ur.], *Hrvatski katolički pokret*, 309 — 320.

[31] O R. Eckertu (1889. — 1915.), katoličkom novinaru, opširnije vidi: Petar GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, Rijeka, 1995.

[32] O P. Rogulji (1888. — 1920.), katoličkom novinaru i prvom predsjedniku Hrvatske pučke stranke, opširnije vidi: J. KRIŠTO, »Petar Rogulja i razvoj Hrvatskoga katoličkog pokreta: uz 80. obljetnicu smrti«, *CCP*, 25/2002., br. 47, 207 — 223.

PRELOM 8/2/05 9:04 Page 161 (Black plate)

[33] J. (Josip) Milošević (1869. — 1926.), franjevac-konventualac. Pripadnik HKP-a.

[34] F. Bulić (1846. — 1934.), katolički svećenik i arheolog.

[35] M. Laginja (1852. — 1930.), političar.

[36] Miroslav Škrivanić nećak o. Bernardina Škrivanića provincijala hrvatske kapucinske provincije. Nakon završetka Prvoga svjetskog rata napustio je redovništvo.

[37] »Fran Binički, Moje tamnovanje, 13-14«. (Novakova bilješka.)

[38] Nakon završetka Prvoga svjetskog rata istupio je iz Katoličke crkve i pristupio starokatoličkoj vjerskoj sljedbi u Hrvatskoj.

[39] J. Šimrak (1883. — 1946.), grkokatolički svećenik i križevački biskup, crkveni povjesničar, sveučilišni profesor, novinar i političar.

[40] Nav. prema: P. GRGEC, *Dr. R. Eckert*, 270 — 271.

[41] F. BINIČKI, *nav. dj.*, 13; IGNOTUS [F. BINIČKI], »Nepoznati borci za slobodu Hrvatske«, *Hrvatska Duša*, Zagreb, 1923., knj. II., 333; »Zaboravljeno poglavlje iz hrv. prošlosti«, *Narodna Politika (NP)*, Zagreb, 7/1924., br. 16, 3.

[42] O Miloševićevoj spomenici vidi: Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike*, 40.

[43] O B. (Nikoli) Škrivaniću (1855. — 1932.) opširnije vidi: [Darko DEKOVIĆ, ur.], *Bernardin Nikola Škrivanić i njegovo vrijeme*, ZR, Rijeka, 1997.

[44] IGNOTUS, *nav. dj.*, 333.

[45] M. Pavelić (1878.-1939.), katolički svećenik i pjesnik. O njemu opširnije vidi: Josip BADALIĆ, »Pjesnik Milan Pavelić i Hrvatski katolički pokret«, *Marulić*, Zagreb, 22/1989., br. 96, 733 — 737.

[46] Tko je sve bio prisutan na riječkom sastanku vidi: Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike*, 42, bilj. 143.

[47] »Zaboravljeno poglavlje iz hrv. prošlosti«, NP, 7/1924., br. 16, 3.

[48] J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 336.

[49] Danas je historičarima dostupan latinski koncept »Riječke spomenice«. Vidi: Tomislav MRKONJIĆ, »Hrvatski katolički pokret« i »Riječka spomenica« iz travnja 1915. (Latinski koncept)«, u: [Z. MATIJEVIĆ, ur.], *Hrvatski katolički pokret*, 437 — 456.

[50] F. BINIČKI, *nav. dj.*, 13. Također vidi: Lj. BOBAN, *nav. dj.*, 98.

[51] F. BINIČKI, *nav. dj.*, 13.

[52] J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 337.

[53] Frano Supilo (1870. — 1917.), političar.

[54] »Supilo je biran u Delnicama«. (Napomena Ante Mandića.)

[55] Nav. prema: A. MANDIĆ, *Fragmenti za historiju ujedinjenja. Povodom četrdesetgodišnjice osnivanja Jugoslavenskog odbora*, Zagreb, 1956., 161. Informacije koje je prikupio Svjatkovski o »Riječkoj spomenici« bile su dostupne jugoslavenskoj javnosti nekoliko godina nakon završetka Prvoga svjetskog rat: »Oni [o. Milošević i o. M. Škrivanić] kažu, da sve jugoslovenske stranke teže potpunoj i konačnoj likvidaciji Austro-Ugarske. Škrivanić, kapucin sa Rijeke, gde je antiklerikalac Supilo biran kao njihov protivnik, *potpuno odobrava program Supila*. Slovenski osećaji katoličkog duhovništva toliko su silni da izlaze potpuno u susret priznanju pravoslavne dinastije. Pre mesec dana bio je na Rijeci skup viđenijih klerikalnih političara iz jugoslovenskih zemalja, izuzev Šušterčića *s kojim su sve veze prekinute* i bosanskih klerikala, koji nisu stigli. Skup ovih klerikalnih političara postavio je zahtev, da hrvatske i slovenačke zemlje, *pri svakoj kombinaciji*, ostanu, *jedna nerazdeljena celina*. Skup je u tajnosti izneo opštu želju, *da Hrvati i Slovenci uđu sa Srbima*

PRELOM 8/2/05 9:04 Page 162 (Black plate)

u jednu jugoslovensku državu pod dinastijom Karađorđevića. Italiju smatraju kao glavnog neprijatelja, jer ona želi da razdeli južne Slovene«. (Nav. prema: Milan P. ĐORĐEVIĆ, *Srbija i Jugosloveni za vreme rata 1914-1918*, Beograd, 1922., 75 — 76.) Također vidi: Milada PAULOVÁ, *Jugoslavenski odbor. (Povijest jugoslavenske emigracije za svjetskog rata od 1914.-1918.)*, Zagreb, 1925., 106 — 107.

[56] F. BINIČKI, *nav. dj.*, 14; Juraj KOCIJANIĆ, *Pape i hrvatski narod*, Zagreb, 1927., 432; »Zaboravljeno poglavlje iz hrv. prošlosti«, *NP*, 7/1924., br. 16, 3.

[57] Ignacij[e] RADIĆ, *Doktor Antun Mahnić biskup krčki*, Slav. Požega, 1940., 188; F. BINIČKI, *nav. dj.*, 14; IGNOTUS, *nav. dj.*, 334; »Zaboravljeno poglavlje iz hrv. prošlosti«, *NP*, 7/1924., br. 16, 3; J. KOCIJANIĆ, *nav. dj.*, 432; J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 337.

[58] Mario MATULIĆ, »Postanak Jugoslavije«, *Seljački Kalendar (SK)*, Zagreb, 1927., za god. 1928., 42.

[59] P. Grgec (1890. — 1962.), katolički novinar, publicist i političar.

[60] P. GRGEC, *Krvava služba. Ratne uspomene*, Zagreb, 1940., 148.

[61] A. Trumbić (1864. — 1938.), političar.

[62] F. BINIČKI, *nav. dj.*, 14; I. RADIĆ, *nav. dj.*, 189; M. MATULIĆ, *nav. dj.*, 42; IGNOTUS, *nav. dj.*, 334; »Zaboravljeno poglavlje iz hrv. prošlosti«, *NP*, 7/1924., br. 16, 3.

[63] »Zaboravljeno poglavlje iz hrv. prošlosti«, *NP*, 7/1924., br. 16, 3.

[64] Antun Pilepić (1887. — 1968.).

[65] I. RADIĆ, *nav. dj.*, 189.

[66] F. Barac (1872. — 1940.), katolički svećenik i političar. O njemu opširnije vidi: Ivica ZVONAR, »Prinosi poznavanju političkog djelovanja dr. Frana Barca«, *ČSP*, 34/2002., br. 2, 409 — 433.

[67] M. PAULOVÁ, *nav. dj.*, 104.

[68] O pozadini Barčevih dolazaka u Švicarsku te o sadržaju razgovora koje je tamo vodio vidi: M. PAULOVÁ, *nav. dj.*, 104 — 111; 351 — 358; 543 — 544 (potpoglavlja: »Dr. Barac u Švicarskoj«, »Dr. Barac drugi put u Švicarskoj« i »Akcija srpske opozicije«). Također vidi: D. ŽIVOJINOVIĆ, »Jedan dokument o katoličkoj crkvi i ujedinjenju Jugoslavije (1917.)«, *Istorijski glasnik*, Beograd, 1975., br. 1 — 2, 145 — 160.

[69] F. BINIČKI, *nav. dj.*, 14.

[70] V. Spinčić (1888. — 1933.), katolički svećenik i političar.

[71] I. Prodan (1852. — 1933.), katolički svećenik i pravaški političar. Nakon Prvoga svjetskog rata politički je djelovao s pozicija Hrvatske pučke stranke.

[72] M. Čingrija (1873. — 1949.), političar.

[73] J. Biankini (1847. — 1928.), katolički svećenik i političar.

[74] Ante Tresić-Pavičić (1867. — 1949.), književnik i političar.

[75] J. Smodlaka (1869. — 1956.), političar.

[76] Nav. prema: Ferdo ŠIŠIĆ, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.-1919.*, Zagreb, 1920., 94. Opširnije o nastanku »Svibanjske deklaracije« vidi: Janko PLETERSKI, *Prvo opredeljenje Slovenaca za Jugoslaviju*, Beograd, 1976., 134 — 166 (poglavlje: »Rascep u Saboru, sloga u Carevinskom veću i Majska deklaracija«).

[77] O papinoj mirovnoj inicijativi opširnije vidi: Dragoljub R. ŽIVOJINOVIĆ, *Vatikan i prvi svetski rat 1914-1918*, Beograd — Cetinje, 1978., 109 — 152 (poglavlja: »Poreklo papske mirovne note od 1. avgusta 1917. godine« i »Reakcija na papsku mirovnu notu«); ISTI, Vatikan, Srbija i stvaranje jugoslovenske države 1914-1920, Beograd, 1980., 235 — 253 (po-

PRELOM 8/2/05 9:04 Page 163 (Black plate)

glavlje: »Papina mirovna nota«). Također vidi: P. BOCK, »Mirovni program Benedikta XV. i »pacifizam« slobodnih zidara«, *Hrvatska Straža*, Rijeka, 15/1917., sv. 6, 455 — 491.

[78] »Ferdo Šišić, Dokumenti, 103-104.«. (Novakova bilješka.)

[79] »A. Alfirević, dr. Antun Mahnić. Knjiga života, Osijek 1923. 8«. (Novakova bilješka.)

[80] Novak je pokušao dokazati da je na Prvom hrvatskom katoličkom kongresu (sastanku), održanom u Zagrebu 1900., stvoren »klerikalni program za XX. vijek« koji je svoje puno ostvarenje doživio u ustaškoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (1941. — 1945.). (Vidi: V. NOVAK, *nav. dj.*, XI — XIV.) Međutim, Novakova analiza samoga Kongresa toliko je površna da se na temelju nje ne može donijeti nikakav valjan zaključak, a kamoli tako dalekosežan kao što je onaj o postojanju »klerikalnog programa za XX. vijek«. (Vidi: V. NOVAK: *nav. dj.*, 8 — 10.) Znakovito je, da se Novak prilikom pisanja o Prvom hrvatskom katoličkom kongresu nije uopće služio stenografskim bilješkama koje su objavljene nekoliko mjeseci nakon njegovog završetka. (Vidi: [Stjepan KORENIĆ, ur.], *Prvi hrvatski katolički sastanak obdržavan u Zagrebu dne 3., 4. i 5. rujna godine 1900.*, Zagreb, 1900.) Detaljnu analizu pripreme te samog tijeka i rezultata kongresa vidi: J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 155 — 181 (poglavlje: »Prvi svehrvatski katolički kongres 1900. godine«). Također usporedi: Mario STRECHA, »Katolički kongres godine 1900.«, *Naše teme*, Zagreb, 33/1989., br. 9, 2368 — 2381; ISTI, »… Mi smo Hrvati i katolici…«. Prvi hrvatski katolički sastanak — prvi pokušaj afirmacije političkog katolicizma u banskoj Hrvatskoj«, *Radovi*, Zagreb, 27/1994., 127 — 162; ISTI, *Katoličko hrvatstvo. Počeci političkog katolicizma u Hrvatskoj (1897.-1904.)*, Zagreb, 1997., 129 — 168 (poglavlje: »Mi smo Hrvati i katolici«. Prvi hrvatski katolički sastanak — pokušaj afirmacije katoličkoga hrvatstva«). O Stadlerovom udjelu na Kongresu vidi: Zoran GRIJAK, »Sudjelovanje vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera na Prvom hrvatskom katoličkom kongresu«, u: [Z. MATIJEVIĆ, ur.], *Hrvatski katolički pokret*, 185 — 194.

[81] »Ferdo Šišić, Dokumenti, 104-105«. (Novakova bilješka.)

[82] »Ferdo Šišić, Dokumenti, 107«. (Novakova bilješka.)

[83] »Ferdo Šišić, Dokumenti, 108«. (Novakova bilješka.)

[84] Novak misli na Jegličevu »Izjavu« od 15. rujna 1917. (Vidi: V. NOVAK, *nav. dj.*, 50 — 51.) Cjelovit tekst »Izjave« vidi: F. ŠIŠIĆ, *nav. dj.*, 102 — 103 (»Izjava vođa Slovenaca«).

[85] Pojam »frankofurtimaštvo« Novak objašnjava na sljedeći način: »[Klerikalizam] se još pred Strossmayerovu smrt (1905.) pokazao u svom nakaznom vidu s težnjom falsificiranja Strossmayerovih nastojanja želeći iskoristiti njegov veliki autoritet u svoje i tuđinske ciljeve. Međutim, ma da je starac bio u visokim godinama, veliki duh je prozreo falsifikatore i mistifikatore, i njegova oznaka toga klerikalnog nastojanja riječju 'furtim' dala je klerikalnom pokretu u Hrvatskoj ime 'furtimaština', koja će ga obilježavati za sve vrijeme njegova postojanja. i onda, kad se bude povezao s frankovcima i postao 'frankofurtimaština', ili kad se bude fašizirao i izradio kao puni klerofašizam. Uvijek će njegovo osnovno sredstvo biti — furtim, krađa, neistina, falsifikat i mistifikacija, — maskirano brigom oko spasenja hrvatskih duša, staranjem za crkvu i vjeru, koja mu je uvijek bila progonjena. Sve to samo zato, da se posluži interesima najvećih i najupornijih neprijatelja naroda«. (V. NOVAK, *nav. dj.*, XI.) O nastanku pojma »furtimaštvo« vidi: P. GRGEC, *Dr. R. Eckert*, 63 — 70.

[86] »»Hrvatska njiva« 1918, br. 15, 261-262«. (Novakova bilješka.)

PRELOM 8/2/05 9:04 Page 164 (Black plate)

[87] Zanimljivo je da Novak dvojicu istaknutih članova Seniorata, fra Dominika (Andriju) Mandića (1889. — 1973.) i fra Julijana Jelenića (1877. — 1931.), ubraja u one kojima treba odati »priznanje«, jer »svojim imenom kroz historiju svijetle i osuđuju zabludjele i u službi tuđina«. (V. NOVAK, *nav. dj.*, 41 — 42.)

[88] O Stadlerovom djelovanju u Bosni i Hercegovini vidi: Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb, 2001.

[89] »J.D., Klerikalizam i narodno jedinstvo. »Hrvatska njiva« 1918. br. 32, 551-552«. (Novakova bilješka.)

[90] V. NOVAK, *nav. dj.*, 47-65.

[91] Dragovan ŠEPIĆ, *Italija, Saveznici i jugoslavensko pitanje 1914-1918*, Zagreb, 1970., 240. Više o raznim tumačenjima »Svibanjske deklaracije« vidi: Dragoslav JANKOVIĆ, *Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracije 1917. godine*, Beograd, 1967., 123 — 130.

[92] »Izjava »Južnoslavenskog kluba««, *Novine*, Zagreb, 4/1917., br. 125, 3.

[93] Momčilo ZEČEVIĆ, *Slovenska ljudska stranka i jugoslovensko ujedinjenje 1917-1921. Od Majske deklaracije do Vidovdanskog ustava*, Beograd, 1973.,81, bilj. 72.

[94] »Izjave hrvatskih stranaka o političkoj situaciji«, *Novine*. 4/1917., br. 218, 2.

[95] J. PLETERSKI, *nav. dj.*, 190.

[96] R. PETRIĆ [P. ROGULJA], »Nadbiskup Štadler«, *NP*, 1/1918., br. 24, 3.

[97] D. R. ŽIVOJINOVIĆ — D. LUČIĆ, *nav. dj.*, 166.

[98] B.[onifac] BADROV, »Odjek svibanjske deklaracije u Bosni«, *Franjevački Vijesnik*, Visoko — Sarajevo, 35/1928., 12, 360.

[99] Isto, 361.

[100] I. Pilar (1874. — 1933.), odvjetnik i političar. O njemu vidi opširnije: [Srećko LIPOVČAN i Z. MATIJEVIĆ, ur.], *Godišnjak Pilar. Prinosi za proučavanje života i djela dra. Ive Pilara*, (Svezak prvi), Zagreb, 2001; [S. LIPOVČAN i Z. MATIJEVIĆ, ur.], *Godišnjak Pilar. Prinosi za proučavanje života i djela dra Ive Pilara*, (Svezak drugi), Zagreb, 2002.

[101] J. pl. Vancaš (1859. — 1932.), arhitekt i političar.

[102] O sadržaju »Promemorije« vidi opširnije: Luka ĐAKOVIĆ, *Položaj Bosne i Hercegovine u austrougarskim koncepcijama rješenja jugoslavenskog pitanja 1914-1918.*, Tuzla, 1981., 156-159; Z. MATIJEVIĆ, »Državnopravne koncepcije dr. Ive Pilara i vrhbosanskog nadbiskupa dr. Josipa Stadlera. Op Promemorije do Izjave klerikalne grupe bosansko-hercegovačkih katolika (kolovoz — prosinac 1917. godine)«, u: [S. LIPOVČAN i Z. MATIJEVIĆ, ur.], *Godišnjak Pilar. Prinosi za proučavanje života i djela dra. Ive Pilara*, (Svezak prvi), 121 — 123.

[103] Franjevačke izjave u prilog »Svibanjske deklaracije« vidi: F. ŠIŠIĆ, *nav. dj.*, 107 — 108.

[104] »Izjava«, *Hrvatski Dnevnik*, Sarajevo, 12/1917., br. 263, 1.

[105] Isto.

[106] Isto.

[107] Isto.

[108] Vidi: »Atentat u Sarajevu«, *Novine*, 4/1917., br. 270, 2.

[109] I. PILAR, *Ekspoze glede pitanja izlaska Hrvata iz Kraljevine S.H.S.*, s. l. & s. a [Zagreb, 1928?], 1. (Ostavština I. Pilara; u posjedu obitelji Jančiković.)

[110] »Izjava«, *Novine*, 4/1917., br. 268, 1.

PRELOM 8/2/05 9:04 Page 165 (Black plate)

[111] J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 355.

[112] »Izjava Hrvata Bosne i Hercegovine«, *Novine*, 4/1917., br. 276, 1.

[113] »Preuzvišenom gospodinu dru. Josipu Stadleru nadbiskupu vrhbosanskom itd. u Sarajevu«, *Hrvatska*, Zagreb, 1917., br. 1921, 1.

[114] Vidi: »Izjava povjerenja nadbiskupu dru. Stadleru«, *Hrvatska*, 1917., br. 1931, 1.

[115] Lj. Maraković (1887. — 1959.), književni kritičar i teoretičar.

[116] S. Barić (1889. — 1945.), političar. Drugi predsjednik Hrvatske pučke stranke.

[117] J. Andrić (1894. — 1967.), književnik i političar.

[118] J. ANDRIĆ, »Sjećanja na dra Kreka. (K desetoj godišnjici smrti najvećeg slovenskog pučanina.)«, *SK*, za god. 1927., 44.

[119] P. GRGEC, »Dr. Janez Ev. Krek. (27. XI. 1865.-8. listopada 1917.)«, u: J. Ev. KREK, *Socijalni eseji, govori i nacrti*, Prvi dio, Požega, [1920.], XII — XIII.

[120] Vidi: *Što je Hrvatska pučka stranka i što ona hoće. Program i uređenje stranke*, Zagreb, 1919.

[121] Vidi: »Izjava«, *Novine*, 5/1918., br. 24, 1; »Izjava svećenstva gradova Varaždina i Senja«, *Novine*, 5/1918., br. 27, 1; »Izjava«, *Novine*, 5/1918., br. 42; »Izjava«, *Novine*, 5/1918., br. 47, 2.

[122] J. ŠIMRAK, »Neke uspomene iz godine 1916.-1918.«, *NP*, 5/1923., br. 109, 4.

[123] Ante PAVELIĆ [st.], *Stvaranje Narodnog Vijeća u Zagrebu. Na obljetnicu predaje Adrese 1. XII 1918*, Zagreb, 1935., 2.

[124] Građa za memoare dr. Velimira Deželića st., Zagrebački sastanak 2. i 3. ožujka 1918.; u posjedu obitelji; Zagreb. Ljubaznošću dr. Dore Sečić omogućen mi je uvid u onaj dio Deželićeve memoarske građe koja se odnosi na Seniorat. Koristim priliku da gospođi doktor najiskrenije zahvalim.

[125] »Sastanak hrvatskih i slovenskih senijora u Zagreb«, *Seniorski Vjesnik (SV)*, Zagreb, 2/1918., br. 1, 42.

[126] Antun BOZANIĆ, *Biskup Mahnić pastir i javni djelatnik u Hrvata*, Zagreb — Krk, 1991., 110.

[127] Ivan VITEZIĆ, »Mahnić i njegovo djelo«, *Hrvatska revija. Jubilarni zbornik 1951-1975*, München — Barcelona, 1976., 581.

[128] A. MAHNIĆ, »Jugoslavenstvo i katolicizam«, *Novine*, 5/1918., br. 104, 1.

[129] Isto.

[130] Isto.

[131] A. MAHNIĆ, »Zvanje hrvatskog naroda«, *Novine*, 5/1918., br. 108, 1.

[132] Vidi: Milan STANIĆ, *Neprijateljska politika Vatikana prema Hrvatima*, Zagreb, 1948., 13; *Vatikan i Jugoslavija. (Odnos Vatikana prema južnoslavenskim narodima do kraja svetskog rata)*, I deo, Beograd, 1953., 167.

[133] O odnosu Seniorata prema »ćirilo-metodskoj ideji« vidi: Sibe ZANINOVIĆ, »Deset godina Jugosl. kat. akademskog društva sv. Ćirila i Metodija«, *Almanah Jugoslavenskog kat. akademskog društva sv. Ćirila i Metodija na beogradskom sveučilištu MCMXIX-MCMXXIX*, Zagreb, 1929., 7.

[134] A. MAHNIĆ, »Politika hrvatskih katolika«, *Novine*, 5/1918., br. 109, 1.

[135] Isto.

[136] J.[uraj] D.[EMETROVIĆ], »Klerikalizam i narodno jedinstvo«, *Hrvatska Njiva*, Zagreb, 2/1918., br. 32, 552.

PRELOM 8/2/05 9:04 Page 166 (Black plate)

[137] Dr. B.[OHAČEVSKI] K.[osta] [J. ŠIMRAK], »Rimski Drang nach Osten — vjetrenjača«, *Novine*, 5/1918., br. 191, 2 — 3.

[138] Stipe VUČETIĆ, »Značaj jugoslavenske propagande«, *Hrvatska*, 1918., br. 2074, 1.

[139] ISTI, »Značaj jugoslavenske propagande«, *Hrvatska*, 1918., br. 2082, 1.

[140] ISTI, »Značaj jugoslavenske propagande«, *Hrvatska*, 1918., br. 2084, 1.

[141] »Napadaj popa Stipe Vučetića«, *Novine*, 5/1918., br. 147, 1.

[142] Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike*, 70 — 75 (potpoglavlje: »Hrvatski katolički seniorat i osnivanje Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba«).

[143] P. ROGULJA, »Vrhovni cilj«, *SV*, 3/1919., br. 2, 17.

PRELOM 8/2/05 9:04 Page 167 (Black plate)

Srećko Lipovčan
Institut društvenih znanosti »Ivo Pilar«, Zagreb

»BEOGRADSKA KOMPONENTA« U POSTANKU *JUGOSLAVENSKE NACIONALISTIČKE OMLADINE*

Dopuna nedovršenu opisu u sintezama hrvatske povijesti od Šišića do Pavličevića, 1920. — 2002.

PRELOM 8/2/05 9:04 Page 168 (Black plate)

PRELOM 8/2/05 9:04 Page 169 (Black plate)

Osnovni su elementi ove studije (kao neophodne predradnje) nastajali u vrijeme izrade moje disertacije o političkom i književnom angažmanu mladog Augustina-Tina Ujevića, jednoga od prvaka *Jugoslavenske nacionalističke omladine* (usp. LIPOVČAN, 2002.). U ovaj rad — zbog ograničena prostora — nisam mogao uvrstiti uvide u ostalu relevantnu historiografsku i publicističku literaturu o JNO, zadržao sam ih za objavu u knjizi.

*

Od kraja dvadesetih godina XIX. stoljeća i u nas bilježimo primjetan rast društvenog i političkog angažmana mladeži, osobito djačke i studentske,[1] kasnije i radničke i seljačke, a navlastito u prijelomnim, kriznim zbivanjima kojima je obilovalo razdoblje do g. 1918. Kao i posvuda, i u Hrvatskoj su mladi — nezadovoljni postojećim stanjem a tražeći vlastito mjesto u društvu — bili i promicatelji *novih* ideja i rješenja.[2] Ne pristajući (još) na konformizam i oportunizam, skloni su plemenitom idealizmu i — promjenama. Mlada inteligencija — kao društvena skupina — stupila je prvi put u naš javni i politički život 1830-tih godina, iznjedrivši svojom energijom dinamiku Hrvatskog nacionalnog pokreta, poznatog pod imenom Hrvatski narodni preporod.[3]

Dok se angažman mlade inteligencije tijekom XIX. stoljeća ostvaruje unutar političkih stranaka (osobito je snažan bio osamdesetih godina u pravaštvu[4]), od 1890-tih godina mladi počinju djelovati i samostalno i iznad-stranački. Spektakularno spaljivanje magjarske zastave pod spomenikom banu Jelačiću (g. 1895.)[5] najavljuje i generaciju Napredne omladine. Budući im je bio onemogućen studij u Zagrebu, odlaze u druga sveučilišna središta u Monarhiji (posebice u Prag), ali i u inozemstvo (npr. Pariz: Ivo Pilar, Stjepan Radić i dr.). Studentski će se *exodus* ponoviti i g. 1908. nakon prosvjeda protiv Rauchova režima: bila je to, kako slikovi-

PRELOM 8/2/05 9:04 Page 170 (Black plate)

to kaže Josip Horvat, »opća secesija đaka s univerze«.[6] Ako do tada mladi u Hrvatskoj nisu bili spremni i na *revolucionarne* metode, uskoro će ih početi ne samo propagirati nego i prakticirati (individualni teror) skupine predratnog[7] naraštaja koje su u literaturi obično obuhvaćene nazivom Jugoslavenska nacionalistička omladina (JNO). Spremni na izvanparlamentarne akcije bili su — unatoč malome broju pristaša — vrlo glasni, jer su imali i »svoje« medije. JNO je (a) okupila dojučerašnje pripadnike različitih idejnih i nacionalnopolitičkih stajališta; (b) formulirala vlastite modele ideologije jugoslavizma, i (c) u novim unutarnjim i vanjskim okolnostima[8] projektirala državnopolitički cilj: jugoslavensku državu izvan okvira Austro-Ugarske monarhije a s Kraljevinom Srbijom kao »Piemontom«.

Suvremeni čitatelj neće lako — a pogotovu ne na jednom mjestu — pronaći odgovor na (sva) pitanja o tome kako je pokret nastao, što je pretpostavka za razjašnjenje najintrigantnijeg problema: zašto su bili uvjereni da se »hrvatsko pitanje« može riješiti jedino u jugoslavenskoj državi? Naime, o JNO još nemamo cjelovita monografskog prikaza.[9]

Traženje se odgovora nameće stoga, jer gotovo čitavo ovostoljetno iskustvo (mnogima i vlastito) govori da obje Jugoslavije ne samo što »hrvatsko pitanje« nisu riješile, nego su ga i znatno zaoštrile, pa je moguće govoriti *i* o izrazito negativnim posljedicama[10] toga razdoblja.[11]

Pod »arhaičnim« terminom s okusom višestoljetnog trajanja — »rješavanje hrvatskog pitanja« — podrazumijevamo put kojim su »hrvatske zemlje« i njihovo pučanstvo trebali prevaliti u povijesnom procesu od staleškog do modernoga građanskog društva (s razvijenom gospodarskom strukturom, političkom demokracijom, pravnom i socijalnom državom). Na taj su put zapadnoeuropske zemlje krenule utemeljenjem *nacionalnih država*, a one su i danas — nakon iskustava dvaju svjetskih ratova i pogubnih europskih imperijalizama i hegemonizama — subjekti europskih integracija. Jer, logika povijesnih procesa ne priznaje »skokovâ«. U suvremenim integracijama na europskom kontinentu (npr. EU) svjedoci smo niza teških problema, ali je bitno imati na umu da se konstituirane nacionalne države — kao subjekti međunarodnog prava — vlastitom političkom voljom odriču dijela svoga suvereniteta (u uvjerenju da je to u njihovu interesu). *Budući da se onaj koji suverenitetom ne raspolaže — suvereniteta ne može ni odreći, jasno je da ni ne može sudjelovati u integracijskim procesima.*

Ako je naša tvrdnja o, u tom smislu restriktivnoj i retrogradnoj (dakle dobrim dijelom kontraproduktivnoj) ulozi

PRELOM 8/2/05 9:04 Page 171 (Black plate)

jugoslavenskog modela po hrvatsko društvo valjana, onda i problem koji razmatramo — osim uže-znanstvene relevantnosti[12] — ima i šire značenje — unutar ozbiljne dijagnostike aktualnog stanja hrvatskoga društva.

Cilj je ovoga uvida upozoriti na ono što o JNO saznajemo iz sintetičkih pregleda hrvatske povijesti, onih koji su donedavno oblikovali (ili još uvijek oblikuju) naše opće znanje u ovome stoljeću, i ocijeniti tvrdnje i zaključke, imajući pri tome na umu (a) unutarnje i (b) vanjske razloge. Pod unutarnjim razlozima mislimo na mijene znanstvenih paradigmi (tekstovi su pisani u rasponu od osamdesetak godina), a pod vanjskim — snažan utjecaj vladajućih ideoloških i političkih paradigmi u istom tom razdoblju. O ovima drugima valja odmah nešto reći.

GRANICE UNAPRIJED ZADANE

Od g. 1918. pa do prvih poslijeratnih demokratskih izbora u proljeće 1990., na tlu Hrvatske su se izmijenila tri državna sustava (s nekoliko pod-sustava) s pripadajućim vladajućim ideologijama i političkom praksom.[13] Nedemokratski njihov karakter u znatnoj je mjeri kondicionirao opće pretpostavke razvoja društva, pa tako i kritičke znanstvene misli, navlastito u nekim humanističkim disciplinama, posebice u istraživanju kompleksa nacionalnointegracijskih ideologija, a navlastito jugoslavizma.

O ideološko-političkim zahtjevima neka bude iznijeta sljedeća hipoteza: *sâmo postojanje obiju jugoslavenskih država bila je prva i najozbiljnija prepreka istraživanju različitih koncepcija i, osobito, prakse jugoslavizama, a time i fenomena JNO*.

Prije nego to objasnimo, moramo odrediti sadržaj(e) pojmova »jugoslavizmi«. I slabije bi upućeni suvremenik znao da postoje razlike između jugoslavizamâ jednog Strossmayera, Supila ili Josipa Broza s jedne i — Aleksandra Karagjorgjevića i Aleksandra Rankovića s druge strane. Ne ulazeći u pojedinosti, valja upozoriti da su se — unatoč različitim predodžbama, uvjerenjima i kolebanjima o sadržaju pojmova *južnoslavenski* i *jugoslavenski* — varijante jugoslavizma u devetnaestostoljetnoj Hrvatskoj gotovo bez iznimke zamišljale kao *nadnacionalni* modeli,[14] jer su — i to je otežavalo percepciju i razumijevanje cjeline povijesnog razvoja — po svojoj konstituciji i motivima bili izraz traganja za rješavanjem specifičnih unutarnjih problema u oblikovanju *hrvatske nacije*. Istodobno je važno imati na umu da »jugoslavizam« u istom razdoblju ni u jednoj drugoj narodnos-

PRELOM 8/2/05 9:04 Page 172 (Black plate)

noj zajednici na »slavenskom jugu« nije bio relevantan politički projekt.[15] Pogotovu to nije bio slučaj u Srbiji, niti prije g. 1878., a niti nakon što postaje međunarodno priznatom, samostalnom državom.[16] Za nekom »jugoslavenskom politikom« nisu vladajuće srbijanske elite u XIX. stoljeću imale stvarne potrebe ni zato, jer u strukturi srbijanskoga društva za takav tip srednjoeuropskih integracija nije bilo pretpostavki. Naime, unatoč različitim etničkim izvorištima, stanovništvo je Kneževine Srbije od 1830-tih godina nacionalno homogenizirano kao *srpsko.* Takva je struktura Kneževine (i kasnije Kraljevine) Srbije u granicama nakon Berlinskog kongresa nametala upravo obrnut model konstitucije nacionalne države, a činjenica da je znatan broj pravoslavnoga pučanstva (koje Srpska pravoslavna crkva baš u to doba nacionalno i državotvorno homogenizira u *srpsko*) živio izvan granica samostalne Srbije — sugerirala je model Velike Srbije a ne neke južnoslavenske države.[17]

Konstitucija neke zajedničke južnoslavenske države u XIX. stoljeću pretpostavljala je proces modernizacije, dakle građansko društvo i oblikovanje (a ne samo puko ustavnopravno proklamiranje) odgovarajućeg tipa države. Kad se — u rijetkim prilikama — činilo da se u Srbiji razmišlja i o nekom »jugoslavenskom« modelu, ubrzo se pokazalo da o tome ne može biti ni riječi.[18]

Za »jugoslovenskom« retorikom će neke strukture srbijanskoga društva međutim posegnuti nakon g. 1903., a osobito uoči i nakon aneksijske krize 1908./1909., i to propagandom krilaticom o »oslobađanju braće ispod tuđinskog jarma« (čime se, osim područja Kosova i Makedonije, u pravilu mislilo na »zemlje hrvatskoga državnog prava« u Austro-Ugarskoj, posebno na Bosnu i Hercegovinu), ali i na znatan dio područja današnje Republike Hrvatske. Ali, ta će retorika — iz već navedenih razloga — moći biti samo *pseudo*jugoslavizam, jer se nešto drugo u uvjetima objektivnih srbijanskih prilika nije mogao ostvariti ni konceptualno.[19] Stoga je taj pseudojugoslavizam bio samo puki instrument za realizaciju velikosrpskih modela.[20] To su tek neki suvremenici uspjeli prepoznati u doba kada se hrvatska politika na početku našega stoljeća našla na sudbonosnome raskrižju.

JUGOSLAVENSKI DRŽAVNI KONSTRUKT

Percepcija će se srbijanskog pseudojugoslavizma, razumije se, korjenito promijeniti nakon 1. prosinca 1918., proglašenjem prve zajedničke države. Gledajući iz globalne povijesne perpektive, obje su jugoslavenske države — stvorene

PRELOM 8/2/05 9:04 Page 173 (Black plate)

kao politički »proizvod« velesila-pobjednica u svjetskim ratovima[21] — bile konstrukt u kojem su se pod istim krovom našla objektivno različita društva/zajednice (etnički, kulturno, jezično, gospodarski, nacionalno napose),[22] a isto su tako različiti bili dosezi u procesu modernizacije (u nekim dijelovima novoproglašene Kraljevine nije bila ni u začetku). Od odlučujuće je važnosti, kako će se vrlo brzo pokazati, bila i činjenica, da su se ta društva do 1918. — a riječ je o čitavu tisućljeću! — oblikovala u različitim civilizacijskim krugovima, dakle pod pretpostavkama različitih vrijednosnih kriterija. To, što su nakon ujedinjenja općeobveznima postali nasilno nametnuti kriteriji hajdučko-uskočkog tipa plemenskoga društva,[23] moralo je poput šoka djelovati na društvene strukture srednjoeuropskog građanskog tipa, karakterističnog — u načelu — za bivše zemlje Habsburške monarhije.

Kao i svakoj *konstrukciji*, i *Jugoslavijama* se neizbježno, od samoga početka, nametnulo pitanje identiteta: *što jest to, što postoji?* Tijekom XIX. stoljeća proces nastajanja nacija bio je u toku, pa se o različitim »južnoslavenskim« projektima i o *karakteru* dotičnih narodnosnih zajednica nužno spekuliralo ne samo na osnovi *pretpostavki* nego i pukih *želja*. Vrijedi to za sve sredine. No, u trenutku proglašenja Kraljevstva SHS, g. 1918., proces je nacionalnih integracija u Hrvata, Srba i Slovenaca već bio u završnim fazama. Stoga je tada oktroiran model *jednog* naroda (s tri »plemena«) koji zasniva »svoju«, »nacionalnu«[24] državu bio bez ikakve realne podloge: *takve nacije nije bilo, pa stoga nije moglo biti i »njene« nacionalne države*. Kraljevstvo SHS bilo je, objektivno — baš kao i Austro-Ugarska koju se rušilo u ime »nacionalnog principa« — *više*nacionalna država.[25]

Protiv *povijesne* neadekvatnosti unitarnog modela, tj. njegove *objektivne neuporabivosti*, vladajuće su elite prve Jugoslavije imale samo jedno oružje: prisilu.

U Hrvatskoj su u oporbi protiv faktičkog stanja, oktroiranog 1. prosinca 1918., bili — uz najsnažniji, Radićev pokret — i hrvatska »desnica« (pravaši) i hrvatska »ljevica« (komunisti). Važno je to imati na umu zbog onoga što se događalo nakon g. 1941. i — nakon 1945.

Dok su komunisti na izborima za Konstituantu dobili snažnu podršku birača, pravaši su imali čednu potporu u hrvatskom izbornom tijelu. Komunisti su relativno brzo, pravodobno, još u pohodu na vlast, izvukli pouku iz nasilnog nametanja unitarizma, pa su faktičko stanje označili »buržoaskom velikosrpskom hegemonijom«; ali, iako su

PRELOM 8/2/05 9:04 Page 174 (Black plate)

»priznali« pojedine nacionalne identitete, u skladu sa svojim ideološkim predočbama su *nacionalno pitanje* smatrali funkcionalnim, što znači taktičkim a ne konstitutivnim (strateškim) elementom; s tih su pozicija iz unutarnjeg rasula starojugoslavenske države umješno izvlačili politički kapital, operacionaliziravši ga u toku Drugog svjetskog rata koji je u Hrvatskoj — ne smetnimo s uma — bio i građanski rat.

No, kako je već napomenuto, povijesni je razvoj pokazao da se takozvane »više integracije« u Europi stvaraju *na temelju* a ne *protiv* »nacionalnih država«.

Za našu temu o sudbini hrvatske historiografije u XX. stoljeću važno je imati na umu što se zbivalo od kraja Dvadesetih godina prošloga stoljeća. Kominterna i KPJ bili su najprije za rušenje jugoslavenske države, označujući je ne samo »buržoaskom« nego i »versajskom« tvorevinom (u kojoj je označnici vidljiv europski aspekt problema). Od sredine tridesetih godina su išli na osnivanje komunističkih partija Hrvatske i Slovenije: svakako i zato, jer je nezadovoljnike u tim zemljama (koje kao »Hrvatska« i »Slovenija« službeno nisu ni smjele postojati) trebalo privući obećanjima da će se riješiti ne samo socijalno nego i nacionalno pitanje.[26] No, boljim poznavaocima toga razdoblja nije nepoznato da se u Srbiji to nije dogodilo: tamo je »vlastita« KP utemeljena tek 1945., pa je naivnima bar od tada trebalo biti jasno da nije riječ ni o kakvim »nacionalnim« komunističkim strankama, nego o »republičkim ispostavama« središnjice, dakle KPJ.

G. 1945. KPJ je formalno provela (i ustavnopravno deklarirala) federativno državno uređenje — dakako, na boljševičkim ustavno-političkih principima; no, promijenio se odnos snaga. Hrvatski komunisti — pred rat najorganiziraniji a u ratu najbrojniji na »narodnooslobodilačkoj strani« — postali su (i do kraja ostali) *slabijim dijelom* vladajuće, višenacionalne jugoslavenske komunističke elite.[27]

Temeljna kontradikcija novojugoslavenskog sustava — paralelnost dvaju različitih modela (federativnog na državnopravnoj razini i centralističkog u jednostranačkom sustavu) nije se dala izbjeći[28] i federacija je — neovisno o smjeni raznih »socijalističkih« koncepata (od protoboljševičkog do samoupravnog) — ostala polumrtvo slovo na papiru; samo je prikrivala još uvijek neriješeno pitanje iz XIX. stoljeća. Stoga je — u tu svrhu izmišljen i nametan — »jugoslavenski socijalistički patriotizam« i načelno bio osuđen na neuspjeh. *Ni najrazboritija politička pragmatika ne može intervenirati u ontološku sferu.*[29]

PRELOM 8/2/05 9:04 Page 175 (Black plate)

U osnovi velikosrpski karakter obiju Jugoslavija (valja imati na umu da se ostvarivao u različitim pojavnim oblicima koji su generirali različite re-akcije[30]) samo je do krajnjih granica potencirao problem nepostojanja njena identiteta, što znači, da je on bio *historijski* ali ne i *povijesni* razlog unutarnje nestabilnosti i sloma obiju jugoslavenskih država.

OGRANIČENJA ZNANSTVENOM PRISTUPU

S gledišta ovakve dijagnoze: kakva je, i nakon 1918. i nakon 1945., mogla biti praksa pod vladajućom paradigmom jugoslavenske države?

Kad identiteta *nema*, prazninu ispunja *osjećaj nesigurnosti* vladajućih elita u pojavnim oblicima arogancije i nasilnog ponašanja. Stoga je svaka kritička refleksija o jugoslavizmu nakon 1918., i znanstvena, nužno uvijek bila osjetljivo političko, a u uvjetima nedemokratskih sustava — ne zaboravimo: takve smo samo i imali! — i policijsko pitanje. Kako smo već naglasili, objema se jugoslavenskim državama neizbježno — iako i ne na isti način — nametnulo pitanje identiteta i zato, jer je društvena zbilja — velikosrpska hegemonija — nosila jugoslavensko ime.[31] U grčevitoj potrazi za identitetom (a to znači i izvornom legitimacijom), vlasti su svoje ideološke modele oktroirale kao tobožnji rezultat svekolikog dotašanjeg povijesnog razvitka: aktualni, međunarodno podržavan konstrukt pseudojugoslavizma — proiciran je u rani srednji vijek:

»Iako je na prvi pogled malo strano [vjer. u smislu neobično, op. a.], ipak je tačno, da je starost Jugoslovenske Misli jednaka starosti Slovenstva na Balkanu«, napisat će »profesor Univerziteta« Viktor Novak u uvodu svojoj poznatoj »Antologiji« iz 1930. U vlastoručnom predgovoru tom »divot izdanju« (931 stranica!) kralj Aleksandar (»Ujedinitelj«) će poručiti: »Proroci i preteče Jugoslavije, njeni mučenici i junaci, jesu rečita slava i živa moralna snaga velike jugoslovenske misli; kroz njih je nacionalna ideja slobode, ljubavi i jedinstva postala stvarnost a ugledanjem na njih ona će biti slavna budućnost [...]«.[32] To je bilo stajalište »drugog ustavnog faktora«.

A što je bilo u zbilji? Jedan primjer: dok je Novak u svojem kompendiju pretiskao čak šest fragmenata istaknutog predratnog omladinca i nacionalista Vladimira Čerine, autor je bio zatočen u šibenskoj umobolnici, u kojoj će dvije godine kasnije i preminuti. A dr. Viktor Novak je — i prije

PRELOM 8/2/05 9:04 Page 176 (Black plate)

1941. i nakon 1945. — bio »profesor Beogradskog univerziteta«! To je bila zbilja.

Rojalistička je formula o »jugoslovenskoj misli i narodnom jedinstvu« nakon 1945. doista korigirana, ali samo na prvi pogled. I FNRJ i SFRJ su, dakako, imale *svoju* ideološku formulu: »jugoslavenski socijalistički patriotizam«, iza kojeg se sakrivala u biti ista priča, tek »historijsko-materijalistički« preodjevena u »istorijski ideal svih naprednih snaga jugoslavenskih naroda i narodnosti«. Pošlo se i korak dalje od Viktora Novaka: uvođenjem pojma »naprednih snaga« — automatski su »nazadne« postale sve one druge »snage«, one koje u prošlosti nisu imale jugoslavenski predznak! Znanstvenici su to samo trebali »dokazati«, i javnosti prezentirati kao »povijesnu istinu«.[33]

Budući *apsurdan*, taj je političko-policijski zahtjev bio neostvariv i *načelno* a ne samo *praktično*. Probleme prošlosti *nije* se moglo znanstveno, dakle nepristrano i metodološki valjano, objasniti iz perspektive u kojoj je jugoslavenska država bila oktroirana u smisao i *telos* svekolikog povijesnog razvitka.[34] Stoga politička vlast *nalaže*: prošlost se *mora* istraživati u *jugoslovenskom duhu*.[35] Svaki drugačiji pristup politički se diskvalificira kao *protu*-jugoslavenski, dakle tom državnom poretku bez demokratske legitimacije — *neprijateljski*.

Dok je pretežan dio srpske historiografije nakon g. 1945. (zadržan je i personalni kontinuitet[36]) samo promijenio *kokardu* (ideološki je diskurs od rojalističkog postao »socijalistički«), afirmirajući pod firmom »jugoslovenstva« i nadalje velikosrpske interese, hrvatski su se povjesničari našli u teškoj situaciji.[37] Političke koncepcije i historijske tendencije za koje se u prošlosti ni uz najbolju volju nije moglo dokazati da su bile »jugoslavenski orijentirane« — morali su »osuditi«. *Državna je vlast od njih tražila da budu državni odvjetnici države bez identiteta*. Ovisno, razumije se, i o vlastitim svjetonazorima, pokušavali su izbjeći klopku da budu *ancillom politicae*; radili su svoj posao ne samo kako su znali, nego i koliko im je bilo *dopušteno*; ne bismo smjeli zaboraviti da se politički zahtjevi ne-demokratskih sustava nisu mogli ignorirati, a još je manje objektivno bilo moguće zasnivati drugačije koncepte. To znači, da hrvatska historiografija glavno pitanje, ono o *identitetu*, nije ni smjela postavljati: *pristup ontološkoj sferi bio je zatvoren*.[38]

O tome u jednom zborniku raspravlja i T. Macan.[39] Konstatirajući da se »u proteklih četvrt stoljeća, pa i dandanas, povlači rasprava je li hrvatska povijesna znanost bila poli-

PRELOM 8/2/05 9:04 Page 177 (Black plate)

tička sluškinja, koliko je to bila, jesu li povjesničari bili ideološki inficirani i sputani, jesu li njihovi rezultati prihvatljivi i koliko su prihvatljivi«, autor ističe da postoje, u osnovi, dva stajališta koja na postavljeno pitanje odgovaraju ili »apologetski« ili »negatorski«, te da će rasprava »zacijelo potrajati«[40] Sâm smatra da je »povijesna znanost« — uz »nesumnjive znanstvene rezultate« — »pod komunizmom općenito govoreći bila kontrolirana i dirigirana, personalno i tematski. To je ostavilo nesumnjiv ideološki i neznanstven trag u razvoju znanosti, u svijesti njenih nositelja, u rezultatima. Vrijeme će najbolje prosuditi. S druge strane, mora se kazati da formalno povećanje broja povjesničara, njihovih publikacija, pa čak i golema produkcija nisu pravi pokazatelj razvoja i stupnja, napose kvalitete i domašaja struke«.[41] Macan nažalost ne daje niti jedan konkretan primjer za »generalna« (*pro* odnosno *contra*) stajališta, ali ističe: »Apologeti, ipak, priznaju ahistorizam razdoblja, ideološku matricu (revolucionarnost i jugoslavenstvo), centralističko-unitaristički kurs, gušenje nacionalne svijesti« a »ističu rezultate i prioritete« i u proučavanju »jugoslavenske ideje i države«.[42] U odnosu prema jednom od problemskih sklopova, ulozi Katoličke crkve u NDH, J. Krišto u svojoj knjizi o toj temi upozorava da je srpska historiografija bila »osnovica bivše jugoslavenske« historiografije, jer je baš ona u svom najvećem dijelu bila »u službi (velikorsrpske) ideologije«, »u službi protukatoličke propagande«.[43]

NEDOVRŠENI OPIS

Ako se upitamo iz kojih su to priručnika brojni naraštaji nakon g. 1918. uopće mogli upoznati noviju hrvatsku prošlost, ne možemo zaobići nesvakidašnju sudbinu Šišićeva »Pregleda povijesti hrvatskoga naroda«, jer ona mnogo govori o općim uvjetima o kojima smo govorili. Tiskan prvi puta još g. 1916., postao je — i ostao — u Hrvatskoj *standardnom* sintezom, sve do 1992.![44] Šišić, doduše, JNO izrijekom uopće ne spominje, ali donosi formulaciju koju će — inspiriravši se njome izravno ili ne — ponavljati svi koji su — kao i on dvadesetih i tridesetih godina — zastupali ideologiju jugoslavenskog unitarizma:

Za Cuvajeva režima vodio se balkanski rat (1912-1913). On raspali nadu svega naroda, i Srba i Hrvata u Austro-Ugarskoj, u skoro oslobođenje i ujedinjenje.[45]

Prva je rečenica nepotpuna obavijest, a druga je pristran politički iskaz. Neupućeni bi čitatelj mogao zaključiti da nije

PRELOM 8/2/05 9:04 Page 178 (Black plate)

bilo *Drugog* balkanskog rata koji je otkrio do tada neslućene imperijalne apetite balkanskih prijestolnica. Šišićev se iskaz ne može se pripisati njegovoj znanstvenoj paradigmi (genetička metoda) nego premoći ideologije nad znanstvenom sviješću odnosno političkom oportunizmu tog velikog hrvatskog povjesničara.

Ali — i to je bitno — takve su spoznaje o prijelomnim zbivanjima najnovije hrvatske povijesti servirali nizu naraštaja u Hrvatskoj, kao da se između 1920. i 1992. baš ništa nije dogodilo!

Očite deficite Šišićeva »Pregleda« za razdoblje nakon g. 1873. četvero je hrvatskih povjesničara nastojalo nadoknaditi djelom »Povijest hrvatskog naroda 1860-1914«,[46] u kojem je razdoblje od 1883. do 1914. (osim ekonomskog razvoja) prikazala M. Gross. Ako je riječ o sintezama/priručnicima, valja kazati da je i nakon tri i po desetljeća njezin prikaz geneze pokreta JNO (osim u jednoj dimenziji, o čemu će još biti riječi) — najpotpuniji.[47]

Jugoslavenska nacionalistička omladina po mišljenju M. Gross nastavlja tradiciju Napredne omladine i predstavlja »[...] reakciju na teški pritisak vrhova monarhije u aneksionom razdoblju, na klerikalne organizacije — predstavnike bečke politike, koje svim silama nastoje da privuku omladinu i žestoko se bore protiv njene već tradicionalne djelatnosti na kulturnom polju, inspirirane demokratskim duhom i modernim strujanjima u Evropi.«[48] JNO se nadalje, smatra autorica, konstituira i jača *i* u otporu prema politici Hrvatsko-srpske koalicije koja, da bi spriječila produženje apsolutizma, »[...] nastoji da pod svaku cijenu dođe na vlast. Pri tom je za držanje njenih predstavnika, prije svega S. Pribičevića, mjerodavan i interes srpske vlade« koja g. 1913. »[...] nije još spremna za rat i zbog toga privremeno želi što mirnije i sređenije stanje u samoj Monarhiji — u vezi s jugoslavenskim pitanjem.« Autorica dakle smatra, da politika Koalicije izaziva reakciju mladih tek *kasnije* (1913. i 1914.), kad su već konstituirani i djelatni, a ne na samom početku (1911./1912.), što drugim riječima znači, da bi temeljni razlozi i poticaji za konstituiranje »novog omladinskog pokreta« — bili politika vrhova Monarhije i »klerikalnih organizacija«.

Već je upozoreno kako se pristaše JNO-a regrutiraju iz do tada ideološki *različitih* orijentacija, što naglašuje i M. Gross u opisu ekskurzije zagrebačkih studenata u Srbiju, u travnju 1912., pa to valja imati na umu:

PRELOM 8/2/05 9:04 Page 179 (Black plate)

Među njima se nalaze nacionalisti [jugoslavenski, op. a.], *naprednjaci, pravaši i klerikalci, a sve ih spaja ogorčenje zbog komesarijata, koje kod mnogih uzrokuje uvjerenje u beskorisnost mirnih demonstracija kao što je bio srednjoškolski štrajk i u potrebu individualnog terora. To raspoloženje dobiva novu hranu u Beogradu gdje je Tin Ujević nastojao da upozna srpsku javnost s prilikama u Hrvatskoj. Bila je to zaista povoljna atmosfera, u kojoj omladinci s oduševljenjem prihvaćaju nacionalističke ideje.*[49]

Dakle, uz opću politiku Monarhije prema Hrvatskoj, klerikalni pritisak i Hrvatsko-srpsku koaliciju, imamo i *četvrtu* komponentu: Beograd. S obzirom da o tome ništa konkretnije od jedne metafore (»nova hrana«) i jedne opće konstatacije (»povoljna atmosfera«) nije kazano, valja upitati: o čemu se zapravo radilo? Nedorečenost je u skladu s opreznim pristupom u cijeloj knjizi, u kojoj se suzdržano govori o fenomenu velikosrpske politike.[50] A njena je relevantnost nesumnjiva ako imamo na umu da je Garašaninovo *Načertanije* (kao strateški dokument velikosrpske politike) bilo ugrađeno i u načela organizacije *Ujedinjenje ili smrt*, poznatije kao *Crna ruka* (od 1911.).[51] O bitnom utjecaju iz Srbije svjedoče i neki kasnije objelodanjeni arhivski podaci (i njihove interpretacije), koji jasnije dimenzioniraju genezu JNO, jer dokazuju da je »poticaj« iz Srbije bio smišljen i »generalštabski« organiziran, o čemu više na idućim stranicama ovoga rada.[52]

Kronološki gledano, prva je sinteza svekolikog našeg povijesnog razvitka — objavljena nakon trećeg izdanja Šišićeva »Pregleda« — bila opsegom kraća »Povijest hrvatskoga naroda« Trpimira Macana, g. 1971. Nakon Karađorđeva knjiga je bila povučena i, kako kaže autor u predgovoru drugom izdanju g. 1992. — uništena. Drugo je izdanje međutim nova, znatno opsežnija knjiga. Djelo je autor u predgovoru označio kao »popularan pregled«. Autorova su shvaćanja cjeline povijesnog razvitka jasan odgovor na tezu o tobožnjem »jugoslavenskom praidentitetu« kojom je najveći dio srpske historiografije (u nizu od V. Novaka i J. Tadića sve do M. Ekmečića, u rasponu dakle od pola stoljeća) negacijom *hrvatskog* identiteta gradio *velikosrpski* model. Knjiga je izašla u trenutku u kojem su i mnogi od njih otvoreno odbacili krinku »jugoslovenstva« i, pripremivši *Memorandumom* SANU kao suvremenu »znanstvenu« podlogu političke koncepcije *Velike Srbije* — ideološki koncipirali i legitimirali agresiju protiv Hrvatske.

PRELOM 8/2/05 9:04 Page 180 (Black plate)

Međutim, Macanova je knjiga »najtanja« upravo u prikazu ovostoljetnih zbivanja, pa se razdoblje nazvano »Prije prvoga svjetskog rata« prikazuje na samo — jednoj stranici. Autor je koncizno i jasno upozorio na promjenu u politici Hrvatsko-srpske koalicije g. 1909. i ovako je povezao s problemom koji razmatramo:

Takva njezina [tj. Koalicije, op. a.] *politika izazvala je otpor dijela hrvatske i srpske radikalne omladine, koja je težila sjedinjenju Slovenaca, Hrvata i Srba u državi izvan Austro-Ugarske. U njezinu neprijateljstvu prema Austro-Ugarskoj učvrstili su je uspjesi Srbije, Crne Gore, Grčke i Bugarske u balkanskom ratu (1912-1913) proti Turskoj. Taj je rat oduševljeno pozdravljen u Hrvatskoj, gdje se širila integralna južnoslavenska misao.*[53]

Autor na tako malo prostora nije mogao ulaziti u pojedinosti, ali moramo konstatirati da ništa konkretno nije kazao o kakvu je »otporu« omladine bila riječ, a ništa ne doznajemo ni o genezi »integralne južnoslavenske misli«, jer se ne spominje da su mladi bili razočarani *i* politikom pravaških grupacija, a ne samo Koalicije: izostavljanjem tih obavijesti[54] propuštena je mogućnost za objašnjenje *kako* je i *zašto* uopće moglo doći do ideološke »konverzije« (iz velikohrvatske u jugoslavensku unitarnu ideju), pa onda i do pogubnih posljedica tog »zaokreta«.

Samo dvije godine nakon Macanove knjige novu je sintezu ponudio Dragutin Pavličević, obznanivši već u predgovoru koncepcijske razlike u odnosu na do tada uvriježenu opću perspektivu.[55] Knjiga u cjelini nosi snažan pečat vremena u kojem je pisana, u doba ratne agresije protiv Hrvatske: jednu od bitnih označnica novovjeke hrvatske povijesti autor tako vidi u kontinuitetu nasrtaja »s Istoka«.[56] I prikaz razdoblja koje nas ovdje zanima (podnaslovi: *Hrvatsko-srpska koalicija — doba ratova. Slom Austro-Ugarske: 1903-1905-1914-1918*) sadržava dijelom drugačije ocjene od do tada uobičajenih.[57] Pavličević zaoštrava Macanov sud o Svetozaru Pribičeviću (»eksponent srbijanske vlade«), kojemu će u tome »pomoći sve jače jugoslavenstvo, a isto tako i protumađarsko i protuaustrijsko raspoloženje hrvatskog naroda.« Konstatirajući nadalje neuspjeh politike Novog kursa (naziva ga »tobožnjim mađarsko-jugoslavenskim prijateljstvom«), piše:

U Hrvatskoj je politika hrvatsko-srpske suradnje slomljena, raste pro-jugoslavenska orijentacija[58] *i sve češće se čuju misli o potrebi stvaranja nove, jugoslavenske države. Dolazi vrijeme nametnutih banova, apsolutističkih režima i previ-*

PRELOM 8/2/05 9:04 Page 181 (Black plate)

ranja koje se odvija u znaku hrvatskog začaranog trokuta stranice kojega su označene sa tri B, a to su Beč, Budimpešta i Beograd.[59]

Kao što vidimo, autor ne precizira razloge zbog kojih »jača jugoslavenstvo« i »pro-jugoslavenska orijentacija«, ne identificira njihove nositelje, ne saznajemo ni tko je taj što iznosi »misli« o »potrebi stvaranja nove, jugoslavenske države«. U segmentu pod naslovom *Hrvatske nedoumice uoči rata (1910 — 1914)* autor slijedi Macanovu tvrdnju o politici Koalicije kao jedinom razlogu nezadovoljstva mladih, jer je, piše, Koalicija »[...] izazvala dio hrvatske i srpske radikalne ili napredne omladine da istakne svoj jugoslavenski program ujedinjenja Hrvata, Srba i Slovenaca u Monarhiji sa onim izvan nje.«[60] Važnu činjenicu — da je i dio do tada pravaški orijentirane hrvatske mladeži nakon »beogradskog izleta« prigrlio jugoslavensku unitarističku ideju — Pavličević ne spominje.[61]

»BEOGRADSKA« KOMPONENTA

Vratimo se sada obavijestima koja nam dopuštaju da postanak i oblikovanje JNO dopunimo i bitno pojasnimo »četvrtom komponentom« — Beogradom, koja je u prethodnim opisima (uglavnom) izostala.

Porijeklo političkog u kulturološkom: fikcija i pragmatika

Vratimo se na tranutak na jedno važno upozorenje starije literature. Konstatiravši da »omladinski pokret vuče svoju tradiciju od Napredne omladine koja kasnije postaje dio Napredne stranke, i u Banovini i u Dalmaciji«, M. Gross piše:

Aktivnost nacionalističke omladine u kulturnom pogledu, tj. njena borba za ideal jedinstvene jugoslavenske kulture, predhodi njenoj političkoj organizaciji.[62]

Upozorenje o *porijeklu* političkog vrlo je relevantno. Osnovano g. 1908., Društvo mladih umjetnika *Medulić* — s geslom Ive Vojnovića »Nejunačkom vremenu usprkos« — priređuje ujesen 1910. izložbu u Zagrebu, na kojoj posebnu pozornost privlači Meštrovićev *Kosovski ciklus*; godinu dana kasnije na međunarodnoj smotri u Rimu — jer im peštanska vlast nije odobrila poseban odio u *ugarskom* paviljonu — demonstrativno izlažu u paviljonu Kraljevine Srbije, gdje Meštrović pokazuje i ciklus *Vidovdanski hram*. M. Gross zaključuje:

Na taj su način mladi umjetnici anticipirali raspoloženje koje će izbiti u hrvatskim zemljama u vezi s balkanskim ratom.[63]

PRELOM 8/2/05 9:04 Page 182 (Black plate)

Dakle, *političke projekte* (za)snivaju mladi umjetnici, pa je porijeklo tih projekata s onu stranu prosudbe relevantnih činjenica *zbilje*, ono je u *fikcionalnom*. Pristaše i pobornici »ideala jugoslavenske kulture« po svom su habitusu posve legitimno »stvaraoci *druge* zbilje« (umjetnost), ali je njihov *izlet u političko* bila transmisija fikcionalnog u sferu zbiljskog: simbol je postao operativna kategorija. Ali, *legitimna* u umjetnosti, fikcija je *nelegitimna* kao gradbeni element političkog modela.[64] Neuspjeh je *projekta* dakle i načelno bio programiran.

Specifična težina ove »operacije« bila je znatno veća. Naime, Kosovo i Vidovdan (»osveta Kosova«) bili su — istodobno! — i konstitutivni elementi jedne druge (po izvoru) i drugačije (po sadržaju) ideologije: kao *instrumenti* (a ne više *umjetničke vizije*) velikosrpske državne ideologije. Što se dakle dogodilo? U Hrvatskoj su mladi umjetnici — uz »likovnjake« to je pretežno skupina publicista i književnika — *Vidovdan* iz *srpskog* preimenovali u *jugoslavenski* simbol, a njega će JNO ugraditi u svoju ideologiju kao kategoriju, operativni gradbeni element svoga političkog projekta.

»Zaboravljena« kritika »Vidovdanskog mita«

Prije nego upozorimo na obavijesti koje su postale dostupne tek od sredine 70-tih godina, a bitno pojašnjuju ulogu Beograda u genezi JNO-a, valja, uz netom citiranu rečenicu M. Gross, konstatirati kako ništa nismo doznali o tome jesu li drugi suvremenici u Hrvatskoj eventualno drugačije nego »mladi umjetnici« recipirali stvaranje »Vidovdanskog mita«. Odgovor je potvrdan, jesu. No, u hrvatskoj se historiografiji tome nije obratila pozornost, iako su još tada protiv tih *novih izvorišta* bili izneseni vrlo jasni argumenti. Podsjetiti je na to morao srpski povjesničar književnosti P. Palavestra u monografiji o Dimitriju Mitrinoviću, navodeći kako su »zagrebačka pravaška štampa i frankovački krugovi« oštro reagirali, jer su »[…] čitavu akciju srpskih političkih i kulturnih radnika smatrali političkom smicalicom i providnom transakcijom«.[65] Palavestra se neizravno izjasnio o tome što on misli (da li su osporavatelji imali pravo ili ne): sve je stavio na račun »frankovaca«.[66] Valja malo pozornije promotriti te »frankovačke« prigovore. Naime, jedan od najoštrijih oponenata bio je A. G. Matoš — a on je još u ljetu 1909. demonstrativno raskinuo s dr. Frankom. Opsežna se i angažirana Matoševa polemika može sintetizirati u ovim tvrdnjama:

Ako smo mi jugoslavjani samo zato jer smo Hrvati, ne slijedi odatle da možemo samo onda biti Hrvati kada pos-

PRELOM 8/2/05 9:04 Page 183 (Black plate)

tanemo Jugoslavjani, jer pretvorivši se u taj goli, naučni, imaginarni, bečki, jagićevski, nehistorijski, romantični, hipotetični pojam prestajemo biti Hrvati, što vrlo dobro znaju Srbi, pa zato toliko i izvoze jugoslavjansku misao u hrvatske krajeve ti nacionalistični šoviniste za hrvatsku, a ne i za srpsku potrebu [...] *Jer mi smo Jugoslaveni i onda ako smo samo Hrvati, a nismo Hrvati ako smo samo Jugoslaveni.* [...] *Životinja ima osjećanje vrste. Divljak ima osjećanje plemensko (ilirsko, slavjansko, jugoslavjansko). Tek kulturan čovjek ima osjećanje narodno, državno. Hrvatstvo je misao narodna i državna. Žrtvovati tu misao u korist neke misli političke, znači ići natrag — među troglodite*«.[67]

Dimitrije Mitrinović

Nije bilo previše volje da se »zaviri« iza Matoševe tvrdnje o »izvozu jugoslavjanske misli u Hrvatsku«, pa da se to polemički intonirano uvjerenje pojedinca opovrgne ili potvrdi izvornim materijalom, čak niti tada, kada je postao dostupan, u već spomenutoj Palavestrinoj monografiji.[68] Kako sam sve to opširno analizirao i izložio na drugome mjestu,[69] ovdje sažimam te spoznaje, jer one su (do sada poznata) srž »beogradske komponente«:

Na studij u Zagreb Mitrinović iz Mostara dolazi preko Beograda, gdje ga »toplo i sa poverenjem« primaju književnici i »nacionalni radnici« oko Skerlićeva *Srpskog književnog glasnika* i kluba (i novina) *Slovenski jug* (Ljuba Jovanović, Velimir Rajić, Božidar Marković). »S njima je u kasnijoj nacionalnoj aktivnosti održavao tesne veze, jednim delom književnoga i javnoga karaktera, ali, sasvim izvesno, i neke tajne kontakte na poslovima propagande i agitacije«.[70] Klub *Slovenski jug*[71] širio je svoj program i ciljeve u istoimenom glasilu, ali je djelovao i tajno. Preko njega je i Mitrinović tom prigodom »vrlo verovatno [...] obezbedio pomoć iz izvesnih fondova za studiranje i nacionalni rad u Austro-Ugarskoj [...]«.[72] »Izvesni fondovi« bili su tajni državni fondovi Kraljevine Srbije iz kojih se financirao »nacionalni rad« *u* i *protiv* susjedne Monarhije. Srpska je država — kao što je i drugdje bila praksa — pazila da se ne kompromitira, pa je radila preko »posrednika«. Palavestra doduše (naivno?) kaže da se Mitrinović »*mimo očekivanja* [moj kurziv, op. a.] nije zadržao na Beogradskom univerzitetu« — nego je otišao studirati u Zagreb. Tà da je ostao u Beogradu, ne bi se povezivao sa *Slovenskim jugom*, jer ovaj nije bio zadužen za agitaciju i »nacionalni rad« u Srbiji (i protiv Srbije), nego — *u* Monarhiji (i *protiv* nje)!

PRELOM 8/2/05 9:04 Page 184 (Black plate)

Porijeklo »Revolucionarnog programa« JNO

Mitrinović je u Beogradu upoznao i Milana Pribičevića, Svetozareva brata, koji je još 1906. prebjegao iz austro-ugarske vojske u Srbiju i »radio na nacionalnom okupljanju«. Palavestra sugerira da je Mitrinović na Zagrebačko sveučilište došao »preko Milana Pribičevića (…) sa preporukom za Svetozara Pribičevića, vođu Hrvatsko-srpske koalicije.« Za to navodi nekoliko vrlo uvjerljivih argumenata. *Prvo*, sve najvažnije idejne postavke budućega Mitrinovićeva »nacionalnog rada« — koncepcije su M. Pribičevića: »Za vreme Mitrinovićevog kratkog boravka u Beogradu 1907. godine Milan Pribičević je upravo radio na pripremi poznatog 'Privremenog štatuta organizacije u celji [tj. u svrhu, op. a.] oslobođenja južnih Slovena (Slovenaca, Hrvata i Srba)', dovršenog krajem iste godine, koji je poslužio kao osnova mnogim kasnijim revolucionarnim programima jugoslovenske omladine uoči prvog svetskog rata, pa i Mitrinovićevom 'Programu za omladinski klub Narodno ujedinjenje' iz 1912. godine. Osnovne ideološke postavke i programski zadaci neostvarene Pribičevićeve 'Južnoslovenske revolucionarne organizacije' bili su sledećih nekoliko godina glavni idejni i politički oslonci Mitrinovićevom nacionalnom radu, također usmerenom ka stvaranju zajedničke države južnoslovenskih naroda i njihovom političkom, socijalnom i kulturnom ujedinjenju«.[73] *Drugo*, nakon Žerajićeva atentata (15. lipnja 1910.) policija je uhitila Mitrinovića. Palavestra citira jednu anonimnu prijavu protiv njega, koja je iz Zagreba stigla Zemaljskoj vladi u Sarajevu (»U svima srpskim ovdašnjim krugovima jest vrlo poznat. Taj čovjek prima mjesečno što mi znamo 600 K iz Biograda.[74]… Hrvatskim književnicima unaprijed plaća honorar za radnje u srpske listove itd.«), a onda izvješćuje što se dogodilo:

Policija je odmah intervenisala, pretresla Mitrinovićev stan i njega uhapsila. Nekoliko dana kasnije, usled nedostatka dokaza, on je sa drugim osumnjičenim pušten iz zatvora, uz garanciju vođa Hrvatsko-srpske koalicije, koja je u to doba, nekim kanalima, navodno imala svoje veze s policijom [...] *Za njega su pred vlastima ličnim poznanstvima i autoritetom garantovali upravo vođi koalicije. Oni su mu, svakako ne bez razloga, obezbedili podršku i olakšali iskušenje.*[75]

Treće, g. 1911. obnovljena je organizacija Narodna odbrana, a sekretar joj je — »i praktični organizator« — opet bio M. Pribičević. On je i autor već spomenutog programa koji je — smatra Palavestra — »[...] jedan od glavnih ključe-

PRELOM 8/2/05 9:04 Page 185 (Black plate)

va za razumevanje celokupnog javnog i političkog rada Mitrinovićevog.« Saznajemo da je Mitrinović bio i članom *tajne* bečke revolucionarne udruge srpskih studenata iz Bosne i Hercegovine preko koje je »[...] išla veza sa organizacijom *Narodna odbrana* koja će posle 1911. godine imati posebno važnu ulogu u radu nacionalističke omladine.« Na prijedlog M. Pribičevića vođe pojedinih kružoka dobili su zadatak da »otvore tajne punktove po raznim krajevima Bosne i Hercegovine i da preko njih vrše propagandu i skupljaju podatke o raspoloženju naroda i kretanju austro-ugarskih trupa.«[76]

Dakle, riječ je bila o stvaranju vojno-obavještajne mreže u susjednoj državi, a potrebu takve mreže predvidio je još Garašanin u *Načertanijama.*

Propaganda među mladima u Hrvatskoj

Mitrinovićeva razgranata publicistička djelatnost nije se ograničila na *Zoru*, bečki srpski list kojem je mentor bio J. Skerlić. Valjalo je ojačati i proširiti medijski utjecaj. Stoga presudno utječe i na profil sarajevske *Bosanske vile*, u kojoj je od početka 1910. najmlađi član uredništva (ostali: Petar Kočić, Jovan Dučić i Marko Car).[77] Mitrinović piše i u dubrovačkom *Srđu* ali — i to je posebno važno — uspostavlja vezu i s *Hrvatskim djakom*; tako se, istražio je Palavestra, povezuje i s »grupom mladih hrvatskih književnika okupljenih oko A. G. Matoša. [...] Docnije, kada u zagrebačkim intelektualnim i boemskim krugovima bude stekao više istomišljenika i uticaja [...] on će postati jedan od neposlušnih Matoševih *discipulusa*«.[78] Palavestra griješi kad Mitrinovića zove discipulusom, jer on *nikada* nije slijedio Matoševe ideje, pa im nije ni mogao postati »neposlušan«. Ali, točno jest da se uvukao u Matošev krug: cilj je njegova »nacionalnog rada« i bio u tome, da za tobožnju »jugoslavensku« ideju (lansiranu iz Beograda) pridobije što više mladih intelektualaca u Monarhiji. U kadrovskom rasporedu antiaustrijske ofanzive Mitrinović nije bio zadužen za oružane akcije, za to su bili određeni B. Žerajić ili L. Jukić.[79] Mitrinovićeva je zadaća bila priprava terena, logistika, propaganda, uvjeravanje kolebljivih i pridobivanje i okupljanje novih pristaša. Da je to bila *sustavna* i *stalna zadaća*, govori i podatak da je — za razliku od ostalih studenata — cijelo vrijeme studija bio vrlo dobra materijalnog stanja.[80] Također treba reći da je opravdao financijska sredstva koja su u njega ulagana iz »izvesnih fondova«: Palavestra precizira da je — od onih koji su bili u »Matoševu krugu« a onda ga napustili »i iz književnih *i iz*

PRELOM 8/2/05 9:04 Page 186 (Black plate)

nacionalnih razloga« [kurziv moj, op. a.] — Mitrinović bio »[...] u stalnom kontaktu s Ujevićem, Krešimirom Kovačićem, Jozom Kljakovićem, Ljubom Wiznerom, Jerolimom Mišeom i Vladimirom Čerinom«, i da ga je Matoš »[...] u obračunu sa nekadašnjim učenicima, zasipao najotrovnijim uvredama. [...] U pozadini, iza te uspešne literarne karijere kritičara i urednika, Mitrinović je živeo i jedan drugi i drukčiji život nacionalnog borca i konspirativnog agitatora«.[81]

U čemu se to ogledalo? Na primjer, Mitrinović *Zoru* ne priprema samo urednički i autorski, odgovoran je i za njenu »proizvodnju«: bečka *Zora* je tiskana u Zagrebu, u Srpskoj štampariji, s podrškom vođa Koalicije.[82]

Propagiranje Kosovskoga mita

Već je upozoreno na Meštrovićevo »umjetničko oblikovanje« *Kosovskoga mita* i na negativno reagiranje dijela hrvatske javnosti. Baš je Mitrinović bio taj, koji je Meštrovića najdosljednije i najglasnije propagirao — još od proljeća 1910.; kad je ovaj pozvan da izlaže u Srpskom paviljonu na Rimskoj izložbi, Mitrinović o njemu odmah drži predavanje u Zagrebu. Palavestra sluti da je propagiranje Meštrovića potaknuo Beograd: »Prihvatajući se toga posla možda i na nagovor iz Beograda, kome je taj umetnički povod poslužio za političku akciju, Mitrinović se izložio napadima u samome Zagrebu«.[83] Svjestan je, dakle, da je riječ o propagandno-političkoj akciji srpskih vlasti, ali nije mogao prevladati ograničenja, toliko značajna za mnoge srpske znanstvenike koji nikako »ne mogu« razlikovati »jugoslavenstvo« od velikosrpstva: »Ti gresi biće pripisivani Mitrinoviću čak i mnogo kasnije, kada život izmeni i njega i Meštrovića i njihov zajednički san mladosti o nacionalnom jedinstvu Srba i Hrvata. Dobre političke i poslovne veze Meštrovićeve sa srpskom vladom i dinastijom, kao i njegova spremnost da se uključi u političku borbu kao nosilac ideje jugoslovenskog bratstva, olakšali su Mitrinovićevo opredeljenje da u Meštrovićevom nacionalnom sadržaju potraži i naglasi moralnu energiju kosovskoga mita i srpske narodne legende«.

Kao ozbiljnom istraživaču i vrsnom književnom znalcu, Palavestri je jasno da je riječ o čistoj propagandi koja je Mitrinoviću srozala glas ozbiljnog kritičara, ugled koji je — smatra on — mogao »[...] imati da svoju reč nije sa toliko žara i oduševljenja stavio u službu jedne ideologije. *O međusobnoj povezanosti i uslovljenosti tih pojava govori i podatak da se početak Mitrinovićeve kampanje u korist Meštrovića podudario sa obnovom organizacije »Narodna obra-*

PRELOM 8/2/05 9:04 Page 187 (Black plate)

na«, koja je, kao jedan od osnovnih zadataka, u svome programu istakla potrebu za ideološkim i propagandnim radom na buđenju i razvijanju nacionalne svesti i herojskog morala« (ist. a.).[84]

Aspekti srbijanske političke akcije u Monarhiji i JNO

I ovaj uvid omogućuje zaključak, da su svi bitni strukturalni elementi pokreta *Nacionalističke omladine* bili pripravljeni *izvan Hrvatske*, još uoči njena »službenog« formiranja:

(a) temeljne su programske sastavnice — osnovane na Pribičevićevu »Štatutu« — zahvaljujući Mitrinovićevu publicističkom angažmanu u medijima koje je kontrolirao (*Zora*, *Bosanska vila*) prihvatili mnogi »omladinci«, dotadašnji naprednjaci ili mladohrvati;

(b) osigurano je financiranje glasila i, također iz »izvesnih fondova«, novčana potpora onima koji su angažirani — da bi se angažirali. Nakon aneksije Bosne i Hercegovine i uoči Prvog Balkanskog rata — od jeseni 1908. do jeseni 1912. — sve je bilo pripravno za provedbu triju segmenta iste političke akcije: 1. slabljenje pravaške nacionalne ideologije; 2. destrukcija Monarhije; 3. potpora »jugoslovenskom Piemontu« — Kraljevini Srbiji.

Ideologija *jugoslovenskog unitarnog nacionalizma* bila je, tako je ocijenjeno u vrhu srbijanske vladajuće elite (odluke o financijskoj pomoći nisu se donosile na nižim razinama) — pravi način da se pridobiju i mladi Hrvati u Monarhiji. Razumije se: u kojoj je mjeri svaki pojedini pridobijenik za ovu akciju bio svjestan *pravog* političkog cilja tobožnje »jugoslovenske« akcije (a zapravo Velike Srbije), mora se istražiti individualno.

* * *

Citirani iskazi u sintezama pokazuju da su postojeći opisi *nedovršeni*. Za razliku od razdoblja postojanja jugoslavenskih državnih okvira, danas za to nema ni znanstvenih ni izvanznanstvenih razloga.

BILJEŠKE

[1] Usp.: ŠIDAK, 1969., 437 — 449; GROSS, 1969., 451 — 479.

[2] Označnica *novo* je iz perspektive kraja XX. stoljeća — obilježenog ideologijama i praksom totalitarnih sustava, dvama svjetskim ratovima i stotinama »lokalnih« sukoba — »oslobođena« racionalističke iluzije o »progresu« kao neprestanom putu k slobodi, a time i identifikacije *novog* (»naprednijeg«) s *boljim*.

[3] U hrvatskoj historiografiji i u općoj komunikaciji do danas se zadržalo ime koje su pokretu dali njegovi sudionici. Smatram, međutim, da taj

PRELOM 8/2/05 9:04 Page 188 (Black plate)

uobičajeni naziv nije dobar zbog najmanje dva razloga. Prvi je taj, što je umjesto *narodni* ispravnije kazati *nacionalni*: riječ je o povijesnom procesu stvaranja/oblikovanja hrvatske *nacije* (kao moderne političke zajednice građana) a ne *naroda* (kao povijesne etničke i kulturne zajednice; ta je postojala od davnina). Ako bismo rabili termin »nacionalni pokret«, onda bismo (a) omogućili da se domaća zbivanja uvrste u isti red s vrlo (sličnim) procesima u Srednjoj Europi toga doba (njemački, poljski, češki, magjarski itd. — *nacionalni pokreti*) i (b) rabili uobičajeno znanstveno nazivlje u svijetu (npr. *national* movement; njemački termin, *Nationalbewegung*, još nam je u tom smislu korisniji, jer *Volks*bewegung — *narodni/pučki* pokret — ima posve drugi sadržaj. Drugi je razlog još važniji: »preporoditelji« su bili uvjereni da »búde« nešto što je »zaspalo«, »preporađaju« nešto što je već (jednom) postojalo. Posve je jasno da su time tražili i legitimaciju u prošlosti, za što je bilo dobrih političkih razloga. No, u osnovi su stvarali *nešto novo* (naciju), gradili *nove* društvene odnose. Budući nereflektiran, naziv »preporod« sakriva a ne otkriva pravi sadržaj i karakter toga povijesnog procesa.

[4] Usp. GROSS, 1973.

[5] Sudionici toga zbivanja zastupali su *različite* političke nazore, što je uočljivo već i u profilima najvažnijih sudionika (S. Radić, V. Vidrić, sinovi J. Franka itd.).

[6] Usp. HORVAT, 1936., 385.; GROSS, 1969., 463-464.

[7] Pridjev se dakako odnosi na Prvi svjetski rat. Pojedini su pripadnici *JNO* djelatnost nastavili tijekom rata u emigraciji.

[8] Akutna kriza dualističkog sustava Habsburške monarhije ušla je nakon aneksije Bosne i Hercegovine (1908.) u novo razdoblje. U kontekstu odnosa europskih velesila na prilike u Hrvatskoj utjecala je *i* dinastijska smjena na srpskom prijestolju g. 1903., odnosno nova, proruska i profrancuska, politička orijentacija Kraljevine Srbije koja se istodobno (javno i tajno) vraća konceptu Garašaninova *Načertanija*, dakle velikosrpskom modelu »rješenja« *južnoslavenskog pitanja*.

[9] O JNO je pisano u tekstovima različita značaja (historiografija, književnoznanstveni i književnokritički radovi, publicistika, memoaristika, političko-propagandni uradci itd.).

[10] Razumije se da slika nije crno-bijela, ali ovdje nam je stalo do jedne dimenzije problema.

[11] Upozorit ćemo ovdje samo na neke aspekte:

1. *Demografski*. Već do 1914. velik broj iseljenika iz hrvatskih zemalja (osobito u prekomorske zmelje a navlastito iz južnohrvatskih krajeva) *povećava* se *i* nakon 1918. *i* — osobito — nakon 1945. U istom razdoblju političke će vlasti obiju jugoslavenskih država *organizirati* kolonizaciju srpskog i srbijanskog pučanstva na hrvatska područja. Tu je *negativnu* demografsku bilancu povećao i broj vojnih i civilnih žrtava obaju svjetskih ratova, visok broj poratnih žrtava (nakon službenog završetka rata, 9. svibnja 1945.: Bleiburg, križni putevi) i — u najnovije doba — broj žrtava agresije protiv Hrvatske od 1991. do 1995.;

2. *Državnopolitički*. Autonomija zajamčena u Habsburškoj monarhiji (politički narod, vlastiti teritorij, banska uprava nad autonomnim poslovima, hrvatsko domobranstvo, hrvatski kao službeni jezik itd.) *ukinuta* je nakon 1918. uvođenjem centralizma i *sankcionirana* Vidovdanskim ustavom koji nikad nije dobio demokratske potvrde hrvatskog biračkog tijela. Podjela Kraljevine Jugoslavije na devet banovina, g. 1929., omogućila je srpsku većinu u 6 od njih; kratkotrajni *provizorij*

PRELOM 8/2/05 9:04 Page 189 (Black plate)

Banovine Hrvatske (kolovoz 1939. — travanj 1941.) imao je tek načelnu važnost;

3. *Teritorijalni*. Nakon 1918. (i 1945.) Hrvatskoj više ne pripadaju ni cijeli Srijem ni područje Boke Kotorske. U sastav Federalne Hrvatske nakon 1945. doduše ulaze Međimurje te krajevi — do tada — pod talijanskom okupacijom (Istra, Rijeka, Kvarnerski otoci, Zadar), ali ne može biti ni riječi o »kompenzaciji«;

4. *Gospodarski*. U Habsburškoj monarhiji među ekonomski najnerazvijenijim krajevima (dohodak *per capita* je 1910. u Austriji bio 695 kruna, a u južnoslavenskim zemljama Monarhije gotovo dvostruko manji — 350 K. Usp. TOMAŠEVIĆ, 1955., 147), hrvatske su zemlje (osim Slovenije) u Kraljevini SHS postale najrazvijenijim dijelom nove države. Zamjenom krune za dinar u odnosu 4:1 jednim je potezom pera izvršena dotad neviđena pljačka stanovništva svih dotadašnjih »austrougarskih« područja. Instrumentima političke prisile Zagreb je nakon 1930. prestao biti najjačim financijskim centrom u državi. Sličnu politiku provodile su nove vlasti i nakon 1945.: »brži razvoj« nerazvijenih republika i pokrajina financirale su razvijenije »zapadne republike« (Slovenija, Hrvatska), pa se npr. i time objašnjuje tobožnji »paradoks«: ekonomski emigranti iz FNRJ/SFRJ nisu odlazili iz nerazvijenijih republika i pokrajina, nego su većinom bili iz Hrvatske i hrvatskih većinskih krajeva Bosne i Hercegovine;

5. *Civilizacijski*. Na južnoslavenske zemlje u Austro-Ugarskoj, koje su se svim političkim i gospodarskim zaprekama unatoč do g. 1918. razvijale u skladu sa srednjoeuropskim standardima i kriterijima, nasiljem je »primijenjivan« obrazac ponašanja vlasti tipičan za *balkanska* društva, dakle društva s drugačijim kulturnim kodom.

[12] Nijedna znanstvena disciplina — tako ni historiografija — ne može »odustati« od istraživanja nekog razdoblja, »preskočiti« ga. Ali, upravo ne-znanstveni razlozi nalažu »preskakanja«.

[13] Prva Jugoslavija (Kraljevstvo a potom Kraljevina SHS, od 1918. do 1929.; Kraljevina Jugoslavija od 1929. do 1939.; razdoblje *Banovine Hrvatske* do 10. travnja 1941.), Nezavisna država Hrvatska, Druga Jugoslavija (DFJ, FNRJ, SFRJ /1945. — 1953.; 1953. — 1966.; 1966. — 1971. - Ustav 1974.; do 1980. i nakon smrti Josipa Broza Tita).

[14] Usp. KORUNIĆ, 1989.

[15] U promatranju fenomena *jugoslavizma* razlikujemo puke ideje, fikcijske (književno-mitologijske) konstrukcije *pojedinaca* od pokušaja da se ta misao utemelji u političkoj praksi relevantnih društvenih elita.

[16] Nasuprot tome, svi konstitutivni, politički i ideološki, elementi Velike Srbije formulirani su već tridesetih i četrdesetih godina (Vuk Karadžić, »Srbi svi i svuda«, 1836., tiskom 1849.; »Načertanije« I. Garašanina, 1844.).

[17] Stoga je u dijelu hrvatske javnosti omiljen prijekor »Srbima« da »nikada iskreno nisu htjeli Jugoslaviju« s pragmatično-političkog stajališta djetinjast, a podosta govori o tome kako se shvaća pojam *političkoga*.

[18] Možemo na to upozoriti primjerom takozvane »jugoslavenske« politike kneza Mihajla Obrenovića, koja je hrvatskim političkim interesima nanijela dugoročnu štetu. Podsjetimo o čemu je riječ. Kad je nakon poraza g. 1866. Habsburška monarhija stajala pred pitanjem daljnjeg opstanka — odnosno državnog preustrojstva — Knez Mihajlo i najjača hrvatska politička snaga, *Narodna stranka* (iza vođe, Matije Mrazovića, stoji biskup J. J. Strossmayer), sklapaju tajni dogovor o zajedničkoj akciji. *Narodna stranka*, uzdajući se u dogovor, propušta u Beču ojačati hrvatske

PRELOM 8/2/05 9:04 Page 190 (Black plate)

pozicije i zanemaruje borbu s unionistima koji su joj, zbog specifične težine magjarske komponente, bili najopasnijim konkurentima na domaćoj političkoj sceni. Kad je knez Mihajlo saznao da je donesena definitivna odluka o dualističkom uređenju Monarhije, napušta »zajedničku jugoslavensku akciju«, dojučerašnje hrvatske partnere uopće o tome ne obavještava, ali zato plan o »akciji« otkriva Budimpešti (po supruzi, sestri prvog čovjeka magjarske politike, Gy. Andrassya, knez ima posjede u Ugarskoj). Uoči sudbonosnih događaja (Austro-ugarska nagodba 1867.) *Narodna je stranka* tako bila potpuno paralizirana, pa Hrvatsko-ugarsku nagodbu, toliko nepovoljnu po Hrvatsku — sklapaju g. 1868. Rauchovi unionisti. O stvarnim posljedicama i dimenzijama te »jugoslavenske« Mihajlove politike stidljivo se u Hrvatskoj pisalo samo u stručnim publikacijama, jer te činjenice nisu, razumije se, bile pogodne za afirmiranje politike »bratstva i jedinstva«.

[19] I suviše je jednostavno — a znanstveno ne-valjano — u javnosti rašireno naivno shvaćanje, po kojemu je tome »kriva« neka »nemoralna« srpska politika. I danas srbijansko društvo ima teškoće u određenju elementarnoga pojmovlja i objektivnih činjenica o vlastitu identitetu i konstituciji.

[20] Usp. MATKOVIĆ,1998., 21 — 24.

[21] Ni njihovo konstituiranje ni načela unutarnjeg uređenja nisu nikada dobili demokratsku legitimaciju hrvatskog izbornog tijela.

[22] Osim »južnoslavenskih« bile su tu i druge, brojem *znatnije* etničke zajednice: Magjari, Nijemci, Albanci.

[23] Termin je D. Tomašića. Usp. TOMAŠIĆ, 1993., 889 — 906 odnosno 939 — 948.

[24] Načelo prava naroda na samoodređenje postalo je relevantnim međunarodnim principom (Wilsonovih *18 točaka*) početkom g. 1918.

[25] Uz tri priznata »plemena« tu su još (od Južnih Slavena) bili i nepriznati Crnogorci i — *in statu nascendi* — Makedonci, Bošnjaci-Muslimani (u Bosni i Hercegovini) i sandžački muslimani.

[26] Tako su, propagandistički, i vlastito službeno ime, »partija«, privremeno zamijenili hrvatskom riječju »stranka«.

[27] Postojanje NDH bila je hipoteka s pomoću koje su uspješno uklanjana »nacionalistička skretanja« u samoj KPH (od »slučaja Hebrang« do *1971.*, a i nakon toga).

[28] Nikakvom se reformom nisu mogli pomiriti, bili su stalan izvor frustracija unutar KPJ/SKJ odnosno KPH/SKH. Posljednjim ustavom (1974.) odškrinuta su vrata konfederaciji suverenih republika-država, pa je logično da je baš taj ustav — ubrzo nakon nakon Brozove smrti — bio prvom metom velikosrpskog nacionalizma, formuliranog u Memorandumu SANU, a operacionaliziranog u uklanjanju pokrajinskih autonomija Vojvodine i Kosova kao prvom koraku u stvaranju Velike Srbije.

[29] A jedva je potrebno upozoriti, da je u eksperimentima vladajućih jugoslavenskih elita bilo malo razborite politike. Problem odnosa *ontološkog* spram *političkog* ovime smo mogli tek naznačiti, on zahtijeva posebnu elaboraciju.

[30] Osnivanje Ustaškog pokreta izravna je posljedica Radićeva ubojstva i šestosiječanjske diktature. No, ta opcija nije nikad dobila demokratski legitimitet u hrvatskom izbornom tijelu. To je *unutarnji* razlog totalitarnog karaktera režima u NDH. *Vanjski* je razlog dominantna uloga totalitarnih sustava fašističkog odnosno nacionalsocijalističkog tipa u državama Osovine i drugih njenih satelita, diljem Europe.

PRELOM 8/2/05 9:04 Page 191 (Black plate)

[31] Osvjedočeni protivnik svake *Jugoslavije*, N. Pašić je inzistirao na državno-pravnom kontinuitetu Srbije. Možda razlog tome treba tražiti i u sumnji ovoga pragmatičara, da čak i pseudojugoslavenski modeli (kao »austrijska izmišljotina«) u sebi skrivaju opasnost za srpski identitet. S gledišta iskustava XX. stoljeća može se konstatirati: ne samo što ideja Velike Srbije nije ostvarena pseudojugoslavizmom, nego je time doživjela poraz; baš je ta manipulacija u srbijanskome društvu spriječila konstituiranje onih modernih struktura koje bi ga približile legitimnim zahtjevima na pragu Trećega tisućljeća. No, ne treba smetnuti s uma da je pseudo-jugoslavizam slične posljedice ostavio i na drugoj strani — u ne-srpskim sredinama.

[32] Usp. NOVAK, 1930., XI i V. Katolički svećenik i vrstan paleograf, Novak će početkom dvadesetih godina napustiti Zagreb i otići u Beograd, gdje će (kao »profesor univerziteta«) biti jedan od najglasnijih promicatelja unitarističke ideje u doba Kraljevine Jugoslavije; no, iako antikomunist, ostat će autoritetom i u FNRJ/SFRJ, ne napustivši unitarističko uvjerenje i dopunjujući ga mržnjom protiv Katoličke crkve i hrvatstva. (usp. njegove knjige MAGNUM CRIMEN/NOVAK, 1948.[1];1960.[2]/ i VUK I HRVATI /NOVAK, 1968./).

[33] Usp. opsežni zbornik JUGOSLOVENSKI NARODI PRED PRVI SVETSKI RAT, SANU — NAUČNO DELO, str. 1090, Beograd, 1967. Pod uredništvom akademika V. Čubrilovića knjigu potpisuju članovi »Međuakademijskog odbora« (iz Zagreba: »akademik Vasa Bogdanov za Jugoslovensku akademiju znanosti i umjetnosti«, IX). Od ukupno *36* priloga sudionici iz Hrvatske napisali su — *pet*. Rekli bismo: malo, ali ni to nije najvažnije, jer su među tom petoricom *Kosta Milutinović* (srpski povjesničar na službi u Zadru; njegov se prilog odnosio na vojvođansku problematiku) i *Ljubo Leontić* /Zagreb/, koji nije bio znanstvenik, nego je svoje »*Simpozijske teze*/Neka zapažanja iz istorije ujedinjenja jugoslovenskih naroda«/, ib., 483 — 495, pisao kao *svjedok zbivanja*. Leontić je bio istaknutiji član Nacionalističke omladine, u prvoj Jugoslaviji čelnik ORJUNE a kao »Jugosloven« bio je »podoban« i u Drugoj Jugoslaviji.

[34] Valja upozoriti da je u Prvoj Jugoslaviji (osim u godinama otvorene diktature) bilo moguće objavljivati djela koja su se izričito suprotstavljala službenim tezama. Ilustrirat ćemo to s dva primjera. *Prvo*, brojnim studijama Franje Fanceva o karakteru Hrvatskog narodnog pokreta (teza o autohtonosti odnosno »ilirizmu« kao epizodi a ne bîti HNP-a), koje su imali i te kako brizantni politički aspekt. Usp.: MAŠTROVIĆ, 1998. i STANČIĆ, 1998. *Drugi* je primjer Katićev PREGLED POVIJESTI HRVATA (KATIĆ, 1938.). U drugoj su Jugoslaviji, sve do Brozove smrti, takvi rijetki pokušaji u pravilu završavali zabranama, uništavanjem nepoćudnih knjiga i maltretiranjem autora.

[35] S obzirom na to da imenica i pridjevska izvedenica u hrvatskome standardu glasi jugoslavenski a u srpskome jugoslovenski, u *hrvatski* pisanim tekstovima oblik jugoslovenski mogao bi se rabiti kao *terminus technicus* za pseudojugoslavenske sadržaje.

[36] Iznimka je npr. Slobodan Jovanović koji je ostao u emigraciji.

[37] Morali su voditi računa ne samo o opisanim općim uvjetima, nego se na njihov položaj negativno odražavala i podređena pozicija »republičkih« vlasti (KPH-SKH). Iako taj kompleks tek valja sustavno istražiti, poznate činjenice na to nedvojbeno upućuju. Za ilustraciju: u prvom svesku HISTORIJE JUGOSLAVIJE (1953.) povijest je Dubrovnika (iz pera akademika SANU, Jorja Tadića) bila izdvojena iz općeg prikaza povijesti hrvatskih zemalja. U isto doba ministar je kulture u NR Hrvatskoj (desetak godina) Miloš Žanko koji stipendije za inozemstvo, dodijeljene

PRELOM 8/2/05 9:04 Page 192 (Black plate)

u Beogradu korektno, »po republičkom ključu« — sustavno vraćao s obrazloženjem da za njih »nema interesa« (informacija pok. prof. J. Šidaka autoru). U takvu položaju nisu bili svi u FNRJ/SFRJ. U Makedoniji je npr. KP bila *motorom* svekolikog kulturno-nacionalnog razvitka (jezik, povijest, književnost). Istodobno se — s centrom u Beogradu — konstituira tobožnja »jugoslovenska« (tj. u bîti velikosrpski orijentirana) historiografija, opremljena financijski i organizacijski višestruko bolje od hrvatske. Sustavna protuhrvatska ofanziva — neovisno o tome tko u Srbiji »vlada« — neće prestati ni do današnjih dana (brošura SLOVO, koja se na krakówskom Slavističkom kongresu 1998. dijelila na osam jezika, temeljnom se tezom /svi štokavci su Srbi/, izravno vratila za 150 godina unatrag — na Vuka Stefanovića-Karadžića).

[38] O onome što se doista zbivalo iza kulisa — možda ćemo jednom nešto i saznati, ali živih aktera ima malo. Dakako da je politički pritisak na humanističke znanosti bio tek *segment* svekolike ideološke ofanzive u cijelome društvu: *pritisci* su bili označnica opće atmosfere prije i, posebice, nakon g. 1945. Znanstveni rad u NDH zaslužuje poseban prikaz.

[39] MACAN, 1999.

[40] Ib., 238.

[41] Ib., 238 — 239.

[42] Ib., 239.

[43] KRIŠTO, 1998., I., 31; 32.

[44] Dalje: PREGLED, 1975. Djelo je tiskala MATICA HRVATSKA u četiri izdanja: 1916., 1920., 1962. i 1975. Treće izdanje priredio je J. Šidak a četvrto T. Macan. Šišić je zapravo tekst završio s g. 1873., jer je razdoblje od 1873. do 1914. (na samo pet stranica!) nazvao Ljetopisom. T. Macan ga je s pravom označio »ljetopisnim kosturom« (ib., 457), pa je u bilješci pridodao Šišićev tekst tiskan u NARODNOJ ENCIKLOPEDIJI SRPSKO-HRVATSKO-SLOVENAČKOJ (1, Hrvati, historija), koji završava godinom 1918. i ima sva obilježja Šišićeva političkog stava nakon 1918.

[45] PREGLED, 1975., 460.

[46] Autori su u *Predgovoru* istaknuli da je knjiga »pionirski rad«, napomenuvši da je nedostatno istaknuta »[...] srpska komponenta, toliko važna i značajna za razvoj hrvatskog naroda upravo u tom razdoblju«, te da je izostavljen prikaz »kulturnoga razvoja«; ib., XI.

[47] Podpoglavlja: *Nacionalistička omladina* (279 — 284), *Prilike u Hrvatskoj i Dalmaciji u vrijeme balkanskih ratova* (284 — 286) i *Slom velikoaustrijske politike* (287 — 288). Tekst je zasnovan i na vlastitim istraživanjima (usp. GROSS, 1968 — 1969.). Te je rezultate autorica unijela i u svoju knjigu o pravaštvu (GROSS, 1973., pogl. XVI. i XVII.).

[48] Ib., 281.

[49] Ib., 282.

[50] Stajalište je autorice da je u politici Frankove Čiste stranke prava Starčevićev *izvorni nauk* re-interpretiran (iza njene velikohrvatske i protusrpske *retorike* skrivalo se služenje dinastičkim a ne hrvatskim interesima); baš zbog takva stajališta je izostanak informacija o karakteru i djelatnosti *velikosrpske politike* (koja je vješto izmanipulirala nezadovoljnu hrvatsku mladež) otklonio uvid u cjelinu problema i »ravnotežu« konstitutivnih elemenata. »Povijest 1860-1914« objavljena je kao službeni *udžbenik* Sveučilišta u Zagrebu i — neovisno o autoričinim intencijama i znanstvenom uvjerenju sredinom šezdesetih godina (o čemu ne mogu govoriti) — sumnjam da bi knjiga mogla biti objavljena da je načelno imala bitno *drugačiji* pristup, tj. da je izravno inzistirala na *kontinuitetu*

PRELOM 8/2/05 9:05 Page 193 (Black plate)

velikosrpske politike ili, kojim slučajem, »frankovačka« komponenta nešto drugačije interpretirana. Ne bi bilo nezanimljivo — dapače, bilo bi vrlo važno — znati okolnosti u kojima je knjiga nastajala.

[51] Usp. *Ustav organizacije »Ujedinjenje ili smrt«*, gdje čl. 7 glasi: »Vrh.C. [Vrhovnu Centralnu, op. a.] Upravu sastavljaju, pored članova iz Kraljevine Srbije, i jedan opunomoćeni delegat organizacija svih srpskih pokrajina: 1) Bosne i Hercegovine, 2) Crne Gore, 3) Stare Srbije i Makedonije, 4) Hrvatske, Slavonije, i Srema, 5) Vojvodine, 6) Primorja.« Usp. IZVORI, 1991., 127, kamo je tekst preuzet iz brošure VELEIZDAJNICI O. Tartalje, tiskane u Splitu 1929.

[52] S obzirom da su te važne činjenice objavljene *nakon* izlaska ove knjige, korektno je o njima govoriti tek u razmatranju radova koji su ih mogli, ali nisu uzeli u obzir.

[53] MACAN, ib., 382.

[54] Rezultati već dosegnuti u POVIJESTI 1860-1914.; prvi je o tome pisao V. Zaninović (usp. ZANINOVIĆ, 1958-59.) a potom M. Gross (v. bilj. 46).

[55] PAVLIČEVIĆ, 1994., 15 — 17.

[56] »Stoga je težište stavljeno baš na osmanlijsku najezdu od kraja XV. do kraja XVII. stoljeća, na herojski vijek hrvatskog naroda ili hrvatski dvjestogodišnji rat, na vlaške seobe, na pravoslavnu unutarnju agresiju i, u posljednja dva stoljeća, na organizirane težnje za stvaranje Velike Srbije na račun hrvatske zemlje.« (Ib., 16). Ističe također da piše u vrijeme »[...] kada možemo napokon slobodno i istinito ocjenjivati vlastitu prošlost«, a osnovna mu je nakana bila »[...] opis tisućljetne borbe za opstanak Hrvata na prostoru gdje se račvaju dvije civilizacije i preklapaju tri najveće vjerske zajednice Europe i prednje Azije, gdje se stoljećima sustavno ponavljaju nove agresije s Istoka, gdje se u novije vrijeme rješava istočno pitanje, gdje su do jučer bile ne samo granice Istoka i Zapada nego i socijalizma i kapitalizma, totalitarizma i demokracije.« Po naručbi nakladnika autor je, kaže, pisao kraći informativni pregled, knjigu »u kojoj bi se našlo sve ono najbitnije i najvažnije, ono za čim se osjeća potreba gotovo svakog dana.« (15). U drugom (2000.) i trećem (2002.) izdanju ove knjige tekst koji nas zanima tek je nebitno promijenjen.

[57] Umjesto (od 1945.) unisono negativne ocjene *Čiste stranke prav*a, autor će — govoreći o protivnicima politike Novog kursa — J. Franka okarakterizirati kao »vođu pravaške desnice« koji je »među prvima shvatio opasnost koja Hrvatskoj prijeti od nabujalog velikosrpskog nacionalizma«; ZADARSKU REZOLUCIJU srpskih stranaka u Hrvatskoj g. 1905. ocjenjuje negativno, posluživ se formulacijom aktualnom u raspravama oko ustavnih amandmana g. 1971.: »Bio je to zapravo zahtjev da Hrvati u Hrvatskoj podijele sa Srbima svoj suverenitet« (ib., 290). Nova je, do 1990. u ovakvu pregledu nezamisliva, ocjena karaktera tzv. Veleizdajničkog procesa: »Zapravo, optužnicu i nije bilo teško utemeljiti, jer su braća Pribičević i još neki Srbi iz Hrvatske zaista radili za Kraljevinu Srbiju, a to su kasnije i priznali« (Ib., 293).

[58] U trećem, dopunjenom izdanju djela (Zagreb, 2002.) ovaj dio rečenice glasi: »[...] *ali kao prosvjed* raste...« (str. 301).

[59] Ib., 292, 292 — 293. Imamo li na umu njegovu ocjenu Čiste stranke prava (prepoznala je velikosrpsku opasnost) i izostanak tvrdnje o njenu »služenju Dinastiji«, zbunjuje formulacija o karakteru vladavine bana Pavla Raucha koji »ima izravnu potporu iz Beča«, jer saznajemo da se ban »[...] oslanja na čistu stranku prava Josipa Franka, dakle vodi izrazitu hrvatsku politiku, za razliku od Koalicije koja favorizira Srbe [...].«

PRELOM 8/2/05 9:05 Page 194 (Black plate)

Moglo bi se shvatiti da je »Beč« podupirao Rauchovu izrazitu *hrvatsku* politiku! Je li riječ o politici ili retorici? Kriva je možda i nedostatno precizna formulacija. Kako znamo, poslijeratna (1945.) hrvatska historiografija jednoglasno tvrdi da Frank zastupa interese Dinastije. Autor s tom važnom tvrdnjom nigdje ne polemizira, ali radove koji to navode ima u svom popisu literature.

[60] Ib., 295.

[61] Naposljetku, u ovom kronološkom slijedu, valja pribilježiti da Hrvoje Matković u uvodnom poglavlju svoje knjige »Povijest Jugoslavije — Hrvatski pogled« (Naklada Pavičić, Zagreb 1998.) kratko govori i o JNO, ali bez iskaza o razlozima i okolnostima u kojima je nastala.

[62] Ib., 280 i 281.

[63] Ib., 281.

[64] Kolokvijalno su to kasnije sami sudionici pokreta — npr. Ujević — nazvali sudarom *iluzija* s *činjenicama*.

[65] PALAVESTRA, 1977., 32.

[66] U kontekstu srbijanske historiografije pojmovi »frankovački« i »ustaški« su izjednačeni.

[67] MATOŠ, 1911[3], 149 i 150. Opsežno o tome u LIPOVČAN, 2002.

[68] Jedan od najutjecajnijih mladih srpskih intelektualaca u Zagrebu, kamo — nakon mature u Mostaru — dolazi na studij g. 1907. Rođen je 1877. u Hercegovini. Na mostarskoj Velikoj gimnaziji osniva društvo *Matica* a radi u tajnom đačkom društvu *Sloboda* (s Žerajićem, Gaćinovićem, Slijepčevićem, Soldom idr.). Neki su članovi bili srpski nacionalisti, a Mitrinović inzistira na kulturnom i književnom zbliženju Srba i Hrvata, učinivši to pretpostavkom unitarne jugoslavenske »nacionalne« ideologije: »Od toga programa on je, nekoliko godina kasnije, načinio zastavu svog borbenog jugoslovenstva, što mu je donelo još veći ugled među omladinom i izbacilo ga na čelo omladinskog revolucionarnog pokreta uoči prvog svetskog rata. […] U njegovo vreme i pod njegovim uticajem, na mostarskoj gimnaziji stvoreno je jezgro nacionalnog i revolucionarnog pokreta *Mlade Bosne*, najborbenijeg i najaktivnijeg dela tadašnje jugoslovenske omladine« što je, zaključuje njegov biograf, imalo dalekosežne posljedice: »[…] iskustvo stečeno u organizovanju i radu tajne đačke družine otkrilo je i učvrstilo Mitrinovićevu sklonost ka konspirativnim, zatvorenim udruženjima i grupama, čijim se osnivanjem bavio od rane mladosti do kraja života.« (PALAVESTRA 1977., 13).

[69] LIPOVČAN, isto.

[70] PALAVESTRA, 17, 18.

[71] Za srpsku je historiografiju karakteristično stajalište povjesničara D. Jankovića koji smatra da je to bio »*jugoslovenski* seminar, u kome se učilo *jugoslovenskom nacionalizmu*« [kurziv moj, op. a.]; usp. JANKOVIĆ, 1973., 44 — 45.

[72] PALAVESTRA, isto, 18).

[73] Isto, 19

[74] *K* je austro-ugarska kruna, a *Biograd* je Beograd, op. a.

[75] Isto, 19

[76] Isto, 20, 29, 30; valja podsjetiti da je M. Pribičević g. 1918. — kad je brat Svetozar organizirao velikosrpsku varijantu »oslobođenja i ujedinjenja« — bio delegat Srpske Vrhovne komande kod *Narodnog vijeća SHS* u Zagrebu.

PRELOM 8/2/05 9:05 Page 195 (Black plate)

[77] U tom se kontekstu valja prisjetiti da je Ujević svoj *drugi* prozni tekst po redu u kojem otvoreno zastupa ideju »narodnog jedinstva« — objavio u studenome 1911. u *Bosanskoj vili*! Ne treba sumnjati u to da je posredovao jedan od urednika — D. Mitrinović, kao što zacijelo Ujević opet njemu može zahvaliti da je 1913. postao članom uredništva iste revije.

[78] PALAVESTRA, isto, 21, 22.

[79] Tako Žerajić nakon aneksije BiH bježi u Srbiju i stupa u komite, a u proljeće 1910. »sa znanjem najbližih prijatelja Pere Sljepčevića, Jovana Starovića i Dimitrija Mitrinovića« planira atentat na Franju Josipa prigodom njegovog posjeta Sarajevu i Mostaru. Do toga nije došlo, ali je nekoliko dana kasnije pucao na Varešanina (isto, 22 — 23, 28).

[80] O izvoru ne dvoji ni njegov biograf: imao je novaca »[…] zahvaljujući manjim delom honorarima, a većim delom onome što je dobijao iz Beograda kao pomoć« (isto, 24).

[81] Isto, 25.

[82] »Očigledno, tokom 1910. godine Mitrinović je u svojim rukama držao mnoge konce izdavačke i uređivačke politike *Zore*. U tome radu nije ga omela ni policijska istraga kojoj je bio podvrgnut posle Žerajićevog atentata na Varešanina« (isto, 27).

[83] Isto, 31.

[84] Isto, 32.

LITERATURA

GROSS, 1969., Mirjana Gross, Studentski pokret 1875-1914, u: SPOMENICA U POVODU PROSLAVE 300-GODIŠNJICE SVEUČILIŠTA U ZAGREBU, I. poglavlje, POVIJEST STUDENTSKOG POKRETA 1830-1968., 451 — 479, Zagreb 1969.

GROSS, 1973., Mirjana Gross, POVIJEST PRAVAŠKE IDEOLOGIJE, Institut za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1973.

GROSS, 1981., Mirjana Gross, Nacionalno-integracijske ideologije u Hrvata od kraja ilirizma do stvaranja Jugoslavije, u: DRUŠTVENI RAZVOJ U HRVATSKOJ OD 16. DO POČETKA 20. STOLJEĆA, Zagreb 1981., 283 — 306

HORVAT, 1936., Josip Horvat, POLITIČKA POVIJEST HRVATSKE, I, Zagreb 1936.

IZVORI, 1991., IZVORI VELIKOSRPSKE AGRESIJE, skupina autora, August Cesarec - Školska knjiga, Zagreb 1991.

KATIĆ, 1938., Lovre Katić, PREGLED POVIJESTI HRVATA, Matica Hrvatska, Zagreb,1938.

KORUNIĆ, 1989., Petar Korunić, JUGOSLAVIZAM I FEDERALIZAM U HRVATSKOM NACIONALNOM PREPORODU 1835 — 1875., Globus, Zagreb 1989.

KRIŠTO, 1998., Jure Krišto, KATOLIČKA CRKVA I NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA 1941.-1945., Hrvatski institut za povijest — Dom i svijet, Zagreb, 1998.; sv. I. (str. 425) i II., Dokumenti, str. 401.

LIPOVČAN, 2002., Srećko Lipovčan, MLADI UJEVIĆ. POLITIČKI ANGAŽMAN I RANA PROZA (1909. — 1919.), Književni krug Split, 2002.

MACAN, 1971., Trpimir Macan, POVIJEST HRVATSKOGA NARODA, Školska knjiga, Zagreb, 1971.

PRELOM 8/2/05 9:05 Page 196 (Black plate)

MACAN, 1992., Trpimir Macan, POVIJEST HRVATSKOGA NARODA, Matica hrvatska — Školska knjiga, Zagreb, 1992.

MACAN, 1999., Trpimir Macan, Pogled na razvitak i stanje hrvatske povijesne znanosti, u: HRVATSKA I ODRŽIVI RAZVITAK. Humane i odgojne vrijednosti (Zbornik), Ministarstvo razvitka i obnove, 231 — 241, Zagreb, 1999.

MATKOVIĆ, 1998., Hrvoje Matković, POVIJEST JUGOSLAVIJE — HRVATSKI POGLED, Naklada Pavičić, Zagreb 1998.

MAŠTROVIĆ, 1998., Tihomil Maštrović, Franjo Fancev o Hrvatskom narodnom preporodu, u: ZBORNIK O FRANJI FANCEVU, Zagreb-Zadar 1998., 35 — 42.

NOVAK, 1930., Viktor Novak, ANTOLOGIJA JUGOSLOVENSKE MISLI I NARODNOG JEDINSTVA, 1390-1930, Beograd, 1930.

NOVAK, 1948.[1], Viktor Novak, MAGNUM CRIMEN, Beograd, 1948.

NOVAK, 1960., Viktor Novak, VELIKA OPTUŽBA, I., II., III., Svjetlost, Biblioteka društvo i religija, Sarajevo, 1960. II. skraćeno izdanje, redaktor: Nerkez Smailagić

NOVAK, 1968., Viktor Novak, VUK I HRVATI, Beograd, 1968.

PAVLIČEVIĆ, 1994., Dragutin Pavličević, POVIJEST HRVATSKE, Naklada Pavičić, Zagreb, 1994.; [2]2000., [3]2002.

STANČIĆ, 1998., Nikša Stančić, »Hrvatski narodni preporod« ili »Ilirski pokret«, u: ZBORNIK O FRANJI FANCEVU, Zagreb-Zadar 1998., 43 — 62.

ŠIDAK, 1969., Jaroslav Šidak, Studentski pokret do otvaranja Sveučilišta, u: SPOMENICA U POVODU PROSLAVE 300-GODIŠNJICE SVEUČILIŠTA U ZAGREBU, I. poglavlje, POVIJEST STUDENTSKOG POKRETA 1830-1968., 437 — 449, Zagreb 1969.

ŠIDAK-GROSS-KARAMAN-ŠEPIĆ, 1968., POVIJEST HRVATSKOG NARODA 1860-1914, Školska knjiga, Zagreb 1968.

ŠIŠIĆ, [1]1916., [2]1920., [3]1963., [4]1975., Ferdo Šišić, PREGLED POVIJESTI HRVATSKOGA NARODA, Zagreb.

TOMAŠEVIĆ, 1955., Joso Tomašević, PEASANTS, POLITICS AND ECONOMIC CHANGE IN YUGOSLAVIA, Stanford, 1955.

TOMAŠIĆ, 1993., Dinko Tomašić, Plemenska kultura i njeni današnji ostaci (1936.); Struktura balkanskog društva (1946.), u: SOCIOLOGIJA DINKA TOMAŠIĆA, Društvena istraživanja, II, 8. (tema broja), Institut za društvena istraživanja (danas: Institut društvenih znanosti IVO PILAR), Zagreb, 1993., 889 — 906 odnosno 939 — 948.

ZANINOVIĆ, 1958-59., Vice Zaninović, Mlada Hrvatska uoči i. svjetskog rata, Historijski zbornik XI — XII, Zagreb 1958/59., 65 — 104.

PRELOM 8/2/05 9:05 Page 197 (Black plate)

Hrvoje Matković
Zagreb

OBILJEŽJA RADOVA O NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ

PRELOM 8/2/05 9:05 Page 198 (Black plate)

PRELOM 8/2/05 9:05 Page 199 (Black plate)

Kad govorimo o obilježjima historiografskih radova o Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, moramo utvrditi da naša razmatranja obuhvaćaju obrade problematike nastanka, trajanja i propasti hrvatske države od 1941. do 1945., a to znači obrade okolnosti u kojima se ta država pojavila, organizacije i strukture njene vlasti, vanjske politike i ovisnosti o silama zaštitnicama, te obrade vojnih snaga, sučeljavanja s neprijateljskim snagama, gospodarske prilike, vjerske prilike i odnos vlasti prema vjerskim zajednicama i manjinama, kulturnu djelatnost itd. Jednom riječju, zanima nas obrada pojedinih komponenata funkcioniranja države koja je nastala i nestala u vihoru drugog svjetskog rata, a koja je integralni dio novije hrvatske povijesti. Činjenica da je kraj NDH označio i pojavu nove hrvatske emigracije, a da je Hrvatska ponovno ušla u sastav jugoslavenske državne zajednice, i to pod komunističkom vlašću, dala je snažan biljeg obradama NDH. Na pisanje o NDH znatno su utjecale ideologija i politika bilo s desnih, bilo s lijevih pozicija. No bilo je i odmicanja, otklona od ideološke sfere.

Literatura o NDH može se podijeliti na onu koja je nastala u emigraciji i na onu u domovini.

Emigrantska se *literatura* najvećim dijelom sastoji od priloga u emigrantskim časopisima, od kojih posebno treba navesti *Hrvatsku reviju*, pokrenutu još 1951. godine i koja je izlazila s četiri broja svake godine.[1] (Od uspostave suverene Republike Hrvatske izlazi u domovini.) Autori priloga bili su mnogi bivši ustaški dužnosnici na višim i nižim razinama, koji obrađuju pojedine epizode iz vremena kratkotrajne vladavine ustaša u Hrvatskoj, i to najčešće one u kojima su i sami sudjelovali. S obzirom na podjele, do kojih je među ustaškim emigrantima došlo, u tim prilozima ima različitih političkih tonova pa i »otkrivanja« zakulisnih aktivnosti i sučeljavanja u ustaškom vrhu. U *Hrvatskoj reviji* objav-

PRELOM 8/2/05 9:05 Page 200 (Black plate)

ljivali su svoje priloge i pripadnici drugih emigrantskih struja, kao i nezavisni intelektualci, što je njenog urednika navelo da utvrdi kako je *Hrvatska revija* okupila »sve Hrvate jednog pokraj drugoga i tako ostvarila hrvatsko kulturno jedinstvo«.[2] Za istraživače razdoblja NDH određeno značenje ima i »Knjižnica Hrvatske revije« u kojoj su svoje knjige objavili mnogi intelektualci-emigranti (npr. Ivan Meštrović, Bogdan Radica, Dominik Mandić, Ivo Rojnica i drugi). Pozornost povjesničara posebno privlače knjige Matije KOVAČIĆA, *Od Radića do Pavelića* (München-Barcelona, 1970.) i Vinka NIKOLIĆA, *Pred vratima domovine* (Buenos Aires, 1. sv. 1966.; 2. sv. 1967.).[3] Zbog određenih korisnih podataka svu tu literaturu možemo donekle svrstati u izvornu građu koja daje poticaja za daljnja istraživanja, ali kojoj zbog ideološke i političke obojenosti i subjektivnosti autora treba pristupiti vrlo kritično.

Od ostalih autora razlikuje se Jere JAREB, koji objavljuje knjigu *Pola stoljeća hrvatske politike 1895.-1945.* (Buenos Aires, 1960.) u kojoj je prvi dao obrazloženi kritički osvrt na stanje u NDH, apostrofirajući posebno njenog čelnog čovjeka — poglavnika Antu Pavelića.[4] Jareb je u emigraciji objavio i knjigu *Političke uspomene i rad dr. Branka Jelića* (Cleveland, 1982.) koja sadrži Jelićeve vlastoručno pisane uspomene od 1923. do 1948. godine. Te su uspomene napisane od osobe iz kruga Pavelićevih najbližih suradnika, kojima je Jareb dodao i kroniku djelovanja Hrvatskog narodnog odbora od 1950. do 1972. godine te kratki životopis Branka Jelića. Inače, Jelićeve uspomene sastoje se od zapisa koje je objavljivao u emigrantskoj *Hrvatskoj državi*.[5] Ti su zapisi u cijelosti preneseni u knjizi koju je priredio Jareb, a najvećim dijelom se odnose na povijest ustaškog pokreta od 1929. do 1941. Premda bliski suradnik Ante Pavelića Jelić nije bio suradnik ustaške vlasti u NDH, jer je cijelo vrijeme njezina postojanja bio u engleskom zatočeništvu. Zato njegovi zapisi imaju značenje izvorišta za proučavanje ustaške emigracije do 1941., a to je razdoblja priprema za ustašku državu i aktivnost ustaške vlasti u NDH.

Treba spomenuti i Pavelićeve dvije knjige *Doživljaji* (Madrid 1968., domovinsko izdanje sv. 1, Zagreb 1996.; sv. 2, Zagreb 1998.) koje sadrže njegova sjećanja, a koja je je bilježio u vrijeme boravka u Italiji između 1946. i 1948. godine. U prvoj knjizi Pavelić opisuje svoje mladenačke dane, dok u drugoj iznosi svoju političku aktivnost do 1929. godine. O njegovu djelovanju u vrijeme dok je bio na čelu

PRELOM 8/2/05 9:05 Page 201 (Black plate)

NDH nije ostavio (koliko je do danas poznato) nikakvih zapisa.[6]

S obzirom da se radi o osnivaču i predvodniku ustaške organizacije i poglavaru ustaške države, treba reći da nas je Pavelić svojim knjigama razočarao. Izbjegao je bilo što kazati o ustaškoj organizaciji i posebno o zbivanjima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Svojim tekstovima obuhvatio je doba u kojem je njegovo sudjelovanje u političkom životu Hrvatske (kao pripadnika pravaške omladine i kasnije prvaka *Hrvatske stranke prava*) bilo marginalno. Opisujući osobna doživljavanja Pavelić iskazuje zamjetan pripovjedački dar. U svoje pripovijedanje ubacio je i razmatranja o hrvatskoj povijesti. No ti dijelovi teksta i po vokabularu i stilski odudaraju od osnovnog teksta. Što više, često navodi netočne podatke i čini grube faktografske greške zanemarujući potpuno rezultate hrvatske historiografije. Zapravo, Pavelić daje svoju ahistorijsku viziju hrvatske prošlosti koja odgovara njegovoj aktualnoj političkoj orijentaciji. U opisima svakodnevnih događaja uvijek sebi pripisuje veliko značenje kao inicijatoru i pokretaču akcija. Svoje političko djelovanje često označava kao »revolucionarno«. Bitno obilježje Pavelićevih knjiga je naglašena politička tendencioznost, patetičnost i gotovo isforsirano rodoljublje.

Literatura koja je nastajala *u domovini* dijeli se na tekstove objavljene od 1945. do 1991. (dakle, do sloma Jugoslavije i komunističkog sustava) i onu od uspostave samostalne i suverene Republike Hrvatske do danas. Dakako, pisanje povijesti u svakom od ta dva razdoblja ima posebna obilježja.

Kad je riječ o razdoblju između 1945. i 1991. godine, valja uočiti da su se najprije pojavili tekstovi iz pera osoba koje su bile privržene komunističkom režimu (poneki i bliski obavještajnim službama) mahom nekvalificirane za povijesna istraživanja. Njihovi tekstovi imaju izrazito ideološko-politički biljeg s naglašenom partijskom terminologijom. Ti tekstovi i nisu pisani zbog rekonstrukcije stvarnih zbivanja i zbog utvrđivanja povijesne istine, već su nastajali kao sredstvo političkog obračuna s poraženim neprijateljem i zbog isticanja vlastite moći, dakle u neznanstvene svrhe. Tada nastaje i hipertrofija podataka o žrtvama ustaškog režima (osobito o Jasenovcu), te manipulacija s procjenama stajališta Katoličke crkve, posebno odnosa nadbiskupa Stepinca prema postupcima ustaške vlasti.

Međutim, u tom razdoblju pojavili su se u domovini i *radovi povjesničara* koji su pisani na temelju tada dostupne

PRELOM 8/2/05 9:05 Page 202 (Black plate)

arhivske građe i koji su imali za cilj znanstvenu valorizaciju NDH. Ovdje valja napomenuti da do 60-ih godina znanstvena historiografija zaobilazi temu o NDH, kao i temu o kraljevskoj Jugoslaviji, jer je svako okretanje toj problematici za komunističku vlast bilo politički sumnjivo kao promidžba propalog buržoaskog društva i buržoaske politike. No od početka 60-ih godina ipak započinje znanstvena obrada najprije stare Jugoslavije, a onda i povijesti NDH. Tako se 1977. g. pojavila knjiga Fikrete BUTIĆ-JELIĆ, *Ustaše i NDH*, u kojoj autorica daje zaokruženi prikaz pojave i trajanja NDH i djelovanja njezinih vodećih snaga. Godinu dana kasnije Bogdan KRIZMAN objavljuje knjigu *Pavelić i ustaše* kao prvu knjigu svoje tetralogije koja obuhvaća i iduće četiri knjige: *Pavelić između Hitlera i Mussolinija* (1980.), *Ustaše i Treći Reich* (dva sveska 1983.) i *Pavelić u bjegstvu* (1986.). Karakteristika Krizmanova pisanja je iscrpno citiranje izvorne građe. On je po prvi put upotrijebio i dokumente iz Ustaškog arhiva (Ustaške pismohrane), koji je postojao u Zagrebu za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske, a kojemu je na čelu bio dr. Ivo Gruberina.[7] S obzirom na nove okolnosti, kada do mnogih fondova izvan Hrvatske ne možemo doći, Krizmanovi radovi dobivaju posebno značenje.

Upoznavanju snaga koje su se suprotstavile Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i vojno djelovale protiv nje pridonijela je još jedna knjiga Fikrete Butić Jelić *Četnici u Hrvatskoj 1941.-1945.* (1986.). Služeći se izvornom četničkom dokumentacijom, zatim građom iz ustaških institucija, vojnih i političkih organa narodnooslobodilačkog pokreta te dokumentima osovinskih snaga i zapadnih saveznika, autorica je sustavno prikazala djelovanje četnika u svim onim krajevima Hrvatske, gdje su razvijali svoju aktivnost. Mnoštvom podataka prikazala je i hijerarhiju četničke organizacije, četnički teror i aspekte vojno-političke djelatnosti usmjerene prema ostvarenju ideje »Velike Srbije«. Ista autorica je objavila i knjigu *Hrvatska seljačka stranka* (1983.) u kojoj obrađuje suočavanje dotada najjače hrvatske političke stranke sa stanjem nastalim slomom Jugoslavije i pojavom Nezavisne Države Hrvatske. U ratnom razdoblju HSS je imao drukčiji status nego u godinama do sloma Kraljevine Jugoslavije i osovinske okupacije njezina teritorija. Djelovanje joj je bilo zabranjeno, a u njezinim redovima zbivale su se promjene koje su vodile u raslojavanje. Autorica prati to raslojavanje i obrađuje odnos HSS-a prema ustaškom režimu i partizanskom NOP-u u kojem je vodeća snaga bila Komunistička partija Jugoslavije. S mnoštvom pojedinosti prati proces

PRELOM 8/2/05 9:05 Page 203 (Black plate)

raslojavanja stranke i pri tome posebnu pozornost posvećuje aktivnosti grupe »lijevih haesesovaca« koji su prišli NOP-u. Knjiga Fikrete Butić-Jelić prva je monografija o HSS-u u ratnim godinama u kojoj autorica na temelju dostupne arhivske građe prikazuje procese u njenim redovima u novim, ratnim uvjetima.

S obzirom na vrijeme nastanka navedenih monografija, unatoč dobre znanstveno-metodološke pripremljenosti autora i njihove očite težnje za znanstveno utemeljenim vrednovanjem zbivanja i znanstvenim prosudbama problematike o kojoj raspravljaju, ne iznenađuje izvjesna koncesija političkom okruženju, koju u njihovim tekstovima nalazimo. U uvjetima totalitarnog sustava koji je budno bdio nad obradama tema iz bliske prošlosti, morali su s velikim oprezom rekonstruirati zbivanja i izvoditi prosudbe, čineći pri tome i ustupke režimu. No u njihovim redovima posebnu vrijednost ima prezentirana arhivska građa, posebno ona do koje danas ne možemo doći.

Među radovima znanstvenika, koji su u ovom razdoblju obrađivali NDH, valja posebno upozoriti na knjigu Ljube BOBANA *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941.-1943.* (Zagreb, 1985.). Podnaslov knjige »Izvještaji informatora o prilikama u Hrvatskoj« pojačava interes istraživača za njezin sadržaj. Radi se o zbirci dokumenata koji se čuvaju u raznim arhivima: u Londonu, Beogradu i Zagrebu. Dokumenti obuhvaćaju zbivanja na širem jugoslavenskom prostoru, ali se odnose i na Hrvatsku, tada posebnu državu. Informacije o prilikama u Hrvatskoj upućivane su jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi, a na razne načine prezentirane su i čimbenicima britanske politike. Boban je priredio za objavljivanje izvješća pojedinaca u kojima se prikazuju prilike u Hrvatskoj. Sadržajno ova zbirka pruža materijal za proučavanje držanja, programa, ciljeva i ponašanja različitih grupa. Pri upotrebi tih izvješća valja, dakako, o tome voditi računa i provjeravati izvornu vjerodostojnost. Pojedina izvješća daju sliku kako su informacije prikupljane i kakve su stavove imale pojedine grupe. Informatori su bili iz redova pristaša HSS-a i oni iz redova jugoslavenske orijentacije.

Kad je riječ o izvornoj građi za hrvatsku povijest u razdoblju drugog svjetskog rata (a to znači i za problematiku NDH) treba upozoriti i na zbirke dokumenata pod naslovom *Jugoslavenske izbjegličke vlade* koje su priredili 1. svezak za razdoblje 1941.-1943. Bogdan KRIZMAN, a 2. svezak za razdoblje 1943.-1945. Branko PETRANOVIĆ (Zagreb,

PRELOM 8/2/05 9:05 Page 204 (Black plate)

1981.). U tim zbirkama ima dokumenata koji se odnose na Hrvatsku i na hrvatsku politiku različitih usmjerenja.

Godine 1983. Dragovan ŠEPIĆ objavio je monografiju *Vlada Ivana Šubašića* u kojoj je prikazano Šubašićevo djelovanje kao mandatara za sastav izbjegličke vlade i njegovo predsjedanje tom vladom sve do formiranja zajedničke »privremene vlade DFJ« u Beogradu. Premda u toj knjizi nije obuhvaćena situacija u NDH, treba je ipak konzultirati jer se radi o pripremama za obnovu Jugoslavije u kojoj će se i Hrvatska ponovno naći. Šepićev tekst ima jedno specifično obilježje, a to je da ga ne piše samo znanstvenik, arhivski istraživač, već i čovjek iz neposredne blizine Ivana Šubašića (bio je šef njegova kabineta).

Odlučnu prijelomnicu ne samo u novijoj hrvatskoj povijesti, već i u hrvatskoj historiografiji ima 1991. godina, kada Hrvatska izlazi iz sastava jugoslavenske države i konstituira se kao posve neovisna i suverena država. Tek tada su slom komunističkog sustava i uspostava demokracije omogućili istraživačima da problematici NDH pristupe bez političkih ograničenja i da dođu do nekih arhivskih fondova koji su ranije bili brižno čuvani i povjesničarima nepristupačni. Dakako, to ne znači da je tada pisanje o NDH lišeno svake politizacije i tendencioznosti. Ima i danas priloga koji svojim interpretacijama podliježu političkim utjecajima i služe u dnevnopolitičke svrhe. Njih se ne može uvrstiti u znanstvenu historiografiju i na njih se ne treba osvrtati.

U novije vrijeme pojavilo se nekoliko djela o problematici NDH s izrazitim znanstvenim obilježjima. Ti su radovi nastali proučavanjem i analizama arhivskih dokumenata i postojeće literature. U prvom redu treba spomenuti marnog istraživača arhivskih fondova Jeru JAREBA koji je za vrijeme svojih povremenih boravaka u domovini[8] pripremio i objavio dvije građe o NDH s osnovnim podacima o raspravljanoj temi i određenim zaključcima. To su knjige *Zlato i novac NDH izneseni u inozemstvo 1944. i 1945.* (Zagreb, 1997.) i *Državno gospodarstveno povjerenstvo NDH* (Zagreb, 2001.). (U pripremi je i njegova knjiga *Vlade Nezavisne Države Hrvatske.*) Pripremio je za objavljivanje i objavio priloge Eugena Dide Kvaternika pod naslovom *Sjećanja i zapažanja 1925.-1945.* (Zagreb, 1995.).[9]

U knjizi *Zlato i novac NDH iznesen u inozemstvo 1944. i 1945.* Jareb obrađuje temu koja potvrđuje da se u vrijeme NDH događalo mnogo toga što je bilo skriveno od javnosti. U ovom slučaju radilo se o zlatu i inozemnoj valuti koji su u posljednjoj godini rata i u vrijeme sloma NDH na razne

PRELOM 8/2/05 9:05 Page 205 (Black plate)

načine izneseni iz hrvatske države. Jareb, dakle, raspravlja o jednom segmentu povijesti NDH koji mnogo govori o njenom financijskom i gospodarskom stanju te o odnosima hrvatske države i njemačkog Reicha, ali i o međusobnim odnosima ustaških dužnosnika, posebno o držanju samog poglavnika Pavelića. Iz novinarskih pera, bez uvida u arhivsku građu, bile su lansirane razne izmišljotine o zlatu NDH (skrivanje u Vatikanu), koje su podmetnute javnosti kao utvrđene istine. Jareb, međutim, utvrđuje posve drukčije stanje. Njegova knjiga donosi dostupnu arhivsku građu uz autorova objašnjenja i pokazuje što se stvarno događalo sa zlatom i valutom NDH.[10] Istom metodologijom Jareb je priredio i obradu teme *Državno gospodarstveno povjerenstvo Nezavisne Države Hrvatske*. Gospodarski problemi NDH bili su do sada prilično zapostavljeni. Pozornost istraživača prvenstveno je bila usmjerena na političku i diplomatsku komponentu hrvatske države. Radeći na arhivskim fondovima Jareb je naišao na zapisnike sjednice Državnog gospodarstvenog povjerenstva, značajne ustanove NDH, pa je te dokumente objavio u sistematiziranom kronološkom redoslijedu uz odgovarajuća objašnjenja. Iz tih se dokumenata jasno iščitavaju poslovi i djelatnost povjerenstva, valutna politika NDH, gospodarska podređenost Njemačkoj i Italiji koje je hrvatska država opskrbljivala raznim sirovinama. U uvodnoj studiji priređivač je objasnio postanak Državnog gospodarstvenog povjerenstva, a u knjigu je uvrstio i niz zakonskih odredaba o reguliranju gospodarstva NDH.[11]

Problematika NDH zaokuplja pozornost i mlađe generacije povjesničara, među kojima je i Nada KISIĆ-KOLANOVIĆ koja je svoj znanstveni rad usmjerila na noviju hrvatsku povijest. Objavila je nekoliko knjiga o hrvatskoj državi između 1914. i 1945. godine i o važnim političkim ličnostima ustaškog vrha. Istraživala je funkcioniranje ustaškog režima, njegove ideološke temelje i sudbine vodećih protagonista. To potvrđuju njezine knjige. U knjizi *Vojskovođa i politika — sjećanja Slavka Kvaternika* (Zagreb, 1997.), Nada Kisić-Kolanović je obradila djelovanje ministra domobranstva NDH i Pavelićeva zamjenika u vodstvu ustaškog pokreta. Autorica prati životni put Slavka Kvaternika i djelovanje u ustaškoj organizaciji do 1941. i u ustaškom režimu u hrvatskoj državi od 1941. dalje. Svoje analize temelji prvenstveno na arhivskom materijalu, osobito na onom dostupnom poslije 1991. godine. U drugom dijelu knjige autorica objavljuje Kvaternikove zapise nastale u komunističkom zatvoru 1947. g. te dokumente sudskog postupka protiv njega.[12] Knjiga

PRELOM 8/2/05 9:05 Page 206 (Black plate)

Nade Kisić-Kolanović *Mladen Lorković — ministar urotnik* (Zagreb, 1998.) osvjetljava djelovanje jednog od najbližih Pavelićevih suradnika i vodećih ustaških dužnosnika. U prvom dijelu u sedamnaest tematskih cjelina autorica prati Lorkovićevo sudjelovanje u ustaškom pokretu od mladih dana do 1941. godine. Drugi dio sadrži dokumentaciju koja se odnosi na Lorkovića. Pored njegovih zapisa tu je i dio njegove korespondencije. U trećem dijelu objavljeno je šest svjedočanstava o planiranom puču u ljetu 1944. do kojega nije došlo, a prouzročio je Lorkovićev politički pad, utamničenje i najzad fizičku likvidaciju. Ovom knjigom autorica je dala dokumentiranu znanstvenu obradu jednog od najznačajnijih događaja u povijesti NDH.[13] Naslov treće knjige Nade Kisić-Kolanović je *NDH i Italija — političke veze i diplomatski odnosi* (Zagreb, 2001.). Nastala je kao rezultat autoričina rada u hrvatskim arhivima i na dokumentaciji talijanskog Ministarstva vanjskih poslova te na objavljenim talijanskim i njemačkim dokumentima. Premda je knjiga prvenstveno usmjerena na hrvatsko-talijanske odnose, u obradi su zahvaćene i bitne komponente unutarnjeg sustava NDH, a sadrži i osvrt na ustaški pokret do 1941. i diplomatske igre oko proglašenja NDH. Obrađene su i doktrinarne veze ustaštva i fašističke ideologije, a izvršena je i temeljita analiza Rimskih ugovora. U završnom dijelu knjige prikazan je odnos Talijanske Socijalne Republike i NDH te stav nove talijanske demokratske vlade prema hrvatskom pitanju.[14]

Poznato je da je srpsko pitanje u NDH bilo zaoštreno od samog njenog osnutka. U traženju njegova rješenja nametnuo se projekt osnivanja posebne Hrvatske pravoslavne crkve. Tu je problematiku obradio Petar POŽAR u knjizi *Hrvatska pravoslavna crkva u prošlosti i budućnosti* (Zagreb, 1996.). Sam autor kaže u predgovoru da ne pretendira da knjiga bude znanstveni rad već dokumentarna publicistika. Ipak, ona je mnogo više od toga. Autor je sistematično, s osloncem na izvornu građu, prikazao pravoslavlje u Hrvatskoj prije osnivanja NDH, proces osnivanja Hrvatske pravoslavne crkve i njezino ustrojstvo, te njen kraj. Autor daje kritičku valorizaciju dosadašnjih spoznaja o toj problematici. Tekst je popraćen stanovitim brojem slika, a na kraju knjige autor daje i nekoliko integralnih dokumenata.[15]

Godine 1999. u Splitu je objavljena knjiga *Pavelićevo doba*. Kao njen autor naznačen je Ante MOŠKOV, prisni suradnik poglavnika Pavelića iz vremena prve ustaške emigracije i kasnije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. S Pavelićem se razišao nakon povlačenja iz Hrvatske u proljeće 1945.

PRELOM 8/2/05 9:05 Page 207 (Black plate)

godine. Knjigu je priredio za objavljivanje i bilješkama popratio Petar Požar. Radi se, zapravo, o rukopisu Moškova koji je nastao u komunističkom zatvoru (Moškova su izručili Englezi potkraj 1946. godine). To je zbir brojnih slika iz života Ante Pavelića kako ih je Moškov vidio. U tekstu dolazi do izražaja Moškovljevo razočaranje sa svojim idolom Pavelićem, kojemu je vjerno i predano služio. Pun gorčine Moškov zamjera Paveliću brojne postupke u prvoj emigraciji i za vrijeme NDH. To je svojevrsni obračun Moškova s Pavelićem iz kojega se mogu naslutiti karakterne osobine poglavnika, način njegova ophođenja sa suradnicima i okolinom koja ga je okruživala, kao i motivi sukoba s bliskim osobama koje je uklanjao iz državnog vrha. S obzirom na okolnosti u kojima je Moškov pisao svoje zapise (nalazio se u zatvoru i pisao je po sjećanju bez dokumentacije) istraživač mora biti oprezan i krajnje kritičan prema njegovu tekstu, mada mnoge opisane situacije očito daju i vjerodostojne podatke.

Petar POŽAR priredio je i knjigu *Ustaša — dokumenti o ustaškom pokretu* (Zagreb, 1995.), zbirku izvorne građe koja se sastoji od proglasa, zakonskih odredaba, poglavnikovih govora i poslanica, a uz koje je uvijek navedeno podrijetlo dokumenta, odnosno upozorenje na njihovo prethodno objavljivanje u ustaškom tisku ili u pojedinim zbirkama.

Aleksandar VOJINOVIĆ u knjizi *NDH u Beogradu* (Zagreb, 1995.) objavio je prikupljenu arhivsku građu Konzularnog predstavništva NDH u ranijem glavnom gradu Kraljevine Jugoslavije, a tada sjedištu okupirane Srbije. To je zbirka odabranih dokumenata koji su iz Beograda upućivali u Zagreb od 1941. do 1944. godine, a koji pružaju sliku Nezavisne Države Hrvatske viđenu iz Beograda. Autor, dakle, ne piše povijesni tekst, obradu povijesnih događaja, već kronološkim slijedom niže dokumente iz kojih se uočavaju problemi u odnosima aktera zbivanja — a to su njemačke okupacijske vlasti, Nedićeva vlada i vlada NDH. Vojinović je prezentirao arhivsku građu koja je povjesničarima bila posve nepoznata i koja opovrgava dosadašnje pretpostavke da je granica NDH i Srbije bila gotovo »hermetički« zatvorena.[16]

Posebnu pozornost u problematici NDH privlači pitanje koncentracijskih logora, posebno Jasenovca, o čemu je pisalo više autora. Među njima se ističe Vladimir ŽERJAVIĆ, koji se argumentirano suprotstavio eskalaciji broja žrtava, a koju su na osnovi iskonstruiranih dokaza plasirali neki autori. Njegova posljednja knjiga *Opsesije i megalomanije oko*

PRELOM 8/2/05 9:05 Page 208 (Black plate)

Jasenovca i Bleiburga (Zagreb, 1992.) donosi raščlanjivanje demografskih podataka i verifikaciju statističkih izračunavanja. U novije vrijeme problem Jasenovca obrađuje i Josip JURČEVIĆ u knjizi *Nastanak jasenovačkog mita* (Zagreb, 1998.) s novim pristupom i korištenjem nove građe. Autor analizira rezultate komisijskih i antropoloških istraživanja, te popise žrtava. Kritički je preispitao demografska djela koja se bave problemom žrtava te historiografske radove kao i publicističke tekstove u kojima se pisalo tendenciozno, bez uvažavanja činjenica. Uz analizu postojeće literature autor je istraživao i izvornu građu u nastojanju da dade što objektivniju obradu najavljene problematike.[17]

Položaj Katoličke crkve i njen odnos prema ustaškom režimu u NDH predmet je istraživanja Jure KRIŠTE, koji je tu problematiku razradio u dvije knjige pod naslovom *Katolička crkva i NDH* (Zagreb, 1998.). Prva knjiga sadrži sistematičnu obradu problematike, a druga — s podnaslovom »Dokumenti« — donosi zbir dokumenata (366) od kojih je znatan dio prvi put objavljen. Mnogi od tih dokumenata su iz stranih arhiva pa su korišteni i oni iz vatikanskih fondova. Autor je dao kritički osvrt na dosadašnje prosudbe o položaju Katoličke crkve u ustaškoj državi, te o odnosu crkvene hijerarhije prema državnim vlastima. U obradi autor je obuhvatio i problem prekrštavanja te uspostavljanje Hrvatske pravoslavne crkve i odnos Katoličke crkve prema Židovima i komunistima.

Zanimljivih podataka o svakodnevici u NDH donosi novinar i bivši domobranski časnik Ivan KOŠUTIĆ u knjizi *Rađanje, život i umiranje jedne države — 49 mjeseci.* To nije znanstvena obrada, ali je tekst koji daje poticaje za istraživanja i znanstveno vrednovanje.[18] Isti autor objavio je i knjigu *Hrvatsko domobranstvo u drugom svjetskom ratu* (Zagreb, 1. sv. 1992., 2. sv. 1994.). Nazočnost njemačke vojske na teritoriji NDH prikazao je Nikola ANIĆ u knjizi *Njemačka vojska u Hrvatskoj* (Zagreb, 2002.).

Nekoliko autora obrađivalo je haesesovsku komponentu u NDH nastojeći utvrditi njeno raslojavanje i aktivnost vodstva stranke u vrijeme drugog svjetskog rata, a to znači u nepovoljnim prilikama za stranku. Posmrtno je objavljena knjiga Ljube BOBANA *Dr. Tomo Jančiković — HSS između zapadnih saveznika i komunista* (Zagreb, 1996.).[19] Zdenko RADELIĆ objavljuje knjige *Hrvatska seljačka stranka 1941.-1951.*, te *Božidar Magovac — s Radićem između Mačeka i Hebranga* (Zagreb, 1999.).[20]

PRELOM 8/2/05 9:06 Page 209 (Black plate)

Slom NDH i stradanja hrvatske vojske i civila u proljeće 1945. najprije su obrađivali sami sudionici tragične završnice hrvatske države u emigraciji. Od te literature našu pozornost privlače knjige o bleiburškoj tragediji. Prvu knjigu o toj tematici objavio je Ivo BOGDAN, *La tragedia de Bleiburg* (Buenos Aires 1963. na španjolskom jeziku). Tekst svoje knjige Bogdan je gradio na opsežnoj dokumentaciji (svjedočanstva preživjelih) koju je najvećim dijelom godinama sakupljao dr. Krunoslav Draganović. Na temelju tog španjolskog izdanja Vinko Nikolić i Franjo Nevistić priredili su knjigu na hrvatskom jeziku *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda* (Barcelona, 1976.). Popratili su je opsežnim predgovorom. Već sljedeće 1977. g. objavljeno je i njezino drugo izdanje (priredio ga je V. Nikolić) dopunjeno novim svjedočanstvima i prilozima. Domovinsko izdanje (koje je također priredio V. Nikolić) tiskano je u Zagrebu 1993. i istovjetno je s drugim izdanjem. Knjiga je podijeljena u pet većih cjelina: Analiza, Opis zločina, Prilozi, Dokumenti i Novi dokumenti i svjedočanstva.[21]

Priređivač navedene knjige o Bleiburgu Vinko NIKOLIĆ i sam je objavio knjigu pod naslovom *Tragedija se dogodila u svibnju* (sv. 1, 2) s podnaslovom »Jedna (prva) godina egzila u dnevniku ratnog zarobljenika broj 324.664«. Knjiga je objavljena 1984. (1. sv.) i 1985. (2. sv.) u Barceloni, a domovinsko izdanje u Zagrebu 1995. Autor je po nadnevcima bilježio svoja proživljavanja u zarobljeničkom logoru u Italiji, a u prvim poglavljima dao je iscrpan opis napuštanja Zagreba, povlačenja kroz Sloveniju i Austriju, zbivanja kod Bleiburga i zarobljavanje.[22]

Kraće obrade pojedinih epizoda egzodusa objavljivali su pojedini autori u emigrantskim časopisima. Izbor nekoliko priloga tiskan je u domovini pod naslovom *Povlačenje 1945. — krivci i žrtve* (Zagreb, 2000.). Priređivači ove knjige Tomislav Sabljak i Ivo Smoljan izvršili su izbor četiri teksta koja su napisala četiri sudionika zbivanja u proljeću 1945. Ti su tekstovi povezani istom tematikom i okolnostima zbivanja. Vjekoslav Vrančić (»S bijelom zastavom preko Alpa«) opisuje peripetije oko predaje glasovitog Memoranduma hvatske vlade s početka svibnja 1945. godine. Prilog Marinka Polića (»Od Mostara do Bleiburga«) daje detaljan opis povlačenja hrvatske vojske i civila i njihovo stradanje. Branimir Vidmar (»Od Zagreba do Salzburga«) sadrži opis dramatičnih dana totalnog rasula i svojih lutanja Austrijom u traženju spasa. Posljednji tekst je iz pera četničkog generala Svetomira Đukića (»Iz šume u emigraciju«). Autor je bio

PRELOM 8/2/05 9:06 Page 210 (Black plate)

izaslanik Draže Mihailovića, koji je u travnju 1945. posjetio Pavelića, pa je u svom prilogu iscrpno opisao svoju misiju. Knjiga, dakle, nije povijest sloma NDH, već sadrži svjedočanstva sudionika koja pridonose rasvjetljavanju završnice NDH.[23]

Najzad, moram spomenuti i svoju knjigu *Povijest Nezavisne Države Hrvatske* (Zagreb 1994., drugo izdanje 2002.) koju sam pripremio na temelju literature i vlastitih istraživanja, a u kojoj sam znanstvenim pristupom, bez glorifikacija i sotonizacije, prikazao što se s Hrvatskom događalo u vrijeme drugog svjetskog rata.[24]

I da zaključimo.

Razdoblje trajanja NDH, jače o drugih razdoblja novije hrvatske povijesti, bilo je izloženo politizaciji i tendencioznim prosudbama. Obrade tog razdoblja trebale su poslužiti političkim ciljevima. Jedna strana — a radi se o bivšim nositeljima ustaške vlasti — veličala je svoje »povijesno djelo« unoseći često u svoje obrade netočne konstrukcije zbivanja (npr. onu o »hrvatskoj revoluciji 1941.«) i zaobilazeći negativne postupke i učinke ustaškog režima. Druga strana — autori u službi komunističkog režima — sa svojih suprotnih ideoloških stajališta i pozicija pobjednika objavljivala je tekstove o NDH u kojima je ta država prikazana u najcrnjim tonovima krajnje politiziranima. U okolnostima totalitarnog sustava znanstvena obrada i povijesno vrednovanje dugo nisu imali prostora. U drugoj etapi komunističkog režima (70-ih i 80-ih godina) pojavili su se i znanstveni radovi o NDH koji su uz dobru stručnu i metodološku spremu autora i upotrebom dostupne arhivske građe ipak obilježeni vremenom svog nastanka, tj. opreznim pristupom i izvjesnim ustupcima političkom ozračju. Tek je uspostava hrvatske neovisnosti u 90-im godinama XX. st. otvorila mogućnost temeljite znanstvene valorizacije razdoblja NDH, što potvrđuje pojava niza monografija u kojima se obrađuje problematika ratne hrvatske države i raspravljaju mnoga pitanja ključna za objektivnu povijesnu prosudbu.

BILJEŠKE

[1] *Hrvatska revija* počela je izlaziti u Buenos Airesu (Argentina) 9. ožujka 1951. Prvi urednici bili su joj dr. Antun Bonifačić i prof. Vinko Nikolić. Kada se 1954. Bonifačić preselio iz Brazila (gdje je do tada boravio) u Chicago (SAD), otežana je komunikacija dvaju urednika, pa je prestalo njegovo suuređivanje časopisa. Tada je Vinko Nikolić ostao jedini urednik *Hrvatske revije* i to je ostao sve do smrti 1997. godine.

[2] Vinko NIKOLIĆ, *U službi domovine*, Zagreb 1996., str. 451.

PRELOM 8/2/05 9:06 Page 211 (Black plate)

[3] Potpuni naslov knjige Matije Kovačića je *Od Radića do Pavelića, Hrvatska u borbi za svoju samostalnost. Uspomene jednog novinara*. Knjiga Vinka Nikolića *Pred vratima domovine* objavljena je i u domovini u Zagrebu 1995.

[4] Pretisak Jarebove knjige objavljen je u domovini u Zagrebu 1995. Knjiga je inače nastala kao kritički osvrt na Mačekovu autobiografiju objavljenu 1957. na engleskom jeziku pod naslovom »In the Struggle for Freedom«. U knjizi je obrađeno i razdoblje NDH. Vidi moj osvrt u *Časopisu za suvremenu povijest* (dalje ČSP) br. 2/1995.

[5] Svoje uspomene Jelić je počeo objavljivati u *Hrvatskoj državi*, koja je izlazila u Münchenu. Objavljivanje nastavaka započelo je u travnju 1960. povodom smrti Ante Pavelića.

[6] O Pavelićevim knjigama vidi opširnije osvrte: Hrvoje MATKOVIĆ u *Hrvatskoj reviji* (dalje HR) i to Doživljaji I. u br. 3 — 4/1996. i Doživljaji II. u br. 4/1999.

[7] Arhiv ustaške organizacije, koju su ustaše napuštajući domovinu početkom svibnja 1945. pokušali iznijeti u inozemstvo, dospjela je kod Maribora u ruke partizana i odnesena je u Beograd.

[8] Jere Jareb je napustio domovinu u proljeće 1945. godine i trajno se nastanio u Lorettu u SAD (država Pennsylvania), gdje je do umirovljenja kao doktor povijesnih znanosti predavao europsku i svjetsku povijest na Saint Francis Collegeu.

[9] O knjizi Eugena Dida Kvaternika pisali su: Mira KOLAR u ČSP br. 1/1995. i Jure KRIŠTO u HR br. 1-2/1995.

[10] Prikaz Jarebove knjige pisali su H. MATKOVIĆ u ČSP br. 3/1998. i Mario JAREB u HR br. 1-2/1998.

[11] Osvrt na Jarebovu knjigu *Državno gospodarstveno povjerenstvo* dao je H. MATKOVIĆ u ČSP br. 3/2001.

[12] O knjizi Nade Kisić-Kolanović *Vojskovođa i politika — sjećanje Slavka Kvaternika* pisao je Zvonimir DESPOT u ČSP br. 3/1997.

[13] O pripremama puča, u koje su uz ustaške dužnosnike bili uključeni i vodeći politički ljudi iz HSS-a i viši domobranski časnici, pisao je i Jozo IVIČEVIĆ u podužem feljtonu pod naslovom *Puč Lorković-Vokić i politika ratne HSS* u *Vjesniku*, travanj-svibanj, Zagreb 1997.

[14] O knjizi *NDH i Italija — političke veze i diplomatski odnosi* Nade Kisić-Kolanović pisao je Franko MIROŠEVIĆ u ČSP br. 2/2002.

[15] O knjizi Petra Požara *Hrvatska pravoslavna crkva u prošlosti i budućnosti* pisao je Zlatko KUDELIĆ u ČSP br. 3/1997.

[16] Osvrt na Vojnovićevu knjigu *NDH u Beogradu* dao je H. MATKOVIĆ u HR br. 4/1995.

[17] Knjigu J. Jurčevića *Nastanak jasenovačkog mita* prikazao je Davor KOVAČIĆ u ČSP br. 2/2000. O stradanjima Židova u NDH objavili su Ivo i Slavko GOLDSTEIN knjigu pod naslovom *Holokaust u Zagrebu* (Zagreb 2001.). Prikaz njena sadržaja dala je Ljiljana DOBROVŠAK u ČSP br. 1/2002.

[18] Košutićevu knjigu *Rađanje, život i umiranje jedne države — 49 mjeseci* prikazao je Tvrtko BOŽIĆ u ČSP br. 3/1998.

[19] Osvrt na Bobanovu knjigu *Dr. Tomo Jančiković — HSS između zapadnih saveznika i komunista* dao je Zdenko RADELIĆ u ČSP br. 1-2/1996.

[20] O knjizi Zdenka Radelića *Božidar Magovac s Radićem između Mačeka i Hebranga* pisali su: F. MIROŠEVIĆ i H. MATKOVIĆ u ČSP br. 1/2001.

[21] O knjizi *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda* pisao je H. MATKOVIĆ u HR br. 1/1994.

PRELOM 8/2/05 9:06 Page 212 (Black plate)

[22] Knjigu *Tragedija se dogodila u svibnju* Vinka Nikolića prikazao je Anđelko MIJATOVIĆ u HR br. 4/1995.

[23] Priloge u knjizi *Povlačenje 1945. — krivci i žrtve* priređivači su preuzeli iz emigrantske *Hrvatske revije* (3) i iz emigrantske *Srpske zastave* (1). U *Srpskoj zastavi* je objavljen prilog generala Svetomira Đukića. Sva četiri priloga u domovini se objavljuju prvi put. Opširniji osvrt na knjigu *Povlačenje 1945. — krivci i žrtve* dao je H. MATKOVIĆ u ČSP br. 2/2000. i u HR br. 1/2000.

[24] O knjizi *Povijest Nezavisne Države Hrvatske* pisali su: Vladimir POSAVEC u *Historijskom zborniku* XLVII/1994. i Mario JAREB u ČSP br. 1-2/1996.

PRELOM 8/2/05 9:06 Page 213 (Black plate)

Dragutin Pavličević
Zagreb

PROBLEMI HRVATSKIH POVIJESNIH SINTEZA XIX. I XX. STOLJEĆA

PRELOM 8/2/05 9:06 Page 214 (Black plate)

PRELOM 8/2/05 9:06 Page 215 (Black plate)

Budući da sam predavao povijest na svim stupnjevima škola, te na višoj školi i povremeno na fakultetu, a od sedamdesetih godina pisao ili uređivao udžbenike povijesti kao svojevrsne male sinteze, moj put prema većim i sveobuhvatnijim sintezama bio je prirodni razvojni nastavak. Počeo sam sa lokalnom sintezom,[1] nastavio s kronologijama,[2] a zatim i s kraćim sintezama povijesti pojedinih zemalja i naroda.[3] Nastankom slobodne i demokratske Republike Hrvatske 1991. godine otvorena je mogućnost pisanja i objavljivanja cjelokupne, sintetičke prošlosti hrvatskog naroda bez političkih sankcija kakve su zadesile npr. Trpimira Macana i njegovu *Povijest hrvatskog naroda*[4] te Igora Karamana sa *Enciklopedijom hrvatske povijesti i kulture*.[5]

Godine 1992. dobio sam ponudu za pisanje moje *Povijesti Hrvatske* koja je do danas doživjela tri izdanja,[6] a 1995. i *Pogled u povijesni razvitak republike Hrvatske* koji je 1996. preveden na engleski,[7] te na njemački,[8] a objavljen je i na hrvatskom.[9] U posljednje vrijeme prevodi se ili pregovara o prijevodima moje spomenute sinteze *Povijest Hrvatske* na neke strane jezike.[10] U posljednjih nekoliko godina pisanjem i doradom, odnosno prevođenjem sintetičkih tekstova bavili su se i spomenuti Trpimir Macan,[11] Ivo Perić,[12] Hrvoje Matković,[13] i Ivo Goldstein.[14] Povremeno su se javljale i kronologije kao zamjena za sinteze, ali su to samo nizanice događaja na niti koju čini vremenska os i ne mogu biti prezentirane na istoj razini kao sinteze, iako se to često čini.[15]

U novije vrijeme bilo je nekoliko pokušaja pisanja i objavljivanja sinteza hrvatske povijesti na stranim jezicima[16] ili od stranih autora,[17] ali njih nećemo uzeti u obzir u ovoj raspravi, kao ni one koji su nastali u više autorskim sklopovima u drugoj, socijalističkoj Jugoslaviji koje su pisane pod političkim pritiskom marksističkih, materijalističkih dogmi.[18]

PRELOM 8/2/05 9:06 Page 216 (Black plate)

Isto tako je bilo nekoliko sintetičkih prikaza povijesti Bosne i Hercegovine koje nećemo također analizirati.[19] Uostalom kao ni sintetičke povijesti kulture[20] ili gospodarstva.[21]

Sve što je navedeno u ovom uvodu navelo me je na misao kako bi trebalo napisati jedan rad o problematici nastajanja i objavljivanja povijesnih sinteza u hrvatskoj historiografiji. Međutim, o teoretskim osnovama sinteze, o njenim vrstama, posebnostima gotovo da i nema odgovarajuće literature na hrvatskom jeziku. Zbog toga je i ovaj prilog pomalo pionirski pokušaj koji će sadržavati neke prednosti, ali i nedostatke koje će, vjerojatno, potaknuti ovim radom, budući autori dopuniti i otkloniti. Najprije ćemo pokušati odgovoriti na pitanja: «Što je to povijesna sinteza, koje su njene vrste i podvrste, te kako se ta problematika odražavala na području hrvatskog 'povjesnopisja' ili historiografije, koji su bili njeni akteri, te ograničenja i dostignuća?«

ŠTO JE TO POVIJESNA SINTEZA?

Ako na grčkom *synthesis* označava sastavljanje, ujedinjavanje, spajanje, zaokruživanje, povezivanje, donosno bit ili sukus nečega, ako je to proučavanje nekog procesa ili predmeta u njegovoj cjelini, ako je to u logici i filozofiji ono što je suprotno analizi, ali iz nje slijedi, onda možemo uz izvjesno pojednostavljenje zaključiti kako je i sinteza u povijesnoj znanosti najviša i najsveobuhvatnija forma obrade prošlosti nekoga naroda, države, pokrajine ili grada. To je ujedno najteži i najrjeđi oblik povjesničareve ekspozicije zato jer zahtijeva ponajveće znanje, iskustvo i vještinu. To je, literarno rečeno, najsavršeniji, najdublji i najpovezaniji način pripovijedanja o prošlim vremenima, nešto poput savršenog sklopa većeg romana ili drame u književnosti.

O sintezi u povijesnoj znanosti u teoretskom smislu nisam, kako rekoh, dosada našao na hrvatskom jeziku ni jedan veći rad, pa sam se zbog toga poslužio usputnim napomenama troje autora. To su Franjo Rački, Jaroslav Šidak i Mirjana Gross. Tako npr. još u drugoj polovici XIX. stoljeća Rački piše kako je povijesna sinteza »veliko historičko djelo, koje bi jednako iscrpivo i u jednako savršenom obliku prikazalo [nekom narodu, D. P.] cjelokupan mu prošli život.«[22] Slično o sintezi piše i J. Šidak: »Unutarnja povezanost i usporednost povijesnog zbivanja na čitavom etničkom prostoru hrvatskog naroda.«[23]

M. Gross u svojoj *Suvremenoj historiografiji* petnaestak puta spominje pojam sinteze, ali nema definicije što je to sinteza u povijesnoj znanosti. Prema njemačkom povjesni-

PRELOM 8/2/05 9:06 Page 217 (Black plate)

čaru Werneru Conzeu »sintetizirajuća zadaća povjesničara bila bi u izgradnji strukturalne socijalne historije koju on kao istraživanje nadindividualnih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih fenomena suprotstavlja tradicionalnoj događajnoj historiji.«[24] Britanac Eric Hobsbawm[25] smatra da je »historija društva« zapravo koncept sinteze koji teži »prema što obuhvatnijoj analizi povijesnih društava.[26] Nijemac Hans-Ulrich Wehler[27] ističe kako je »put prema sintezi dužnost povjesničara, jer bi inače prevladale krivotvorene popularne priče«.[28]

U spomenutoj knjizi M. Gross u poglavlju »Interpretacija« objasnila je razliku između povijesne sinteze, pregleda i kronologije. Govoreći o povezanosti povijesnih činjenica u vremenskom slijedu, ali i u strukturalnom smislu, tj. da se pojedini povijesni podaci uključuju »u društvenu, ekonomsku, pravnu, političku, ideološku ili kulturnu« sferu uz uporabu odgovarajućih, metoda, pa se postupkom objašnjenja dolazi do »konstrukcije i sinteze«.[29] I zatim nastavlja: »Konstrukcija je jednostavna kada se temelji uglavnom na kronološkom, prostornom ili područnom kriteriju. Sintetička konstrukcija istovjetna je sa 'sintezom'. Kao svaka znanost i historija se služi analizom i sintezom. Analizom se pokušava dokučiti struktura istraživane povijesne činjenice. No, zatim se moraju nastojati uočiti bitni elementi međusobne povezanosti povijesnih činjenica, njihova ponovljivost i reprezentativnosti, odnosno izuzetnost u određenom društvenom procesu, te ustanoviti koje su pojave bitne, a koje manje važne u perspektivi istraživačkog pitanja. Taj bi se postupak morao primijeniti i pri istraživanju unutar uže teme o nekom lokalitetu ili događaju. Svaka je, naime, povijesna činjenica složena te se kao takva mora analizirati kako bi se naposljetku o njoj što cjelovitije tj. sintetički izvijestilo. Što obuhvatnija sinteza morala bi, dakle, biti istraživački cilj.«[30]

Zatim dodaje kako nije svaki rad u povijesnoj znanosti ujedno i sinteza. »S tim shvaćanjem nije u skladu upotreba pojma 'sinteza' za radove koji, doduše, obuhvaćaju šire razdoblje i prostor, ali samo pripovijedaju o nekim događajima, a ne konstruiraju što obuhvatniju cjelinu, dakle, povezanost događaja unutar nje. Takav je rad 'pregled' a ne 'sinteza'«.[31] M. Gross odbacuje i pokušaje da se obično slaganje povijesnih događaja i činjenica vremenskim slijedom proglašava povijesnom sintezom.[32] »Profesionalna historija ne zadovoljava se pukim nabrajanjem događaja na vremenskoj osi nego želi dati objašnjenje pomoću analize mnogobrojnih različitih spona pojedinih događaja kako u njihovom vremenskom slijedu, tako i u njihovoj istovremenosti.«[33]

PRELOM 8/2/05 9:06 Page 218 (Black plate)

I da zaključimo: sustavna, sveobuhvatna, kronološki izložena, ali problemski povezana, tj. cjelovita politička, gospodarska, društvena i kulturna povijest naroda, države, pokrajine ili grada od najstarijeg vremena do današnjih ili njima bliskih dana čini povijesnu sintezu. Ona nije samo ni kronika, ni kronologija, ni pregled nego mnogo više toga.

VREMENSKI SLIJED NASTAJANJA SINTEZÂ

Razdoblje do 1918. godine

Ako imamo na umu dosada izneseno, tj. cjelovitost, dubinu i širinu obrade kao i dokumentiranost i znanstvenu utemeljenost u doba nastajanja, te sustavan vremenski slijed bez obzira dokle je autor u obradi došao, onda u hrvatskoj historiografiji imamo vrlo malo pravih, potpunih sinteza. To su po vremenu nastajanja bile *Povijest hrvatska* Tadije Smičiklasa,[34] *Povijest Hrvata* Vjekoslava Klaića[35] i *Pregled povijesti hrvatskog naroda* Ferde Šišića.[36] Svi ostali sintetički radovi idu u niže, kraće, pojedinačne, vremenski nepotpune ili ograničene vrste povijesnih tvorbi koje ćemo pokušati razvrstati.

U ovom pregledu ostavit ćemo po strani kronike iz XVI. i XVII. st. kao i prvu kritički pisanu Luciusovu/Lucićevu *De Regno Dalmatie et Croatiae* iz 1666. godine. S prvim sintetičkim radovima srest ćemo se u doba hrvatskoga narodnog preporoda kada su historiografski radovi imali utilitarnu i nacionalno-političku funkciju. Prvi sintetički pregled dao je župnik u Sesvetama Požeškim Ivan Švear, iako je za taj pothvat nije imao ni potrebno znanje, ni iskustvo, a ni dovoljno historiografskih predradnji.[37] Ipak, od njega počinje povijest povijesnih sinteza novijeg doba u Hrvatskoj. Iako se sredinom XIX. st. javljaju prvi školovani povjesničari poput Franje Račkoga, Matije Mesića i donekle Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, novu sintezu nije objavio ni jedan od njih nego Šime Ljubić. Dao joj je naziv *Pregled poviesti Hrvatske* shvaćajući da u to doba još ne može dati opširnu i cjelovitu sintezu.[38] Slično se može reći i za pokušaj sintetičkog pregleda srednjovlja koji je objavio Natko Nodilo.[39]

Djelatnost svih spomenutih kao i osnivanje Družtva za jugoslavensku poviestnicu 1850. bili su prva stručna i organizacijska podloga za istup dvojice tada mladih povjesničara koji su napisali prve dvije sinteze posvećene povijesti Hrvatske i Bosne koju su mnogi tada smatrali »hrvatskom zemljom«. To je dotad bila najopširnija i najsveobuhvatnija spomenuta *Poviest hrvatska* Tadije Smičiklasa i *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*, Vjekoslava Klaića do 1463. godine.[40]

PRELOM 8/2/05 9:06 Page 219 (Black plate)

Iako je to bio veliki korak naprijed prema cjelovitoj povijesti tih zemalja, ipak je Franjo Rački 1885. ocijenio kako se moraju istražiti još mnogi spomenici »bez kojih se ne može postaviti ruka na sastavljanje velikog historičkog djela«, dakle sinteze kako je to rekao u već citiranom odlomku.[41]

Iduće razdoblje od konca XIX. st. do dvadesetih godina XX. st. obilježeno je imenima Vjekoslava Klaića i Ferde Šišića. Prvi je dao najopširniju, ali nažalost nedovršenu sintezu hrvatske prošlosti, a drugi dotad najbolju i najdublju analizu hrvatskog društva i države za narodnih vladara[42] i najbolju sintezu političke povijesti hrvatskog naroda.[43] U njihovoj sjeni radili su spomenuti Natko Nodilo i Rudolf Horvat.[44] Njihova nastojanja ocijenio je Jaroslav Šidak riječima: »Međutim, upravo su ti pokušaji sinteze jasno pokazali da joj nedostaje sigurna podloga u proučavanju ekonomskog razvoja i da se sva punoća unutrašnjeg narodnog života, od ekonomike do likovnog stvaralaštva, morala ograničiti na odvojeni dodatak političkoj povijesti s kojom ju je spajao samo vremenski okvir.«[45] Dakle, u tom razdoblju imamo nedovršenu sintezu Vjekoslava Klaića, političku sintezu Ferde Šišića, dvije sinteze srednjeg vijeka F. Šišića i N. Nodila te jedan sintetički pregled novije povijesti R. Horvata.

Međuratno i ratno doba (do 1945. godine)

U razdoblju između dvaju svjetskih ratova, točnije u tridesetim godinama imamo dvojicu osebujnih autora. Prvi je publicist Josip Horvat sa parcijalnom sintezom novije političke povijesti Hrvatske[46] i povijesti kulture,[47] a drugi Lovre Katić sa sintetičkim pregledom povijesti Hrvata.[48] U to doba nastaje i prva pokrajinska sinteza kao što je prošlost Istre u djelu Dane Grubera.[49] Godine 1925. u čast 1000. obljetnice hrvatskog kraljevstva izašla je spomen-publikacija sa prvim biografskim podacima o poznatim Hrvatima u obliku leksikona, a u uvodnom dijelu je sinteza prošlosti hrvatskih zemalja, tj. povijest Hrvatske sve do toga doba Rudolfa Horvata,[50] te povijesti Bosne i Hercegovine, odnosno Istre što ih je napisao spomenuti Dane Gruber.[51] Sve su to bili kraći sintetički pregledi.

U doba Drugoga svjetskog rata za postojanja Nezavisne Države Hrvatske nije bilo vremena za veće sintetičke radove pa su po narudžbi tadanji docenti na katedri za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu objavili tri kraće publikacije udžbeničko-kronologijskog značaja. To je *Pregled hrvatske povijesti* Stjepana Antoljaka i njegova *Povijest za potrebe hrvatske vojske*.[52] Miho Barada, Lovre Katić i Jaroslav Šidak napisali su jedan udžbenik hrvatske povijesti za škole.[53]

PRELOM 8/2/05 9:06 Page 220 (Black plate)

U drugoj Jugoslaviji (do 1991. godine)

U poratnom razdoblju, u doba tzv. druge ili socijalističke Jugoslavije nisu postojali uvjeti a ni poticaji za sintetičke radove, poglavito ne za one autorske, individualne, nego se s političkog vrha forsirao rad na zajedničkim projektima povijesti čitave Jugoslavije. Ta nastojanja ostvarena su u *Historiji naroda Jugoslavije I.* u kojoj je hrvatsku historiografiju kao jedan od trojice glavnih urednika zastupao spomenuti Jaroslav Šidak.[54] Taj rad je nastavljen i šest godina kasnije kada se pojavio i drugi svezak[55] u kome je ulogu prof. Šidaka preuzeo Jorjo Tadić, samo po mjestu rođenja Hrvat. Od 1951. bio je beogradski profesor, član Srpske akademije i pobornik »srpstva« Dubrovnika.[56] Kao i oko I. sveska bilo je velikih neslaganja i isto toliko kompromisa, kao i političkih pritisaka iz Beograda. Već u predgovoru tom svesku bila je istaknuta namjera »da se krene korak naprijed u materijalističkom osvjetljivanju naše prošlosti«.[57] Stoga nije bila slučajnost da su u II. svesku obrađena zbivanja samo do konca 18. stoljeća, odnosno u slučaju hrvatskih zemalja do 1790. godine.[58]

Ipak u nepovoljnim političkim prilikama i uz slabu financijsku potporu učinjeno je mnogo u izdavanju izvora, u analizi pojedinih razdoblja, u pokretanju časopisa, te u leksikografskim, uglavnom sažetim, sintetičkim prilozima. Tako je npr. Jaroslav Šidak u *Enciklopediji Jugoslavije*, I. izdanje iz 1960. godine napisao sintetički članak Hrvati do 1918. godine.[59] U II. izdanju iz 1988. ponovljen je taj članak, ali ne više kao »historija« nego kao »povijest« što ipak nešto govori o slobodnijem pristupu.[60] Međutim, ipak se otišlo korak dalje i dodan je članak Ljube Bobana pod naslovom »Povijest između dva rata«,[61] ali nije načeto razdoblje Drugog svjetskog rata i ono ratno doba. Godine 1968. pojavila se i prva sinteza jednog novijeg razdoblja hrvatske povijesti kao primjer obrade manje vremenske cjeline koju bismo mogli uvjetno nazvati *parcijalnom sintezom*. Njen nositelj i tada najugledniji autor bio je već često spominjani Jaroslav Šidak te uz njega Mirjana Gross, Igor Karaman i Dragovan Šepić. To je prvi sintetički uradak tzv. Šidakove škole koja je uglavnom okupljala profesore sa Filozofskog fakulteta u Zagrebu ili bivše Šidakove studente i doktorande.[62] Ona je popunila prazninu koja je ostala iza sintetičkih radova obojice Horvata, Šišića, Katića i drugih. Nedugo zatim pojavila se i srednjovjekovna hrvatska povijest Nade Klaić[63] kojoj je uskoro dodana i nova.[64]

Njene radove slijedile su slične sinteze, ali ovaj puta one pokrajinske i gradske. To se odnosi na najvažnije hrvatske

PRELOM 8/2/05 9:06 Page 221 (Black plate)

gradove uz Jadransko more kao što su Dubrovnik,[65] Split,[66] Zadar,[67] te glavni grad Zagreb.[68]

Novo, slobodnije ozračje koje je nastalo pojavom hrvatskog pokreta potkraj šezdesetih i u početku sedamdesetih godina XX. st. dalo je i neke rezultate na području sintetičkih, odnosno kronoloških dostignuća. Prvi znak tih promjena bilo je izdavanje knjige Većeslava Holjevca o Hrvatima u svijetu[69] koja je kao i njen autor, te Matica hrvatska kao izdavač, doživjela kritike lijevog krila partijske elite. Tako je Holjevac kao predsjednik grada Zagreba i Matice hrvatske ne samo »preveo« grad na desnu obalu Save[70] nego i premostio svojevrsni Rubikon koji je dijelio matičnu Hrvatsku od iseljene Hrvatske što je dotada bilo nezamislivo.[71] Matica je odmah nastavila rad na ciklusu knjiga o hrvatskim velikanima pod naslovom *Hrvatska politička misao XIX. i XX. st.* gdje su sintetički obrađena dostignuća Frana Supila, Stjepana Radića, Ante Starčevića, Eugena Kvaternika te zajedno Strossmayera i Račkoga.[72]

Tada su i najviši partijski organi sa Slavkom Dabčević-Kučar i Mikom Tripalom na čelu odobravali inicijative i nastojanja oko izrade novih udžbenika povijesti, poglavito onih novijeg razdoblja,[73] te izradu jednog kronološkog pregleda hrvatske povijesti koga su izradili profesori okupljeni oko Filozofskog fakulteta u Zagrebu.[74] Istodobno je izdavačko poduzeće »Školska knjiga« iz Zagreba radila na pronalaženju autora za jedan sintetički pregled povijesti hrvatskog naroda. Napisao ga je tada mladi Dubrovčanin Trpimir Macan, recenzirao dr. Franjo Tuđman, a uredio Ive Mažuran. Ta nevelika sinteza pojavila se u jesen 1971. kad je sudbina tzv. hrvatskog proljeća istupima Josipa Broza Tita već bila zapečaćena, a time i daljnji negativistički odnos prema toj knjizi.[75]

U proljeće iste godine utemeljen je u nastupu nacionalnog i znanstvenog entuzijazma i Institut za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu kome su na čelu bili dr. Bogdan Krizman i dr. Ljubo Boban. Osim izdavanja monografija, izvora i časopisa *Radovi* glavni mu je cilj bilo izdavanje velike sinteze Povijesti hrvatskog naroda u osam knjiga. Okupljeni su svi hrvatski povjesničari iz Zagreba, Zadra, Splita, Dubrovnika i dr. te sa svih hrvatskih društveno-humanističkih fakulteta.[76] Određeni su urednici i redakcija projekta i zatražena su sredstva od tadanjih ministarstava znanosti i kulture koja su uglavnom bila i odobrena. Na brojnim sastancima raspravljana je koncepcija sinteze, utvrđeni autori i periodizacija, skupljana građa i literatura, ali ipak nije objavljena ni jedna knjiga, iako su sredstva polako pritjecala i dijeljena

PRELOM 8/2/05 9:06 Page 222 (Black plate)

autorima i urednicima. Najdalje se u istraživanju i pisanju otišlo u prvoj, te u petoj i šestoj knjizi čiji su urednici bili J. Šidak i M. Gross. Oni su u suradnji s ostalima[77] ili samostalno[78] objavili kasnije ono što su prikupili i obradili za predviđenu sintezu.[79]

U Republici Hrvatskoj (1992. — 2002.)

Stvaranjem i priznanjem slobodne i demokratske Republike Hrvatske 1991./92. otklonjene su političke i ideološke prepreke pisanju i izdavanju knjiga iz tzv. nacionalnih predmeta, poglavito hrvatskog jezika i povijesti, koje su dotada bile pod strogim nadzorom raznih partijskih političara u Hrvatskoj. Omogućen je pretisak u objemama Jugoslavijama zabranjenih knjiga poput *Južnoslavenskog pitanja* Ive Pilara iz 1918. godine[80] sve do *Rječnika hrvatskog jezika*[81] i spomenute Macanove *Povijesti hrvatskog naroda*. Uz manje dopune i korekcije te uz dodatak originalnih povijesnih izvora, bogate i višebojne ilustracije i zemljovide dobiven je, kako kaže pisac T. Macan, »popularan pregled kojim se nastoji popuniti praznina u povijesnom štivu«.[82] Budući da je to izdanje uskoro bilo rasprodano, priredio je autor i treće »izmijenjeno i dopunjeno izdanje« 1999. godine.[83] Iako se povijesni tekst nije bitno mijenjao, iako je i tom izdanju autor došao samo do početka Drugog svjetskog rata,[84] ipak taj sintetički pregled zahvaljujući opremi, ilustracijama, povijesnim kartama te objavljivanjem najvažnijih izvora i dokumenata predstavlja ponajbolji pregled i priručnik hrvatske povijesti dotada.

Budući da se uz tu Macanovu *Povijest hrvatskog naroda* osjetila potreba za još jednim znanstveno-popularnim pregledom i autor ovih redaka krenuo je sličnim putem znajući da u vrijeme ostvarenih demokratskih i stvaralačkih sloboda može ići dalje u obradi novijeg razdoblja, poglavito u tzv. tabuiziranim temama koji se tiču nacionalnih odnosa i eksplikaciji hrvatskog pitanja u obje Jugoslavije. Tako je prema narudžbi izdavača[85] nastala moja *Povijest Hrvatske*[86] koju su recenzirali i znatno mi pomogli dosad često puta spominjani kompetentni autori poput sada već pokojnog Stjepana Antoljaka i Trpimira Macana. Na sajmu knjiga u Frankfurtu ujesen 1994. vrlo je dobro primljena, uostalom kao i na domaćem i inozemnom tržištu, napose kod našeg iseljeništva, pa je za dvije-tri godine rasprodana. Iako je i tu obrađeno samo razdoblje do 1941., ipak je prvoj Jugoslaviji dano peterostruko više prostora nego što je to bilo u spomenutoj Macanovoj knjizi.

PRELOM 8/2/05 9:06 Page 223 (Black plate)

Godine 2000. izašlo je i drugo, izmijenjeno i prošireno izdanje te moje *Povijesti Hrvatske*.[87] To proširenje odnosilo se na novu obradu prve, ali i prvu sintetičku obradu razdoblja Nezavisne Države Hrvatske, te isto tako i na drugu, socijalističku Jugoslaviju do 1991. godine i to prije izlaska Bilandžićeve *Hrvatske moderne povijesti*.[88] Uz postojeće iz I. izdanja uključeni su i novi recenzenti[89] i dodano 16 povijesnih zemljovida u boji, oba kazala i brojna nova literatura, te kronološki red zbivanja ili događajnice za razdoblje nastanka i razvoja Republike Hrvatske od velikosrpske agresije i domovinskog rata do konca 1998. To je tada bila jedina cjelovita povijest hrvatskog naroda i države. Tu je činjenicu prepoznalo i čitateljstvo, pa se *Povijest Hrvatske* tjednima držala među pet-šest najčitanijih knjiga i rasprodana je za nešto više od godinu dana. Uz to treba dodati da je dobila i Državnu nagradu Republike Hrvatske za znanost 2000. godine.[90] Sve to potaklo je izdavača za III. dopunjeno izdanje[91] za koje je uzet i novi recenzent.[92] Uz nove karte u boji, dopune i ispravke dodana je događajnica do konca 2000. godine, dakle do konca XX. stoljeća i II. tisućljeća. Stoga na koricama stoji kako je to: »Jedina suvremena sinteza povijesti Hrvata i hrvatske države od najstarijeg spomena imena Hrvat i doseljenja Hrvata na Jadran do samog konca XX. st.«[93]

Treba dodati da se u međuvremenu, točnije 1997. pojavio i kraći sintetički pregled Ive Perića koji je namijenjen širem krugu čitatelja.[94] Autor koji je objavio više udžbenika za osnovnu i srednju školu novijeg razdoblja, obradio je sintetički sve do godine izdanja i završetka poglavlja pod naslovom *Uspostava samostalne i suverene hrvatske države*.[95] Uskoro je za potrebe uglavnom našeg iseljeništva, ali i onih u inozemstvu koje zanima povijest Hrvata prevedena na engleski jezik. Moram napomenuti da je 1999. izašla i knjiga Ive Goldsteina na engleskom jeziku te da se i ona prevodi na strane jezike, ali sinteze na stranim jezicima nisu predmet ovog rada. Isto tako nisu uzete u obzir sinteze koje su se odnosile na razne povijesti Jugoslavije, bilo one prve kakva je Ćorovićeva,[96] te ona četvorice beogradskih autora[97] ili najnovija Matkovićeva objavljena u Hrvatskoj.[98]

POKUŠAJ RAZVRSTAVANJA SINTETIČKIH TEKSTOVA

Prema dosad izloženom možemo ustvrditi kako u hrvatskoj historiografiji ima vrlo malo sintetičkih tekstova svih vrsta, a poglavito onih većih i kompleksnijih kao što su to cjelovite povijesne sinteze i sintetički pregledi. Isto tako na hr-

PRELOM 8/2/05 9:06 Page 224 (Black plate)

vatskom jeziku, kako smo već rekli, ne postoje metodološki, teoretski radovi koji bi definirali i razvrstavali sintetičke priloge. Zbog toga će i ovaj pokušaj nužno imati nekih slabosti, ali će, vjerojatno, usprkos tome poslužiti kao poticaj daljnjim nastojanjima.

Ako uzmemo u obzir prethodnu teoretsku postavku kako je povijesna sinteza sustavna, sveobuhvatna, kronološki izložena, ali problemski povezana cjelina koja pokušava obuhvatiti prošlost jednog naroda, države, pokrajine ili grada u totalitetu, onda možemo, nažalost, zaključiti kako takvih uradaka gotovo da i nema ili bi se mogli, ali uvjetno, nabrojiti na prste jedne ruke. Amo bismo, uz izvjesne ograde, mogli ubrojiti *povijesne sinteze* trolista hrvatskih povjesničarskih velikana poput Tadije Smičiklasa,[99] Vjekoslava Klaića,[100] i Ferde Šišića.[101] Idealna sveobuhvatna sinteza zamišljena je i razrađena do u pojedinosti u Institutu za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu, ali, nažalost, nije nikada ostvarena.[102]

Sve što je nastajalo poslije spomenute velike trojice nije ih nadmašilo ni u širini ni u dubini obrade, pa zato možemo od Šišića kao posljednjeg dalje govoriti samo *o sintetičkim pregledima hrvatske povijesti.* U posljednjih tričetvrt stoljeća amo ćemo ubrojiti, također uz izvjesne slabosti, samo tri autora koji po praktičnoj primjeni, ugledu i broju izdanja kao i rasprodanih primjeraka stekli natprosječan ugled. To su Lovre Katić,[103] Trpimir Macan[104] i Dragutin Pavličević.[105] Ostali pokušaji npr. oni Rudolfa Horvata i drugih nisu naišli na veći odjek.[106]

U treću skupinu svrstali bismo *parcijalne sinteze* pojedinih većih razdoblja hrvatske povijesti kao što je spomenuta Šišićeva o razdoblju hrvatske narodne dinastije, te srednjovjekovno razdoblje u obradi Nade Klaić,[107] i nadalje za razdoblje kasnog srednjeg vijeka do 1790.[108] i Tomislava Raukara,[109] a J. Šidaka i dr. za polovicu XIX. st.,[110] te četvorke predvođene prof. Šidakom za konac XIX. i početak XX. st.[111] i spomenute radove M. Gross zajedno s A. Szabo.[112]

Među *pokrajinske sinteze* treba na prvo mjesto staviti onu Grge Novaka o Dalmaciji,[113] zatim spomenute radove o Istri,[114] pokušaje Rudolfa Horvata o Međimurju,[115] radove Fedora Moačanina i Mirka Valentića o Vojnoj krajini.[116]

Utvrdili smo da među sintetičke tekstove spadaju i *sinteze povijesti pojedinih gradova.* Tu osim nabrojenih treba svakako uvrstiti jednu od najstarijih kao što je J. Kempfova Požega,[117] Zagreb Nade Klaić[118] Mažuranov Osijek,[119] Vukovar,[120] Kutinu skupine autora,[121] te još neke. Umjesto sinteza

PRELOM 8/2/05 9:06 Page 225 (Black plate)

pojedini gradovi izdaju zbornike koji su obično zbirni tekstovi sa jubilarnih proslava okruglih godišnjica.[122] Na koncu ove podjele dodat ćemo i leksikografske sinteze kojih je u većinu u novije vrijeme napisao spomenuti J. Šidak, ali i drugi.[123]

ZAŠTO NEMAMO DOVOLJNO SINTETSKIH RADOVA?

U Republici Hrvatskoj kao i u većini postkomunističkih, tranzicijskih zemalja nedostaje svih vrsta sintetičkih radova, poglavito onih najsloženijih i za izradu najtežih kao što su cjelovite povijesne sinteze. To se posebice odnosi na višenacionalne, mozaik-države kakve su bile Jugoslavija, Sovjetski Savez i djelomice Čehoslovačka gdje je afirmacija svake nacije, osim one najveće, uzimana sa velikom rezervom zbog opasnosti od mogućeg separatizma.[124] To se manje osjetilo kod kompaktnih nacija kao što je poljska ili bugarske[125] ili one gdje je afirmacija nacije, njenog jezika i kulture bila u funkciji održanja kao što su mađarska, rumunjska ili albanska, tj. naroda koji su bili ugroženi ne samo komunističkom ideologijom nego i drugačijim, uglavnom slavenskim okruženjem.[126]

Na primjeru Hrvatske ta se politička i *ideološka represija* može dokazivati s brojnim primjerima poput navedene političke hajke na Holjevčevu *Hrvati izvan domovine*, na Macanovu *Povijest hrvatskog naroda*, na oštre napade na *Enciklopediju hrvatske povijesti i kulture* prof. Karamana kao urednika, na isto tako žestoke napade na prve sveske *Hrvatskog biografskog leksikona*[127] te na one koji su se npr. poput profesora Raukara oduprli razbijanju hrvatske nacionalne povijesti u sintezama o povijesti Jugoslavije.[128] Česte su bile kazne za urednike i recenzente pojedinih izdanja kao što su bili na području udžbeničke literature i sinteza,[129] a nisu bile rijetke ni zabrane izdavanja pojedinih knjiga, npr. monografija koje su bile izbačene iz tiska samo zato što su im autori bili politički izopćeni ili onemogućeni.[130] Dakle, prvi razlog pomanjkanja sinteza u razdoblju od 1945. do 1990. su *politički pritisci*, smjene i druge sankcije.[131]

Drugi i treći razlog su slabe *institucijske i kadrovske osnovice,* a one su svezane s četvrtim, a to je *financijska nesamostalnost*, siromaštvo, štednja na području prosvjete, znanosti i kulture i u raznim petoljetkama pretjeranog ulaganja u bazičnu industriju, u vojsku, pomoć nesvrstanima, grandomansku vanjsku politiku koju je vodila mala Jugosla-

PRELOM 8/2/05 9:06 Page 226 (Black plate)

vija pod Titom sa željom da bude predvodnik tzv. trećeg svijeta. U tom je poglavito teže prolazila Hrvatska jer je središnja blagajna bila u Beogradu i Srbiji kao i gotovo sve veze s svijetom, stipendijama i slično.[132] Hrvatska u Austro-Ugarskoj,[133] u obje Jugoslavije[134] nije mogla osim HAZU, Matice hrvatske i samo jedne katedre za povijest stvoriti ni dovoljnu institucijsku osnovicu, a isto toliko ni dovoljno kadrova povjesničara, ni inozemnih stipendija za usavršavanje. Poznata je činjenica kako su sve katedre povijesti u Beogradu, Sarajevu ili Ljubljani imale na svakom kolegiju po najmanje tri profesora,[135] a npr. u Zagrebu i oni najugledniji poput J. Šidaka, M. Gross ili I. Karamana nisu ni asistente ni docente, pa se npr. njihovim umirovljenjem ili smrću stvorila praznina za koju će trebati dva-tri desetljeća za popunjavanje i odgoj mladih kadrova.[136]

Ne bi bilo pošteno da ne spomenemo i izvjesne *metodološke slabosti ili stajališta* koja su onemogućavala nastajanje sinteza i uopće sintetičkih tekstova. Naš najugledniji povjesničar u drugoj polovici XX. st. uz S. Antoljaka bio je Jaroslav Šidak. On je smatrao kako je sinteza vrlo težak posao, kako ga mogu obavljati samo svestrani i iskusni povjesničari, kako treba najprije istražiti sva razdoblja, ispitati i valorizirati sve izvore, napisati i objaviti brojne monografije o ličnostima, zbivanjima, procesima, istražiti lokalnu povijest i tek tada pristupiti pisanju cjelovitih sinteza.[137] Ne mislim ovdje omalovažavati ni veličinu opusa profesora Šidaka ni njegove »škole«, ali činjenica da su sva trojica autora sintetičkih pregleda u posljednja tri desetljeća diplomirali izvan Zagreba, a u Hrvatskoj su bili onemogućavani bilo politički ,bilo financijski ili u znanstveno-nastavničkoj djelatnosti.[138]

I, na koncu, treba dodati da ni država, niti HAZU, niti Matica hrvatska nisu raspisivale natječaje za sinteze što je bilo uobičajeno u susjednim državama. Isto tako nisu stimulirani prijevodi na strane jezike,[139] a kada su pojedini uglavnom privatni izdavači objavili sinteze, nisu ih kupovali državni organi, ni ministarstva, te rijetko knjižnice koje nemaju dovoljno sredstava.

Sve su to razlozi koji su doveli do toga da se mali broj stručnjaka odlučivao za pisanje sinteza kao slabo isplativ, politički opasan i sklizak teren. Isto tako je neizdavanje i neprevođenje naših sintetičkih pregleda na strane jezike rezultiralo činjenicom da imamo hrvatsku državu, imamo burnu prošlost i bogatu kulturnu baštinu, ali ona uglavnom nije našla mjesto u svjetskoj enciklopedistici i publicistici za-

PRELOM 8/2/05 9:06 Page 227 (Black plate)

padnih zemalja.[140] A to nam neće uraditi nitko sa strane. To je sada zadaća brojnih mladih kadrova koji se školuju u našim fakultetima, institutima i kulturnim ustanovama u zemlji i inozemstvu, ali u mnogo boljim uvjetima nego ih je imao moj i njemu bliski naraštaj koji su stasali u procijepu obiju Jugoslavija gdje je Hrvatska bila više formalni pojam nego neki samostalniji, odlučujući činitelj. Ona je na području društvenih i humanističkih znanosti, u izdavaštvu, enciklopedistici i izvanjskim svezama imala toliko sloboda koliko su joj to dopuštali savezni partijski organi, svaki pokušaj koji je prelazio te okvire u korijenu je sasječen kao hrvatski separatizam ili čak šovinizam.

ZAKLJUČAK

Autor dokumentirano raspravlja o sintetičkim tekstovima u hrvatskoj historiografiji, poglavito o cjelovitim sintezama i sintetičkim pregledima. Nastoji definirati teoretski što su sinteze, poredati ih po vremenskoj osi nastajanja, zatim klasificirati te radove i odgovoriti na pitanje: zašto od polovice XIX. st. do danas ima tako malo sintetičkih priloga.

BILJEŠKE

[1] Dragutin Pavličević, *Na vratima Požeške doline*, Slavonska Požega, 1961.

[2] *Ilustrirana povijest Hrvata, razdoblje od 1815. do 1918*, Zagreb, 1971 (više izdanja)

[3] *Pogled u svijet 1-3*, (povijest Jugoslavije, Poljske, Rusije i Češke), Zagreb-Ljubljana-Milano, 1978.

[4] Knjiga je 1972. bila povučena iz prodaje, a zatim samljevena u mlinu za papir. Međutim, djelatnici izdavača »Školske knjige« iz Zagreba su dio sakrili i dali u promet privatno i putem Antikvarijata Matice hrvatske u Ilici.

[5] Izašla 1980. u povodu 30. obljetnice izdavača »Školske knjige«. Iako je glavni urednik dr. Igor Karaman u predgovoru isticao dobre namjere uredništva i autora, iako je tu dostojno mjesto imao radnički pokret, ustanak i Narodno-oslobodilačka borba, ipak je izdanje žestoko kritizirano i glavni urednik je imao političkih neugodnosti.

[6] Za razliku od nekih drugih vremena, država i institucija, narudžbu je dao privatnik Josip Pavičić koji je upravo sa knjigom o NDH Hrvoja Matkovića i mojom Povijesti Hrvatske započeo svoju izdavačku djelatnost.

[7] U časopisu *GeoJournal*, vol.38., No 4., Dordrecht/Boston/London, April, 1996, The Republic of Croatia.

[8] U godišnjaku *Pannonisches Jahrbuch*, Güttenbach, Austrija, 1996.

[9] U časopisu *Historicke študie* 38., Bratislava 1997. i u knjizi *Od Balvana do Daytona*, Jakova Gumzeja, Zagreb, 2000.

[10] U tisku je poljski i ukrajinski prijevod. [Poljski prijevod spomenute knjige izašao je iz tiska 2004. godine - op. ur.]

PRELOM 8/2/05 9:06 Page 228 (Black plate)

[11] Macanova *Povijest hrvatskog naroda*, objavljena je u više izdanja te u prijevodu na engleski, njemački i danski jezik.

[12] *Povijest Hrvata*, Zagreb, 1997 i prijevod na engleski.

[13] *Mala ilustrirana hrvatska povijest*, Zagreb, 2001.

[14] Ivo Goldstein, *History of Croatia*, London, 1999.

[15] Npr. Stjepana Antoljaka iz 1942. i pretisak iz 1994. kao *Ilustrirana povijest Hrvata*, i Mijatovićeva, Iz riznice hrvatske povijesti i kulture iz 1996. i neke najnovije.

[16] Spomenute su u prethodnim bilješkama.

[17] Npr. R. Božilove, *Historija na Horvatija*, Sofija, 1998. i još neke.

[18] *Historija Jugoslavije I.* i *II.*, Zagreb,

[19] Od one Vjekoslava Klaića, do Britanca Malcolma Noela, te moje *Kratke političke i kulturne povijesti Bosne i Hercegovine*, Zagreb, 1996.

[20] Josip Horvat, *Kultura Hrvata kroz 1000 godina I.* i *II.*, Zagreb, 1939., 1942., i oba sveska 1980. te Zvane Črnja, *Kulturna historija Hrvatske*, Zagreb, 1965.

[21] Vladimir Stipetić, *Povijest hrvatske ekonomske misli*, Zagreb, 2001.

[22] Jaroslav Šidak, Historiografija u: *Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture*, Zagreb, 1980, 203.

[23] Isto, 211

[24] Mirjana Gross, *Suvremena historiografija*, Zagreb, 1996, 272

[25] Isto, 276

[26] Isto, 276

[27] Isto, 279

[28] Isto,

[29] Isto, 401

[30] Isto,

[31] Isto, bilj. 38

[32] Isto, 402

[33] Isto,

[34] T. Smičiklas, *Poviest Hrvatska*, prvi svezak izašao je 1879. i II. 1882. godine. U obradi hrvatske prošlosti došao je Smičiklas do godine 1848. koja je bila granična između feudalne i građanske Hrvatske.

[35] Vj. Klaić, *Povijest Hrvata I-V*, godine 1899. izašao je prvi, 1900. drugi, 1901. treći, 1904. četvrti i tek 1911. peti svezak.

[36] F. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, prvo izdanje 1916, drugo 1920., treće 1962. (ur. J. Šidak) i četvrto 1975. (ur. T. Macan)

[37] I. Švear, *Ogledalo Iliriuma*, 1839. i 1842., obradio je razdoblje prijelomne 1790. godine.

[38] Šime Ljubić. *Pregled poviesti Hrvatske*, Rijeka, 1864

[39] Natko Nodilo, *Historija srednjeg vijeka I.-III.*, Zagreb, 1898.-1905. Zasnovao je svoju sintezu rađenu na izvorima u 8 knjiga, ali je objavio samo tri.

[40] Tadija Smičiklas, *Poviest hrvatska*, Zagreb, 1882.

[41] Vidi bilj. 21. i 22.

[42] F. Šišić, *Povijest Hrvata u doba narodnih vladara*, Zagreb, 1925.

[43] F. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, više izdanja.

[44] R. Horvat, *Povijest Hrvatske*, Petrinja 1904, i Zagreb, 1924 i *Najnovije doba hrvatske povijesti*, Zagreb, 1906.

PRELOM 8/2/05 9:06 Page 229 (Black plate)

[45] *Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture*, članak Historiografija, 204.

[46] J. Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, Zagreb, 1936. s kratkim sintetičkim tekstom Hrvati, što ga je za Narodnu enciklopediju srpsko-hrvatsko-slovenačku sv. I. napisao F. Šišić. U II. i III. izdanju u Zagrebu 1989. i 1990. uvrstio sam kao urednik *Kratak pregled povijesti hrvatskog naroda* što ga je u Knjizi *Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti* objavio J. Šidak.

[47] J. Horvat, *Kultura Hrvata kroz 1000. godina*

[48] L. Katić, *Pregled povijesti Hrvata*, Zagreb, 1938. Autor je ujedno u predgovoru ocijenio svoj rad i njihovo gledanje na sintezu: »Neke stranice ovog teksta prikazane su sintetički, da dugo pripovijedanje i nabrajanje događaja ne umara, a i da slika bude preglednija«, 5.

[49] D. Gruber, *Povijest Istre* (suautor Vj. Spinčić), Zagreb, 1924. i pretisak 1987.

[50] *Znameniti i zaslužni Hrvati 925-1925.*, Zagreb, 1925, III-LXXIV. Tu je i sintetički tekst onodobne suvremene povijesti pod naslovom Hrvatska u vrijeme Karađorđevića od 1918. što je prvi tekst takve vrste koji iznosi sve negativnosti srbijanske vlasti.

[51] Isto, LXXXI-CVIII.

[52] Stjepan Antoljak, *Pregled hrvatske povijesti* i *Povijest za potrebe hrvatske vojske*, Zagreb, 1942.

[53] M. Barada/ L. Katić/ J. Šidak, *Hrvatska povijest za 8. razred srednjih škola*, Zagreb, 1941. i 1943.

[54] *Historija naroda Jugoslavije I.*, Zagreb, 1953. Suautori iz Hrvatske bili su povjesničari: V. Babić, N. Klaić, M. Kostrenčić, G. Novak, M. Prelog, M. Rojnić, J. Šidak i još neki za kulturu i dr.

[55] *Historija naroda Jugoslavije II.*, Zagreb, 1959. Autori hrvatske povijesti i kulture bili su: I. Bach, N. Klaić, M. Kombol, F. Moačanin, J. Šidak i J. Tadić.

[56] Usp. O tome *Hrvatski Leksikon 2*, Zagreb, 1997, 549

[57] *Historija naroda Jugoslavije*, Sv. I, V.

[58] Povijest građanske Hrvatske i Slavonije obradila je N. Klaić; Vojne krajine F. Moačanin, a Dalmacije i Dubrovnika J. Tadić koji je insistirao na pokrajinskom razbijanju hrvatskih zemalja dok su druge republike obrađene uglavnom u cjelini.

[59] *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 4, 38.-58.

[60] Isto, sv.5, 8-44.

[61] Isto, 44-49.

[62] J. Šidak/M. Gross/I. Karaman/D. Šepić, *Povijest hrvatskog naroda 1860.-1914*, 1968, Zagreb, 352

[63] Nada Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb, 1971.

[64] Nada Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb, 1976.

[65] Vinko Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, I. i II. Zagreb, 1980.

[66] Grga Novak, *Povijest Splita I-III*, Split, 1978.

[67] Tomislav Raukar, *Zadar u XV. stoljeću*, Zagreb, 1977.

[68] Ivan Kampuš-Igor Karaman, *Tisućljetni Zagreb*, Zagreb, 1975.

[69] Većeslav Holjevac, *Hrvati izvan domovine*, Zagreb, 1967.

[70] Uspio je spriječiti prebacivanje Zagrebačkog velesajma u Beograd, dao graditi novi Velesajam na desnoj obali Save i ostvario prijedlog za izgradnju Novog Zagreba.

PRELOM 8/2/05 9:06 Page 230 (Black plate)

[71] Hrvatsko iseljeništvo se dotada smatralo uglavnom političkim, a ne ekonomskim i o njemu se kritički govorilo na partijskim forumima.

[72] Ciklus knjiga pod zajedničkim naslovom *Hrvatska politička misao XIX. i XX. stoljeća* što ju je uređivao Dubravko Jelčić, a priređivali uglavnom povjesničari (D. Šepić, Lj. Kuntić, V. Koščak te T. Ladan i Z. Kulundžić).

[73] I. Perića, *Povijest XX. st.* koju je recenzirao dr. F. Tuđman, a uredili i dopunili I. Mažuran i D. Pavličević.

[74] *Ilustrirana povijest Hrvata*, Zagreb, 1971. Uz ostale surađivali su u njoj povjesničari: N. Klaić, J. Adamček, I. Karaman i D. Pavličević.

[75] Spomenuta Macanova *Povijest hrvatskoga naroda*, više izdanja.

[76] Za urednike pojedinih knjiga izabrani su ponajbolji stručnjaci za pojedina područja i to vremenskim slijedom: M. Suić, J. Lučić, S. Antoljak, J. Adamček, J. Šidak, M. Gross, H. Matković i Lj. Boban.

[77] *Hrvatski narodni preporod-Ilirski pokret*, Zagreb, 1990. Uz J. Šidaka suradnici su bili: V. Foretić, J. Grabovac. I. Karaman, P. Strčić i M. Valentić.

[78] M. Gross, *Počeci moderne Hrvatske*, Zagreb, 1985.

[79] M. Gross-A. Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu. Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 60. i 70. godina 19. stoljeća*, Zagreb, 1992.

[80] Südland (pseudonim I. Pilara), *Die Südslawische Frage und der Weltkrieg*, Wien , 1918. Prijevod F. Puceka iz 1943. i zatim u Varaždinu 1990.

[81] Autori S. Babić-B. Finka i M. Moguš koji je objavljen i u Londonu u izdanju hrvatske emigracije, tzv. Londonac.

[82] Iz predgovora izdanju iz 1992., 6.

[83] Izdanje «Školske knjige» u povećanom formatu.

[84] Kronologiju događaja od 1941. do 1998. izradio je urednik dr. F. Mirošević.

[85] Josip Pavičić, publicist i književnik iz Zagreba.

[86] Dragutin Pavličević, *Povijest Hrvatske*, Zagreb, 1994, 421.

[87] Dragutin Pavličević, *Povijest Hrvatske*, II. izdanje, Naklada P. I. P. Pavičić, Zagreb, 2000., 621

[88] Iako je kao godina izdanja naznačena 1999.

[89] I. Čizmić i A. Szabo.

[90] Te godine Ministarstvo znanosti za povijest nagradilo je spomenutu Bilandžićevu knjigu i moju Povijest Hrvatske.

[91] Dragutin Pavličević, *Povijest Hrvatske*, III. izdanje, Zagreb, 2002., 630

[92] Dr. Hrvoje Matković, pisac *Povijesti Jugoslavije*.

[93] Tekst je napisao urednik i izdavač J. Pavičić

[94] Ivo Perić, *Povijest Hrvata*, Zagreb, 1997.

[95] To je uglavnom pregled političke povijesti.

[96] Vladimir Ćorović, *Istorija Jugoslavije*, Beograd, 1933.

[97] I. Božić-S.Ćirković-M. Ekmečić-V. Dedijer, Istorija Jugoslavije, Beograd, 1970 (više izdanja)

[98] Hrvoje Matković, Povijest Jugoslavije, Zagreb, 1998., i 2003.

[99] Tadija Smičiklas, *Poviest hrvatska I.* i *II.*, Zagreb,

[100] Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata I-V*, Zagreb,

PRELOM 8/2/05 9:06 Page 231 (Black plate)

[101] *Pregled povijesti hrvatskog naroda* III. i IV. izdanje koja su dopunjena Šišićevim tekstovima iz drugih izdanja i tako stvorili cjelinu do novijeg doba. Prava sinteza je njegova spomenuta povelika knjiga *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara* koja je izdana 1925. naredbom ministra prosvjete S. Pribičevića, ali uz uvjet da srbizira npr. nazive mjeseci i drugo. Iako je tada Šišić najavio sintezu do 1918. u 9 knjiga, ona nije nikada objavljena.

[102] *Odjel za hrvatsku povijest. Deset godina rada*, ur. D. Pavličević, Zagreb, 1981, 13.

[103] Lovre Katić, *Pregled povijesti Hrvata*, u izdanju Matice hrvatske, Zagreb, 1938.

[104] Trpimir Macan, *Povijest hrvatskog naroda*, prvo izdanje iz 1971. i ostala dva u Republici Hrvatskoj.

[105] Dragutin Pavličević, *Povijest Hrvatske*, prvo izdanje 1994., te drugo i treće 2000, odnosno 2002.

[106] Spomenut ću ovdje Keršovanijevu sintezu koja je izdana gotovo istodobno kad i Macanova. Iako je napisana između dvaju ratova ona je naveliko reklamirana gotovo kao suprotnost Macanovoj jer, kako ističe izdavač, to je »značajan i zanimljiv pokušaj marksista i aktivnog partijskog radnika da s marksističkih stajališta obradi… hrvatsku povijest«. To je djelo Otokara Keršovanija, *Povijest Hrvata*, Rijeka, 1971. Danas je u historiografiji posve zaboravljena.

[107] Vidi bilj. 63. i 64.

[108] U *Historiji naroda Jugoslavije II*, Zagreb, 1959.

[109] Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, Zagreb, 1998.

[110] J. Šidak, *Hrvatski narodni preporod-Ilirski pokret*, Zagreb, 1988.

[111] Grupa autora, *Povijest hrvatskog naroda 1860.-1914.*, Zagreb, 1968

[112] M. Gross/A. Szabo, *Počeci moderne Hrvatske*, Zagreb, 1985 i M. Gross/A. Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, Zagreb, 1992.

[113] G. Novak, *Prošlost Dalmacije, I.* i *II.*, Zagreb, 1944.

[114] D. Gruber te Miroslav Bertoša, *Mletačka Istra u XVI. i XVII. stoljeću* I. i II., Pula, 1986.

[115] R. Horvat, *Povijest Međimurja*, Varaždin, 1907, Zagreb, 1944.

[116] U *Vojna krajina, Povijesni pregled — Historiografija-Rasprave*, ur. D. Pavličević, Zagreb, 1984. i M. Valentić, *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849.-1881*, Zagreb, 1981.

[117] J. Kempf, *Požega — zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slob. i kr. grada Požege i požeške županije*, Požega 1910. i pretisak 1995.

[118] Nada Klaić, *Povijest Zagreba I*, Zagreb, 1982.

[119] I. Mažuran, *Osijek*, Osijek, 1971.

[120] *Vukovar-vjekovni hrvatski grad na Dunavu*, ur. Igor Karaman, Koprivnica, 1994.

[121] *Kutina — povijesno-kulturni pregled s identitetom današnjice*, ur. Dragutin Pasarić, Kutina, 2002.

[122] Npr. Požega, Karlovac, Varaždin, Glina, Virovitica, Slavonski Brod i drugi gradovi.

[123] U *Enciklopediji Jugoslavije I.* i *II.* izdanje i drugdje.

[124] U tim složenim državama objavljivane su najčešće samo sinteze cjeline, a ne i pojedinih naroda, npr. *Historija Jugoslavije*, *Historija SSSR-a*.

PRELOM 8/2/05 9:06 Page 232 (Black plate)

[125] U Poljskoj i Bugarskoj su povijesti tih naroda ujedno i povijesti države, povijesti kulture čijom se afirmacijom na neki način isticale posebnosti koje su ih izdvajale iz komunističkom »lagera«. Obje su zemlje bile i vjerski homogene.

[126] U tim se državama posebno njegovao jezik, kultura, povijest iako je socijalistički ideološki program bio usmjeren prema tzv. socijalističkom internacionalizmu. U Mađarskoj, a koliko znam i u Bugarskoj, su nastojali na pisanju i izdavanju sinteze, na njihovu prevođenju na strane jezike, na izgradnji muzeja, knjižnica, objavljivanju izvora i slično. U to sam se osobno uvjerio u Mađarskoj te u nekim europskim knjižnicama gdje su pretinci njihovih i bugarskih izdanja na svjetskim jezicima bili prepuni publikacija.

[127] Dio partijske elite, poglavito onaj borački, te projugoslavenski i prosrpski krugovi izveli su pravu hajku koja je završila odstupom glavnog urednika (1983.) i zastojem od 6 godina do izdanja II. sveska.

[128] T. Raukar se zalagao za cjelovito, a ne za razbijenu obradu povijesti hrvatskih zemalja i usprotivio se slovenskom i srpskom predstavniku u uredništvu *Historije naroda Jugoslavije*. Zbog toga je bio kritiziran i u Hrvatskoj (1987).

[129] Kažnjeni su bili ili suspendirani, odstranjeni sa svojih mjesta povjesničari poput T. Macana, I. Perića, D. Pavličevića, I. Jelića, a posebno im je bila zamjerena suradnja sa F. Tuđmanom.

[130] Institut za hrvatsku povijest koga je do tada vodio pokojni Lj. Boban bio je prinuđen izbaciti iz tiska već složene disertacije, odnosno magisterij T. Macana i D. Pavličevića.

[131] Tome treba dodati da su već od 1945. onemogućeni, smijenjeni ili protjerani iz Hrvatske Stjepan Antoljak, Ljudmil Hauptmann, da je Slavko Pavičić zbog svoje hrvatske vojničke povijesti bio proglašen ratnim zločincem i umro u izgnanstvu, da je Vladimir Košćak ostao bez radnog mjesta, da je Rudolf Horvat 1947. umro u bijedi jer nije zbog svojih radova dobio zasluženu mirovinu, itd.

[132] U mojem i meni bliskom naraštaju samo su dvije stipendije dodijeljene kolegama iz Hrvatske. Većina putovanja u inozemstvo bila je raspoređena u Beograd, osim kongresa gdje su vrijedili republički »ključevi«.

[133] Nagodbena Hrvatska i Slavonija imale su ograničena sredstva kao i HAZU (JAZU) pa su često morale prilike popravljati sa kulturnim i dobrotvornim organizacijama poput Matice hrvatske (npr. Nagrada R. Horvatu za *Najnovije doba hrvatske povijesti* 1906. godine)

[134] U prvoj Jugoslaviji se vlada iz Beograda rješavala nepoželjnih mirovinom (npr. R. Horvat, Vj. Klaić) ucjenama: F. Šišić, ubojstvima: M. Šufflay i vjerojatno I. Pilar, premještanjima čak u Makedoniju i slično.

[135] Dok su npr. M. Ekmečić, V. Krestić, V. Čubrilović imali iza sebe »trojstvo«: izvanredni profesor, docent, asistenti, dotle su zagrebački profesori poput spomenutih ostali bez nasljednika, neki poput T. Ganza-Aras protjerani s fakulteta, neki kao M. Brandt »pacificirani«, a nekolicina zbog nepodobnosti nije mogla magistrirati, doktorirati ili predavati na hrvatskim sveučilištima sve dok se 1992. nisu ustrojili Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu.

[136] Upravo ove dvije-tri posljednje godine je 5-6 redovnih profesora moralo u mirovinu, a njihovi nasljednici su četrdesetogodišnjaci. Tako je nastao decenijski kadrovski hijatus.

[137] Toga se profesor držao i u vlastitoj znanstvenoj djelatnosti što potvrđuje i njegova bibliografija.

PRELOM 8/2/05 9:06 Page 233 (Black plate)

[138] To se odnosi na T. Macana, D. Pavličevića i I. Perića.

[139] Za Hrvatsku maticu iseljenika napisao sam *Kratku političku i kulturnu povijest Hrvatske* čiji je tisak i prijevodi na svjetske jezike onemogućen »promjenama« u Matici 2000. godine.

[140] I najnovije svjetske enciklopedije nemaju bitne i najtočnije podatke o Hrvatskoj. Još se uvijek iako Republika Hrvatska postoji 12 godina osjećaju dosezi i negacije svega hrvatskoga što se godinama provodilo iz Beograda, ali i nedovoljna djelatnost sadašnjih hrvatskih organa, institucija i pomanjkanje neke državne promidžbene strategije.

PRELOM 8/2/05 9:06 Page 234 (Black plate)

PRELOM 8/2/05 9:06 Page 235 (Black plate)

Željko Holjevac
Institut društvenih znanosti »Ivo Pilar«, Zagreb

ŠUFFLAYEVI ESEJI IZMEĐU ZNANOSTI I POLITIKE

Dr. Milan pl. Šufflay, *Hrvatska u svijetlu svjetske historije i politike*, Zagreb 1928.

PRELOM 8/2/05 9:06 Page 236 (Black plate)

PRELOM 8/2/05 9:06 Page 237 (Black plate)

Hrvatski povjesničar dr. Milan pl. Šufflay (1879.-1931.) objavio je između 1923. i 1928. u nekoliko zagrebačkih listova 12 eseja koji su naknadno objedinjeni u posebnoj knjižici pod naslovom *Hrvatska u svijetlu svjetske historije i politike* koja je izašla iz tiska u Zagrebu potkraj ljeta 1928. godine.[1] Riječ je o refleksijama i reakcijama, najčešće u povodu neke nove znanstvene ili srodne publikacije o različitim temama iz svjetske ili hrvatske povijesti na svjetskom ili domaćem tržištu.

Već sâm naslov knjižice — *Hrvatska u svijetlu svjetske historije i politike* — upućuje na prilično snažno prožimanje znanstvenog i političkog diskursa u opservacijama autora tih eseja. Milan Šufflay bio je eminentan hrvatski znanstvenik, profesionalni povjesničar, prema užem profilu interesa albanolog. No, u isto vrijeme Šufflay je bio blizak pravaškoj političkoj orijentaciji i hrvatstvu kao jednoj od bitnih polaznih odrednica u vlastitim uvjerenjima i javnome pregalaštvu. Stoga može biti više nego zanimljivo i korisno promotriti u kojoj se mjeri te dvije sastavnice njegove osobnosti međusobno dodiruju u razmjerno kratkim napisima kojima se ovdje kanimo pozabaviti.

O MILANU ŠUFFLAYU

Milan pl. Šufflay rođen je 9. studenoga 1879. u Lepoglavi. Potjecao je iz stare hrvatske plemićke loze s pridjevkom »de Otrussevecz«. Bio je vrlo nadaren, pa je već 1901. postao doktor povijesnih znanosti, a bile su mu samo 22 godine. Šufflay je bio stručnjak za srednjovjekovnu povijest i specijalist za prošlost Albanije. Napisao je i objavio velik broj znanstvenih, publicističkih i drugih radova. Surađivao je u stručnim časopisima i drugim publikacijama, ali i u tisku. Šufflay je bio vrstan poliglot. Tečno je govorio sedam stra-

PRELOM 8/2/05 9:06 Page 238 (Black plate)

nih jezika: njemački, mađarski, latinski, francuski, engleski, talijanski i starogrčki. Uz to se dobro služio srednjogrčkim, sanskrtom, češkim, bugarskim i albanskim. Zanimljivo je da je neke svoje tekstove izvorno pisao na stranim jezicima, a tek potom ih prevodio na hrvatski.[2]

Osim što se potvrdio kao znanstvenik-erudit i sveučilišni profesor, Milan Šufflay se za života profilirao i kao političar. Slijedio je pravašku političku misao. Iako je u javnosti ponajviše istupao kao uvjereni hrvatski nacionalist, Šufflay je u isto vrijeme kao obrazovan čovjek bio osoba širokih europskih nazora. Te dvije komponente njegova bića nipošto nisu isključivale jedna drugu. Naprotiv, one su se stalno međusobno prožimale i uzajamno nadopunjavale. U tadašnjim europskim znanstvenim i kulturnim krugovima Šufflay je bio poznat i priznat. Poslije sloma Austro-Ugarske i stvaranja kraljevske Jugoslavije Milan Šufflay je uklonjen sa zagrebačkog sveučilišta i ubrzo potisnut na margine kulturnog i znanstvenog života. Čak je 1921. bio izveden pred sud pod optužbom za veleizdaju. Svoje stavove i shvaćanja Šufflay je u vrijeme diktature kralja Aleksandra platio glavom. Usmrćen je željeznom motkom 18. veljače 1931. u središtu Zagreba, u Dalmatinskoj ulici. Izdahnuo je sutradan, 19. veljače 1931., u bolnici Sestara milosrdnica. Unatoč prosvjedu i apelu poznatih europskih intelektualaca, među kojima su bili i autoriteti poput Einsteina i Manna, beogradski je režim čitavu stvar uskoro zataškao. Šufflayev ubojica, policijski pouzdanik Branko Zwerger, osuđen je tek uoči Drugoga svjetskog rata, u doba Banovine Hrvatske.[3]

Poslije nasilne smrti Šufflay je bio prešućivan i polako prepuštan zaboravu. Osim u doba ustaške NDH[4], o njemu se nije mnogo govorilo niti pisalo. Najčešće to nije ni bilo moguće, pogotovo ne u većoj mjeri. Njegova rukopisna ostavština, točnije ono što je od nje ostalo, s vremenom je dospjela u Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, gdje se i sada nalazi.[5] Poslije raspada socijalističke Jugoslavije i uspostave samostalne Republike Hrvatske učinjeni su značajni koraci u smislu reafirmacije Šufflayeva znanstvenog, kulturološkog i političkog habitusa.[6] Ipak, još nedostaje cjelovit znanstveni uvid u njegov život i rad. To ostaje zadaća hrvatske historiografije u vremenu koje je pred nama.

DVANAEST ESEJA

Šufflayevi eseji u knjižici *Hrvatska u svijetlu svjetske historije i politike* elaboriraju sljedeće teme: sustav opreka između zapadnjačke i istočnjačke civilizacije, povijesne pretpos-

PRELOM 8/2/05 9:06 Page 239 (Black plate)

tavke boljševičkog prevrata u Rusiji, kobne posljedice Versailleskog sustava u Europi 1920-ih godina, uzroci sarajevskog atentata i Prvoga svjetskog rata, osobitosti irskog pokreta za nacionalnu emancipaciju, stvaranje američke nacije, povijesne osnove moderne narodne svijesti, analitički osvrt na interpretacijske domašaje Ferde Šišića u njegovu djelu *Povijest Hrvata u doba narodnih vladara* (1925), značajke hrvatske nacije u kontekstu nekih rasprava Vjekoslava Klaića, prelamanje zoološkog nazivlja u prizmi narodne duše, kritika temeljnih postavki u jednoj knjizi srpskog autora o Cincarima i postanku beogradske čaršije te kritički otklon od beogradskog izdanja *Ljetopisa popa Dukljanina* (1928) u Šišićevoj redakciji.

Osvrćući se u eseju »Britansko carstvo« u *Obzoru* od 9. svibnja 1926. na djelo sir Valentina Chirola o Indiji, Milan Šufflay se u pravoj huntingtonskoj maniri bavi oprekama između zapadnjačke civilizacije oličene u britanskom kolonijalnom carstvu i istočnjačke civilizacije oličene u zbilji Gandhijeve Indije pod britanskom upravom, dakle jednom od »vječnih tema« koje su i danas neiscrpno vrelo inspiracije mnogim autorima različitih idejnih usmjerenja. Razlike između Istoka i Zapada u svjetskim razmjerima Šufflay ocjenjuje ovako: »U bijelcu gleda Istok surova barbara. Za istočnjaka materijalna civilizacija, kojom se mi toliko ponosimo, nije uopće civilizacija. Ona nije ništa pridonesla etičkoj vrijednosti čovječanstva. Pravda i sreća vrijede više od poznavanja prirodnih sila. Za istočnjaka nema bogatstva i moći osim onih duše, nema druge veličine osim svetosti, druge veze za čovječanstvo osim ljubavi. Za zapadnjaka socijalnu zajednicu sačinjava individuum, njegovim nastojanjem pokreće egoizam. Istočnjaku je socijalna zajednica njegov dom, životni princip mu je samozataja, požrtvovnost za dobro općine. Za osobne ciljeve bori se zapadnjak; za neosobne istočnjak, za ciljeve rase, ciljeve vasiljene, čijim dijelom se osjeća i u koju će utonuti. Jedan nastoji djelovati, drugi biti; jedan teži za znanošću i vlašću, drugi za mudrošću i unutarnjim mirom. Ni sama smrt nije istočnjaku ništa strašno. U danima poplave i gladi nema rase na svijetu, čiji bi članovi većma stoički umirali od Hindua i Kitajaca [Kineza, op. Ž. H.]».[7]

U povodu izlaska Paresove knjige *A History of Russia* (Povijest Rusije) Šufflay će u eseju »Eurazijski dvoživac u anglosaskom zrcalu« u *Novostima* od 17. srpnja 1926. upozoriti na opetovano »ratno stanje« i nedostatak »starorimskih utjecaja« kao dvije ključne osebujnosti ruske povijesti koje

PRELOM 8/2/05 9:06 Page 240 (Black plate)

su, prema onome kako ih je protumačio autor spomenute knjige, prouzročile da se »državne institucije« u toj zemlji »nisu mogle srasti s narodom«. Usuglašavajući se u načelu s Paresovim tezama, Šufflay drži da je iz toga povijesno uvjetovanog nesklada naposljetku proizašao i »boljševički kaos«[8], a takav njegov zaključak mogao je nastati samo pod dojmom tada suvremenih političkih i društvenih preobrazbi u euroazijskom obzorju.

Pišući o knjizi *La Tragedia della Pace* (Tragedija mira) iz pera talijanskog povjesničara Gugliema Ferrera, Milan Šufflay u eseju »Tragedija mira«, izvorno objavljenom u *Jutarnjem listu* od 22. studenoga 1923. godine, afirmativno podvlači temeljnu misao: »Versaljskim mirom umotala se Europa u beznadnu tragediju. Prekinula je s monarhijama, a nije znala asimilirati prave principe demokracije. Otjerala je Ameriku u izolaciju. Uronila je u strahovit kaos i stupila u novu eru barbarstva«.[9] To samo pokazuje da je Šufflay pripadao onome krugu europskih intelektualaca koji su već prvih godina poslije Prvoga svjetskog rata i mirovnih ugovora u Versaillesu i drugdje u okolici Pariza naslućivali tmurne perspektive novoga sustava i odnosa snaga u Europi.

Povodeći se u načelu za mišlju Bertranda Russella o tome kako je »nesklad izmedju bijele kulture i bijele nature prouzročio svjetski rat«, Šufflay u eseju »The Sarajevo Crime« u *Novostima* od 16. lipnja 1926. nije osobito pozitivno vrednovao knjigu Edith Durham *The Sarajevo Crime* (Zločin u Sarajevu) u kojoj autorica raspravlja o sarajevskom atentatu 1914. u kontekstu traganja za mogućim odgovorom na pitanje o krivnji za Prvi svjetski rat. Naime, Šufflay je očito smatrao da je raspravljanje o uzrocima i posljedicama velikoga rata svega nekoliko godina poslije njegova završetka još izvan »našeg dohvata«, aludirajući kao znanstvenik očito na potrebu povijesne distance pri ocjeni novije prošlosti. Ipak, on time u bitnome ne dovodi u pitanje nužne predradnje u smislu prikupljanja spoznaja kao podloge za buduće argumentirane rasprave takve vrste, jer »otkrivati korijen i uzroke strašnog fenomena, kojemu je žrtvom palo 10 milijuna ljudi i dvije trećine zgomilanog svjetskog blaga, znači raditi za mir, za spas bijele civilizacije. I takav rad, bez dvojbe, jest odličan«[10] — kaže Šufflay — a upravo to možda ponajbolje zrcali njegovu osobnost u smislu odlika jednoga humanističkog intelektualca.

U osvrtu na recentnu knjigu *The Drama of Sinn Fein* (Drama Sinn Feina) o pokretu za osamostaljenje Irske od Velike Britanije, Milan Šufflay u eseju »Stranke i vodeći muževi Irske«, izvorno objavljenom u *Jutarnjem listu* od 2. ruj-

PRELOM 8/2/05 9:07 Page 241 (Black plate)

na 1923. godine, posebno ističe misao: »Jedino u separaciji leži unifikacija«, podrazumijevajući pod tim shvaćanje o nužnosti da »partneri moraju biti slobodni za ujedinjenje, slobodni za razlaz«.[11] U pitanju je više nego eksplicitno apliciranje nedvosmislene političke poruke, posebno ako se imaju na umu bezuspješni Radićevi napori oko internacionalizacije hrvatskoga pitanja s ciljem što veće hrvatske emancipacije prvih godina poslije stvaranja kraljevske Jugoslavije. Naime, južna Irska se još 1922. odvojila od Velike Britanije, a Radić je već ljeti 1923. došao u London.

Takve asocijacije još više dolaze do izražaja u Šufflayevom prikazu niza recentnih predavanja američkog profesora Nicholasa Murraya Butlera engleskom slušateljstvu o američkoj naciji kao podlozi na kojoj je nastala i njegova knjiga *Building the American Nation* (Izgradnja američke nacije). U osvrtu na to Šufflay u eseju »Centralizam hrani separatizam« u *Jutarnjem listu* od 4. studenoga 1923. citira slijedeću opservaciju o Amerikancima: »Teško se može poricati takovom narodu moralno i političko pravo, da istjera stranu vladu silom i da preuzme odgovornost za upravu svojih vlastitih poslova«.[12] Pišući o Amerikancima, Šufflay je zacijelo mislio na Hrvate. Poanta knjige koju on prikazuje utjelovljena je, prema njegovu mišljenju, u stajalištu prema kojemu je britanski centralizam u XVIII. stoljeću pothranjivao američki separatizam, a bit hrvatske političke zbilje početkom 1920-ih godina bila je zadržana upravo u činjenici da je beogradski centralizam nesumnjivo uveliko pothranjivao hrvatske težnje za emancipacijom.

Pišući u eseju »Radić, Bethlen i Mussolini« u *Hrvatskoj misli* od 24. travnja 1924. o spomenutoj trojici političara, Milan Šufflay razmišlja o dubinama narodne svijesti u povijesti, pa u svezi s tim naglašava: »I tko danas hoće, da mu njegov narod bude svjež i snažan, taj ne smije da razara narodno pamćenje, jer time uništava njegovo jastvo [egoizam, op. Ž. H.]. Time, samo time može ga učiniti plijenom egoističkih susjeda«.[13] Očigledno je da je Šufflay držao kako i povijest može i treba imati respektabilno mjesto u političkoj sudbini naroda. Stoga on odmah navodi i slijedeću misao: »Proti Stjepanovoj kruni, proti srpskom carskom dijademu, proti rimskom imperijalizmu ideja Tomislavove države ne smije biti mrtva. Nju mora kombinirati Radić sa svojom čovječanskom republikom, ne će li, da bude satrt hrvatski narod, danas najdivnija domovina čitavog planeta«.[14]

Šišićevo kapitalno djelo *Povijest Hrvata u doba narodnih vladara* (Zagreb, 1925.) Šufflay je u eseju »Hrvatska krv i zemlja» (izvorno objavljenom u *Novostima* od 1. travnja

PRELOM 8/2/05 9:07 Page 242 (Black plate)

1926., a zatim i u *Starohrvatskoj prosvjeti* 1927. godine), ocijenio kao «najbolje, najpotpunije, znanstveno i tehnički najdotjeranije, što ga imamo o staroj hrvatskoj državi. Iziskivalo je čitav jedan radin i znanstveno dobro fundiran ljudski život. Samo stručnjak može potpuno ocijeniti golemi duševni posao i fizičku ustrajnost kod stvaranja ovakova djela. K činjenicama političkog značaja, koje su ovdje sabrane i poredane u uzročnoj vezi, teško da će ikada više pridoći nove«.[15] Ipak, ta ga ocjena nije misaono sputala u iznošenju stručnih primjedaba kritičke naravi glede nekih pojedinosti koje Ferdo Šišić, po njegovu mišljenju, nije uvijek apsolvirao na najbolji način ili im se čak nije niti odgovarajuće približio, a to su npr. nedovoljna pažnja koju Šišić posvećuje filološkoj pozadini nekih povijesnih pretpostavki, njegovo neulaženje u »predindoevropski supstrat balkanske krvi«, pogrešno nazivanje hrvatskog kralja Petra s kraja XI. stoljeća Svačićem, izvjesna proturječja u pristupu u svezi s tumačenjem svega onoga što se razumijeva ili se može razumijevati pod pojmom «Pacta conventa» i tome slično.

Polazeći od uvjerenja da »povijest sredovječne hrvatske kraljevine zapravo nije drugo već odsjev velike borbe izmedju sredozemnog Istoka i Zapada, Bizanta i Rima«, Milan Šufflay u eseju »Značajke Hrvatske nacije«, zapravo u eseju o Vjekoslavu Klaiću (objavljenom u *Hrvatu* od 1. kolovoza 1928. i ponovljenom u *Hrvatskom pravu* od 4. kolovoza 1928. te *Pester Lloydu* od 8. kolovoza 1928.), zastupa mišljenje da »hrvatski nacionalizam označuje jedan od najsnažnijih bedema zapadne civilizacije«.[16] Takvu kategoričku tvrdnju Šufflay je očito iznio pod tada još svježim dojmom atentata na Stjepana Radića i zastupnike Hrvatske seljačke stranke u Narodnoj skupštini Kraljevine SHS u Beogradu 20. lipnja 1928. godine, dakle u vrijeme kada su međunacionalni odnosi u kraljevskoj Jugoslaviji, a posebno hrvatsko-srpski odnosi, bili silno zaoštreni.

Šufflayevo isticanje hrvatske jezične i svake druge posebnosti, zapravo pokušaj uspostave i stalne verifikacije diferencijalnog razmaka u hrvatsko-srpskim relacijama, dolazi na osobit način do izražaja i u njegovu eseju »'Pen-ši' hrvatskog jezika«, izvorno objavljenom u *Obzoru* od 19. srpnja 1928. godine. Riječ je o Šufflayevim razmatranjima koja se odnose na prelamanje zoološkog nazivlja u prizmi narodne duše, preciznije o njegovu osvrtu na Rječnik narodnih zooloških naziva u izdanju tadašnje JAZU, a u redakciji prirodoslovca dr. Miroslava Hirtza, gdje mu se bogatstvo izričajnih mogućnosti hrvatskoga i srpskoga jezika učinilo dovoljno

PRELOM 8/2/05 9:07 Page 243 (Black plate)

inspirativnim da zaključi kako postoji »golema razlika u mentalnim asocijacijama Srba i Hrvata«.[17]

Kritizirajući u eseju »Cincarska krv« u *Obzoru* od 11. prosinca 1927. neke temeljne postavke u netom publiciranoj knjizi beogradskog docenta dr. D. J. Popovića o Cincarima i postanku beogradske čaršije, Milan Šufflay primjećuje i ovo: »Mi Hrvati, a da ne čekamo na spomenutu analizu krvi, temeljito na vlastitoj koži osjećamo, da cincarska krv, kako se je kroz stoljeća svarila u bizantinsko-turskoj retorti, i te kako još danas živi u Beogradu«.[18]

Sličan diskurs donekle je vidljiv i u njegovome, inače solidno fundiranom, kritičkome otklonu od beogradskog izdanja *Ljetopisa popa Dukljanina* (1928) u Šišićevoj redakciji. Oborivši se u eseju »U prodornoj zoni pravoslavlja na Jadranu« u *Obzoru* od 7. travnja 1928. posebice na Šišićevu interpretaciju podataka iz toga povijesnog vrela o Crvenoj Hrvatskoj, u čije postojanje osobno nije sumnjao, Šufflay nije baš birao riječi. »Čitava ocjena Šišićeva s heurističkog gledišta posve je ispravna, ali sama perspektiva ocjene jednostrana je, ponešto moderno patriotski jugoslavenska« — konstatirao je o tome Šufflay. Čak je otišao tako daleko da je ustvrdio kako pojedina mjesta u Šišićevoj interpretaciji povijesne zbilje u tome izdanju nisu ustvari ništa drugo nego »formulacija za srpsku propagandu«.[19]

ZNANOST I POLITIKA U ŠUFFLAYEVIM ESEJIMA

Iako je u analiziranih 12 eseja više nego jasno pokazao da vlada umijećem respektabilne znanstvene akribije, izjašnjavajući se na jednom mjestu čak vrlo eksplicitno u prilog stajalištu da onaj tko plitko ili fragmentarno uranja u dubine prošle ili aktualne stvarnosti »taj ne traži istine, već tjera političku propagandu«[20], Milan Šufflay na više mjesta nije odolio izazovu političkih konotacija pojedinih historiografskih i drugih tema kojima je bio zaokupljen. U nekim slučajevima to mu nije niti bio neki naročit cilj. U tom je smislu znakovito da je Šufflay bitnom značajkom XX. stoljeća smatrao sukob između »embrionalne eurazijske Lige« i »potpuno formiranog anglo-američkog Bloka«[21], koji je u svojoj imaginaciji predviđao, a još je znakovitije njegovo nekritičko poistovjećivanje hrvatstva s civilizacijom i specifičnom kulturnom misijom, koju je pripisivao hrvatskom nacionalizmu, jer — piše Šufflay — »na rubu Balkana, na granici Zapada i Istoka, katoličanstva i pravoslavlja, europske kulture i barbarstva, ime hrvatsko, krv hrvatska ne znači samo naciju! Hrvatska

PRELOM 8/2/05 9:07 Page 244 (Black plate)

krv tu znači civilizaciju«.[22] Zahvaljujući tome, misaoni obzor njegovih eseja kreće se uglavnom u rasponu od nesumnjivo visokog intelektualnog napora da se sa stručnog i teorijskog stajališta ukaže na prednosti i nedostatke u nekim analiziranim djelima i raspravama, npr. u Šišićevoj *Povijesti Hrvata u doba narodnih vladara*, do manje ili više očitih dnevno-političkih razmatranja, npr. u eseju o Radiću, Bethlenu i Mussoliniju, gdje on izrijekom kaže: »Stjepan Radić nije samo predsjednik HRSS-a. On je i priznati vodja hrvatskoga naroda kod kuće i u vanjskom svijetu. Nu on je i mnogo više od toga. On je embrionalni mesija, reformator bijele rase, koju je svjetskim ratom stigao strahovit živčani šok«.[23]

O POVIJESNOJ ZNANOSTI U ŠUFFLAYEVIM ESEJIMA

Pozorno prateći zbivanja i dominantne trendove u stranim historiografijama i hrvatskoj historiografiji, što i priliči profesionalnom povjesničaru, Milan Šufflay je na nekoliko mjesta iznio i neka svoja viđenja povijesti kao znanosti koja »nije sklop pripovijedaka«. On, naime, kaže ovako: »Ljudska historija nije sklop pripovijedaka. Nije ni nabrajanje ratova, ni razglabanje političkih zapletaja, ni zbirka ekonomskih i kulturnih eseja. Ona bi imala da prikaže organički rast Života na Zemlji u gigantske dimenzije, napose pako da prikaže, kako se to nedavno izrazio H. G. Wells, »razvoj podsvijesnog ljudskog stada« (*the development of the subconscious human herd*).[24] Iz takvih više usputnih napomena može se zaključiti da se u načelu zauzimao za kompleksniji pristup predmetu proučavanja u odnosu na tada još prevladavajuće stanje na domaćem historiografskom tržištu, pledirajući za ono stanovište koje — po njegovu mišljenju — »shvata sile smjernice razvoja i uvoja i zahtijeva plastičko zrenje kolektivnog života u prošlosti«.[25]

Šufflay je ustvari bio na tragu organičke historiografije, dijelom i pod utjecajem organičke sociologije, o kojoj on piše ovako: »Čovječanstvo mlada je pojava na planetu. Ipak su u prošlom stoljeću [XIX. stoljeću, op. Ž. H.] sociolozi zapazili, da ljudske socijalne tvorevine podsjećaju na organizme. Stvorila se škola organicista, koji su stali potezati usporedbe izmedju funkcija države i funkcija živih organizama. Takove analogije izgledaju nezgrapne, jer organisti tražili su odviše visoke organizme za svoje paralele: usporedjivali su države s ustrojstvom ljudskog tijela. Možda bi bolje bili uspjeli, kad bi bili za ljudska socijalna ustrojstva tražili homo-

PRELOM 8/2/05 9:07 Page 245 (Black plate)

logije u jednostavnim ćelijama (Einzeller), u protistima«.[26] On čak na jednom mjestu izrijekom pravi razliku između »stare historijske škole« i »nove škole«[27], što samo potvrđuje da je u svojim pogledima na povijesnu znanost bio dosta blizak novim tendencijama koje su se nastojale etablirati u okrilju povijesne znanosti.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Milana Šufflaya u analiziranim esejima zanimaju u prvom redu historiografske teme ili teme na ovaj ili onaj način u bliskoj vezi s historiografijom. No, on je — doduše u manjoj mjeri — uzimao u obzir i prirodne znanosti, publicistiku i srodne stvari, ukoliko su se u njihovom okrilju rađale teme, za koje je držao da ih ili kao stručnjak ili kao javna osoba treba komentirati. Šufflayevo stajalište o tome kako »nema jastva bez pamćenja, ni naroda bez povijesti«[28] samo pokazuje da je historiografski spektar tema bio apsolutno prvi, iako ne i jedini koji je ulazio u njegov stvaralački i ljudski vidokrug te primarno humanistički svjetonazor.

Mnoge misli koje je Milan Šufflay iznio u esejima u knjižici *Hrvatska u svijetlu svjetske historije i politike* bile su određene njegovom voljom, ali i uvjetovane okolnostima u kojima se on kretao tih godina kada je pisao spomenute eseje. Treba imati na umu da je Šufflay bio naprosto čovjek svoga vremena. Kao znanstvenik sa zavidnom reputacijom mogao je na trenutke izdići se iznad stvarnosti koja ga je okruživala, ali je kao politički jasno profilirana osoba bio gotovo svakodnevno duboko uronjen u nju. No, čak i da nije bio ni intelektualac ni pobornik neke određene političke struje, Šufflay ne bi mogao ignorirati niti posve apstrahirati stvarnost oko sebe. U skladu s tim valja mu pristupati i vrednovati njegov ukupan život i rad.

BILJEŠKE

[1] Posljednji esej objavljen je prethodno u novinama početkom kolovoza 1928. godine. Predgovor knjižici datiran je s »1. rujna 1928.«. Već 22. rujna 1928. objavio je Mato Hanžeković prikaz te publikacije. To znači da je Šufflayeva *Hrvatska u svijetlu svjetske historije i politike* svakako tiskana tijekom rujna 1928. godine. Nastojanjem Darka Sagraka knjižica je pretiskana u Zagrebu 1999. godine, zahvaljujući čemu je danas lako dostupna svakom zainteresiranom čitatelju.

[2] Vidi uvodnu studiju u: Darko Sagrak/Musa Ahmeti (prir.), *Dr. Milan pl. Šufflay. Izabrani eseji, prikazi i članci*, Zagreb 1999, str. III — XI.

PRELOM 8/2/05 9:07 Page 246 (Black plate)

[3] O pojedinostima u svezi sa Šufflayevim javnim djelovanjem i njegovim umorstvom vidi u knjizi Darka Sagraka, *Dr. Milan pl. Šufflay. Hrvatski aristokrat duha*, Zagreb 1998, str. 28 i d.

[4] Tada je, među ostalim, Savić Marković-Štedimlija objavio bio-bibliografske podatke o Šufflayu u knjižici *Šufflay* (Zagreb, 1942.).

[5] Usp. vodič Pavla Radića »Rukopisna ostavština Milana Šufflaya (1879-1931)«, strojopis u Hrvatskom državnom arhivu (br. 832).

[6] O životnom putu dr. Milana pl. Šufflaya pisao je Petar Strčić 1991. u *Kolu* (br. 3/I, str. 113 — 118), časopisu Matice hrvatske za kulturu, umjetnost i društvena pitanja. Iste godine, povodom 60 obljetnice atentata na Šufflaya, izdala je obnovljena Hrvatska stranka prava publikaciju *Dr. Milan Šufflay znanstvenik, borac i mučenik* koju su uredili Dobroslav Paraga i Ante Paradžik. Sredinom 1991. u Zagrebu je održan znanstveni skup na temu »Život i djelo dr. Milana pl. Šufflaya«. O Šufflayevom ubojstvu pisali su Bosiljka Janjatović i Petar Strčić 1993. u *Historijskom zborniku* (br. 1/XLVI, str. 89 — 107), odnosno 1995. u *Vjesniku Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* (br. 6-7/IV, str. 36 — 48). Osim priloga Hrvoja Matkovića iz 1991. o Šufflayevoj akciji za osnivanje Hrvatske narodne radikalne stranke u *Časopisu za suvremenu povijest* (br. 1-3/XXIII, str. 167 — 173), priloga Vladimira Košćaka iz 1992. o viziji budućnosti Milana Šufflaya u *Encyclopaedia moderna* (sv. 13, str. 120 — 125), priloga Josipa Matote iz 1998. o Šufflayu i Radiću u *Nastavnom vjesniku* (br. 7-8, str. 8 — 13) i doprinosa drugih autora, životom i djelom Milana Šufflaya bavio se posljednjih godina ponajviše Darko Sagrak. Uz već citirane naslove, Sagrak je 2000. priredio *Izabrane eseje, rasprave, prikaze, članke i korespondenciju* Milana Šufflaya.

[7] Milan Šufflay, *Hrvatska u svijetlu svjetske historije i politike*, Zagreb 1928, pretisak, 1999, str. 6 — 7.

[8] Isto, str. 13 — 14.

[9] Isto, str. 15.

[10] Isto, str. 17.

[11] Isto, str. 23.

[12] Isto, str. 25.

[13] Isto, str. 27.

[14] Isto, str. 28.

[15] Isto, str. 36.

[16] Isto, str. 38, 41.

[17] Isto, str. 47.

[18] Isto, str. 51.

[19] Isto, str. 58 — 59.

[20] Isto, str. 18.

[21] Isto, str. 11.

[22] Isto, str. 28.

[23] Isto, str. 26. Na istoj stranici u nastavku Šufflay se vrlo pozitivno očituje o Radićevoj politici: »Radićeva ideja nije fragmentarna i nije utopistička. Potpuno je realna, jer se temelji na najširem, neophodno nužnom, vječno zelenom sloju ljudi, koji održavaju svezu s bilinom, što nas sve hrani, s majčicom Zemljom. Radić je Rousseau, Tolstoj i Gandhi ujedno. Njegova Mliječna cesta seljačkih organizacija nije nipošto — Kumova slama. On sam može doživjeti slom, ali taj će biti tek prividan. Njegovo ime već danas ušlo je u svjetsku historiju i ostat će ondje zauvijek«. Iako Hrvatska stranka prava, kojoj je Šufflay bio naklonjen, nije dijelila mnoge Radićeve političke poglede, a i Radić je često znao kritizirati «naše

PRELOM 8/2/05 9:07 Page 247 (Black plate)

frankovce«, Šufflay je očito cijenio Radića koji je u to vrijeme, nalazeći se na čelu masovnog seljačkoga pokreta, bio neprijeporni vođa hrvatskoga naroda.

[24] Isto, str. 11.

[25] Isto, str. 36.

[26] Isto, str. 43.

[27] Isto, str. 36.

[28] Isto, str. 27.

PRELOM 8/2/05 9:07 Page 248 (Black plate)

PRELOM 8/2/05 9:07 Page 249 (Black plate)

RASPRAVA II.

12. Prosinca 2002.,
15.00 — 16.30 h

PRELOM 8/2/05 9:07 Page 250 (Black plate)

PRELOM 8/2/05 9:07 Page 251 (Black plate)

JOSIP JURČEVIĆ: Zahvaljujemo Željku Holjevcu i sada ćemo otvoriti raspravu o izlaganjima koja smo čuli na Drugoj sjednici i, sukladno prvoj sjednici, riječ prvo imaju, ukoliko to žele, oni koji su imali izlaganje. Ostalu gospodu molim za prijavu glede rasprave. Evo, doktorica Kolar.

MIRA KOLAR DIMITRIJEVIĆ: Ja bih se osvrnula na izlaganje dr. Pavličevića. Naime, radi se o sintezama, da su sinteze hrvatske povijesti, bilo da su se zvale sinteze hrvatske povijesti ili sinteze za radnički pokret, financirali i Institut za hrvatsku povijest i Institut za historiju radničkog pokreta. Naime, mi smo dvadeset godina iskazivali u našim programima da ćemo izraditi sinteze, dobivali smo i novac za taj posao, ali nismo napravili ništa. Postoje sadržaji, postoje planovi, postoje autori i zapisnici sastanaka. Međutim, kad smo se god sastali, pokazale su se toliko velike razlike u načinu pristupa povijesnim pitanjima da se mi jednostavno nismo mogli odmaknuti dalje od početka. I, prema tome, to je jedna obaveza koju bi mi u suštini dugovali, jer smo bili plaćeni za taj posao, mi smo pojeli taj novac. Jer, mislim da bez tih sinteza Institut za radničku povijest vjerojatno ne bi preživio ona teška, krizna vremena do 1980. godine, u post-tuđmanovsko vrijeme, kad je Zlatko Čepo bio ravnatelj tog Instituta i mi smo krpali rupe u financijama. Međutim, ove sinteze nisu jedine sinteze, mi imamo sintezu povijesti o zagrebačkoj Općini Trnje. Napisana je, objavljena u prekrasnoj knjizi, u vrlo luksuznom izdanju za to vrijeme, ima jedno pet stotina stranica sa prekrasnim slikama na kunstdruck papiru, i doživjela je takav fijasko da je bila povučena i nikad distribuirana. Mislim da postoji nekoliko raritetnih primjeraka, mislim da Muzej Grada Zagreba ima jedan primjerak, itd. Radi čega je ta sinteza povučena? Zato jer je jedan autor naveo da je partijska organizacija Trnja bila provaljena zato, jer on nije izdržao mučenje. Radi se o Blažu Mesariću. Taj pojedinac, koji više nije zna-

PRELOM 8/2/05 9:07 Page 252 (Black plate)

čio ništa u tom vremenu, otišao je na SUBNOR koji je napravio istragu. Autori i gotovo cijeli Institut našao se pod optužbom, ali je srećom unutar tog dijela sinteze raspolagao s originalnim izvorima koji su potvrđivali, da je ono što je navedeno u knjizi točno. Knjiga je bila povučena, knjiga nikada nije išla u svijet. Nakon ove knjige pokrenuta je sinteza Pešćenice. Ta knjiga više nije našla autore, više se u Institutu nisu mogli naći ljudi koji bi htjeli pisati. I, mislim, pišete, radite, mučite se za ovako tešku stvar, tražite iglu u plastu sijena i, na kraju krajeva, zabrane vam i nemate od toga ništa. Ta Pešćenica je završila u rukopisu. Ima tri autora, nema sedam kao ona prije, ali isto nikada nije bila distribuirana. Međutim, ja bih se htjela osvrnuti na *Enciklopediju hrvatske povijesti i kulture* koju je radio dr. Igor Karaman. Radi se o jednoj doista vrlo lijepoj knjizi, koja je objavljena 1980. godine i to s osvrtom na jedinice od prethistorije do suvremenosti. Kada je knjiga izašla trebalo je više od pola godine da SUBNOR i partijske organizacije pročešljaju tu knjigu tražeći pogrešku. I našli su pogrešku da je jedan autor napisao da je kroz Jasenovac prošlo više desetaka tisuća, i rezultat toga bio je da je prvo Centar za idejno politički rad Centralnog komiteta organizirao kritiku. Tražile su se i druge buhe, svih dvadeset i pet autora, su se našli pod zaista velikom kritikom. Nakon toga je u Institutu održan jedan sastanak i ja sam se potrudila da vam donesem što je o tom sastanku rečeno. Evo ga. Jedna autorica je naglasila da je osnovni problem te *Enciklopedije* metodologija, odnosno pristup iskazan u njoj pisan je s građanskog, pozitivističkog političkog pristupa i otvara mogućnost nedorečenosti, pa je i eho javnosti takav. Bilo bi ne samo poželjnije već i lakše da je bio prisutan marksistički pristup, jer bi i kritika onda bila u tim okvirima. Smatra, da je osnovni nedostatak, ne ova ili ona formulacija, već odsustvo klasnoga pristupa. Naime, ta je *Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture* uvrstila niz odrednica koje nisu imale nikakve veze ni s radničkom klasom ni sa štrajkovima… to je bila prva naša poslijeratna enciklopedija koja je dala jedan široki pregled. *Školska knjiga* kao izdavač je došla na udar, knjiga je uskladištena, povučena iz prodaje, i tako je ležala deset godina, s tim da je onda stavljena u prodaju, međutim, jasno je, zastarjela je. Svakako je zanimljivo da je ova *Enciklopedija* strukturirana po jednom mađarskom uzoru. Preuzevši odande i odrednice i sadržaj i sve, prof. Karaman nije ništa izmislio. No, jednostavno, Mađari su to mogli u socijalizmu objaviti, mi ovdje nismo mogli objaviti. I to je, dakle, rezultat i zbog čega su mnoge stvari ostale nedorečene. Evo, takva je sudbina naših sinte-

PRELOM 8/2/05 9:07 Page 253 (Black plate)

za Probili su se samo najjači, najsposobniji, najuporniji ili najgrlatiji. Oni drugi su jednostavno potonuli. Cijela generacija povjesničara bila je definitivno uništena, moja generacija. Ja nisam propala, jer sam se preselila na drugo radno mjesto, ali moglo mi se isto to dogoditi. I prema tome, mora se voditi računa i o ovakvim stvarima.

Još bih htjela nešto reći na referat Holjevca. Vi ste to jako lijepo izvukli, međutim Šufflay je također pisao o Ujedinjenoj Evropi. U onom vremenu, oko 1925. godine, javile su se neke knjige koje su proklamirale Ujedinjenu Evropu, dakle, ovo što mi danas imamo. Šufflay je, dakle, vrlo korektno prenio sve te ideje, upozorio na to, prema tome nije baš bio neki nacionalistički povjesničar. On je, kad gledamo hrvatsku historiografiju, nekakav predvodnik ove ideje globalizacije jer piše o njoj s pozitivnog stajališta. Hvala.

JOSIP JURČEVIĆ: Zahvaljujemo.

BRANKA BOBAN: Ja bih samo kratko, nekoliko riječi, što se tiče sinteza. Ne bih htjela to propustiti, jer mislim da je važna rasprava zašto sinteza hrvatske povijesti nije izrađena u Institutu za hrvatsku povijest. To je jedna duga priča, moralo bi se analizirati podatke kronološkim redom da se dođe do istinitog. Ali, ja sam, reagirala odmah jer je Drago Pavličević kazao: »dobivali su sredstva«. Drago, dobivali SMO! Ti prvi! Bio si član Instituta za hrvatsku povijest od 1975. do 1990. godine, predsjednik Izdavačke komisije, član Redakcije za sintezu, dakle, dobivali smo svi skupa ta sredstva. A što sinteza nije izašla, samo djelomice je bilo ideološki uzrokovano, recimo u 8. redakciji koja je obuhvaćala najnoviju povijest bili su i najveći sukobi. Međutim, bilo je ljudi koji su predali tekstove koji nikad nisu objavljeni. Bilo je pojedinaca koji su dobili honorar, a nisu predali gotov tekst. Bilo je raznih drugih uzroka, naših tipičnih ljudskih slabosti i nekoordiniranosti, bilo je svega. Ali konačna slika se ne može dobiti bez studioznog proučavanja dokumentacije.

No, ja sam htjela reći i nešto drugo. Kolega Zlatko Matijević je rekao, da u *Magnum Crimen*, dokumenti nisu falsificirani. Jesu! Falsificiran je dnevnik grofa Ciana i o tome je Ljubo Boban pisao raspravu u nastavcima. Ta knjiga je vjerojatno izdana 1948. godine i zbog toga da bi se opravdali procesi protiv HSS-ovaca i agraraca, koji su 1947/48. godine, bili na »dnevnom redu«, jer se htjelo dokazati da je Maček razgovarao s grofom Cianom i pri tom bio spreman na neke teritorijalne ustupke, dakle, da se stvori podloga za tvrdnju da je također i on veleizdajnik. Međutim, činjenica je, da je grof Bombelles (Maček je bio dovoljno vješt po-

PRELOM 8/2/05 9:07 Page 254 (Black plate)

litičar da nije ulazio u takve kontakte sam, nego je to bilo posredno, da može reći da je to bilo ili nije bilo u njegovo ime) bio u kontaktu s grofom Cianom, ali u onom času kada je grof Ciano započeo bilo kakve razgovore o teritoriju, Maček se povukao i iz toga nije bilo ništa. A simptomatično je i to da, što starije kolege znaju, kada je Ljubo Boban to napisao i u svojoj doktorskoj disertaciji, da mu je Vaso Bogdanov zbog toga, malne onemogućio obranu, da je na Filozofskom fakultetu radi toga nastao skandal i da je Ljubo mogao obraniti disertaciju tek onda kada je pristao da se to izbaci iz disertacije i uputi na spominjani članak. I to je dio geneze sukoba koji je u *Telegramu* imao on sa Bogdanovom i Tuđmanom.

ZLATKO MATIJEVIĆ: Ako može, Josipe, ja bih odgovorio gospođi profesor. Ja se slažem, u svom sam kratkom izlaganju to preskočio. Govorio sam o dokumentima vezanim uz Hrvatski katolički pokret, a grof Ciano i Maček bojim se da s katoličkim pokretom nemaju puno veze. Dakle, ja sam govorio o dokumentima vezanim uz katolički pokret. Koliko sam ja letimično pogledao, od 1929. godine na dalje, to su sve izvadci iz novina, nema, dakle, i nije bilo mogućnosti falsificiranja, osim da se ispuštaju dijelovi koji nisu autoru odgovarali. Ali, ono što sam ja istražio… Nema sumnje u ovo što je profesor Boban ustvrdio, koliko je meni poznato, ali Maček i Ciano s katoličkim pokretom u Hrvatskoj, na žalost, nemaju veze.

JOSIP JURČEVIĆ: Replika. Gospodin Bombelles, samo kratko. A gospodin Biondić neka se pripremi.

JOSEPH BOMBELLES: Ja vam samo mogu reći da sam 1959. godine kontaktirao dr. Mačeka u Washingtonu. Pitao sam ga: »Gospodine predsjedniče, jeste li vi slali moga oca u ring kod Ciana?«. On je rekao: »Jesam, ja sam htio čuti što Ciano misli, kakve su talijanske namjere prema Jugoslaviji. I to je bilo sve.« Međutim, ima još jedna stvar, za koju gospođi ne znam je li poznata. Navodne pregovore su trebali vršiti inženjer Carnelutti iz Zagreba i talijanski predstavnici Ministarstva vanjskih poslova. Ja sam razgovarao i s Carneluttijem. Pitao sam ga što je bilo. On je rekao: »Znate, mene je ova komunistička vlast htjela uvjeriti da moram reći da sam ja nosio teritorijalne ustupke, i ovo i ono, od svega toga nije bilo ništa. Radilo se manje-više o političkim pregovorima i kakve su namjere za budućnost.«

JOSIP JURČEVIĆ: Sada će gospodin Biondić, što smo mu dužni iz prvog dijela.

IVAN BIONDIĆ (nema mikrofon i snimka je neprepoznatljiva).

PRELOM 8/2/05 9:07 Page 255 (Black plate)

JOSIP JURČEVIĆ: Gospodin Strecha se prijavio za raspravu.

MARIO STRECHA: Ja bih samo nešto rekao o problemu sinteze hrvatske povijesti danas. Što je bilo, bilo je. Danas je sigurno nećemo napisati u tom obliku u kojem je ona zamišljena '70-ih godina, kada je osnovan Zavod za hrvatsku povijest pri Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Pokazalo se, naime, s razvojem historiografije u post-modernoj, dakle, poslije '90-te godine, da takve sinteze koje bi izradili veliki timovi naprosto ne funkcioniraju. Barem smo se mi u to uvjerili čim se historiografija više otvorila prema inozemnoj historiografiji. Danas su nestale sve velike historiografske koncepcije koje su dominirale. To ne znači da ostale nisu postojale, ali su živjele u sjeni. Danas paralelno, tko prati suvremenu historiografiju zna, doista cvate tisuću cvjetova. Ima jako puno historiografskih škola i naprosto je nemoguće zadužiti jedan Institut, od 40, 30 ili 20 ljudi, da se sjedne i svi misle isto i napiše se jedna sinteza. Ono što je moguće, to je zapravo organiziranje istraživanja da se pokriju određena pitanja, ali sinteze ubuduće ostaju, zapravo, prepuštene naporima, po mom sudu, pojedinaca ili slobodno udruženih istraživača koji su spremni jedan takav napor iznijeti. I bilo bi dobro kad bi se što više ljudi odlučivalo na sinteze, ma što mi pod tim mislili, radilo se samo o nekoj vrsti malo proširenog pregleda. Jer, to na neki način daje život historiografiji. Evo, toliko ja o sintezama i njihovoj budućnosti, ali mislim da se s iluzijom definitivno moramo oprostiti, dakle, s idejom o jednoj sintezi pisanoj na način enciklopedije. To je stvar prošlosti.

JOSIP JURČEVIĆ: Zahvaljujemo. Gospodin Goldstein se prijavio.

IVO GOLDSTEIN: [Dakle, ovom kolegi koji je tu davao neke sličice mogu samo jedno reći. Ne može on meni ništa tu govoriti, meni prigovarati, jer dok je on sjedio kao član partijskog komiteta tamo gdje je sjedio, moja mama je čamila u komunističkom zatvoru. Prema tome, meni govoriti o nekom komunizmu i ne znam čemu — to on ne može govoriti. S time sam s njim završio.] Htio sam reći mladom kolegi, mom studentu Holjevcu, da mi se sviđa ovo što je napravio o Šufflayu. Ocjenjivati Šufflaya nije jednostavno, on je vrlo kompleksna ličnost. Svakako je bio, ja bih rekao, istovremeno i genijalac i imao svakojakih psihičkih problema. Mislim da je on bio, kolegica Janjatović bi to bolje znala, godinu i pol u zatvoru. To niste spomenuli, pretpostavljam da ćete to utvrditi. Smatrali su ga rodonačelnikom ustaštva. Slavili su ga '42. godine. On to nije bio, to se ne može kazati. Mislim da je to, rekao bih, svojevrsna zloupotreba. Ali, tih elemenata u njegovom istraživanju svakako

PRELOM 8/2/05 9:07 Page 256 (Black plate)

ima i, ono što sam htio reći, što je važno, on je napravio kritiku Šišićeve historije s pozicije modernih metodoloških koncepata. Bio je metodološki, u historiografskom smislu, inovator. Sve što je on napisao o Šišiću je dobro. Jer ta genetička, pozitivistička historiografija kakvu je Šišić doveo do savršenstva, na svjetskoj je razini bila već poprilično zastarjela. Šišić je tu bio pokazatelj koliko je naša historiografija u metodološkom smislu zastarjela, s jedne strane, a s druge strane koliko Šufflay zapravo ide prema nekim novim koncepcijama. Bez obzira što je on imao tamo da je pukla ta svjetska granica na dva dijela, što je imalo elemenata rasne teorije, između Hrvata i Srba, što je, naravno, blesavo i posve neutemeljeno. Tu je bio i čitav niz dobrih ideja, prema tome, jedna monografija o njemu svakako bi bila… Izašle su nedavno, naime, opet su tiskana njegova djela prije godinu dana, čini mi se tako nekako. Naime, postoje temelji da se taj Šufflay dovede, mislim, analizira i stavi u prave osnove.

JOSIP JURČEVIĆ: Hvala lijepa. Kolega Holjevac.

ŽELJKO HOLJEVAC: Zahvaljujem se na primjedbi profesora Goldsteina i, ranije, profesorice Kolar. Šufflay je najbolji primjer osobe koja je višestruka, koja u sebi nosi različite, višeslojne sadržaje, pa uostalom, i sama povijest i sam život su u mnogočemu višeslojni. Nesumnjivo da on zavrjeđuje malo ozbiljnije istraživanje, ovo je više, ja bih ga nazvao, izlet za ovu svrhu. Naime, ovdje sam se bazirao samo na esejima. Trebalo bi uzeti i njegove druge radove, i ovaj o ujedinjenoj Evropi. Ali već ovo samo pokazuje koliko je tadašnji hrvatski povjesničar zapravo pratio zbivanja po Evropi i svijetu. Često puta ono što se sada objavi negdje u Velikoj Britaniji i Americi do nas dođe s par godina zakašnjenja. On je odmah zauzimao stav i pisao komentare. Prema tome, svakako je to jedna tema za koju bi netko, tko se bude s tim sadržajnije bavio, trebao uzeti u obzir sve to skupa i, naravno, arhivsku građu. Ima nekih zanimljivih pojedinosti koje još čekaju da se otkriju. Hvala lijepa.

JOSIP JURČEVIĆ: Kolega Strecha.

MARIO STRECHA: Ova tema o Milanu Šufflayu zapravo mi je *šlagvort* da sve nas podsjetim da kad valoriziramo i kad vrednujemo historiografiju u posljednjih 100, 150 godina, onda nam često puta izmiče to da je riječ, naravno o djelima, historiografskim djelima iza kojih stoje živi ljudi. Ljudi koji su po svojoj prirodi, svi smo mi takvi, naprosto kontroverzni. Puni proturječja. Mijenjamo se. Dakle, treba i tu komponentu uzeti u obzir, a ovaj primjer sa Šufflayem je izvanredno, izvanredno izveden. Kao što vjerujem, ja sam

PRELOM 8/2/05 9:08 Page 257 (Black plate)

naime, ja znam što je kolega Matijević govorio, dakle, kao što je napravljeno i izlaganje kolege Matijevića koji je zapravo jednom minucioznom analizom pokazao što zapravo znači ideologizacija. I sada, takav jedan sustavan pristup nam može otkriti što je zapravo naša historiografija stvorila. Naravno, tu uvijek ostaje komparativna metoda da vidimo gdje smo mi to bili u Evropi. Za XIX. stoljeće to je nešto poznato, pa tako nekako, evo za Šišića, Klaića, Račkoga, možemo reći da se hrvatska historiografija ne može stidjeti tadašnje europske historiografije. Naravno, treba to napraviti i za razdoblje od 1918. godine.

JOSIP JURČEVIĆ: Hvala. Doktor Pavličević.

DRAGUTIN PAVLIČEVIĆ: Ja bih samo rekao da sam doista bio u Institutu, ali istraživač drugog ili trećeg reda. Kad sam već imao doktorat nisam mogao raditi na sintezi. A to što sam uopće došao na Institut, da zadržim posao i kruh, mogu zahvaliti tvom Ljubi, ti to dobro znaš. On mi je pomogao u prvom, ali s određenim ograničenjem. Ja jesam vodio Izdavačku komisiju, to je bilo najviše što sam mogao. Ja nisam mogao raditi političku povijest i zbog toga sam radio hrvatske kućne zadruge, i sve do '91. godine nisam mogao nikakvu funkciju ozbiljniju obavljati. I te godine kad sam predložen da to obavljam, ja sam predložio Ivu Goldsteina. I u doba tzv. tuđmanovskog režima on je nesmetano obavljao funkciju ravnatelja Instituta za hrvatsku povijest. Htio bih nešto reći, također vezano za *Enciklopediju hrvatske povijesti i kulture*. Ja sam želio u njoj surađivati. Nisam mogao, jer sam bio nepodoban. I kad je počela galama, javi mi jedan kolega: »Opet lupaju po tebi«. Rekoh: »Ne, ovaj put sam pozitivno diskriminiran«. Jer, iako me Blagota Drašković, Crnogorac, predlagao, kolega Karaman me nije mogao uzeti u ekipu. Pa je, recimo, o Petrinji i Požegi i sličnom pisao kolega Kampuš, a ja sam o tome imao već gotove radove. Meni je bilo predloženo da radim u okviru hrvatske sinteze, ali samo kao pomoćnik, kao dostavljač građe za Mirjanu Gross. Dakle, ja ne tvrdim da nisam bio, i ne tvrdim da nisam to vrijeme proživio tamo, međutim s određenim, doslovce, ograničenjima, kakve su imali kolega Perić, kolega Macan, kolega Mažuran i mnogi, mnogi drugi. Eto, to je sve. Hvala.

JOSIP JURČEVIĆ: Kolega Lipovčan.

SREĆKO LIPOVČAN: Ja ću zlorabiti vaše strpljenje vrlo kratko. Slušajući o poteškoćama knjiga koje su napisane, tiskane, pa se onda s njima događalo što se događalo. Događalo se to višekratno i često. Svaki zna bolje ono čemu je bio bliže. To je naprosto bio sustav u kojem se to tako događalo. No,

PRELOM 8/2/05 9:08 Page 258 (Black plate)

ja vjerujem da je to prošlost i da nema šanse da se nešto slično ponovi, jer su u to doista bile stvari izvan struke uključene, nekakvi petorazredni komiteti. U tome je problem. Jedna je knjiga koja se zvala *Hrvatska književnost u europskom kontekstu*, u izdanju Libera, debela knjiga, velika, bila napadnuta i jedno vrijeme čak povučena, nije se mogla dobiti, sve zbog jedne jedine »fusnote«. Zbog fusnote Dalibora Brozovića koji je rekao da termin (to je zaista bila bilješka) »srpsko-hrvatski«, ako znamo jezik, znači: »hrvatski na srpski način«, i da to zato nije dobar termin. Evo, zbog te fusnote je s ovom knjigom bilo problema. Niti zbog jednog drugog teksta. Mislim, to su danas smiješne stvari. Međutim, ono što je prije bila nekompetentna kritika s političkim predznakom pa je ugrožavala, često bez ikakvoga razloga, autore i nakladnike, meni se čini da danas nedostaje nešto što je…bez čega nema proizvodnje nikakve, niti u sferi znanosti. Mislim da nedostaje aktualne, ažurne i, naravno, ponajviše *kompetentne* znanstvene kritike. Ima dakako toga, ali nema niti redovito niti u onom smislu u kojem bi čovjek mogao steći pregled što se to važno uistinu dogodilo. Treba to inicirati i čini se da je malo ljudi spremno. To je težak posao. Pročitati debelu knjigu i napisati nekoliko stranica teksta ili pet, šest kartica. To nije lagano. Ali mi toga imamo premalo. Ja imam dojam, čitajući određene tekstove slične vrste, da je to često neka usluga dobrom znancu i prijatelju i često nailazim na hvale koje nisu argumentirane. Mene hvala veseli, ali ako nije argumentirana... Mislim da to za znanost nije dobro. Hvala je lijepa stvar, ali u kritici je važnije reći što je problematično; dakako, ne »đonom na autora« iz bilo kojih dugih razloga, nego naprosto što se znanost ne može bez toga razvijati. Mislim da oni koji su ovdje i koji nisu ovdje osjećaju potrebu poštene, čestite, korektne, ali, rekao bih, nemilosrdne kritike ako postoji pogreška ili bilo što slično. I dakako — diskusija. Znanstvena diskusija u smislu svih onih razlika koje postoje, što je malim dijelom, vrlo malim, htio postići i ovaj naš znanstveni skup. Naprosto, da se nađemo na jednom mjestu, ljudi raznih dobi i pogleda, da razgovaramo, da vidimo u čemu se slažemo a u čemu ne. U mnogočemu ne, ali vjerojatno da u nekim bitnim stvarima za razvoj hrvatske historiografije i potrebi da se neke stvari naprave.

VLADIMIR-ĐURO DEGAN: Opet se javljam za riječ iako nisam povjesničar. Nekome se od prethodnika omaklo i spomenuo je, ne *Versailleski mir*, već *Versaillesku Jugoslaviju*. To vjerojatno nije bilo namjerno, ali vrijedi komentirati. Izraz *Versailleska Jugoslavija* je floskula Kominterne. Na *Versailleskoj mirovnoj konferenciji* u 1919. godini nisu stvorene ni

PRELOM 8/2/05 9:08 Page 259 (Black plate)

Kraljevstvo SHS, ni Čehoslovačka, ni Poljska, ni Finska, a ni tri baltičke države Kao države gotovo su sve nastale koncem prethodne godine, jedino Finska u 1917. godini. Na Versailleskoj su se Konferenciji sve odluke donosile u Vrhovnom vijeću desetorice, potom u Vijeću petorice, te napokon u Vijeću četvorice. Dakle, odlučivalo je samo četiri političara. Za hrvatsku je povijest zanimljivo to, što je Italija kao pobjednička zemlja očekivala da dobije granice obećane joj tajnim Londonskim ugovorom iz 1915. godine, i uz njih još i Rijeku. Kao što je poznato, na našu sreću to joj nije uspjelo. Najprije je Wilson izjavio da Londonski ugovor ne obvezuje Sjedinjene Države jer mu one nisu bile stranka, a uz to je još u svojih Četrnaest točaka s početka 1918. godine osudio tajnu diplomaciju. Italiji se uz to prigovaralo da je njezina vojska u proteklom ratu pretrpjela poraz. Zbog toga su Talijani privremeno napustili Konferenciju. Poslije su se vratili, ali granice Italije i Kraljevine SHS nisu bile određene u Versaillesu. Najzaslužniji za to što smo dobili mnogo povoljnije granice od onih iz Londonskog ugovora bio je feldmaršal Svetozar Borojević. Tko se imalo upoznao s njegovim životom može zaključiti da je on bio najpozitivnija hrvatska politička osoba u Prvom svjetskom ratu. Bio je pozitivniji i od Supila i Trumbića, i od hrvatsko-srpske koalicije u Saboru. Ali se možemo zamisliti i nad njegovom kasnijom sudbinom. Prijestolonasljednik Aleksandar ga nije volio, jer je poput bana Jelačića do svog konca ostao habsburški legitimist. Poglavnik i Tuđman ga nisu voljeli, jer je bio Srbin. Tito ga nije volio, jer je sam sebe smatrao najvećim maršalom u povijesti »naših naroda i narodnosti«. I danas imamo situaciju da, na primjer, ban Jelačić ima veličanstveni spomenik u Zagrebu, a za Borojevića malo tko uopće zna. Zaslužio je makar da se jedna hrvatska vojarna nazove njegovim imenom. Jer da nije bilo njegove blistave pobjede kod Caporetta u listopadu 1915. godine, hrvatske granice na jadranskoj obali mogle su i danas biti drukčije. To je, dakle, još jedna tema koju bi valjalo obraditi. Ali u svakom slučaju treba izbjegavati izraz *Versailleska Jugoslavija.*

JOSIP JURČEVIĆ: Izvolite.

MIRA KOLAR: Ja bih se htjela osvrnuti na diskusiju dr. Degana da na konferenciji u Versaillu nije vođen službeni zapisnik. Međutim on je vođen i to vrlo pedantno, tako da mi možemo pratiti što se zbivalo na Konferenciji iz dana u dan. Dr. Bogdan Krizman i Bogumil Hrabak objavili su »Zapisnike sa sednica delegacije Kraljevine SHS na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919. — 1920.« u izdanju Instituta društvenih nauka i Odeljenja za istorijske nauke u Beogradu,

PRELOM 8/2/05 9:08 Page 260 (Black plate)

1960. a i Englezi i Francuzi su se potrudili te su objavili gotovo čitavu dokumentaciju s te konferencije. Dakle, ako ne vjerujemo dr. Krizmanu, možemo vjerovati Englezima. Versailles i sve ono što se događalo oko Kraljevine SHS, oko ovih prostora, što se dogodilo u samom Parizu, danas nije nikakva tajna. Međutim, ima jedna druga stvar zbog čega mislim da će biti jako teško napisati kompletan pregled povijesti od 1918. do 1941. godine. Jer mi građe za to razdoblje imamo malo. Imamo novine, puno razbacanih podataka i onda morate bilješke vaditi iz novina, iščitavati, zapisivati, itd. I to onda godinama. Dok ne dođete do jednog korpusa da možete napisati jedan članak. Građa iz Hrvatske je otišla uglavnom u Beograd, jer su tamo bila centralna ministarstva, država je bila centralizirana. Godine 1941. došlo je do bombardiranja Beograda i ta građa je dobrim dijelom tamo i stradala. U Arhivu Jugoslavije imate samo fragmentiće, s tim da ne vjerujem da je i to ostalo sačuvano. Jer kao što su kod nas učitelji 1945. godine došli u Opatičku ulicu kopati po pojedinim fondovima Savske Banovine, i vaditi određene materijale koji su onda netragom nestajali, tako je vjerojatno bilo i u Beogradu i mi te materijale možemo smatrati izgubljenima. Međutim, ono što je tragično to je da mi ne možemo raditi ni povijest Drugog svjetskog rata. Mi imamo očuvane materijale ZAVNOH-a, koje je, mislim, dobro dr. Sirotković iskoristio. Međutim, građu vojnih operacija i sve ono što se desilo, za to nemamo podataka, jer građa o NOB-u koju je objavio Institut u Beogradu nije kompletna već su dokumenti selekcionirani, s time da nisu stavljane točkice tamo gdje je dio teksta izbacivan. Vi ne znate što tamo manjka i gdje. Ono što im je odgovaralo su frizirali, objavili, što im nije odgovaralo… Nemate naznake da taj dokument nije cjelovit. Prema tome, ne možemo pošteno raditi međuratno razdoblje i to je razlog zbog čega je vrlo teško napisati i gospodarsku povijest međuratnog razdoblja. Ja se, zapravo, uvijek na to spremam i nikad da stavim na papir. A vrlo rado idem u XIX. stoljeće, jer o tome ima više građe, otvorenije je. Jednostavno — ima više istine. Prema tome, povijest prve polovice XX. stoljeća je vrlo, vrlo teško raditi i neke stvari nećemo još dugo moći sastaviti u obliku finalnog razmišljanja. Uvijek će to biti nešto u dometu pojedinačnih razmišljanja o pojedinim događajima.

JOSIP JURČEVIĆ: Hvala lijepa. Budući se nitko više ne javlja osim dr. Pavlićevića…

DRAGUTIN PAVLIĆEVIĆ: Jedan sam od organizatora, i samo nekoliko napomena. Prvo — Viktor Novak. Viktora Novaka osobno poznajem. Kako nisam mogao nastaviti studije u

PRELOM 8/2/05 9:08 Page 261 (Black plate)

Zagrebu a u Beogradu sam mogao, završio sam tamo. Diplomirao sam kod sarajevskog atentatora Vase Čubrilovića. Taj Vaso Čubrilović znao je da sam ja u Hrvatskoj pod embargom. Ja sam njega i njegovu gospođu 1981. godine, kad se slavilo stogodišnjicu Vojne Krajine, dočekao na kolodvoru i svi su se čudili kako to, navodno, jedan hrvatski nacionalist vozi sarajevskog atentatora. Drugo, Novaka osobno poznajem, kod njega sam polagao u Beogradu. On je bio državni, jugoslavenski, kraljevski povjesničar. On je radio po narudžbi određene teme. *Jugoslavenstvo*, ona njegova debela knjiga, isto kao i što je kolega govorio o *Magnum Crimen*, trebala je dokazati da je katoličanstvo takvo i takvo i narod, koji je većinom katolički, takav je i takav. I gotovo. Ja sam prvi stradao kada sam rekao da je Ivo Andrić potpisao u Beču ili Berlinu, oprostite mi, Trojni pakt. Onda su me napali kako ja mogu o jednom Srbinu govoriti takve stvari. Ja sam rekao: Prvo, on je Hrvat. Sudjelovao je u *Hrvatskoj mladoj lirici.* A druga je stvar što je sam sebe smatrao Jugoslavenom. Viktor Novak je bio u jednoj vrlo teškoj poziciji, jer je u Beogradu morao pravdati svoju situaciju, svoje mjesto na fakultetu, i radio je stvari po narudžbi. Jedna mlada kolegica napisala mu je memento kad je umro. Ja sam rekao da je on bio i moj profesor, ali mu to ipak ne bih napisao. Međutim, on je rođen u Stubici, on je studirao u Berlinu, on je prešao u Beograd i bio tamo državni profesor, ali svoju hrvatsku dušu nikad nije zaboravio. Evo jedan podatak. Puna dvorana u Beogradu, ispituje se i, najbolje je, nitko nije znao. Znao je jedan katolički svećenik iz Subotice i ja koji sam došao iz Hrvatske. On je tako uživao. U njemu se onda ipak vratila ona hrvatska sadržina i tom je prilikom rekao nešto o prednostima zapadnog dijela, odnosno o istočnim kulturama i slično. To se mene jako dojmilo, vidio sam da je u duši ipak ono što je. Još jedna stvar, pazite. Sreća što su postojale republike, što vi danas možda ne možete shvatiti. Sve što nisam mogao objaviti u Zagrebu objavio sam 1975. godine u Bosni, Bosanska Akademija. To je objavio Srbin dubrovački, Rade Petrović.

Drugo, danas nismo spominjali imena. Komunistička partija imala je svoje jurišnike. Kad je bila *Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture* zaduženi su određeni ljudi da iznesu. Kad je bio *Hrvatski biografski leksikon*, opet su zaduženi određeni ljudi da iznesu. Ti ljudi imaju svoja imena i prezimena. Iz poštovanja, jer i danas žive, ja ih ne bih spominjao. Ali znam da su u Centralnom komitetu u »Kockici« bila redovita zasjedanja o svakoj knjizi. Prva na koju sam ja bio pozvan bila je knjiga Mirjane Gross o *Bachovom*

PRELOM 8/2/05 9:08 Page 262 (Black plate)

apsolutizmu i neoapsolutizmu. Dakle, itekako se tada pazilo na određene stvari i određena strujanja. Neću spominjati kolegu, koji je danas profesor, i koji to sve skupa vodio. Jedan klasičan primjer s Jelačićem. Kad je Jelačića trebalo ukloniti, pozvali su profesora Babića koji je napisao *Historiju naroda Jugoslavije*, a ja sam ga obradio u *Hrvatskom biografskom leksikonu*. Moj je profesor, i govorio sam mu na grobu, jer su ga otpisale i Crkva katolička i Partija komunistička. I Babić je napisao po zadatku za Miku Špiljaka da Jelačića treba ukloniti. On je, naravno, iskoristio i Marxa i Engelsa, i sve ostalo kako bi se Jelačića uklonilo. Dakle, Partija je tražila određene ljude kao jurišnike koji će neke stvari »objasniti«.

I sada, samo malo, dopustite mi. Bilo je ovdje govora o negaciji države, neki čudan odnos prema državi. S obzirom da Turci zovu Hrvatsku — Hrvatistan, ja bih stavio težište na STAN. Afganistan, Pakistan, Kurdistan i slično. Ja tvrdim slijedeće: Narod bez države je riba bez vode, je ptica bez zraka, je puž bez kućice, je kornjača bez oklopa, je jež bez bodlji, je čovjek bez stana — u smislu onog KroatiSTANA. Tko se ne slaže neka pita za mišljenje Kurde, Palestince, Čečene, Tamile, Baske, pa i Hrvate u Bosni u sadašnjoj situaciji. A, do 1948. godine i Goldu Meyer, neka pita i Izraelce. I zato postavljam jedno pitanje. Zašto je, na primjer, težnja za državom, veselje za državom Hrvata, koji su joj težili oko 800 godina, nešto drugo od izraelske težnje 2000 godina za svojom državom? U čemu je razlika? Ja ne znam. Ili je problem samo Država Hrvatska, kao takva?!

I posljednje. Mislim da je ovaj naš skup ipak uspio, bar do sada prvi dio. Bojao sam se ovog skupa. Čini mi se da je ipak održan u jednoj atmosferi. Ipak smo mi manje Balkanci a više srednja Europa, makar u duši, dok se ne raspojasamo. Hvala lijepa.

JOSIP JURČEVIĆ: Zahvaljujem doktoru Pavličeviću. Budući je isteklo dosta vremena, možemo smatrati ovu drugu sjednicu, prvog dana, završenom. Pa vas sutra pozivamo na treću, zadnju sjednicu, koja će kraće trajati. Izlaganja će završiti u 12 sati a poslije će biti rasprava. Zahvaljujem vam na posjetu danas i pozivam vas sutra. Do viđenja.

PRELOM 8/2/05 9:08 Page 263 (Black plate)

ANTE STAMAĆ
Zagrebu

POVIJEST HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI U XX. STOLJEĆU

PRELOM 8/2/05 9:08 Page 264 (Black plate)

PRELOM 8/2/05 9:08 Page 265 (Black plate)

Uskladu s temeljnim zasadama skupa, u izlaganju će biti riječi o povijestima hrvatske književnosti što su ih tijekom XX. stoljeća napisali ponajbolji proučavatelji: Jagić, Ježić, Barac, autor Liberova »plavog niza«, Frangeš, Šicel te Jelčić. Dakako da će biti riječi i o drugima.

Povijest hrvatske književnosti i njezini znanstveni prikazi posljedovali su velebnim djelima, ne samo spomenutih proučavatelja. No svaki je od njih, bilo glede vlastite življene povijesti, morao odgovarati koliko zahtjevima znanstvenog modeliranja toliko i na pitanja svoga trenutka. Ti su odgovori ovisili o osobnosti povjesničara, o smjerovima istraživanja u užem epistemološkom smislu. Ali i o nekim izvanznanstvenim čimbenicima. Koji su to čimbenici bili, i kako su se prema njima odnosile povijesti hrvatske književnosti, uz eventualno naznačene razloge, autor će pokušati izložiti glede svakog od predmetnutih opusa.

PRELOM 8/2/05 9:08 Page 266 (Black plate)

PRELOM 8/2/05 9:08 Page 267 (Black plate)

Mile Bogović
Gospić

GLAGOLJICA KAO HISTORIOGRAFSKI PROBLEM

PRELOM 8/2/05 9:08 Page 268 (Black plate)

PRELOM 8/2/05 9:08 Page 269 (Black plate)

Glagoljica je pismo s ideološkom podlogom. Kao takva ona je pogodovala širenje nekih ideja, ali je zato u isto vrijeme bila je smetnja za širenje nekih drugih ideja: vjerskih, kulturnih, nacionalnih i sl. Zato je historiografija o glagoljici jako ideološki obojena. Pogodnost za ideološko iskorištavanje bila je tim veća što se nema sigurnih podataka kada je glagoljica nastala i tko joj je autor. Zato je bilo moguće prema raznim ideologemima premještati mjesto nastanka i mijenjati imena njezina tvorca. Tako danas imamo o njezinu nastanku mnoštvo teorija, ali nijedna se ni danas ne nameće toliko uvjerljiva da bi činila ostale nekorisnima ili suvišnima. Ovdje želim iznijeti neke razloge zašto su se u prošlosti jedni borili za uporabu glagoljice, a zašto su neki bili protiv. Mnogo puta nisu bili glavni oni prvotni razlozi, tj. da se na najpogodniji način sačuva i prenese poruka, nego da se proširi odnosno suzbije širenje jedne ideologije i životnog nazora: vjerskog, kulturnog, nacionalnog, političkog i sl. Historiografija nije bila imuna od tih ideoloških uvjetovanosti.

Dodatnu složenost pitanje je dobilo s činjenicom što postoje dva slavenska pisma: glagoljica i ćirilica, a izvori o postanku slavenskog pisma spominju samo jedno. Glagoljica je sačuvana na katoličkom Zapadu, ili bolje među Hrvatima. I pored toga što je najraširnije mišljenje da su jedno i drugo pismo nastali u istom misionarskom zamahu, potrebno je vidjeti je li takav zaključak u skladu sa znanstvenim rezultatima, ili pak rezultat potrebe neke ideologije.

Glagoljica i ćirilica u nekim vremenskim razdobljima postaju za jednu stranu simboli povezivanja, a za drugu simboli razdvajanja. Zato će ta dva pisma ideolozi sveslavenskog narodnog i crkvenog jedinstva nastojati prikazivati da izlaze iz istog stabla.

PRELOM 8/2/05 9:08 Page 270 (Black plate)

Žitja Ćirila i Metoda govore samo o jednom pismu[1], a tako i spis Črnorisca Hrabra.[2] Čitajući te tekstove ne može se čovjek oteti dojmu da je riječ o ćirilici, koja je nastala iz grčke uncijale. Hrabar točno kaže koja su slova nastala po grčkim slovima, a koja je trebalo stvoriti nova.[3] Pored svih natezanja, ne može se reći da je tu riječ o glagoljici. U Hrvatsku je navodno glagoljica došla iz Moravske preko Bugarske. U Moravskoj nemamo nijednog slova upisana u čvrstu materiju, a za Bugarsku znamo da je ondje 893. na državnocrkvenom saboru uvedena ćirilica. Nakon toga dobit će ćirilica potporu među svim pravoslavnim Slavenima. Teško je onda shvatiti da su upravo na tom prostoru nastali najstariji sačuvani glagoljski kodeksi. To je još manje vjerojatno ako se iza imena zagonetnog Črnorisca Hrabra krije sam bugarski car Simeon, stvarni autor uvođenja ćirilice na spomenutom saboru. Njegovo carstvo obuhvaćalo je područje današnje Makedonije i Srbije do Beograda.

Ta slaba argumentacija za glagoljsko autorstvo Ćirila i Metoda koristi se na drugoj strani katkada za dokazivanje ne samo da je glagoljica izvorno hrvatsko pismo, nego i za dokazivanje da Hrvati nisu porijeklom Slaveni.

Za one koji glagoljicu smatraju nezakonitom biljkom u kršćanskom vrtu tražeći njezina tvorca tražili su krivca (heretika), a oni koji su u njoj vidjeli vjersku i kulturno vrednotu, u njezinu tvorcu vidjeli su sveca i velikana. To se može pratiti kroz cijelu njezinu povijest, a posebno je to došlo do izražaja u XX. stoljeću.

GLAGOLJSKO BOGOSLUŽJE KAO KAMEN SPOTICANJA IZMEĐU ZAPADNE I ISTOČNE CRKVE

Budući da je glagoljica nastala iz evangelizacijske potrebe, njezinu uporabu je diktirala ta potreba. Temeljni stav srednjovjekovnog misionara jest: za širenje kršćanstva koristiti po mogućnosti samo kršćanska sredstva. Ako je moguće i poganska pisma nadomjestiti kršćanskim, treba to učiniti.[4] Nije zato bez temelja tumačenje da je prvo glagoljsko slovo nastalo od križa, temeljnog obilježja kršćanstva. Kršćanin svaki posao počinje s križem.[5] U novije vrijeme pojavilo se tumačenje da su sva slova izvedena iz Kola koje sadrži svu temeljnu kršćansku simboliku.[6] Ako je to tako, onda je glagoljica najizvornije kršćansko pismo.

Po sebi to pismo bilo bi jednako pogodno za evangelizaciju na svim prostorima, ali ipak je bila uzrok čestih nesporazuma između Istočne i Zapadne Crkve. Ona je, naime,

PRELOM 8/2/05 9:08 Page 271 (Black plate)

čvrsto vezana uz (staro)slavenski jezik i knjige, a o tome nisu Istok i Zapad imali jednako gledanje. Na istoku je bilo dosta razvijenih kultura i jezika, a i naobrazba je bila na mnogo višoj razini, pa je sasvim razumljivo bilo da se evanđeoska misao pretoči u narodni jezik. Zapad nema prakse nelatinskog bogoslužja, pa razlike u liturgiji postaju tada sve više sumnjive za pravovjerje, postoji strah da se od različitosti jezika ne dođe do različitosti nauka. Zapad su preplavili barbari i samo su latiničko pismo i latinski jezik mogli izraziti puninu evanđeoske pouke. Sve do II. vatikanskog sabora ovdje je postojao određeni strah da se prericanjem kršćanske poruke na narodnom jeziku ne iznevjeri pravi smisao evanđelja. Zato su i pismo i staroslavensko bogoslužje dugo bili pod sumnjom. Na našim prostorima može se taj stav jako lako uočiti ako se prati prelaženje glagoljaškog prostora iz zapadne u istočnu sferu, i obratno.

a) Do kralja Tomislava Dalmacija je bila pod jakim civilnim i crkvenim utjecajem Bizanta i glagoljica i staroslavensko bogoslužje normalno su se razvijali. Kada je za vrijeme Tomislava Dalmacija došla pod upravu hrvatskog kralja, a u crkvenom smislu pod rimskog biskupa, glagoljica i staroslavensko bogoslužje postaju problem. Uporabu jednoga i drugoga, kad se već ne može skroz dokinuti, trebalo je svesti na minimum.[7]

b) Problema nestaje kada se Bizant ponovno vraća u Dalmaciju u vrijeme slabih hrvatskih kraljeva. Ponovno se on javlja u vrijeme kada Krešimir IV. i Zvonimir uz pomoć papa vraćaju Dalmaciju pod svoju vlast i pod papinsku jurisdikciju. No praksa je tada već toliko jaka da ju se moralo tolerirati, ali ne i podržavati. Staroslavensko bogoslužje može postojati, ali glagoljaši trebaju naučiti latinski.[8]

GLAGOLJSKO BOGOSLUŽJE KAO MOST ZA SJEDINJENJE IZMEĐU PRAVOSLAVNE I KATOLIČKE CRKVE

To je trajalo sve dok nije uočeno da bi upravo ta jedinstvena praksa unutar zapadne Crkve mogla postati vrata za povezivanje s istočnom Crkvom. To se dogodilo u XIII. stoljeću u vrijeme kada je između Istoka i Zapada uspostavljeno, doduše prisilno, političko jedinstvo (Latinsko carstvo na Bosporu 1204. — 1261.), pa se pokazala šansa da se uspostavi također crkveno jedinstvo. Kad je zapadna Crkva uočila tu šansu u glagoljici i staroslavenskom bogoslužju, ne samo da im se nije više protivila nego je nastojala da tu praksu osnaži i ojača. Ona od tada ima funkciju približavanja

PRELOM 8/2/05 9:08 Page 272 (Black plate)

svih Slavena Katoličkoj crkvi. Taj novi odnos izražen je u pismu pape Inocenta IV. senjskom biskupu Filipu 29. ožujka 1248. godine.[9] Naime, pravoslavni Slaveni nisu se trebali bojati da će im sjedinjenjem s Rimskom crkvom biti nametnut latinski jezik u liturgiju jer i unutar Rimske crkve postoji već praksa slavenskog jezika u liturgiji. Rimska kurija tada tiska knjige za naše glagoljaše, osniva za njih škole, uvodi staroslavenski jezik i glagoljicu na svoje učilište u Rimu (Propaganda). Imamo slučajeva kada Rim brani glagoljaše čak i od nekih akcija senjsko-modruškog biskupa. Biskup Marijani morao se opravdavati pred Rimom da nema nakanu dokinuti glagoljicu nego samo prisiliti glagoljaše da uče latinski jezik.[10]

GLAGOLJSKO BOGOSLUŽJE U SLUŽBI SLAVENSKIH I NACIONALNIH IDEOLOGIJA

Svoju prvotnu vjersku komponentu glagoljsko bogoslužje sačuvat će do kraja. I dalje je pod crkvenim vidom glagoljica igrala veliku ulogu u ekumenskim planovima.

No s vremenom staroslavensko bogoslužje će postati sastavnicom plana opće slavenskog ujedinjenja, a poslije i hrvatskog nacionalnog identiteta.

Crkva je svojom uporabom čuvala i usavršavala jezik svojih liturgijskih knjiga i time razvijala općenito jezičnu kulturu među Slavenima. U vrijeme kada se razvija ideja o slavenskoj uzajamnosti, staroslavensko bogoslužje tretira se kao zajednička osnova katoličkim i pravoslavnim Slavenima. Njih su svojim životom povezala dva učena Grka: Ćiril i Metod, koji su došli među Slavene s Istoka, ali su podržavali vezu sa Zapadom. Njih se veliča ne samo kao crkvene svece, nego i kao ideologe slavenskog jedinstva. Oba slavenska pisma, glagoljicu i ćirilicu, potrebno je vezati uz tu dvojicu braće. Jezik crkvenih knjiga počeo se smatrati kao zajednički slavenski jezik i kao osnova za stvaranje slavenskog jedinstva: slavenska lipa ima više grana. Pod granama se misli na razne nacije. Glagoljica i ćirilica smatraju dva pisma za isti slavenski književni jezik.

Borci za vjersko jedinstvo nađoše se ruku pod ruku s borcima za sveslavensko jedinstvo. Najveći pobornici takvog slavenskog i kršćanskog jedinstva bili su u upravo Hrvati: Juraj Križanić u XVII. stoljeću i Josip Juraj Strossmayer[11] u XIX. stoljeću. Križanić je suvremenik Bartola Kašića koji je prvi javno osporio autorstvo glagoljice sv. Jeronimu i pripisao ga Konstantinu-Ćirilu.[12]

PRELOM 8/2/05 9:09 Page 273 (Black plate)

Razvojem te ideje sve više raste kult sv. braće Ćirila i Metoda, koji se i u vjerskom i u kulturnom pogledu smatraju temeljem tog zajedništva. U XIX. stoljeću teoriju o ćirilometodskim izvorima glagoljice podržali su i formulirali najistaknutiji slavisti i ona je postala gotovo konačni okvir unutar kojega se mogu precizirati neke nijanse, ali sve izvan tog okvira kvalificiralo se i kvalificira neznanstvenim područjem.

No već u XIX. stoljeću, stoljeću formiranja modernih nacija, dolazi do novog vrednovanja glagoljice i staroslavenskog bogoslužja. To u mnogo slučajeva postaje sastavnica nacionalnog identiteta. Što znači da ulazi u sferu politike i politikanstva. Probuđena nacionalna svijest isticala je sve osobine i vrednote pojedinih naroda kao i sve ono po čemu se razlikuju od drugih. Gdje se upotrebljavala glagoljica i staroslavensko bogoslužje bilo je jasno da je to povijesno hrvatsko područje, pa je to bio snažan dokaz u rukama hrvatskih domoljuba protiv talijanskih presizanja u Dalmaciji, i Istri. Talijanima je bilo, dakako, stalo da dokažu kako na tim prostorima nekada glagoljice nije bilo, odnosno da se ona nezakonito koristila. Za dokazivanja hrvatstva nekog područja ima glagoljica jaku dokaznu moć. Zato njihovi politički protivnici nastoje koliko god mogu osporiti zakonitost njezine uporabe i postavljati u pitanje njezinu uporabu u prošlosti. Tu vidimo razlog zašto su Hrvati u Dalmaciji i Istri cijenili glagoljicu kao najveće blago. Koliko je to pitanje bilo ispolitizirano govori nam slučaj u senjskoj i modruškoj biskupiji. Tu nisu bile prisutne talijanske teritorijalne pretenzije. Ondje je vladao strah od pretenzija s istoka, otkuda se pod vidom zajedničkog jezika širila ideja o zajedničkoj vjeri i naciji. Tako je nekadašnji ugledni senjski profesor na teologiji u Grižanama zapalio sve što je bilo glagoljskoga, da se zametne svaki trag tom »vlaškom pismu«. A kada je 1893. razaslan po župama biskupija senjske i modruške staroslavenski misal u koji je Dragutin Parčić vratio hrvatsku redakciju, u mnogim župama došlo je do otvorene pobune. Da bi u nekim slučajevima župnici spasili sebe i svoju imovinu, morali su prestati moliti iz »črljene knjige« iz koje se molilo »Oče naš, *iže jesi*«, tj. kao u pravoslavnim crkvama.[13]

Stvaranjem države južnoslavenskih naroda obnovljeno je i oduševljenje za crkveno i narodno jedinstvo. U radu na konkordatu planira se uvođenje staroslavenskog bogoslužja na cijelom hrvatskom jezičnom prostoru. Kako se trošila ideja o južnoslavenskoj bratskoj zajednici, tako su se javljali

PRELOM 8/2/05 9:09 Page 274 (Black plate)

pokušaji da se dokaže kako ta naša drevna baština uopće nema zajedničke korijene s ćirilicom i sa sv. braćom Ćirilom i Metodom. Bujaju također teorije o neslavenskom porijeklu Hrvata i njihova pisma glagoljice. Ta tendencija bila je jaka za vrijeme drugog svjetskog rata i »Nezavisne Države Hrvatske«. Znakovito je da je povratkom ideje jugoslavenstva 1945. pogubljen Kerubin Šegvić, koji je zastupao teoriju o gotskom porijeklu Hrvata i o nećirilometodskom porijeklu glagoljice.[14] Takve ideje mogle su se dalje razvijati samo u hrvatskoj emigraciji.

Uspostavom samostalne hrvatske države 1991. godine osjeća se ponovno buđenje želje da se i hrvatskom narodu i hrvatskom pismu nađu drugi korijeni od onih (jugo)slavenskih. Ideološke naslage oko fenomena glagoljice još su tako čvrste da će proći mnogo vremena da se o toj tisućgodišnjoj hrvatskoj kulturnoj vrednoti može govoriti onim govorom kakav ona zaslužuje. Mislim da treba predbaciti hrvatskim znanstvenicima da nisu dosta vrednovali ulogu hrvatskog glagoljaštva unutar slavenske kulture. Ispada da smo mi ovdje neka kolonija u koju je došla glagoljica odnekud izvana. No kada se gleda gdje se nalaze najstariji i najvredniji glagoljski spomenici, vidimo da su oni na ovom našem području. Također kada se gleda vremenski kako se dugo glagoljica negdje upotrebljavala, možemo reći da nijedan narod ne može dokazati ni svoje desetljeće, a mi možemo dokazati svoje glagoljsko tisućljeće.[15]

BILJEŠKE

[1] *Žitja Konstantina Ćirila i Metodija i druga vrela.* — Preveo i protumačio Josip Bratulić, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1985., str. 70 — 71.

[2] *Žitja*, str. str. 161 — 162.

[3] Hrabar kaže: »A ovo su slavenska slova, kako ih valja pisati i izgovarati: a, b, v, i tako dalje do ę. Od njih su 24 slična grčkim slovima, a to su ova: a, v, g, d, e, z, i, th, ï, k, l, m, n, ks, o, p, r, s, t, u f, h, ps, ѡ, a 14 su po slavenskom jeziku, i to su ova: b, ž, ʒ, c, č, š, št, ъ, ы, ь, ě, ю, ô, ę« (nav. dj. str. 161 — 162). Bratulić u svom komentaru kaže da sličnost s grčkim slovima nije po načinu pisanja (grafijska) nego po glasovnoj podudarnosti i po poretku u azbučnom redu (str. 162, bilj. 7). Katičić pak prigovara Japundžiću zbog toga što ne uvažava dokaze koje je Kuljbakin iznio u prilog tvrdnji da Hrabar govori o glagoljici a ne o ćirilici (Uz pitanje o postanku i starosti glagoljice, *Croatica*, 42 — 44, Zagreb 1996., str. str. 190), ali izbjegava iznijeti mišljenje na temelju svojih istraživanja. Filolozi poznaju zakonitosti svoje struke bolje nego povjesničari, ipak mi se čini da je u slučaju Hrabra već na prvi pogled uočljivo da je riječ o ćirilici. Ako bi Hrabar imao u vidu glagoljicu.

[4] Poznato je da je car Konstantin napustio stari Rim jer je bio poganski i na Bosporu izgradio kršćanski Novi Rim.

PRELOM 8/2/05 9:09 Page 275 (Black plate)

[5] Njihov osnovni zadatak nije bio opismenjivanje nego evangeliziranje. Budući da je za evangeliziranje bilo potrebno i opismenjivanje, oni su se svojski prihvatili i tog posla, ali vodeći brigu o svojem osnovnom zadatku. Znali su oni da su i latinska i grčka kultura u svojim korijenima poganske, a prema tome su poganska i latinska i grčka slova. Već u samom slovu treba se nalaziti evanđeoska poruka. Do sada je nekoliko stručnjaka zastupalo tezu da je prvo glagoljsko slovo ustvari križ (+) koji je poslije na krajevima poprečne crte dobio najprije kratke a poslije i dulje povlake prema dolje da se u liturgijskim tekstovima razlikuje od znaka križa. Križ je, naime, jako čest u obredima gdje svećenik treba napraviti znak križa za blagoslov.

[6] Marica ČUNČIĆ, Što je opat Držiha naučio od opata Maja?, *900 godina Bašćanske ploče* (1100-2000), Krčki zbornik 42, Posebno izdanje 36, Baška, 2000., str. 257 — 269.

[7] Tako je jedan od zaključaka Sinode u Splitu 925. godine. Glagoljicom se smiju služiti samo oni »in clericatu et monachatu« (*Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* /u duljnjem tckstu: CD/, vol. I, Zagreb, 1967. str. 32). Ovdje klerikat označuje niže redove. Svećenici redovno to ne smiju osim u slučaju da nema drugih, a i tada samo uz papinsku dozvolu.

[8] U odgovoru pape Aleksandra II. na zaključke splitske sinode 1060. godine stoji: »Sclavos, nisi Latinas litteras didicerint, ad sacros ordines promoveri.... prohibemus« (CD, I, 96). Na prvi pogled čini se da je riječ o zabrani. Ustvari je riječ o dopuštenju glagoljanja svim svećenicima koji nauče latinski.

[9] Mile BOGOVIĆ, Hrvatsko glagoljsko tisućljeće, *Senjski zbornik* 25 (1998.), str. 55 — 66.

[10] Mile BOGOVIĆ, *Senjsko-modruška ili krbavska biskupija: izvješća biskupa Svetoj Stolici 1602 — 1919.*, Monumenta Croatica Vaticana — posebna izdanja 4, Croatica Christiana — Fontes, Zagreb 2003., str. 410 — 413.

[11] Njegov odnos prema ulozi Svete braće za narodnosno i crkveno jedinstvo Slavena izrazio je Franjo Rački u svom djelu: *Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda slovjenskih apostolov*, Zagreb, 1857.

[12] Apologia adversus eos qui assererunt a S. Hieronymo Dalmata doctore amximo slavonicos seu glagoliticos caracteres repertos esse. Taj spis napisao je Kašić da se obrani od nekih »našinaca« koji su osporavali njegov prijevod Biblije na hrvatski jezik što se razlikuje od onoga koji je učinio sv. Jeronim, a koji jedini ima crkveno priznanje. Valja uzeti ovdje da je Kašiću napad na Jeronimovo autorstvo potreban da se prihvati njegov prijevod (Vladimir Horvat, *Bartol Kašić — otac hrvatskog jezikoslovlja*, Zagreb, 1999., str. 199 — 237). O tome kada je hrvatska tradicija pripisivala izmu glagoljice sv. Jeronim a kada sv. Ćirilu i Metodu vidi kod Petra Runje: *O knjigama hrvatskih glagoljaša*, Zagreb, 1998., str. 101 — 123.

[13] Mile BOGOVIĆ, Staroslavenska liturgija u biskupijama senjskoj i modruškoj u 19. stoljeću i Parčićev misal, *Riječki teološki časopis*, I (1993), 2, str. 209 — 225. Ogranak Matice hrvatske u Zadru objavio je isti članak u posebnom broju *Zadarske smotre* XLII (Zadar, 1993), br. 3, str. 63 — 77), posvećenom Parčiću. Objavljen je i »*Zbornik radova sa znanstvenog skupa: Život i djelo Dragutina Parčića*«, održanoga u Zadru i Preku 18. i 19. listopada 1992. To je ustvari isti tekst kao i u »Zadarskoj smotri« samo je ovitak drukčiji. Taj članak je na istim stranicama.

[14] Kerubin ŠEGVIĆ, *Hrvatski jezik u katoličkom bogoslužju*, Zagreb, s. a..

[15] Mile BOGOVIĆ, Hrvatsko glagoljsko tisućljeće, *Senjski zbornik* 25 (1998.), str. 45-137.

PRELOM 8/2/05 9:09 Page 276 (Black plate)

PRELOM 8/2/05 9:09 Page 277 (Black plate)

STJEPAN ĆOSIĆ.
Hrvatski državni arhiv, Zagreb

HISTORIOGRAFIJA O DUBROVNIKU: OD IDEOLOŠKOG GRADIVA DO INTERDISCIPLINARNE OTVORENOSTI

PRELOM 8/2/05 9:09 Page 278 (Black plate)

PRELOM 8/2/05 9:09 Page 279 (Black plate)

Uz kritički osvrt na suvremene tendencije koje često dovode u pitanje znanstveni karakter povijesne znanosti, u izlaganju će se analizirati ideološki aspekti historiografije o Dubrovniku. Njezin intenzivni razvoj traje od sedamdesetih godina XIX. st., a možemo ga pratiti na, najmanje, dvije razine. Zahvaljujući tradicionalnim metodama kritičke znanosti i bogatom arhivskom gradivu u proteklih je 150 godina nastala golema historiografska literatura koja je obogatila naše spoznaje o najrazličitijim aspektima povijesti Dubrovnika i prostornih područja utjecaja dubrovačke trgovine, pomorstva, politike i diplomacije (prvenstveno Jadrana, Sredozemlja i jugoistočne Europe). S druge strane, od samog je početka taj razvoj bio praćen gradivnom ulogom dubrovačke prošlosti u oblikovanju nacionalnih ideologija. Specifični nacionalnointegracijski procesi u predmodernoj Habsburškoj Monarhiji historiografiji su nametali pitanje etničkog identiteta starih Dubrovčana. Činilo se da samo odgovor na to pitanje jamči legitimitet nad cjelokupnom dubrovačkom baštinom. Etnonacionalni ideološki ključ, preko povijesti je bezuspješno nastojao kreirati suvremenost. Slične okolnosti utjecale su i na razvoj historiografije o Dubrovniku u obje Jugoslavije. Tijekom XIX. i XX. st., tipski i ideološki različito, ovisno o brojnim društvenim i političkim determinantama, zadanostima i ciljevima, proučavanju dubrovačke prošlosti pristupali su hrvatski, srpski i talijanski historiografski krugovi.

Iako po nekima već zakašnjela, postignuta situacija Hrvatske »nacije-države« stubokom je promijenila situaciju i odnose na relaciji: nacionalna ideologija — povijesna znanost o Dubrovniku. Novi realitet hrvatsku bi historiografiju — barem teorijski — trebao osloboditi bespredmetnog »tereta dokazivanja« u odnosu prema drugima, a i prema »vlastitoj« naciji. Umjesto iracionalnih ideoloških diktata, referentni okvir trebala bi joj postavljati sama prošla zbilja. Tu je, pak, očekuju brojni novi interpretacijski problemi.

PRELOM 8/2/05 9:09 Page 280 (Black plate)

PRELOM 8/2/05 9:09 Page 281 (Black plate)

Petar Strčić
Zagreb

HRVATSKA HISTORIOGRAFIJA U ISTRI

PRELOM 8/2/05 9:09 Page 282 (Black plate)

PRELOM 8/2/05 9:09 Page 283 (Black plate)

Zbog nepovoljnih povijesnih okolnosti, do polovice XX. st. nije postojala historiografija apsolutne većine pučanstva u samoj Istri niti o toj većini izvan toga područja; radi se o Hrvatima (vladajući je bio tanak talijanaško-talijanski sloj). Naime, tek od 1945. stvarno, a od 1947. i međunarodnopravna Istra je u sastavu matice domovine Hrvatske. Organizacijske temelje učinila je Vlada NRH 1945. s osnivanjem Jadranskog instituta u Sušak (danas Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci, s Podružnicom u Puli i Jadranski zavod HAZU u Zagrebu). Osnovan je i Državni arhiv u Rijeci, poslije i u Pazinu, povijesna, arhivska i druga društva, pa odsjeci za povijest na filozofskim fakultetima u Rijeci i Puli. Od 70-ih godina nov poticaj dao je Čakavski sabor sa brojnim podružnicama. Niču sve brojniji zbornici (najstariji *Vjesnik* Državnog arhiva u Rijeci i *Jadranski zbornik* povijesnih društava u Rijeci i Puli). Znatan broj ljudi nastavio je ili započeo s historiografskim radom, među njima na području same Istre i Kvarnerskog primorja ili koji su porijeklom iz Istre; s temama se o prošlosti Istre javljaju i istraživači izvan nje. Sa 60-im godinama javljaju se prvi školovani povjesničari koji se posvećuju istraživanjima, tako da je do 90-ih godina XX. stoljeća. Istra (sa susjednim Kvarnerskim primorjem) najaktivnije historiografsko područje u Hrvatskoj. Do danas su istražene i obrađene mnoge relevantne teme, u vremenskome rasponu od prethistorije do novije povijesti, a objavljeno je i niz sinteza i monografija. Redovito se održavaju znanstveni i stručni skupovi.

PRELOM 8/2/05 9:09 Page 284 (Black plate)

PRELOM 8/2/05 9:09 Page 285 (Black plate)

Franjo Šanjek
Zagreb

SUVREMENA HRVATSKA CRKVENA HISTORIOGRAFIJA IZMEĐU ŽELJA I STVARNOSTI (1941. — 2000.)

PRELOM 8/2/05 9:09 Page 286 (Black plate)

PRELOM 8/2/05 9:09 Page 287 (Black plate)

Sustavno znanstveno istraživanje crkvene povijesti u Hrvata novijeg je datuma, što potvrđuju stručni i znanstveni časopisi i zbornici: *Croatia sacra* (Zagreb), *Vrela i prinosi* (Zagreb), *Croatica christiana periodica* (Zagreb), *Kačić* (Split), *Tkalčić* (Zagreb) i dr. Isticanjem minulog stoljeća naša crkvena historiografija usmjerena je proučavanju kršćanskih početaka i djelovanju Crkve na hrvatskim prostorima, rasvjetljavanju uloge redova i pojedinih redovničkih zajednica u nas, istraživanju heterodoksnih pokreta na hrvatskom crkvenom i etničkom prostoru, prinosu Hrvata intelektualnom životu kršćanskog Zapada, ulozi Hrvata u nastojanjima oko sjedinjenja kršćana, a u najnovije vrijeme i o odnosu Crkve u Hrvata prema totalitarizmima, katoličkom pokretu i prisutnosti Katoličke crkve u suvremenom hrvatskom društvu.

U vrijeme opće globalizacije hrvatska crkvena i svjetovna historiografija značajnu pažnju posvećuju istraživanju Hrvata koji su dali svoj obol razvoju znanosti ili su bili nosioci integrativnih ideja na našem kontinentu, primjerice studije o Hermanu Dalmatinu, Jurju iz Slavonije, Ivanu Stojkoviću, Andriji Jamometiću, Marku Maruliću, Frani Petrišu, Matiji Vlačiću Iliriku, Ruđeru Boškoviću i plejadi drugih. Vlačićev povijesni rad u protestantskom duhu bio je izazov njemu suvremenim katoličkim povjesnicima koji, baš kao i on, uporno insistiraju da se ozbiljnom povijesnom metodom i objektivnim pristupom rješavaju vjerske kontroverze. Vlačićeva koncepcija *Centurija* i njegov *Katalog svjedoka istine* nesumnjiv su pomak u razvoju povijesne znanosti. Učeni Labinjanin originalan je u tome što je kao marljivi istražitelj povijesti kršćanstva, osobno ili preko svojih suradnika, otkrio i javnosti podastro znatan broj povijesnih spisa i drugih vrela antičkog i srednjovjekovnog kršćanstva. Ob-

PRELOM 8/2/05 9:09 Page 288 (Black plate)

javljivanjem javnosti dotad nepoznatih tekstova u mnogome je zadužio povijesnu znanost i bio uzor istraživačima, pribavivši drugima enormnu dokumentaciju koja je, provjerena metodom suvremene povijesne kritike, još uvijek dragocjeno vrelo za povjesnike i istraživače našeg vremena.

ZNANSTVENO UTEMELJENA »POVIJEST CRKVE U HRVATA«

Sedamdesetih godina minulog stoljeća na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu nekoliko profesora i drugih kulturnih djelatnika pokrenulo je akciju istraživanja i pisanja sustavne i na znanstvenim osnovama utemeljene *Povijesti Crkve u Hrvata*. Inicijatori su bili profesori dr. Tomislav J. Šagi Bunić, tadašnji dekan KBF-a, dr. Bonaventura Duda, zaljubljenik u hrvatsku kulturnu baštinu, dr. Josip Turčinović, uvaženi stručnjak u poznavanju hrvatskog literarnog nasljeđa, dr. Antun Ivandija, priznati povjesničar sakralne umjetnosti i predstojnik katedre za crkvenu povijest na KBF-u, i dr. Franjo Šanjek, profesor povijesti na KBF-u, kojima će se s vremenom pridružiti mons. dr. Đuro Kokša, dr. Mile Bogović, dr. Emanuel F. Hoško, dr. Slavko Kovačić, dr. Andrija Šuljak, dr. Vicko Kapitanović, dr. Predrag Belić i drugi.[1] Godine 1975. pri KBF-u je osnovan Institut za crkvenu povijest s ciljem da unapređuje istraživački rad osobito na području hrvatske crkvene povijesti, kršćanske arheologije i sakralne umjetnosti (Statut, čl. 2-a).

Institut za crkvenu povijest i Centar za koncilska istraživanja »Kršćanska sadašnjost« iz Zagreba 1977. pokreću časopis *Croatica christiana periodica*,[2] koji bi trebao poticati znanstveno istraživanje crkvenopovijesne tematike u domovini i u inozemstvu. Institut za crkvenu povijest prikuplja vlastitu zbirku mikrofilmova i fotokopija dokumenata i literaturu relevantnu za religioznu povijest Hrvata. Zauzima se također za sustavno objavljivanje arhivske i ostale povijesne građe.

Godine 1985. pokrenuta je akcija pisanja i objavljivanja sustavne povijesti kršćanstva i Crkve u Hrvata. Naime, popularno pisana Draganović-Buturčeva *Poviest Crkve u Hrvatskoj od najstarijih vremena do danas* (Zagreb, 1944.),[3] svojevrstan je amalgam povijesti biskupija na hrvatskom etnokulturnom prostoru. Mnogo opširnijoj i nesumnjivo mnogo dokumentiranijoj Buturac-Ivandijinoj *Povijesti Katoličke crkve među Hrvatima* (Zagreb, 1973.)[4] također nedostaje opći nacionalni koncept, dok je Soldin *Pregled povijesti Hrvatske Crkve* (Zagreb/Frankfurt, 1976.) prilagođen sudionicima »vjeronaučne olimpijade«. »Kršćanska sadašnjost« od 1970. objavljuje prijevod Jedinove *Velike povijesti Crkve* bez po-

PRELOM 8/2/05 9:09 Page 289 (Black plate)

jašnjenja i pozivanja na fundamentalna djela iz hrvatske crkvene historiografije.[5]

Rezultat triju gore spomenutih sastanaka[6] i zajedničkog rada je iscrpna tematska podjela povijesti »Crkve u Hrvata«.[7] Agresijom na Hrvatsku 1991. završavaju ova hvalevrijedna nastojanja, čiji su plod dva opširnija i sustavnija povijesna djela, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru. Pregled religiozne povijesti Hrvata od 7. do 20. stoljeća* (Zagreb, 1991. i, mnogo opširnije, 1996.) Franje Šanjeka[8] i *Povijest Crkve u Hrvata* (Split, 1996.) Mile Vidovića.[9]

TEMELJNA ISTRAŽIVANJA

Farlatijevo monumentalno djelo *Illyricum sacrum* (Venetiis, 1751. — 1819.) kao i zbirke izvorne građe prema uzoru na Tkalčićeva *Monumenta historica episcopatus zagrabiensis* (Zagreb, 1873. — 1874.) ili Fermendžinova *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica* (1892.)[10] nezaobilazan su putokaz proučavanju crkvene povijesti u Hrvata na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće.

Suvremenu hrvatsku crkvenu historiografiju zanima prije svega odnos Crkve i države, proučavanje početaka kršćanstva u Hrvata, veze hrvatskog naroda s Apostolskom Stolicom,[11] uloga glagoljaštva i narodnog jezika u bogoštovlju, doprinos slavenskih apostola kristijanizaciji i literarnom stvaralaštvu u Hrvata, ulogu monaštva i redovništva u kulturi, prosvjeti, znanosti i umjetnosti itd. Brojni i vrijedni radovi hrvatskih crkvenih povjesničara tijekom minulog stoljeća dolaze do čitatelja u izdanjima Hrvatske bogoslovne akademije i Hrvatskog književnog društva sv. Jeronima ili pak na stranicama časopisa *Bogoslovska smotra*, *Croatia sacra*, *Nova revija*, *Vrela i prinosi* itd., a zadnjih nekoliko desetljeća i u revijama *Croatica christiana periodica*, *Crkva u svijetu*, *Nova et vetera* ili u nizovima *Croatica christiana analecta*, *Croatica christiana fontes*, *Studia Vrhbosnensia*, u povijesnim edicijama Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, *Historijski zbornik* i povijesnim edicijama Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, Dubrovniku, Zadru i drugdje.

Najnovija dostignuća crkvene povijesti Hrvata posjeduju elemente kritičnosti te podastiru znanstvenoj i široj kulturnoj javnosti rezultate svojih istraživačkih nastojanja u duhu suvremene povijesne znanosti, vrednujući ne samo povijest kulture, ideja, događaja i značajnih ličnosti, nego i povijest mentaliteta kao i prisutnost teologije u povijesti Crkve i kršćanstva u hrvatskom narodu.

PRELOM 8/2/05 9:09 Page 290 (Black plate)

Nesumnjiv poticaj istraživanju tisućljetnih povijesnih veza Apostolske Stolice i Hrvata došao je iz odlučnosti Svete Stolice, koja, prekidajući ustaljenu diplomatsku praksu, 13. siječnja 1992. priznaje Hrvatsku i Sloveniju. Papa Ivan Pavao II. nije prestao insistirati na tome da u međunarodnoj obitelji nema »suvišnih naroda« i da sloboda ima prednost pred drugim ovozemaljskim stvarnostima.[12] I dok su vlade zapadnih demokracija svim silama nastojale »umrtviti« javno mnijenje, podsjećajući Hrvate da njihovo iščekivanje pravde i slobode dolazi tek nakon imperativa globalne svjetske politike, Papa europskoj i svjetskoj javnosti doziva u pamet da je svaki narod živa realnost i bogatstvo našeg planeta.[13]

Dragocjen prinos daju najnovija istraživanja hrvatskih povjesnika u vatikanskim arhivima s prvim rezultatima objavljenim u nizu »Monumenta croatica vaticana« (*Camera Apostolica* 1, 1299-1560., Zagreb, 1996.; *Camera Apostolica* 2, 1302-1732, Zagreb-Rim 2001; *Korespondencija J. J. Strossmayer — S. Vannutelli*, 1881.-1887., Zagreb, 1999.) itd. Rad na istraživanju i objavljivanju vatikanske građe iziskuje suradnju pojedinaca i institucija. Nastavljen je Tkalčićev niz *Povijesnih spomenika Zagrebačke biskupije* (sv. V-VI, Zagreb, 1992. i 1994. u redakciji A. Lukinovića). Zbornici dvaju splitskih međunarodnih simpozija (1978. i 1985.) sadrže zanimljiv materijal o počecima kršćanskog i društvenog života u Hrvata[14] te o vjerskom i moralnom životu Hrvata i splitskim saborima u X. i XI. stoljeću.[15] U posljednjem desetljeću objavljeni su zanimljivi dokumenti i povijesne studije o Crkvi u Hrvata u vrijeme dominacije totalitarnih ideologija, nacionalsocijalizma i komunizma, donedavnim tabu-temama. Zagrebački znanstveni skup o stotoj obljetnici Prvog katoličkog kongresa (1900.)[16] pokrenut će, nema sumnje, nova istraživanja o Hrvatskom katoličkom pokretu i prinosu laika apostolskom poslanju Crkve u Hrvata. Poznavanju kršćanskog mentaliteta pridonosi i proučavanje heterodoksnog kršćanstva: krstjana »Crkve bosanske«,[17] islama i protestantizma, kojim su se dosad bavili gotovo isključivo jezikoslovci i povjesničari književnosti. Nisu zanemarivi ni sintetički prinosi o Crkvi i kršćanstvu u Akademijinu projektu *Hrvatska i Europa*: kultura, znanost i umjetnost (sv. I — V, na hrvatskom, engleskom i francuskom jeziku).[18]

BILJEŠKE

[1] Usp. F. ŠANJEK, Znanstveno utemeljena »Povijest Crkve u Hrvata« između želja i stvarnosti, *Croatica christiana periodica*, XVI (1992) 29, 163 — 198.

PRELOM 8/2/05 9:09 Page 291 (Black plate)

[2] U dvadeset i šest godina (1977. — 2002.) izašlo je 50 brojeva, uz dvobroj 43-44/1999. s kazalima osobnih i zemljopisnih imena i pojmova (1 — 638). CCP ima status časopisa s međunarodnom recenzijom i referiran je u adekvatnim međunarodnim publikacijama.

[3] Izd. Hrvatsko književno društvo Sv. Jeronima, 160 str.

[4] Izd. HKD Sv. Ćirila i Metoda, 375 str. uz »kronološki pregled događaja« (321 — 325), »vremenski pregled papa, vladara i događaja« (326 — 331), »popis biskupa i nadbiskupa hrvatskih dijeceza« prema Eubelu (333 — 354) te kraći »popis upotrijebljene literature« (375).

[5] Trenutno je u tisku posljednji, IV. svezak Jedinove *Velike povijesti.*

[6] CCP, 29/1992, str. 163 — 198; kao *gore*, bilj. 1.

[7] F. ŠANJEK, Znanstveno utemeljena »Povijest Crkve u Hrvata«, 175 — 181; ISTI, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata. Srednji vijek*, Zagreb 1993, 8 — 15.

[8] Uz opširan tekst (1 — 546) autor donosi »kronološki pregled hrvatske i svjetske povijesti« (1* — 189*), »popis rimskih biskupa-papa« (191* — 200*) te iscrpno »kazalo imena i pojmova« (547 — 599).

[9] Izdanja »Crkve u svijetu«, Biblioteka »Radovi« 17, str. 9 — 606.

[10] E. FERMENDŽIN, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752*, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 23, Zagreb 1892, 1 — 613.

[11] O vezama Apostolske Stolice i Hrvata postoji opširna povijesna literatura. Usp. J. KOCIJANIĆ, *Pape i hrvatski narod*, Zagreb 1927, I — XV i 1 — 409 (Drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje priredio je A. Baković, Zagreb 1998, 1 — 579, uz dodatni tekst J. Kolarića za razdoblje 1927.-1998. (585 — 741); I. MLIVONČIĆ, Pape i Hrvati, Zagreb 1993, 1 — 250; Ž. PULJIĆ (ur.), *Vatikan i Dubrovnik*, Dubrovnik 1994, 1 — 239; B. PETRAČ/F. ŠANJEK, *Ivan Pavao II. i Hrvati*, Zagreb 1995, 1 — 256; V. BLAŽEVIĆ, *Služenje miru. Ivan Pavao II. i Sveta Stolica za mir u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1991.-1995.)*, Zagreb 1995, 5 — 376; Hrvatska/Sveta Stolica (ur. T. Mrkonjić), *Most/The Bridge*, Zagreb 1999, 1 — 444 (hrvatsko-talijansko izdanje); F. ŠANJEK, Pape, Apostolska Stolica i Hrvati, u J. MERCIER, *Povijest Vatikana*, Zagreb 2001, 13 — 43.

[12] Usp. M. GJIDARA, Crkva, nacije i manjine u postkomunističkoj Europi, *Croatica christiana periodica*, XVIII (1994) 33, 1 — 6.

[13] Osobita je zasluga pape Ivana Pavla II. što je »umio otići dalje od prividne kritike totalitarizma i apstraktne humanističke retorike« (M. GJIDARA, Crkva, nacije i manjine, 43).

[14] *Počeci hrvatskog kršćanskog i društvenog života od VII. do kraja IX. stoljeća*, Zbornik radova Drugog međunarodnog simpozija o hrvatskoj crkvenoj i društvenoj povijesti, Split, 30. rujna — 5. listopada 1985, Biblioteka »Crkve u svijetu« 20, Split 1990, 1 — 364.

[15] *Vita religiosa, morale e sociale ed i concili di Split (Spalato) dei secc. X-XI*, Atti del Symposium internazionale di storia ecclesiastica, Split, 26-30 settembre 1978, a cura di A. G. Matanić, Padova 1982, I — XXVII i 1 — 568.

[16] Zagreb, 29. — 31. ožujka 2001. Zbornik je objavljen 2002. u izdanju Kršćanske sadašnjosti u Zagrebu (str. 1 — 871).

[17] F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13.-15. stoljeće)*, Zagreb (Barbat) 2003.

[18] Dosad je tiskan I. i II. svezak, Zagreb 1997. i 2000. Uz hrvatsko izdanje I. sveska dosad su tiskani i prijevodi na engleskom i francuskom jeziku.

PRELOM 8/2/05 9:09 Page 292 (Black plate)

PRELOM 8/2/05 9:09 Page 293 (Black plate)

Ivan Čizmić
Zagreb

O LITERATURI I IZVORIMA ZA ISTRAŽIVANJE ISELJAVANJA I ISELJENIKA IZ HRVATSKE

PRELOM 8/2/05 9:09 Page 294 (Black plate)

PRELOM 8/2/05 9:09 Page 295 (Black plate)

Iseljavanje stotina tisuća Hrvata još od 1880-ih godina pa do našeg vremena, izazvalo je veliku pozornost naše društvene i političke javnosti. Ali sveobuhvatnijeg znanstvenog istraživanja iseljavanja i iseljenika iz Hrvatske nije bilo sve do najnovijega doba tj. do 1960-ih godina. Do tada je iseljenička problematika znanstveno istraživana samo kao dio šireg interesa znanstvenika sa različitih znanstvenih područja. Tijekom prvih šest desetljeća dvadesetog stoljeća iseljeništvo je češće kod nas bilo predmet publicističke, memoarske i političke literature. Memoarska publicistička i politička literatura nije pisana s isključivom namjerom opisivanja života i rada naših iseljenika, već su autori opisivali i obrazlagali šire društvene i političke probleme za koje im je iseljenički moment bio jedan od argumenata. Osobitu pozornost zaslužuju rasprave i članci javnih radnika koji su u okviru svog redovitog rada surađivali s iseljenicima.

U zemljama useljenja neki su hrvatski iseljenici sami pisali kraće monografije o dolasku i životu Hrvata u SAD. To nisu znanstveni radovi, ali su iscrpne i dobre informativne knjige o pojedinim hrvatskim naseobinama.

U klimi sve intenzivnijeg traganja za korijenima, u 1960-im pojavila se nekolicina znanstvenih radnika hrvatskog podrijetla s temama o hrvatskom iseljeništvu. Zahvaljujući istraživanjima u Hrvatskoj i inozemstvu danas raspolažemo obilnom literaturom o hrvatskim migrantima koja se sastoji od nekoliko važnih monografija, brojnih studija i drugih znanstvenih radova.

Hrvatski časopisi i dnevni tisak (ističemo *Dom* Antuna i Stjepana Radića na početku stoljeća) mnogo su pisali o iseljavanju i našim iseljenicima u svijetu. To se napose odnosi na razdoblje do prvog svjetskog rata kada je naše novinstvo redovito i iscrpno izvještavalo o životu hrvatskih iseljenika. Između dva svjetska rata također je naše novinstvo pisalo o

PRELOM 8/2/05 9:09 Page 296 (Black plate)

prilikama među iseljenicima. Međutim, gotovo sve strogo je slijedilo pravac iseljeničke politike Kraljevine Jugoslavije. Poslije drugog svjetskog rata jugoslavensko novinstvo podijelilo je hrvatske iseljenike na neprijateljsku i patriotsku emigraciju i jednostrano pisalo o životu Hrvata u iseljeništvu. Tek nakon uspostave neovisne Hrvatske, naše novinstvo dosta objektivno piše o iseljenoj Hrvatskoj.

U iseljeništvu je izdavano više od 250 hrvatskih novina i časopisa koji sadrže brojna sjećanja iseljenika, njihovih čelnika i posjetitelja iz Hrvatske. Tako je *Zajedničar* (Fraternalist) tjedni list Hrvatske bratske zajednice u Pittsburghu koji izlazi već jedno stoljeće i predstavlja bogatu kroniku iseljeničkog života. Nažalost, veliki dio hrvatskog tiska je uništen ili izgubljen. Međutim, treba naglasiti kako je veoma interesantan oblik iseljeničke djelatnosti bio i iseljenički tisak. On je u životu naših iseljenika zauzimao važno mjesto. Za ilustraciju zbivanja, za izučavanje društvenog života, kao i za upoznavanje ekonomskog i političkog položaja iseljenika, najbogatiji i najpouzdaniji izvori jesu iseljeničke novine i časopisi. Kod golemog broja naših iseljenika koji su se u svojem iseljeničkom ambijentu osjećali kao na nekom, ne baš najugodnijem »gostovanju«, postojala je, što je i razumljivo, stalna želja da doznaju što se događa u njihovom pravom domu, onom na rodnoj grudi. Rijetka pisma koja su eventualno primali od rođaka, obično su davala samo blijedu sliku života kod kuće i u rodnom kraju uopće. A naši ljudi u tuđini tražili su mnogo više. Iseljenički listovi su bili sadržajno veoma raznoliki, objavljivali su članke o političko-nacionalnim, socijalnim i kulturno-prosvjetnim događajima u iseljeništvu. Donosili su osvrte, a često i polemičke članke o događajima u domovini i političkim zbivanjima u svijetu. Nalazimo u njima i književne priloge pisaca iz domovine i pisaca iseljenika. Sva važnija zbivanja u iseljeništvu bila su bilježena u iseljeničkim novinama.

Iseljeničkoj štampi katkad se prigovara da je bila često uzročnik i sredstvo cijepanja našeg iseljeništva u razne grupe, stranke i frakcije, koje su u mnogo slučajeva zauzimale jedna prema drugoj oštar protivnički stav, da je to sprečavalo ili barem ometalo skupan rad na unapređivanju zajedničkih interesa iseljeničke skupine kao cjeline. Ipak se ne treba potpuno s tom kritikom složiti. Istina je da je velik broj iseljeničkih listova bio slabe kvalitete. Posao iseljeničkog novinara bio je vrlo nesiguran, a mnogi listovi nakon kratkog vijeka, zbog financijskih teškoća, prestali su izlaziti. No, različitost nazora i stavova, koje su pojedini novinari

PRELOM 8/2/05 9:09 Page 297 (Black plate)

zauzimali i propagirali, nije imalo samo negativan rezultat »cijepanja« nego je također, stimuliralo i pojačavalo interes iseljenika za socijalne i političke probleme, za društveni život i rad uopće. Debatiranje, pa i polemika, bili su za našeg čovjeka u iseljeništvu izvrstan poticaj duševnog razvitka. Jedno je sigurno: iseljeničko novinstvo je bilo jedan od glavnih faktora za okupljanje i držanje na okupu našeg naroda u iseljeništvu, za razvijanje narodnosne svijesti, porast pismenosti, kulturno uzdizanje, organizaciju međusobne pomoći, a donekle i za materijalni napredak naših iseljenika.

Najvažniji izvor za istraživanje povijesti Hrvata u iseljeništvu su mnogobrojni iseljenički kalendari, almanasi, spomen knjige u povodu jubileja iseljeničkih organizacija, crkvi, društava i klubova te tisuće stranica zapisnika s konvencija bratskih organizacija, iseljeničkih sastanaka i skupova. Zapisnici bratskih organizacija i drugih iseljeničkih društava često su jedini izvor podataka o društvenim prilikama u kojima su živjeli iseljenici.

Treba istaknuti da je dio te građe sačuvan u nekoliko arhiva država imigracije. Ti centri imaju bogate kolekcije vrijedne povijesne građe, što ih čini nezaobilaznim izvorom podataka o useljeništvu i etničkoj povijesti. Dio povijesne građe može se naći: u arhivima i muzejima iseljeničkih organizacija i klubova. Kod nas u Nacionalnoj sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu nalazi se velika kolekcija o Hrvatima koji žive u inozemstvu.

Kod nas opsežna arhivska građa o radu tih hrvatskih iseljenika pohranjena je u nekoliko arhivskih zbirki. To su Arhiv Jugoslavenskog odbora, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu, Iseljenička zbirka u Arhivu grada Splita, Predsedstvo ministerstva za notranje zadeve na Dunaju i privatni arhiv Bogomila Vošnjaka, oba u Arhivu Slovenije u Ljubljani, arhivski fondovi Ministarstva inostranih dela Srbije — političko odjeljenje i Arhiv Poslanstva Kraljevine Srbije u Washingtonu, koji se nalazi u Arhivu Saveznog sekretarijata za vanjske poslove u Beogradu.

Najveća količina arhivske građe o hrvatskom iseljeništvu nalazi se u Hrvatskom državnom arhivu. Arhiv čuva arhivsku građu državnih i društvenih institucija koje su surađivale s hrvatskim iseljenicima još od Austro-Ugarske, posebnu zbirku *Iseljenički arhiv*, privatne zbirke nekolicine hrvatskih javnih radnika koji su surađivali s iseljenicima, nekoliko privatnih zbirki naših istaknutih iseljenika i dr.

PRELOM 8/2/05 9:09 Page 298 (Black plate)

Spomen knjige različitih ustanova, crkvi, društava i klubova također su koristan izvor informacija o povijesti iseljenika. Osim povijesnih detalja, sadrže ilustracije, imena mnogih članova i podupiratelja, reklame hrvatskih poduzeća te različitih poslovnih, političkih i inih organizacija.

Najmjerodavnija statistika o dolasku useljenika po zemlji podrijetla može se naći u SAD-u u godišnjim izvještajima Službe za useljavanje i naturalizaciju (*Annual Reports of the Immigration and Naturalization Service*). U posljednjih nekoliko godina naslov je promijenjen u *Statistical Yearbook*. U razdoblju od 1910. do 1912. godine federalno povjerenstvo senatora Dillinghama, osnovano 1907. godine, izdalo je 41 svezak izvještaja Useljeničkog povjerenstva (*Reports of the Immigration Commission*) s golemom količinom podataka o mnogim aspektima hrvatskog useljeništva u SAD-u. U drugim zemljama imigracije najvjerodostojniji izvještaji o broju doseljenih Hrvata jesu popisi stanovništva.

Literatura i drugi izvori o iseljavanju i hrvatskim iseljenicima nastajali su u širokom vremenskom razdoblju u kojem su nastajale i prestajale postojati različite državne zajednice. Zbog toga znanstvenici istraživači trebaju vrlo oprezno pristupiti istraživanju i analizi ove građe. Treba znati da je za sve političke režime hrvatsko iseljeništvo bilo politička emigracija, sve do uspostave neovisne Hrvatske. Politički program iseljenih Hrvata za uspostavu državne nezavisnosti bio je inkompatibilan političkim sustavima u kojima su Hrvati živjeli u XIX. i XX. stoljeću.

PRELOM 8/2/05 9:09 Page 299 (Black plate)

Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE
Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod

TEME NA NAMETNUTOM ČEKANJU POVIJESNE OBRADE[1]

Neki primjeri iz gospodarske povijesti Slavonije, Srijema i Baranje

PRELOM 8/2/05 9:09 Page 300 (Black plate)

PRELOM 8/2/05 9:09 Page 301 (Black plate)

Pristupajući razmatranju rezultata[2] postignutih u hrvatskoj historiografiji XX. stoljeća valja — pri usredotočivanju pozornosti na teme iz gospodarske povijesti Slavonije, Srijema i Baranje — polaziti od činjenice da historiografiju čine djela i njihovi autori. Pri tome treba istaknuti da je hrvatska historiografija XX. stoljeća imala posebna obilježja vezana uz razdoblja hrvatske povijesti od 1918. do 1941. (razdoblje Kraljevine Jugoslavije), od 1941. do 1945. (uspostava Nezavisne Države Hrvatske do kraja Drugoga svjetskoga rata), od 1945. do 1991. (razdoblje socijalističke Jugoslavije) te uz razdoblje sloma komunističkog sustava i uspostava suverene i samostalne Republike Hrvatske.

Valja i upozoriti da su historiografska istraživanja ekonomsko-društvenog razvoja do 60-ih godina XX. stoljeća, bila i zanemarivana u okvirima tzv. tradicionalne historiografije i doktrine neka historiografija ostane kakva je bila.[3] Profesionalna je historiografija tada djelovala u društvenom ozračju koje je od nje očekivalo prilagodbu aktualnim gledištima, te izbjegavanje ili prešućivanje mnogih tzv. osjetljivih tema (npr. uloge i značenja seoskih općina, ekonomike vlastelinskog gospodarstva, kolonizacije, historijske demografije, analize proizvodnje i drugih relevantnih fenomena karakterističnih za agrarne odnose). Uostalom, vladajuće su strukture institucionalno, organizacijski i materijalno poticale samo određena istraživanja i usmjeravala ih na određena razdoblja iz hrvatske povijesti. Stoga se u tom razdoblju javio nevelik broj radova i knjiga čije je osnovno istraživačko zanimanje vezano uz navedenu problematiku, a izvan je političke povijesti.

Treba, ipak, istaći da su, i u navedenim razdobljima, teme iz gospodarstva privlačile pozornost dijela povjesničara, ali je njihovo istraživanje prvenstveno imalo namjenu dodatnog razjašnjavanja nekog drugog istraživanog pitanja. U to je vrijeme uočljivo izostajanje sinteza, napose regionalnih sinteza. Pisalo se s različitih polazišta, različitim postupci-

PRELOM 8/2/05 9:09 Page 302 (Black plate)

ma, tumačenjima i zaključcima pa se znanstveni radovi, u kojima je prikazivanje gospodarskih tema sastavni dio šire problematske cjeline, mogu svrstati u sadržajne skupine iz kojih, unatoč ograničenoj upotrebljivosti, crpimo razmjerno najviše podataka za istraživanje političkih i društvenih procesa i struktura agrarne politike, demografije, te pojedinih segmenata gospodarstva uopće (npr. prometa, industrije, obrta, trgovine, razvoja trgovišta, gradova…).

Za razliku od prethodnih razdoblja doživljava hrvatska historiografija 70-ih i 80-ih godina XX. stoljeća znatna poboljšanja i dopune u istraživanju tema i izvan političke povijesti. Bilo je, dakako, očito da se u tim istraživanjima javljaju teškoće. One su proizlazile iz činjenica da na području istraživanja društvenih struktura nije bilo dovoljno predradnji ni dovoljno razrađenih metoda za takvu vrstu istraživanja iako su se baš u tom razdoblju neki hrvatski historičari sve više upoznavali s kretanjima u europskoj historiografskoj znanosti i sve više priklanjali načelu da se mora jasno formulirati istraživačko pitanje na koje historiograf traži odgovor.[4] Veća organiziranost znanstvenoistraživačkog rada i pojačana izdavačka djelatnost doveli su do neslućene produkcije i širine obrade najrazličitijih tema. To je utjecalo da se do kraja 80-ih i u 90-im godinama XX. stoljeća objavi više tematskih i monografskih djela u kojima su teme gospodarske povijesti ili samostalne cjeline ili dijelovi unutar cjelovitih studija.

Hrvatska historiografija XX. stoljeća najviše je obradila — s obzirom na spomenute teme — povijest Slavonije, dok povijest Srijema nije temeljitije istražila. Doduše, zapadni Srijem je s nekim područjima i temama obrađen parcijalno i uzgredice (neka područja i teme), dok su historiografska istraživanja Baranje, kako u cjelini tako i parcijalno, gotovo posve na čekanju povijesne obrade.

*

U razmatranje problematike kojom se ovdje bavimo, i u sam rad uključena su djela povjesničara (izuzevši danas djelatne) koji su pripadali tzv. »jugoslavenskoj historiografiji« (jer su istraživali i pisali ponajviše u razdoblju između dvaju svjetskih ratova i nakon Drugoga svjetskoga rata).

VELIKE SINTEZE I NEPOKRIVENE TEME (PODRUČJA)

Hrvatska historiografija XX. stoljeća oskudijeva sustavnim povijesnim pregledima gospodarske povijesti Slavonije, Srijema i Baranje. Ponajviše zbog toga jer se domaća historiografija do druge polovice XX. stoljeća samo nadovezala na

PRELOM 8/2/05 9:09 Page 303 (Black plate)

dotadašnju usmjerenost u tom znanstvenom proučavanju, čak i kada su se istraživanja temeljila na više izvornih podataka[5] i primjenjivala komparativna metoda, koju starija historiografija nije dovoljno uzimala u obzir. Tek će se u potonjem razdoblju hrvatska historiografija postupno usmjeravati k istraživanju socijalne historije i uporabi novih metoda te rezultata drugih društvenih znanosti pa će nastajati radovi koji se bave temama iz hrvatske gospodarske povijesti. Pri tome su pojedini autori Slavoniju i Srijem obradili sa različitih motrišta njihova smještaja, povijesnog nastanka, spominjanja i razvoja unutar političke, gospodarstvene (posebice historijsko demografske) i kulturno-umjetničke problematike odnosno njihova povijesnog razvoja. Istodobno je istraživanje povijesti Baranje ostalo, gotovo, po strani.

*

U velikim sintezama hrvatske povijesti vodeći povjesničari između dva rata Ferdo Šišić[6] i Vjekoslav Klaić[7], te Josip Horvat[8] (koji je objavljivao i nakon Drugoga svjetskoga rata) posvetili su samo nekoliko redaka Srijemu, tj. Srijemskoj županiji, a Baranjsku županiju spomenuo je (samo teritorijalno) Šišić. Stanje je gotovo isto i u sintezi hrvatske srednjovjekovne povijesti Nade Klaić.[9] Promatrane u cjelini, sve su te sinteze svojim sadržajem usmjerene uglavnom na iscrpno nizanje podataka iz područja političkog razvoja Hrvatske, Slavonije, Dalmacije (manje Istre), dok je problematika društva i gospodarstva spominjana i tretirana u nejednakom opsegu unutar razmatranja ostalih sadržaja. Teme iz gospodarske povijesti (materijalne kulture kako ih naziva Vjekoslav Klaić) obrađene su na razini političkih zbivanja, i to tako da gospodarska problematika tvori tek neznatan isječak sažetog prikaza »unutrašnjeg razvoja naših zemalja«. Jedinu značajniju knjigu o gospodarskoj problematici objavio je u razdoblju Kraljevine Jugoslavije Rudolf Bićanić[10]; u njoj je prikazao stanje gospodarske podređenosti Hrvatske i kako je beogradski režim iskorištavao hrvatske prirodne resurse.

Profesionalna historiografija nakon Drugoga svjetskoga rata, sve do 60-ih godina XX. stoljeća, manje je obrađivala gospodarski razvoj, a više politička zbivanja. Za to su, očito, postojali razlozi jer su burna politička zbivanja privlačila veću pozornost povjesničara od onih na gospodarskom planu.

Od 60-ih godina XX. stoljeća, kada se jasnije izražavaju odnosi i veze ekonomike i politike, dobila su istraživanja ekonomskog razvoja izrazitije mjesto u povijesnoj znanosti. Tih će godina hrvatska historiografija iznjedriti i prvu sintezu (Jaroslav ŠIDAK, Mirjana GROSS, Igor KARAMAN, Dragovan ŠEPIĆ) o hrvatskoj povijesti druge polovice XIX. i po-

PRELOM 8/2/05 9:09 Page 304 (Black plate)

četka XX. stoljeća;[11] u njoj se, prvi put, pridaje razmjerno veća pozornost i sustavnom istraživanju pojedinih sastavnica gospodarske povijesti.

Iako su brojni domaći historiografi[12] XX. stoljeća objavili veći broj povijesnih osvrta iz gospodarske povijesti nema do kraja stoljeća velikih monografija i širokih sinteza iz gospodarske povijesti. Posljednje razdoblje hrvatske povijesti (od 1991. godine nadalje) otvorilo je hrvatskoj historiografiji XX. stoljeća novi prostor, nesputan dotadašnjim ideološkim okruženjem, pa treba i očekivati da će novim radovima hrvatska historiografija ostvariti svoj zadatak s područja društvene, pobliže gospodarske povijesti. Posebice se očekuju rezultati u nastavku istraživanja gospodarske povijest Slavonije, te opsežnija istraživanja područja Srijema, a posebice Baranje, koju domaći historiografi gotovo i nisu istraživali.

O SLAVONIJI

Radovi Josipa Bösendorfera,[13] Rudolfa Horvata,[14] Rudolfa Bićanića,[15] Jose Lakatoša,[16] Kamila Firingera,[17] Mije Mirkovića[18] i drugih historiografa koji istražuju i djeluju u početnoj fazi hrvatske historiografije XX. stoljeća, nisu ipak temeljitije obradili (i ušli u potanje razmatranje) promjene u ekonomici tadašnjeg gospodarstva Slavonije (npr. u zemljišno-posjedovnim odnosima, agrarnoj strukturi, u obrtu, trgovini, industriji, privatnom vlasništvu i drugo). Doduše, odbacili su historiju kao isključivo pripovijedanje o istaknutim osobama, a u radovima istražuju šire slojeve i različita područja društvenog života; za njih historija više »nije stroga znanost«. Ali — iako se u tom razdoblju hrvatske povijesti nije mnogo odstupalo od tradicijske historiografije, ipak se »stari« oblik prilagođavao suvremenim okolnostima; unosi se više kritičnosti, odbacuje se puko nizanje događaja, istražuju se uzroci društvenih pojava. No, istraživanja, u razdoblju od 40-ih do početka 60-ih godina XX. stoljeća, pojedinih tema iz gospodarske povijesti Slavonije još su pod utjecajima dotadašnje historiografske metodologije, koji su dominirali u onodobnoj hrvatskoj historiografiji, ali nesumnjivo i aktualnih političkih odnosa. Stoga profesionalna hrvatska historiografija toga razdoblja svojim prilozima nije u potpunosti uspjela osvijetliti društvene i gospodarske prilike u tom političkom i vremenskom okviru.

Premda djelo Josip Bösendorfera *Crtice iz slavonske povijesti*[19] predstavlja za cjelokupno područje Slavonije značajan povijesno-topografski rad, gotovo i nema u tom djelu većih priloga gospodarske povijesti. Kao i Bösendorfer, tako i Rudolf Horvat u djelu *Slavonija*[20] obrađuje cjelokupno

PRELOM 8/2/05 9:10 Page 305 (Black plate)

područje Slavonije povijesno-topografski[21] i ostaje u obradi samo na utvrđivanju zemljopisnog položaja, spominjanju suhozemnih komunikacija, dravskih mostova i skela, brojčanog stanja obrtnika i stanovnika i sličnom, uklapajući ih u, također vrlo štura, razmatranja vojno-političkih zbivanja. Opisi Slavonije Josipa Ćuka[22] u radu pod naslovom *Požeška županija i požeško plemstvo*[23], zamišljenom kao sveobuhvatan povijesno-topografski pregled požeške županije u srednjem vijeku, nemaju veće vrijednosti za daljnja istraživanja gospodarske povijesti Slavonije.

U tom se razdoblju javljaju i autori koji cjelovitije obrađuju pojedine teme iz gospodarske povijesti, npr. pitanja agrarne reforme, demografskih kretanja i slično, istražujući uzroke, učinke i posljedice, koristeći se i prednošću vremenskog odmaka. Prvi cjeloviti opis gospodarskog stanja u Hrvatskoj poslije Prvoga svjetskoga rata dao je Rudolf Bićanić u svom radu *Prilozi za ekonomsku povijest*.[24]

*

Obrada povijesti Slavonije u hrvatskoj historiografiji XX. stoljeća doživjela je snažniji polet nakon Drugoga svjetskoga rata, i to tek od 1947. godine kada je u Osijeku stvorena institucionalna baza — ispostava Državnog arhiva (kasnije samostalnog arhiva), muzeja Slavonije, te od početka 70-ih godina XX. stoljeća otvaranjem u Osijeku Zavoda za znanstveni rad JAZU. Svoj su zapaženi doprinos u tom istraživanju dali i muzeji diljem Slavonije (npr. u Vinkovcima, Đakovu, Požegi, Našicama, Virovitici i dr.) kao i pismohrane u tadašnjim velikim poduzećima (npr. u Belišću, Đurđenovcu i dr.); tiskaju se zbornici radova, katalozi i drugi stručni časopisi. Osnivanjem Historijskog instituta Slavonije u Slavonskom Brodu (od 1996. Hrvatski institut za povijest-Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje), Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu (potonji Zavod za hrvatsku povijest, Institut za suvremenu povijest, tj. od 90-ih godina Hrvatski institut za povijest) hrvatskoj su historiografiji od 70-ih godina XX. stoljeća stvorene veće i bolje mogućnosti organiziranja znanstvenoistraživačkog rada i izdavačke djelatnosti. Radovi iz gospodarske povijesti Slavonije dobivaju istodobno i mogućnost objavljivanja u već ranije pokrenutom *Historijskom zborniku*, središnjem časopisu, u *Časopisu za suvremenu povijest* te u nekoliko različitih edicija — *Članci i studije, Izvori za hrvatsku povijest, Posebna izdanja* te časopis *Radovi*, u kojima su povjesničari dobili priliku objaviti rezultate svojih istraživanja bez ideoloških ograda.

Šezdesete godine XX. stoljeća označile su novo i plodonosnije razdoblje u hrvatskoj povijesnoj znanosti što se od-

PRELOM 8/2/05 9:10 Page 306 (Black plate)

razilo i na povijesna istraživanja Slavonije. Nova generacija povjesničara uvodi nove metode u istraživanje i na međunarodnim susretima uspoređuje svoje rezultate s europskom historiografijom. To je i vrijeme kada se širi institucionalna i organizacijska osnovica historiografije. Povjesničari sve više objavljuju priloge u povijesnim i kulturnim časopisima, a usmjeravanjem istraživanja na teme društvene povijesti dio povjesničara proširuje interpretaciju hrvatske povijesti s političkih i na društvene pojave. To su među prvima primijenili Miroslava Despot,[25] Zdenka Šimončić-Bobetko,[26] Josip Adamček[27] i Igor Karaman.[28] Oni su obogatili hrvatsku historiografiju mnogim novim obavijestima. Naime, upoznavši se s kretanjima u europskoj historiografskoj znanosti te odbacujući u potpunosti uvjerenja da su glavni ili jedini bitan predmet historijskog istraživanja politika i država učinili su veliki zaokret prema istraživanjima društvenih pojava. Nova građa, opsežna i znalački analizirana omogućila je autorima da prevladaju neka prijašnja stajališta i poglede na značajke i odnose u privrednom razvoju. Djelovali su daleko od bilo kakova simplicističkog poimanja svog poziva, kao i društvene zbilje, i to neovisno o vladajućim političko-ideologijskim regulama.

Prvu tematsku cjelinu studija iz gospodarske povijesti s težištem na društvenom razvoju[29] objavio je Igor Karaman 1972. Kao ekonomski historičar, pristupio je istraživanju i proučavanju arhivske građe (znatnim dijelom do tada uopće nepoznate, npr. o slavonskim vlastelinstvima[30]) temeljitije nego ikada itko prije njega. Na tim temeljima i na osnovu dobivenih rezultata Karaman je, prvo, u raspravama, a u 90-im godinama i u sintezama,[31] izradio pouzdanu podlogu za daljnji istraživački rad historiografa na proučavanju gospodarske povijesti Slavonije. U tom se razdoblju javljaju, na temelju raznolike arhivske građe i vrela, i prvi historiografski radovi u kojima se obrađuju pojedine privredne grane.

Doprinos historiografa XX. stoljeća, koji su se bavili gospodarskom povijesti Slavonije značajan je za razvitak hrvatske historiografije, koju — kada je riječ o istraživanjima pitanja cjelovite gospodarstvene problematike — očekuje brojna neobrađena izvorna građa smještena u mnogim arhivima i drugdje.

O SRIJEMU

Hrvatska historiografija XX. stoljeća nije srijemskoj prošlosti, s obzirom na značenje Srijema u hrvatskoj povijesti, poklonila do sada dovoljno pozornosti, a rijetki istraživački po-

PRELOM 8/2/05 9:10 Page 307 (Black plate)

kušaji pokazali su se nedovoljnima. Naime, domaći historiografi toga razdoblja ostavili su istraživanje povijesti Srijema gotovo po strani,[32] ponajviše zbog teritorijalnog komadanja i administrativnih razgraničenja toga hrvatskog područja koja su trajala od 1918. do 1945. godine.

Područje Srijema (Zemun, Vukovar, Ilok, Srijemski Karlovci, Srijemska Mitrovica, Adaševci i druga mjesta) povijesno-topografski obrađeno je samo djelomice u već navedenom djelu Rudolfa Horvata[33]. Da je Horvatova *Slavonija…* trebala biti prethodnica knjige o Srijemu govori naknadno pronađen Horvatov rukopis objavljen tek 2000. godine u nakladi Hrvatskog instituta za povijest — Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje u Slavonskom Brodu.[34] Horvatovo djelo je jedini rad hrvatske historiografije do Drugoga svjetskoga rata koji je Srijem obradio u cijelosti povijesno-topografski. Djelo koje je napisano, najvjerojatnije, sredinom 30-ih godina XX. stoljeća, imalo je očitu svrhu, opisima naselja i stanovništva Srijema dokazati pravo Hrvata na Srijem prikazivanjem nacionalnog sastava srijemskog stanovništva do 1931. godine. Nadajući se da će rad biti tiskan, Horvat ne iznosi nikakva zapažanja niti donosi zaključke — prepušta ih čitatelju (npr. očite demografske promjene).

O Srijemu je u drugoj Jugoslaviji, kao o dijelu Vojvodine, pisala uglavnom srbijanska historiografija.[35]

Dugogodišnju prazninu hrvatske historiografije u proučavanju i objavljivanju povijesti Srijema, doduše samo zapadnog, prekinuo je 1991. godine znanstveni projekt utemeljen na suvremenom interdisciplinarnom postupku, koji je završen 1994. objavljivanjem monografskog djela o gradu Vukovaru i bližoj okolici.[36] Djelo je rad grupe eminentnih hrvatskih povjesničara i drugih stručnjaka. U tom sintetskom pregledu povijesti Vukovara teme iz gospodarske povijesti nisu ostale samo na uobičajenoj istraživačkoj razini utvrđivanja povijesnih vrijednosti nego su autori pokazali da su gospodarska zbivanja (posebice trgovinsko-prometna važnost) predstavljala jedan od značajnih razvojnih čimbenika tijekom vukovarske povijesti.

O BARANJI

Hrvatska historiografija XX. stoljeća ostavila je istraživanje povijesti Baranje po strani iako je Baranja nakon Drugoga svjetskoga rata uključena u sastav Hrvatske.[37]

Jedini rad u hrvatskoj historiografiji u razdoblju između dva svjetska rata koji se bavi povijesnim razvojem Baranje,

PRELOM 8/2/05 9:10 Page 308 (Black plate)

kao »našim« područjem, objavio je Josip Bösendorfer,[38] historiograf tradicionalne historiografske metode. Knjižica je objavljena 1940. godine u Prvoj hrvatskoj dioničkoj tiskari u Osijeku. U tom prilogu autor je, na temelju topografskih i povijesnih istraživanja, razmotrio u većem opsegu »značajne momente u historiji Baranje« (uglavnom političke, a manje vjerske i društvene) izvodeći na temelju »slavenskog supstrata« u sredovječnoj Hungariji i u vrijeme Turaka Osmanlija utemeljenost »prisjedinjenja Baranje Kraljevini S. H. S.«. Bösendorfer je samo uzgredice posljednje poglavlje[39] vezao uz demografsku sliku Baranje koju je obradio na temelju objavljenih popisa stanovništva i u skladu s onodobnom političkom opcijom. Službena statistika iz austro-ugarskog vremena ne dijeli u demografskoj slici Baranje Hrvate od Srba, a u posebnoj rubrici iznosi jedinstven broj Šokaca i Bunjevaca. Bösendorfer ostavlja bez komentara i službene statističke podatke o stanovništvu Baranje u doba Kraljevine Jugoslavije iz 1923. i 1931. ne dijeleći Hrvate od Srba. U prvom jugoslavenskom popisu, pod utjecajem unitarizma, čak se javlja službena statistika koja ne iskazuje posebno Hrvate, Srbe i Slovence. U drugom popisu podaci se odnose opet nedjeljivo, ali samo za Hrvate i Srbe. Stoga, pod utjecajem onodobne historiografije Bösendorfer govori o Hrvatima kao o političkom narodu sastavljenom od Hrvata i Srba. Djelo je u cjelini imalo očitu svrhu da na temelju iznesenih brojnih prošlih činjenica dokaže pravo Hrvata na Baranju. Bösendorfer je i u tome predstavnik tradicionalne historiografije.

Nakon Bösendorferovog prikaza nastala je dugogodišnja praznina u proučavanju i objavljivanju povijesti Baranje. Poticaje za šire osvjetljavanje povijesti Baranje u cjelini dalo je obilježavanje tristote obljetnice *Belja* 1986. godine. Zbornik referata *Tri stoljeća Belja*,[40] u izdanju JAZU, Zavoda za znanstveni rad u Osijeku, plod je kolektivnog rada tada eminentnih hrvatskih i mađarskih povjesničara. Radovi uz spomenutu obljetnicu tadašnjeg Poljoprivredno-industrijskog kombinata *Belje* prvi je, i do danas jedini, pokušaj da se historiografskim metodološkim postupkom i raznovrsnim tematskim pristupom sveobuhvatno obrade kroz »tri stoljeća *Belja*« i pojedine teme iz povijesti Baranje. Višem stupnju istraženosti povijesti Baranje svakako su pridonijeli brojni radovi o agrarnim i drugim gospodarskim problemima[41] XIX. i XX. stoljeća. Uklapajući gospodarske teme (promet, hidrografija, vlastelinstva, poljoprivreda, obrt, trgovina, industrija, demografija…) u društveno-političke preduvjete

PRELOM 8/2/05 9:10 Page 309 (Black plate)

i okvire povijesnog razvoja, interdisciplinarnim pristupom u razmatranju rezultata arheoloških, topografskih i zemljopisnih terenskih ispitivanja, te obrađujući pisanu izvornu građu raznovrsnog podrijetla i namjene (npr. stare karte, spisi privatno-pravnog i zakonodavnog značenja, statuti i običajno pravo…) zbornik *Tri stoljeća Belja* nastojao je obraditi Baranju u povijesnom kontinuitetu.

PRED NOVIM ISTRAŽIVANJIMA

Potkraj XX. stoljeća istraživanje prošlosti se, na načelu interdisciplinarnosti, usmjerava na različita područja društvenog života. Povijesna se znanost otvara mnogim temama i područjima, i mikro i ekopovijesti, i povijesti društvenih elita, i svakodnevici, i različitim gospodarskim granama… Do sada objavljene i razmatrane teme iz gospodarske povijesti prethodnica su, stoga, budućim dubljim istraživanjima, metodskog i empiričkog značenja, povijesti Slavonije, Srijema i Baranje. Stoga valja očekivati da će se povijesna znanost pozabaviti i s temama gospodarske povijesti Slavonije, Srijema i Baranje koje su prije bile zanemarene pa i tabuizirane ili ih, pak, obraditi i osvijetliti na nov način.

Pogotovu jer su teme iz gospodarske povijesti Slavonije, Srijema i Baranje — zbog mnogih nepovoljnih okolnosti u prošlosti — nepresušno vrelo koje čeka povijesne obrade.

ZAKLJUČAK

Ovaj pregled nekih primjera odnosa prema nekim temama iz gospodarske povijesti Slavonije, Srijema i Baranje pokazuje ponajprije na raspon i različitost metodoloških pristupa hrvatske historiografije XX. stoljeća od djela u kojima su primijenjene metode danas uglavnom prevladane pa i do djela u kojima su primijenjena suvremena metodološka načela. Rad je pokazao da se profesionalni povjesničari nakon 60-ih godina XX. stoljeća više ne bave isključivo nacionalnom političkom i/ili vojnom poviješću, kao autori tradicionalne historije, nego i društveno-ekonomskim strukturama ili mentalitetima pojedinih hrvatskih lokaliteta. To je — s obzirom na teritorijalne okvire ovoga priloga — više zastupljena u povijesnim istraživanjima Slavonije, dok se području Srijema, a posebice Baranje, nije dosad poklonilo dovoljno pozornosti. Ono što je o tome istraženo u hrvatskoj historiografiji XX. stoljeća djelo je rijetkih pokušaja cjelovitog zahvata u problematiku, pri čemu ne treba zanemariti

PRELOM 8/2/05 9:10 Page 310 (Black plate)

da je u istraživanjima pojedinih tema iz gospodarske povijesti bilo gotovo nemoguće ostvariti objektivnost. Očito da nam je sada zadatak da svim tim temama pristupimo u skladu sa suvremenim shvaćanjima i historiografskim metodama koristeći se izazovnim mogućnostima da obavljajući ta istraživanja u širem i relevantnom međunarodnom kontekstu utvrđujemo (ne samo uže nego i šire promatramo) sve bitne sastavnice povijesnih kretanja. Tako valja očekivati da će naredna istraživanja utemeljena i na tekovinama već istraženoga i objavljenog te usmjerena na osvjetljavanje cjelovite gospodarske povijesti Slavonije, Srijema i Baranje, na primjer, osvijetliti povijesne i sličnosti i razlike između tih regija i Hrvatske u cjelini. A k tome i odmaknuti povijest Srijema, a posebice Baranje, s liste čekanja povijesne obrade. Te teme, dakle, i nadalje ostaju trajni izazov za kreativno prosuđivanje i rad hrvatskih povjesničara.

BILJEŠKE

[1] Pojam »Teme na nametnutom čekanju povijesne obrade« može potaknuti višestrana (pa i različita) pitanja, kao npr. zašto »na nametnutom čekanju«, od koga nametnuta, kome nametnuta itd. Može se, dakle, sam pojam relativizirat. Ali izabran je kao polazište koje bi naglasilo težinu obveze za istraživanja onih, da se tako kaže, »bijelih prostora«, ako je po volji »bijelih mrlja« koje tek treba radom sadašnjih i budućih hrvatskih historiografa istražiti i u radovima rezultate objaviti.

[2] Mirjana GROSS, *Suvremena historiografija*, Zagreb, 2001., 10, 11.; Stjepan ANTOLJAK, *Hrvatska historiografija do 1918.*, Zagreb, 1992., 489, 525, 528.; Neven BUDAK, »Hrvatska historiografija o srednjem vijeku«, *Historijski zbornik*, god. LII, Zagreb, 1999., 165 — 169.; Drago ROKSANDIĆ, »historiografija o hrvatskom ranom novom vijeku u europskom kontekstu«, *Historijski zbornik*, god. LII, Zagreb, 1999., 171 — 177.; Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, »Historiografija o 19. stoljeću«, Historijski zbornik, god. LII, Zagreb, 1999., 179 — 185; Hrvoje MATKOVIĆ, »Hrvatska historiografija u razdoblju 1918. — 1945.«, Historijski zbornik, god. LII, Zagreb, 1999., 187 — 192.

[3] U uvodu svojih djela *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb, 1925., 3, 4. i *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, III izdanje, Zagreb, 1962., 17. Ferdo ŠIŠIĆ je napisao: »…od davne davnine svi narodi toliko se bave proučavanjem svoje povijesti, a i vazda se našlo ljudi koji su je bilježili baš s nakanom da se potomstvu sačuva uspomena na dična djela djedova i pradjedova. Tako se gotovo kod svih naroda, veoma rano pojavilo pisanje povijesti…; štoviše, u svako se doba poznavanje prošlosti tijesno vezalo uz pojam ozbiljnog patriotizma.«

[4] M. GROSS, *Počeci moderne Hrvatske*, Globus / Zagreb, 1985., 6.; ISTI, *Suvremena…*, n. dj., 12.

[5] Npr. bilo je uočeno da su dobivene skromne obavijesti o određenim feudalnim oblicima i samo pokušaji objašnjenja njihove preobrazbe bez konzultacija fondova s građom iz prve polovice XIX. stoljeća.

[6] F. ŠIŠIĆ, *Pregled povijesti…*, n. dj., 254.

[7] Vjekoslav KLAIĆ, *Povijest Hrvata*, (pet knjiga), Zagreb, 1980.

PRELOM 8/2/05 9:10 Page 311 (Black plate)

[8] Josip HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, Prvi i drugi dio, Drugo izdanje, Zagreb, 1990.; ISTI, *Kultura Hrvata kroz 1000 godina*, Prvi i drugi svezak, Zagreb, 1980.

[9] Nada KLAIĆ, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb 1976.

[10] Rudolf BIĆANIĆ, *Ekonomska podloga hrvatskog pitanja*, Zagreb, 1938. (drugo izdanje 1987.).

[11] Jaroslav ŠIDAK, Mirjana GROSS, Igor KARAMAN, Dragovan ŠEPIĆ, *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914.*, Zagreb, 1968.

[12] Npr. Rudolf Horvat, Josip Ćuk, Rudolf Bićanić, Josip Adamček, Kamilo Firinger, Igor Karaman, Josip Bösendorfer, Miroslava Despot, Bernard Stulli, Stano Deželić i drugi.

[13] J. BÖSENDORFER, *Agrarni odnosi u Slavoniji*, JAZU, Zagreb, 1950.

[14] R. HORVAT, *Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj*, Zagreb, 1994.

[15] R. BIĆANIĆ, *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji 1750-1860*, Zagreb, 1951.

[16] Joso LAKATOŠ, *Industrija Hrvatske i Slavonije*, Zagreb, 1924.

[17] Kamilo FIRINGER, »Počeci manufakture i industrije u Osijeku«, *Osječki zbornik*, br. VI, Osijek, 1958.; »Osnivanje osječkih radničkih bolesničko-potpornih društava do osnivanja socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije 1894.«, *Materijali naučnog skupa Prvo radničko društvo u jugoslavenskim zemljama*, Slavonski Brod, 1969.

[18] Mijo MIRKOVIĆ, *Seljaci u kapitalizmu*, Zagreb, 1952.; ISTI, *Ekonomska struktura Jugoslavije 1918-1941.*, Zagreb, 1952. *Ekonomska historija Jugoslavije*, Zagreb, 1958.

[19] Josip BÖSENDORFER, *Crtice iz slavonske povijesti*, Osijek, 1909.

[20] Rudolf HORVAT, *Slavonija Povijesne rasprave, crtice i bilješke*, Knjiga I, Zagreb, 1936.

[21] Djelomice i pojedine gradove Srijema.

[22] Historiograf u razdoblju između dva rata.

[23] Josip ĆUK, *Požeška županija i požeško plemstvo*, Rad JAZU, sv. 231., Zagreb, 1925.

[24] R. BIĆANIĆ, *Prilozi za ekonomsku povijest*, Zagreb, 1967.

[25] Miroslava DESPOT, *Industrija građanske Hrvatske 1860-1873.*, Zagreb, 1970.; ISTI, »Ekonomsko-historijski razvoj Slavonije«, *Zbornik radova Prvog znanstvenog sabora Slavonije i Baranje*, Osijek, 1970.

[26] Zdenka ŠIMONČIĆ-BOBETKO, »Društveno-ekonomski uvjeti razvoja »Kombinata Belišće« u razdoblju između dva svjetska rata«, *Kombinat Belišće kao činilac privrednog razvoja, Zbornik radova JAZU*, Osijek, 1980., 111 — 123.; »Seljaštvo i poljoprivreda u Hrvatskoj 1929-1941.«, *Međunarodni kulturno-povijesni simpozij Mogersdorf '83*, br. 15, Osijek, 1983., 205 — 217.; »Agrarna reforma i kolonizacija na veleposjedu Donji Miholjac 1919-1941. godine«, *Časopis za suvremenu povijest*, 1-2, Zagreb, 1988., 55 — 71.; »Agrarne promjene u Đakovštini (1918-1941)«, *Povijesni prilozi* 10, Zagreb, 1991., 219 — 247.

[27] Josip ADAMČEK, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*, Zagreb, 1980.

[28] I. KARAMAN, »Privredni položaj Slavonije u Habzburškoj monarhiji pod nagodbenim sistemom (1868-1918.)«, *Historijski institut Slavonije, Zbornik 4*, Slavonski Brod, 1966.; »Problemi kapitalističke privrede sjeverne Hrvatske u razdoblju između Nagodbe i njezine revizije 1868.-1873., *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, 6, Zagreb, 1974.

PRELOM 8/2/05 9:10 Page 312 (Black plate)

[29] ISTI, *Privreda i društvo Hrvatske 19. stoljeća*, Zagreb, 1972.

[30] I. KARAMAN, *Valpovačko vlastelinstvo, ekonomsko-historijska analiza*, Zagreb, 1962.; ISTI, »Sumarni katastar veleposjeda u Slavoniji od 18. do 20. stoljeća«, *Radovi Centra za znanstveni rad JAZU u Vinkovcima*, 2, 1973.

[31] ISTI, *Industrijalizacija građanske Hrvatske 1800.-1941.*, Zagreb 1991. i *Hrvatska na pragu modernizacije (1750-1918.)*, Zagreb, 2000.

[32] Mladen BARBARIĆ, *Crtice iz prošlosti* Šarengrada, Osijek, 1917.; Placido Belavić, *Crtice iz prošlosti Vukovara*, 1928., Stjepan PAVIČIĆ, *Vukovska župa u razvitku svoga naselja od XIII. do XVIII. stoljeća*, I, Zagreb, 1940.; Igor KARAMAN, »Osnovni podaci i neke napomene o slavonsko-srijemskom veleposjedu«, *Zbornik za društvene nauke Matice srpske*, 23, Novi Sad, 1959.

[33] R. HORVAT, *Slavonija…*, n. dj.

[34] ISTI, *Srijem naselja i stanovništvo*, (za tisak priredile Mira Kolar-Dimitrijević i Zlata Živaković-Kerže), Slavonski Brod 2000.

[35] Npr. Vitomir KORAĆ, »Borba za agrarnu reformu. Čija je zemlja u Jugoslaviji?, Zemlja onome ko je obrađuje«, *Pravo naroda*, Beograd, 1920.; Nikola GAĆEŠA, *Agrarna reforma i kolonizacija u Sremu 1929-1941. godine*, Novi Sad, 1975.

[36] *Vukovar vjekovni hrvatski grad na Dunavu* (gl. urednik Igor Karaman), Zagreb, 1994.

[37] Godine 1920. Baranja je Trianonskim ugovorom, potpisanim 4. lipnja te godine, izdvojena iz Mađarske i priključena Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca; U sastav Hrvatske uključena je 1945. godine, iako nikada ranije nije bila u njezinim granicama.

[38] Josip BÖSERDORFER, *Nešto malo o našoj Baranji*, Osijek, 1940.

[39] ISTI, 45 — 47., »Statistički podaci o Baranji«, poglavlje br. 8.

[40] *Tri stoljeća Belja*, (urednik akademik Dušan Čalić), Osijek 1986.

[41] ISTO, I. KARAMAN, »Osnovana obilježja imanja »Belje« i Darda u sastavu kasnofeudalnih kapitalističkih zemljoposjeda na baranjsko-slavonskom tlu do 1918.«; ISTI, »Ekonomsko-socijalni sastav seljaštva i seoskih naselja na kasnofeudalnim vlastelinstvima baranjskog trokuta«; Z. ŠIMONČIĆ-BOBETKO, »Agrarna reforma i kolonizacija na području Baranje u međuratnom razdoblju (1919-1941.) godine«.

PRELOM 8/2/05 9:10 Page 313 (Black plate)

Mirela Slukan Altić
Zavod za arhivistiku, pomoćne povijesne znanosti
i filmologiju HDA, Zagreb

KARTOGRAFSKI IZVORI IZMEĐU POVIJESTI I POLITIKE ILI KAKO LAGATI KARTAMA

PRELOM 8/2/05 9:10 Page 314 (Black plate)

PRELOM 8/2/05 9:10 Page 315 (Black plate)

Mogućnosti kartografskog predočavanja određenih poruka kao grafički vrlo prijemčivog i sugestivnog načina izražavanja u svijetu su odavno poznate. Poznato je da izborom specifične kartografske projekcije, neke države na karti bitno mijenjaju svoj položaj ili vizualnu površinu sugerirajući njihovu snagu ili njihov središnji geopolitički položaj. Tako je i u kartografiji poznat pojam *europocentrizma* u kojem je u središtu svake karte nalazi Europa.

POVIJEST PROBLEMA

Raspravu o problemu snažnog utjecaja politike na kartografiju i mogućih manipulacija koje iz te veze proizlaze, potakao je sedamdesetih godina XX. stoljeća upravo jedan povjesničar, dr. Arno Peters[1]. On je 1973. godine predstavljajući svoju novu »realniju« kartografsku projekciju u kojoj je Svijet prikazan u realnijim omjerima površina no znatno izduženijih kontura, izazvao čitavu buru reakcija[2]. Svojom je posve novom kartom svijeta Peters doveo u pitanje 400-godišnju kartografsku tradiciju koju je utemeljio glasoviti flamanski kartograf Gerhard Mercator[3]. Iako je nova, kontroverzna Petersova projekcija samo dotakla vrh ledenog brijega, skrenula je pažnju javnosti na problem vjerodostojnosti brojnih kartografskih izvora kojima se susrećemo u svakodnevnom životu. Ubrzo nakon toga u Americi izdat je značajan broj opsežnih rasprava i knjiga o ulozi kartografije u povijesti i politici temeljene na snažnoj sugestivnosti kartografskih prikaza kao i mogućnostima lake manipulacije različitim povijesnim i statističkim podacima te općenito snažnoj društvenoj uvjetovanosti sadržaja kartografskih prikaza[4]. Snažnim razvojem informatičke grafike koja je svakom pojedincu omogućila laku izradu vjernih kartografskih prika-

PRELOM 8/2/05 9:10 Page 316 (Black plate)

za, mogućnost kartografskog prezentiranja bilo koje željene ideje gotovo da nema ograničenja.

Iako je povijest utjecaja politike i kartografije vrlo duga, politička angažiranost kartografskih izvora svoju »renesansu« doživljava u vrijeme razvoja nacionalnih ideologija tijekom druge polovice XIX. stoljeća. Od tada potječu i prvi pokušaji kartografskog argumentiranja političkih ideja i u prostoru južnoslavenskih zemalja. U tom smislu, posve novo doba u odnosu kartografije i politike označila je pojava karte »Istorijsko-etnografsko geografska mapa Srba i srpskih (jugoslavenskih) zemalja u Turskoj i Austriji« koju je 1873. godine izradio Miloš Milojević a izdao Kosta Astadinov Šumenković u Beogradu[5]. Ta je karta sve zemlje između Slovenije i Crnog mora označila kao srpske zemlje, a sve narode dijelom srpskog etnikuma kategorizirajući statističke skupine čiju prostornu distribuciju prikazuje kao Srbohrvate, Srboslovence, Srbomakedonce, i Srbobugare. Karta se ne temelji na statističkim ili bilo kojim drugim znanstvenim podacima već isključivo na ideološkoj osnovi koja izjednačava srpski etnikum s pojmom južnih Slavena. Naime, karta je nastala uoči Berlinskog kongresa, u trenutku kada je postalo jasno da će doći do promjena granica u području europskog dijela Osmanskog Carstva. Vidjevši u Berlinskom kongresu mogućnost proširenja svojeg teritorija, tadašnja se srpska diplomacija pozivala na ovu kartu kao osnovu mogućeg proširenja svoja teritorija. Karta jednostavno falsificira podatke nazivajući sve južnoslavenske narode srbskim narodima pravdajući tako svoje teritorijalne pretenzije prema Hrvatskoj, Sloveniji, Makedoniji i Bugarskoj. Prikazan obrazac ciljanog statističkog grupiranja etnikuma iza kojeg se kriju nacionalne pretenzije preuzimat će i mnoge etnografske karte koje će se izrađivati tijekom XX. stoljeća. Njihova pojava osobito će biti česta uoči međunarodnih mirovnih konferencija na kojima su se mijenjale granice i određivale nove zone geopolitičkih utjecaja.

ETNOGRAFSKA KARTA ZEMALJA SRBA, HRVATA I SLOVENACA MARCELA KOLINA IZ 1917. GODINE — PRIMJER PRIMJENE CILJANIH STATISTIČKIH SKUPINA

Krajem prvog svjetskog rata definitivnim raspadom Austro-Ugarske Monarhije, pojavljuje se veći broj etnografskih karata južnoslavenskih zemalja koje su trebale poslužiti kao argument utvrđivanja novih granica na temelju tzv. etničkog principa. Njima su se služili i članovi Jugoslavenskog

PRELOM 8/2/05 9:10 Page 317 (Black plate)

odbora u Londonu i Parizu. Iako je na gotovo svim spomenutim kartama uočljivo zastupanje jedinstva južnoslavenskih naroda, one u pravilu jasno razlikuju etničke prostore Srba, Hrvata i Slovenaca te prostore manjina. Ipak, određeni broj karata nastojao je na posredan način proširiti srpski etnički prostor uvodeći pojam Srbo-Hrvata koje smo vidjeli na već predstavljenoj karti Miloša Milojevića iz 1873. godine. Tako je na karti »Zemlja Srba, Hrvata i Slovenaca« koju je 1917. godine u Antofagasti izdao Marcel Kolin, statističko grupiranje etničkih skupina izvršeno na slijedeći način[6]. Karta u svojoj legendi pored Mađara, Albanaca, Grka, Rumunja, Bugara, Nijemaca i Talijana ružičastom bojom jasno označava Jugoslavene s oznakom u zagradi da se radi o Srbima, Hrvatima i Slovencima. Shodno tome čitav prostor buduće Jugoslavije označen je pripadajućom bojom. Kao manjina na istom su prostoru prikazani samo Talijani u Istri. No, detaljnijim uvidom u kartu, vidljivo je da je osim bojom, etnička pripadnost označena i nazivima, pa je čitav slovenski prostor označen nazivom Slovenci, dok je preostali prostor buduće Jugoslavije označen naslovom Srbo-Hrvati. Dakle, suprotno legendi karte, metodom superimpozicije označene su statističke skupine Srba i Hrvata ali bez njihova razlikovanja. Autor tako dolazi u kontradikciju i sam sa sobom jer u objašnjenjima uz kartu naglašava da su Jugoslaveni potpuno homogen narod, no na karti ipak razlikuje Slovence od Srbo-Hrvata brišući tako bilo kakve mogućnosti uočavanja granice hrvatskog i srpskog etnikuma kao i mogućnost njihova izdvajanja. Karta je tako naizgled statistički točna, no ciljano statističko zajedničko grupiranje Srba i Hrvata, s jedne strane onemogućava razlikovanje prostorne distribucije dvaju etnikuma proširujući na taj način srpski prostor sve do slovenske granice, brišući Hrvate kao zasebni entitet.

ETNOGRAFSKA KARTA BALKANSKOG POLUOTOKA JOVANA CVIJIĆA IZ 1918. GODINE — ŠIRENJE JEDNOG ETNIKUMA CILJANIM GRUPIRANJEM I GENERALIZACIJOM

Korak dalje u ciljanom statističkom grupiranju etnikuma te u brisanju etničkih entiteta otišao je Jovan Cvijić na etnografskoj karti Balkanskog poluotoka priloženoj njegovoj knjizi *La Pepninsule Balkanique: Geographie Humane*[7]. On je stanovništvo Jugoslavije podijelio na Srbo-Hrvate, slavenske Makedonce, Slovence i Bugare. Unutar navedenih skupina razlikuje stanovništvo s obzirom na vjeroispovijed. Ta-

PRELOM 8/2/05 9:10 Page 318 (Black plate)

ko među Srbo-Hrvatima razlikuje pravoslavne, katoličke, islamizirane i albanizirane Srbohrvate. Među Makedoncima razlikuje pravoslavne i islamizirane, Slovence navodi kao zasebnu skupinu bez navođenja vjeroispovijesti, dok među Bugarima razlikuje pravoslavne i islamizirane. Ovakvim grupiranjem etnikuma u ciljane statističke grupe dobiva se ideološka slika koja jasno odražava teorije Jovana Cvijića. Nadalje primijenjena je tehnika generalizacije pa se svako područje na kojem se pojavljuje pravoslavno stanovništvo prikazuje kao čisto pravoslavni prostor (npr. Lika i Krbava). Isto načelo generalizacije nije primijenjeno na multietnokonfesionalne prostore u kojima katoličke većine postoji pravoslavna manjina. Na taj način prostor Kraljevine SHS prikazan je kao dominantno pravoslavni prostor u čijim se rubnim dijelovima pojavljuju katolički Srbohrvati. Posve izdvajajući prostor Slovenije, optički se još više smanjuje površina naseljena katolicima. Korištenje plavih nijansa za čitavu skupinu »Srbohvata« u kojima su katolička, pravoslavna i muslimanska područja označena istom bojom podloge, dodatno se skrivaju statističke podskupine.

KARTOGRAFSKO ARGUMENTIRANJE STVARANJA BANOVINE HRVATSKE — PRIMJERI ZA I PROTIV

Slijedeća velika skupina angažiranih karata nastala je uoči formiranja Banovine Hrvatske. Ti su izvori osobito zanimljivi jer su za razliku od prethodnih slučajeva, tehnike sugeriranja znatno sofisticiranije. Izabrali smo dvije karte koje su izrađene na temelju istih statističkih podataka — rezultata popisa stanovništva iz 1931. godine. Obje karte temelje se dakle na službenoj statistici, obje su formalno točne i ne krivotvore bitno statističke podatke. No, iako se temelje na objektivnim statističkim podacima, sugeriraju posve drugačiju subjektivnu sliku stvarnosti.

Prva je karta tiskana u Beogradu početkom 1939. godine u izdanju sekretarijata Jugoslovenske narodne stranke[8]. Karta nosi naslov »Kraljevina Jugoslavija, stanovništvo prema popisu od 1931. godine«. Iako je posvećena je 550 godišnjici Kosovske bitke, bavi se hrvatskim pitanjem uoči stvaranja Banovine Hrvatske. Ova je karta služila kao protuargument stvaranja Banovine Hrvatske, ističući »kosovsku tragediju« 1389. godine i hrvatsko pitanje 1939. godine kao protuteže istaknute na lijevom i desnom rubu karte. Karta prikazuje sastav stanovništva na prostoru Savske, Primorske, Vrbaske i dijela Drinske, Dunavske i Zetske banovine razli-

PRELOM 8/2/05 9:10 Page 319 (Black plate)

kujući među njima Hrvate (svjetlosmeđa boja), Srbe (svjetloplava boja) i Muslimane (svjetlozelena boja). Statistički podaci po banovinama koji se navode uz rub karte temelje se na objavljenom službenom popisu stanovništva za 1931. godinu te se u tom smislu podudaraju s rezultatima državne statistike. Kao osnova teritorijalna jedinica uzeti su kotarevi unutar kojih su ispisani brojčani omjeri sastava stanovništva svakog kotara. Osim brojčano, sastav stanovništva, označen je i grafički, različitim bojama pri čemu udio jedne boje u svakom kotaru odgovara brojčanom omjeru odgovarajuće statističke stupine stanovništva (npr. u kotaru Knin gdje je 1931. godine bilo 32.020 Srba i 31.954 Hrvata, nešto više od polovice površine kotara obojeno je svjetloplavom bojom, a preostala površina svjetlosmeđom bojom). U tom smislu površinsko omeđivanje udjela pojedinih skupina provedeno je korektno i u skladu s navedenim brojčanim podacima. Istodobno, kotarevi preostalih banovina izuzev Dravske, prikazani su bez brojčanih podataka iz čega se sugerira da su izostavljene iz opsega istraživanja, no ipak su bojom označene svjetloplavom bojom čime se dobiva dojam da se radi o etnički čisto srpskom prostoru iako to nije u skladu s rezultatima popisa iz 1931. godine nije bio.

Rezultat takvog pristupa je vješto istaknuta multinacionalnost prostora buduće Banovine Hrvatske, prešućujući istu situaciju s druge strane granice. Osim ove formalne subjektivnosti, autor karte i grafički vrlo vješto naglašava političku poruku. Zahvaljujući prikazu preostalih banovina, plava boja koja predstavlja srpski etnikum jasno dominira kartom, dok se pastelno zelene površine koje označavaju muslimane stapaju s svjetloplavom bojom, vizualno još više povećavajući srpske prostore. Primjenom ovakve grafičke metode označavanja sastava stanovništva, dobili smo vrlo sugestivnu sliku izrazite miješanosti gotovo čitavog prikazanog prostora. Na taj način spretno je istaknut značajan udio Srba u većem dijelu hrvatskog prostora. Poruku karte dopunjava i tekst uz rub karte koji naglašava da je granicu između Hrvata i Srba nemoguće povući te da je zbog toga nemoguća i bilo kakva zasebnost hrvatskog naroda. Na taj način, dobili smo statistički posve točnu kartu, no zahvaljujući spretnom izboru grafičkih metoda jasno se sugerira željena situacija ističući izabrane segmente pojave.

Na temelju rezultata istog popisa stanovništva u Zagrebu je nastala karta pod nazivom »Hrvati u povijesnoj Hrvatskoj (po popisu pučanstva god. 1931)« koju je objavio Mladen Lorković u svojoj knjizi *Narod i zemlja Hrvata* 1939. godine.

PRELOM 8/2/05 9:10 Page 320 (Black plate)

Kao i prethodna karta, i ova je kao osnovnu teritorijalnu statističku jedinicu uzela kotareve, što olakšava njihovu usporedbu.

Lorkovićeva se karta izborom statističkih stupina i grafičkih metoda, već na prvi pogled bitno se razlikuje od prethodne. Karta se ograničila na prikazivanje prostorne distribucije Hrvata, odnosno sastav stanovništva na promatranom području prikazan je isključivo udjelom Hrvata u prikazanim kotarevima i to nijansama crvene boje čiji intenzitet prikazuje visinu udjela Hrvata u svakom prikazanom kotaru. Ovakvim grafičkim oblikovanjem boja i statističkih skupina već u startu otežana je vizualizacija udjela drugih etnikuma. Nadalje, autor je u prikazu sastava stanovništva bosansko-hercegovačkih kotara u udio Hrvata uračunao i muslimane s objašnjenjem da se radi o Hrvatima muslimanske vjeroispovijesti (autor ih naziva »islamski Hrvati«). Na taj način stvoren je otklon od službene statistike koja jasno razlikuje statističku skupinu muslimana9. Primjenom opisanih postupaka, karta ističe samo hrvatski etnikum razlikujući kotareve kao prostor većeg ili manjeg udjela Hrvata čiji je udio prikazan različitim nijansama iste boje. Na taj se način granice etnikuma grafički gube a multietnički prostori vizualno stapaju s čisto hrvatskim prostorima. Ovakva je slika sastava stanovništva iako statistički manje-više točna (s izuzetkom pribrajanja muslimana), vrlo sugestivna jer pokazuje distribuciju samo jednog etnikuma potkrepljujući na taj način povijesno pravo na prikazane prostore.

DVIJE ETNIČKE SLIKE JUGOSLAVIJE PO POPISU STANOVNIŠTVA IZ 1981. GODINE

Krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina XX. stoljeća, nakon višedesetljetnog zatišja, etnografske karte ponovno se češće javljaju kao sastavni dio općih i tematskih atlasa tadašnje Jugoslavije. S obzirom na godinu i mjesto izdanja, različitim izborom grafičkih metoda i statističkih skupina, prikazivana je ista statistička realnost s posve različitim vizualnim rezultatom. Takav je slučaj s dvije etnografske karte Jugoslavije nastale na temelju objavljenih podataka popisa stanovništva iz 1981. godine. Iako su obje karte statistički posve točne, njihov je subjektivan rezultat posve različit.

Prva karta pod nazivom »Razmještaj naroda i narodnosti« objavljena je u *Atlasu Jugoslavije* 1987. godine. Prikazuje prostornu distribuciju etničkih skupina zastupljenih s više

1. »Istorijsko-etnografsko geografska mapa Srba i srpskih (jugoslavenskih) zemalja u Turskoj i Austriji« / Miloš Milojević — Beograd: Kosta Astadinov Šumenković, 1873. (*Kartografska zbirka Hrvatskog državnog arhiva*).

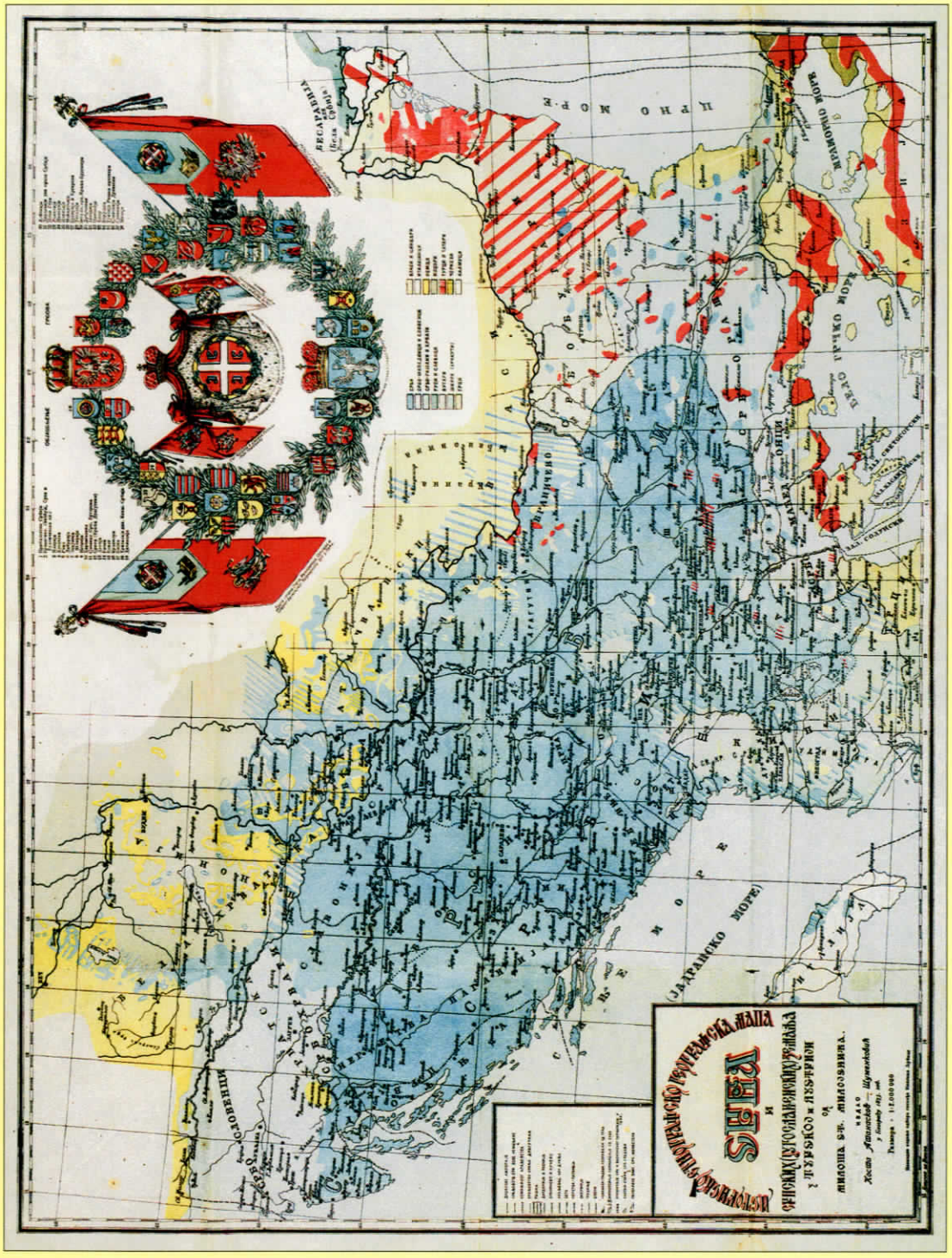

PRELOM 8/2/05 9:36 Page 322

2. »Zemlja Srba, Hrvata i Slovenaca« / Marcel Kolin — Antofagasta, 1917.
(*Kartografska zbirka Hrvatskog državnog arhiva*).

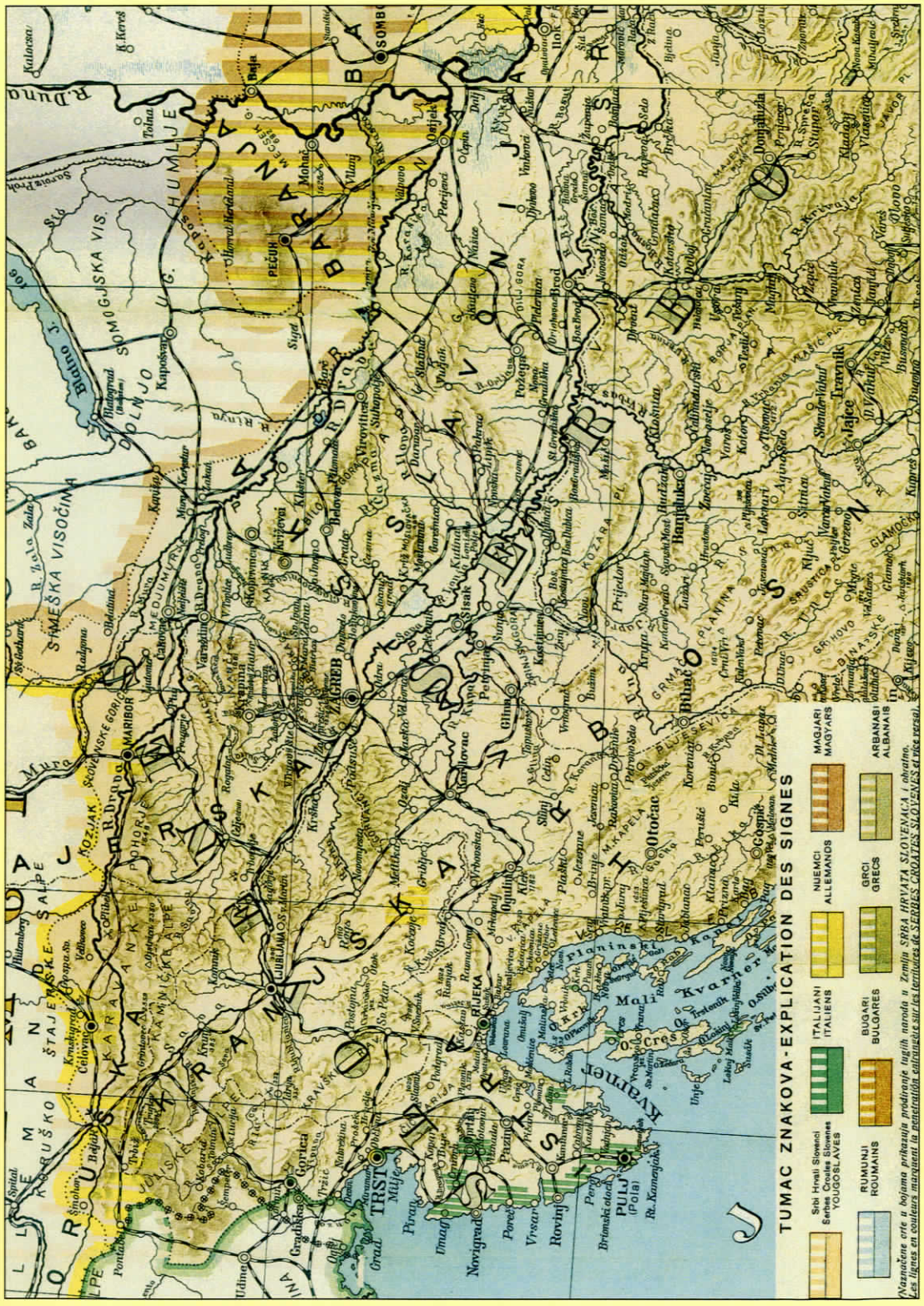

PRELOM 8/2/05 9:36 Page 323

3. »Carte ethnographique de la Péninsule des Balkans« / Jovan Cvijić — Paris: librairie Armand Colin, 1918. (*Knjižnica Hrvatskog državnog arhiva*).

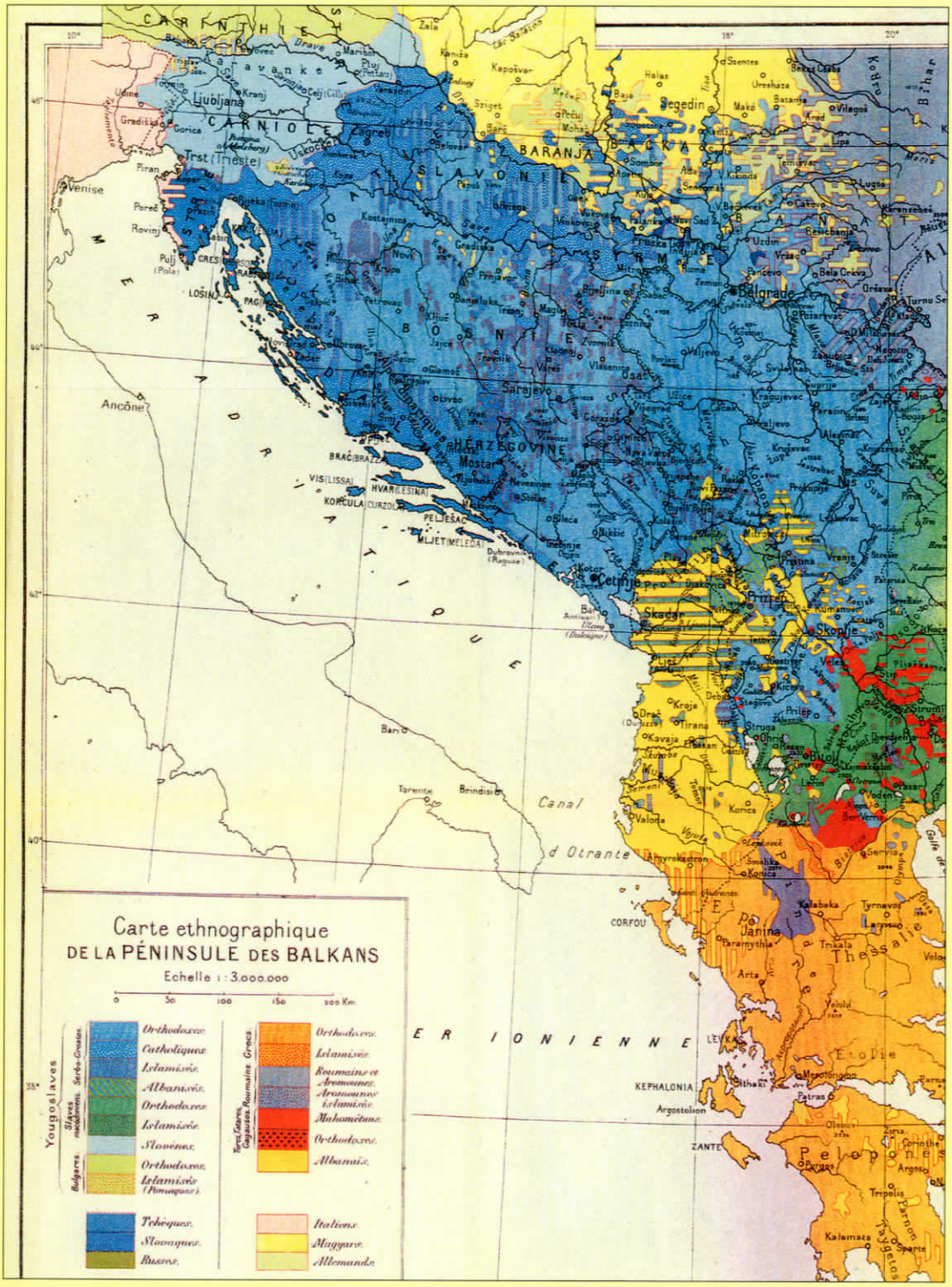

PRELOM 8/2/05 9:36 Page 324

4. »Kraljevina Jugoslavija: stanovništvo prema popisu od 1931 godine« — Beograd: Sekretarijat Jugoslovenske narodne stranke, 1939. (*Kartografska zbirka Hrvatskog državnog arhiva*).

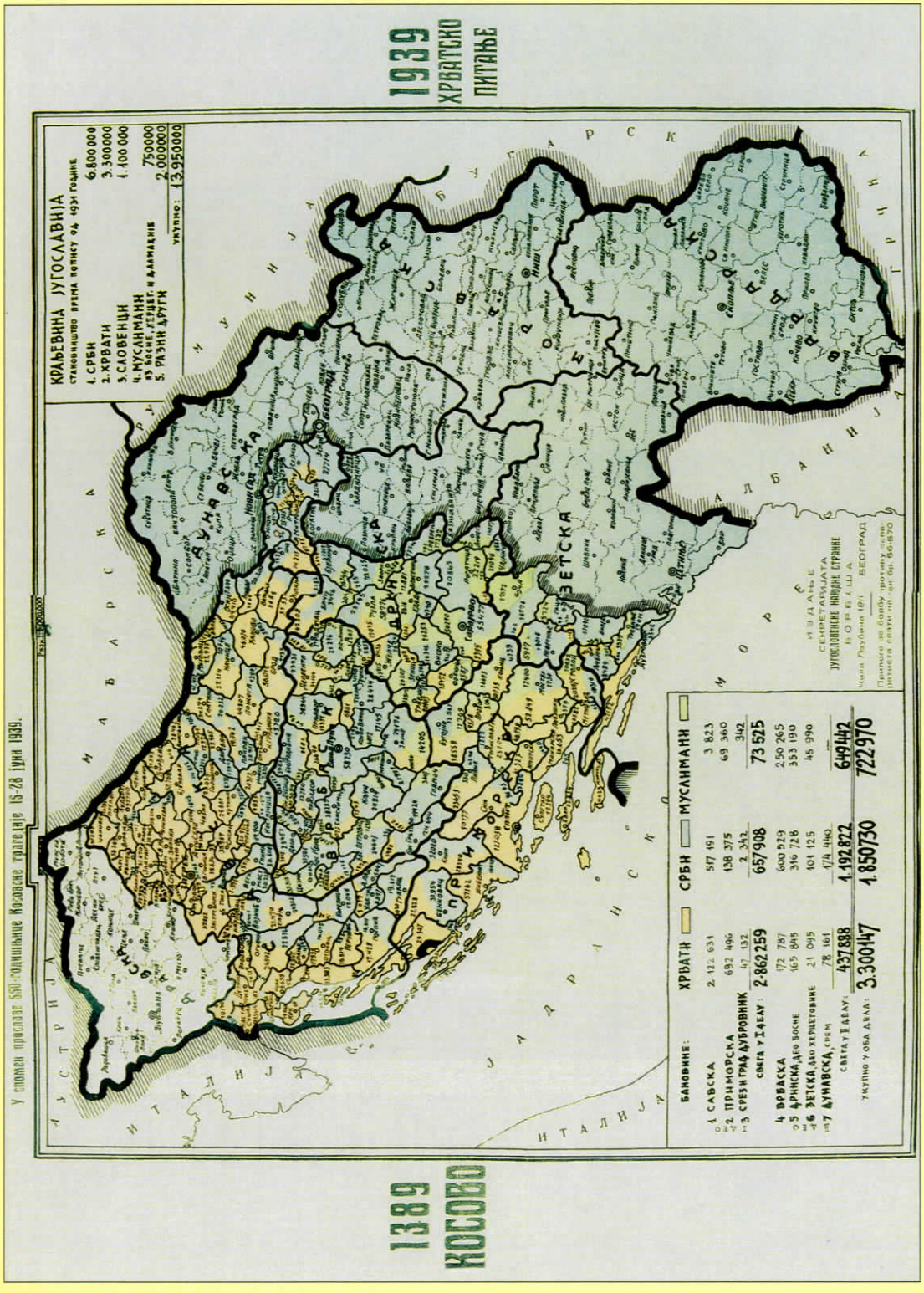

5. »Hrvati u povijesnoj Hrvatskoj (po popisu pučanstva god. 1931)« / Mladen Lorković — Zagreb: Matica hrvatska, 1939. (*Knjižnica Hrvatskog državnog arhiva*).

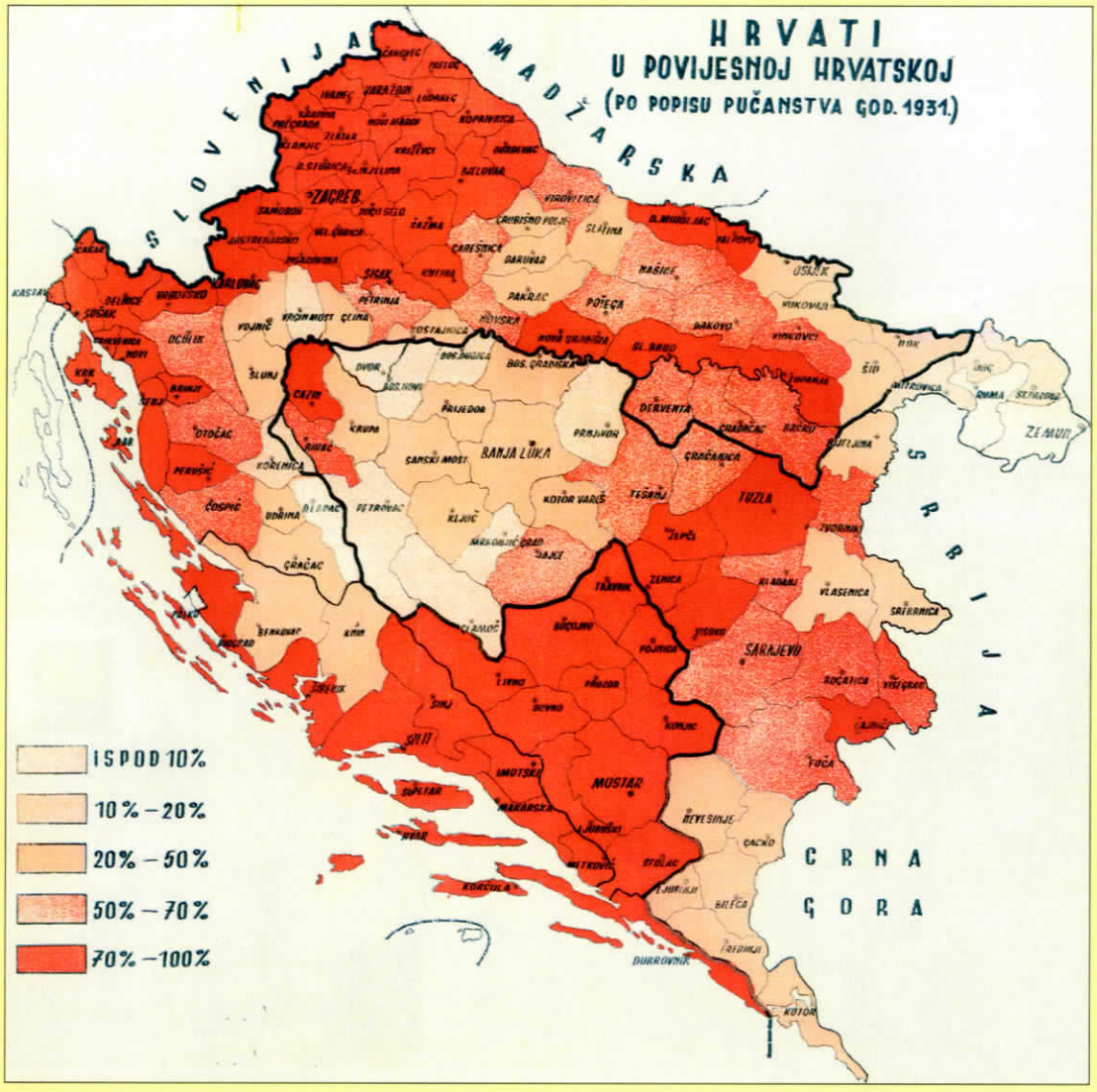

6. »Razmještaj naroda i narodnosti« — Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1987.
(*Kartografska zbirka Hrvatskog državnog arhiva*).

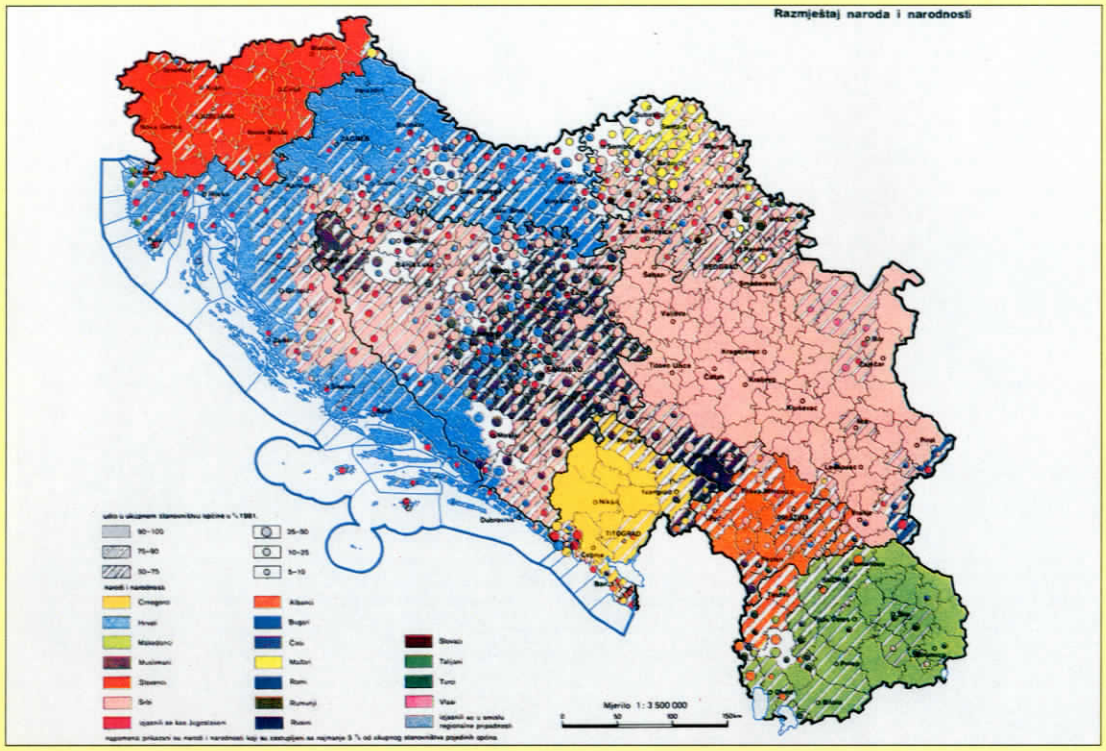

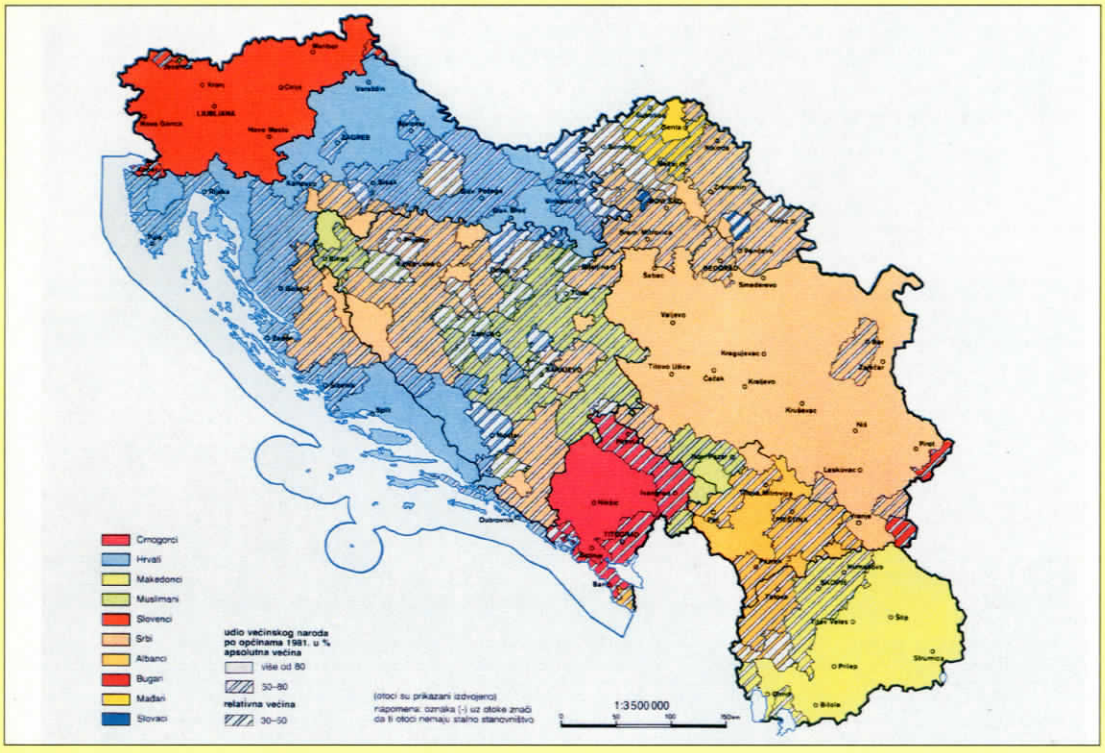

7. »Razmještaj naroda i narodnosti« — Ljubljana, Zagreb: Mozaik knjiga, 1991.
(*Kartografska zbirka Hrvatskog državnog arhiva*).

8. [Zapadna Slavonija: teritorija sa većinskim srpskim stanovništvom (51 — 100%)] — [S.l]: list Srpske vojske Krajine, [ca 1992.] (*Privatna zbirka*).

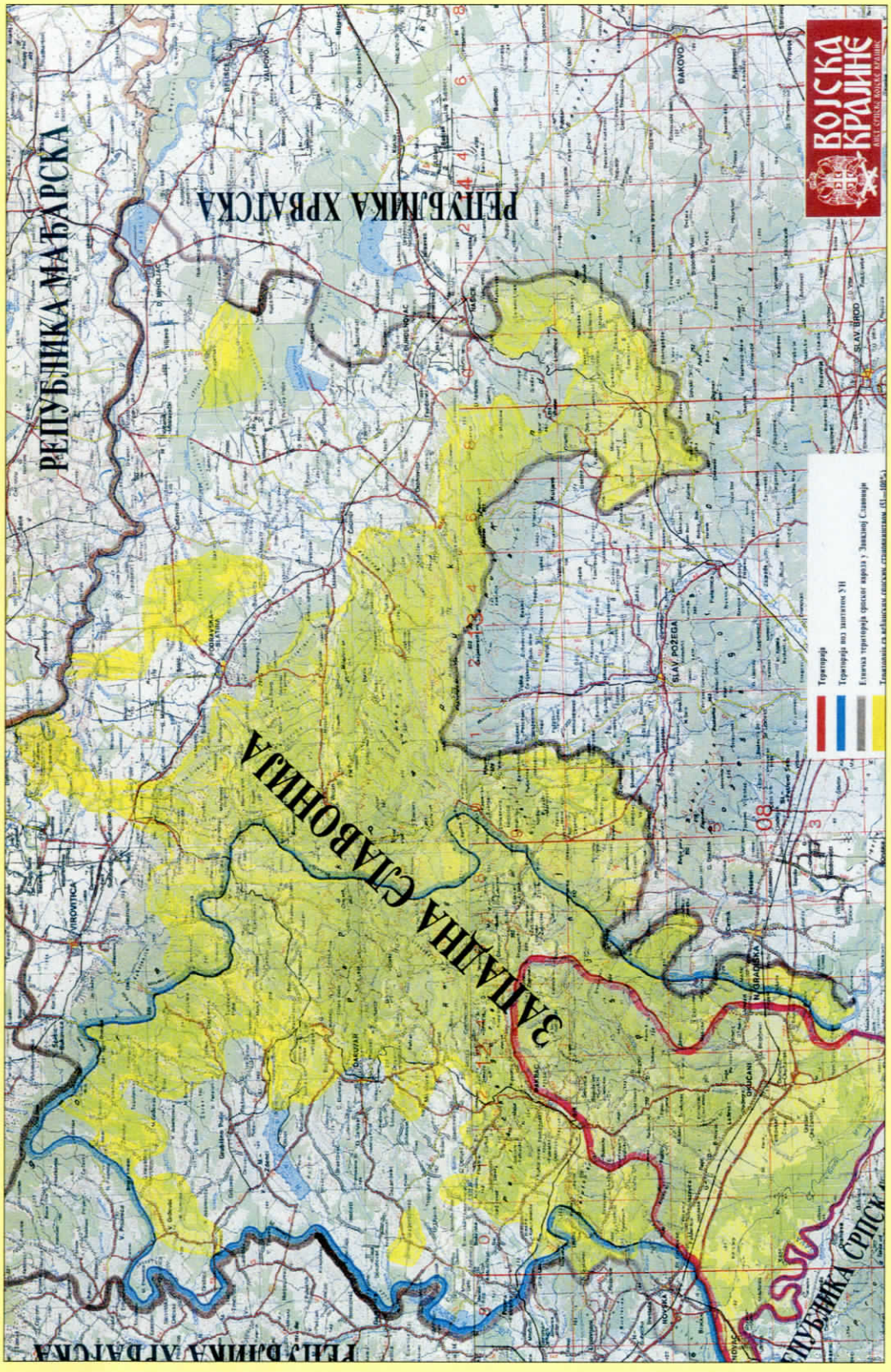

9. Općina Daruvar prema sastavu stanovništva 1991. godine
(crveno — naselja s preko 50% Hrvata, plavo — preko 50% Srba, crno — preko 50% Čeha).

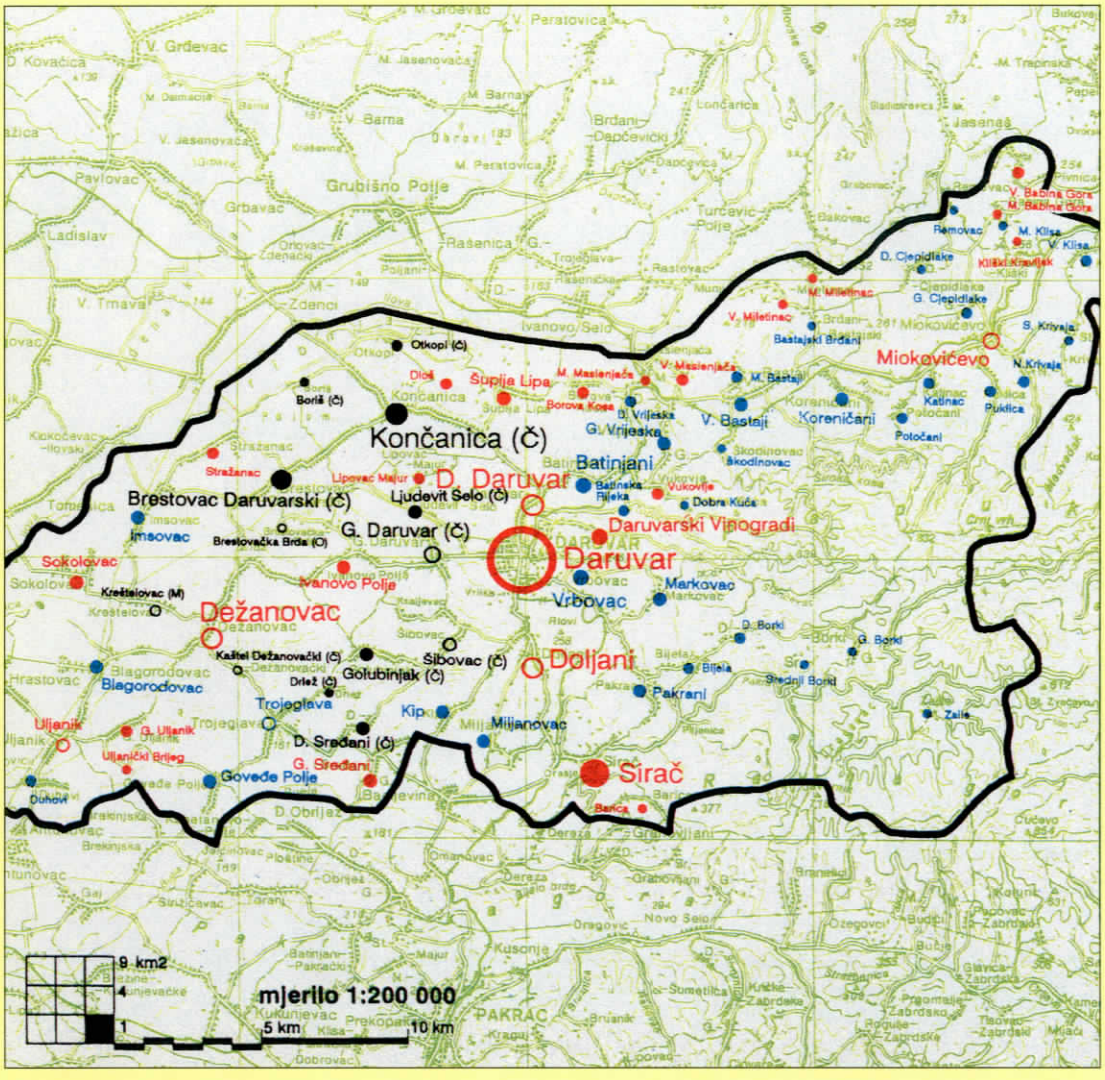

PRELOM 8/2/05 9:14 Page 329 (Black plate)

od 5% u ukupnom broju stanovnika pojedinih općina. Tako je na promatranom području prikazana prostorna distribucija i udio Crnogoraca, Hrvata, Makedonaca, Muslimana, Slovenaca, Srba, Jugoslavena kao naroda te Albanaca, Bugara, Čeha, Mađara, Roma, Rumunja, Rusina, Slovaka, Talijana, Turaka i Vlaha kao narodnosti zastupljenih na području Jugoslavije. Njihova prostorna distribucija i udio označen je bojom, odnosno šrafurom i točkastim signaturama. Statističke skupine s obzirom na visinu udjela pojedinih skupina definirane su na slijedeći način. Prostori s udjelom 90-100% većinskog naroda označeni su »čistim« bojama bez šrafura. Prostor jednog naroda s udjelom manjina između 75 i 90% prikazani su bojom većinskog naroda u podlozi i bijelom uskom dijagonalnom šrafurom. Prostri s udjelom manjina između 50 i 75% istaknuti su širokim bijelim dijagonalnim šrafurama. Općine s relativnim većinskim udjelom manjina, označene su bijelom bojom. Da bi se znalo o kojim manjinama se radi, multietničke općine označene su točkastim signaturama u boji manjinskog naroda (vidi legendu). Tako kombinacijom boja, šrafura i točkastih signatura dobivamo uvid u etnički sastav prikazanog područja na razini općina. Izabranom kombinacijom grafičkih metoda osobito je naglašena multietničnost prikazanog prostora. Izdvajanjem statističkih skupina s udjelom manjina na tri statističke skupine (do 10% koja nije vidljiva jer ulazi u prvu statističku skupinu, zatim 10-25% koja ulazi u drugu skupinu, 50-25% te više od 50%), prostor Republike Hrvatske s izuzetkom sjeverne Hrvatske i dijela Dalmacije s otocima izrazito je multietnički prostor. Među manjinama dominiraju Srbi i Jugoslaveni. Izdvajanje nacionalnih prostora u ovakvoj izrazito šarenoj etnografskoj slici vizualno dodatno naglašenoj šrafurama i točkastim signaturama gotovo je nemoguće.

Ista karta izdana je 1991. godine, u novoj redakciji u okviru *Atlasa svijeta* koji je izdala Mozaik knjiga. Osnova karta preuzeta je iz *Atlasa Jugoslavije*. S izuzetkom ispuštenim točkastih signatura, na prvi pogled radi se o potpuno istoj karti. No, detaljnijim uvidom vidljivo je da su promijenjene statističke skupne naroda i narodnosti kao i statistički rasponi skupina s obzirom na njihove udjele. U ovoj redakciji karte kao statističke skupine nestali su Jugoslaveni, Česi, Rumunji, Rusini, Romi, Talijani Turci i Vlasi. Istodobno, s obzirom na udio manjina ova karta za razliku od prethodne koja razlikuje četiri tipa skupina s obzirom na udjele manjina, ova karta razlikuje ih samo tri. Tako prvu skupinu označenu »čistom« bojom sada čine prostori s do 20% udjela

PRELOM 8/2/05 9:14 Page 330 (Black plate)

manjina, drugu 20-50% te treću više od 50%. Točkaste signature ovdje su posve izostavljene. Rezultat tako primijenjenih grafičkih metoda te mnogo čitljivija i jasnija karta u kojoj su granice pojedinih etniciteta kao i multietničkih prostora jasno izražene. No, zbog drugačije određenih graničnih vrijednosti udjela statističkih skupina manjina (prostori s od 0% do 20% udjela manjina iskazuju se u jedinstvenoj statističkoj skupini), vizualno je dobiven etnički znatno čišći prostor u kojem šrafirane površine zauzimaju znatno manje površine (npr. Slovenija je po ovoj karti s izuzetkom pograničnih područja vizualno nema multietničkih općina, prostor s udjelom Albanaca u Makedoniji znatno je sužen a zbog sličnosti boje kojom su označeni Albanci i Srbi, njihovi odnosi u prostoru Kosova gotovo da se ne razlikuju).

ETNIČKI PRINCIP NA KARTAMA IZ RAZDOBLJA DOMOVINSKOG RATA

I najnovija ratna zbivanja na hrvatskom prostoru podupirana su kartografskim izvorima koji su trebali opravdati povijesno pravo srpskog etnikuma na hrvatski prostor pozivajući se na tzv. etnički princip u kojem svaki prostor u kojem živi preko 50% srpskog etnikuma pripada Srbiji. Tako je nastala serija karata u izdanju vojske krajne koje prikazuju dijelove hrvatske države naseljene pretežito srpskim stanovništvom te granice etničkih teritorija srpskog naroda. Na geografskoj podlozi topografske karte Hrvatske žutom su bojom označeno većinsko srpska područja koja zahvaćaju čitav prostor zapadne Slavonije do Ilove, Baniju, Kordun, Liku i dio sjeverne Dalmacije[10]. Kriterij određivanja etnički srpskog prostora bio je udio preko 50% srpskog stanovništva na razini naselja. Tako npr. karta zapadne Slavonije prikazuje područja općina Pakrac, Daruvar i Grubišno Polje koje su po rezultatima popisa iz 1991. godine imali preko 50% srpskog stanovništva te područja općina Slavonska Požega, Nova Gradiška, Podravska Slatina, Novska, Orahovica i Donji Miholjac koji su na razini općina imali više od 50% hrvatskog stanovništva ali su u svom sastavu imali i većinski srpska naselja.

Pri označavanju rasprostranjenosti pojave, u ovom slučaju područja s većinskim srpskim stanovništvom, autor karte koristio se metodom arealnog omeđivanja i iskazivanjem prostornog rasporeda pojave koloriranjem površine na kojoj se pojavljuje. Tako je autor unutar prikazanih općina žutom bojom označio naselja s većinskim srpskim stanovništvom. No, pri svome prikazu unutar istog prostora

PRELOM 8/2/05 9:14 Page 331 (Black plate)

prešutio je postojanje i većinski hrvatskih naselja koja su na ovoj karti također označena žutom bojom, falsificirajući na taj način statističke podatke[11]. Spajajući područja većinski srpskih naselja s hrvatskim, dobiva se dojam kompaktne naseljenosti srpskog etnikuma, odnosno etnički »čistog« prostora.

Etnička granica zaokružuje pak sva hrvatska područja naseljena Srbima uključujući i nesrpska područja, spajajući je u kontinuiranu zonu od granice SRJ do rijeke Ilove na zapad. Ova je karta služila kao plan osvajanja hrvatskih prostora pozivajući se na etničko pravo jednog naroda da žive u jednoj državi. Iako se poziva na službene statističke podatke rezultata popisa stanovništva, ona ih direktno falsificira sugerirajući izrazito politički motiviranu poruku poslanu početkom srpske agresije na zapadnu Slavoniju. Karte istovjetnog sadržaja i s istim su pristupom izrađene i za hrvatska područja: Baniju, Kordun, Liku i Dalmaciju.

ZAKLJUČAK

Karta nije samo grafički izraz odnosa u prostoru. Kartografski izvori imaju jaku simboličku dimenziju iz čega proizlazi i njihova i snažna sugestivnost. Zbog toga što su u svojoj osnovi kulturološkog karaktera, s jasno izgrađenom semiotikom, one su kao sredstvo podjednako zanimljive svim društvenim i političkim strukturama. Sustav znakova koji geografsko znanje organizira u vizualno, u pravilu to ne čini izvorno, već ovisno o povijesnim i političkim potrebama koje se jasno ogledaju u konačnom sadržaju karte i poruci koju će ona prenositi. Takva karta više nije samo povijesna ili geografska već i tzv. »mental« ili »congitive maps«, odnosno karta sustava ili ideologije koji ju je stvorio.

Brojne i brze promjene političkih odnosa, državnih granica i odnosa moći, tijekom XX. stoljeća stvorile su osobitu potrebu za uvjerljivim izvorima koji brzo djeluju. Kako su se teritorijalni i politički zahtjevi tijekom XX. stoljeća, u području jugoistočne Europe najčešće pozivali na povijesno pravo kontinuiteta i etnički princip, društveno-povijesna utjecanost sadržaja kartografskih izvora najsnažnije je došla do izražaja upravo na etnografskim kartama No, utjecaji političkih sustava nisu se odražavali samo na sadržajima izrađenih karata već i u kartama koje su sustavno »prešućivane« ili jednostavno nisu izrađivane. Tako na primjer niti u jednom školskom ili općem povijesnom atlasu nastalom između 1945. i 1991. godine nećemo pronaći niti jednu kartu koja se bavi crkvenom poviješću, jednako kako je i nakon

PRELOM 8/2/05 9:14 Page 332 (Black plate)

1991. godine znatno smanjena produkcija karata koji se bavi razdobljem NOB-a i antifašističke borbe. U vrijeme teritorijalnih redizajniranja država, osobito je jačala produkcija etnografskih i povijesnih karata. Njihova angažiranost raste proporcionalno s političkim i društvenim tenzijama u društvu koje ih stvara. Grafičke metode sugestije putem kartografskih izvora, tijekom XX. stoljeća razrađivane su do te mjere stvorivši neku vrstu povijesne metageografije u kojem je čitanje i razumijevanje karata nemoguće bez poznavanja sustava koji ih je stvarao.

BILJEŠKE

[1] Arno Peters je njemački povjesničar i geograf rođen u Berlinu 1916. godine. Živi i radi u Bremenu.

[2] Kartografska projekcija jedna je od temeljnih problema kartografije a odnosi se na problem prikazivanja zakrivljene zemljine površine na ravnu plohu papira pri čemu je neizbježan određeni stupanj pogreške. Zbog tog problema ne postoji apsolutno točna karta svijeta, već postoje karte u različitim projekcijama koje tu pogrešku smanjuju na najmanju moguću mjeru. Ovisno o namjeni karte i o geografskoj širini koju prikazuju, odabire se kartografska projekcija koja će taj prostor prikazati s najmanjom pogreškom.

[3] Prednost Mercatorve projekcije Svijeta je točnost kontura kontinenata, no zbog specifične pravokutne konstrukcije mreže meridijana i paralela koja omogućava navigaciju pomorcima, omjer površina znatno je poremećen, pa npr. Europa ispada gotovo jednake površine kao Južna Amerika, a Skandinavija većom od Indije. Za razliku od Mercatorove, Petersova kartografska projekcija prikazuje države u njihovim realnijim površinama, ali zato znatno izduženih oblika.

[4] Najpoznatiji od njih objavljeni su kao knjige. Ovdje navodimo samo neke objavljene u poslijednjih desetak godina — Lobeck, Armin. K. (1993): *Things Maps Don't' Tell Us: An Adventure into Map Interpretation*, The University of Chicago Press; Black Jeremy (1998): *Maps and Politics*, The University of Chicago Press; Monmonier, Mark (1996): *How to Lie with Maps*; Black, Jeremy (2000): *Maps and History: Constructing Images of the Past*, Yale University Press; Monmonier, Mark (2001): *Buschmanders & Mullwinkles: How Politicians Maniplualte Electronic Maps and Census Data Win Elections*, The University of Chicago Press.

[5] Primjerak ove karte čuva se u Kartografskoj zbirci Hrvatskog državnog arhiva, sign. E.XIII.14

[6] Kartografska zbirka Hrvatskog državnog arhiva, sign. E.XIII.15

[7] Knjiga je objavljena u Parizu 1918. godine u izdanju Armanda Colina. Karta priložena na kraju knjige nosi naslov »Carte ethnographique de la Péninsule des Balkans«.

[8] Primjerak karte čuva se u Kartografskoj zbirci Hrvatskog državnog arhiva, sign. E.XIII.23

[9] Usp. tablicu u Lorkovićevoj knjizi na 265 stranici. Npr. za kotar Bugojno navodi na ima 18.549 katoličkih Hrvata ili 43,2%, 11.769 islamskih Hrvata ili 27,4%, odnosno Hrvata uopće 30.318 ili 70,6% dok Srba ima

PRELOM 8/2/05 9:14 Page 333 (Black plate)

12.550 ili 29,2%, pa je općina Bugojno smještena u statističku skupinu s udjelom Hrvata između 70 i 100%.

[10] Karte su objavljene kao posebni prilog lista »Srpska vojska Krajine«.

[11] Usp. rezultate popisa stanovništva 1991: narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima. Dokumentacija 881. koje je u Zagrebu 1992. godine objavio Republički zavod za statistiku.

PRELOM 8/2/05 9:14 Page 334 (Black plate)

PRELOM 8/2/05 9:14 Page 335 (Black plate)

RASPRAVA III.

13. prosinca 2002.,
12.15 — 13.45 h

PRELOM 8/2/05 9:14 Page 336 (Black plate)

PRELOM 8/2/05 9:14 Page 337 (Black plate)

ZLATKO MATIJEVIĆ: Otvaram raspravu, izvolite.

VLADIMIR ĐURO DEGAN: S malim zakašnjenjem zahvaljujem se organizatorima ovoga skupa na pozivu, jer sam imao prilike slušati većinu dobrih referata od kojih sam mnogo naučio. Veoma je zanimljiv referat kolegice Slukan na kojemu joj čestitam. Kolegica je prikazala neke karte s kojima je manipulirala vlast tzv. »Republike Srpske Krajine«. Stjecajem okolnosti sudjelovao sam u pregovorima na Konferenciji o bivšoj Jugoslaviji, napose u Haagu i Bruxellesu u 1991. i 1992. godini. S ministrom u hrvatskoj vladi Živkom Juzbašićem sudjelovao sam u radnoj skupini o ljudskim i manjinskim pravima te Konferencije. Moja kolegica iz Beograda, prof. dr. Smilja Avramov, ustvrdila je da Jasenovac pripada Srbiji, jer je prije Drugog svjetskog rata tamo navodno većina bila srpskog stanovništva. Iz njezinih je tvrdnji proizašlo da su ustaše samo na području Jasenovca pobile 1,600.000 Srba. Situacija je mogla biti ozbiljna, jer su međunarodni pregovarači mogli ne biti dovoljno upućeni u te stvari. Nakon toga sastanka uspio sam u Statističkom zavodu Hrvatske, što u originalima ili u uvezanim fotokopijama, prikupiti sve statističke godišnjake bivše države s podacima o svim popisima stanovništva od 1921. do posljednjeg početkom 1991. godine. Svi su bili izdani u Beogradu, i to dvojezično, na srpskom i francuskom, te nakon Drugog svjetskog rata na srpskom i engleskom jeziku. Osobno sam se zanimao da vidim moguće promjene stanovništva. Osim ako se ne varam u Udbini i susjednim općinama na štetu Hrvata nakon Drugog svjetskog rata, praktično nije bilo značajnih promjena u omjeru stanovništva. Npr. omjer katolika i pravoslavaca u Vukovaru u 1921. i omjer Hrvata i Srba u proljeće 1991. bio je gotovo isti. Nakon što sam te knjižurine morao nositi i prezentirati na Konferenciji, Smilja Avramov više nije spominjala genocid. Još prije toga incidenta, glede granica Hrvatske strogo se poštivalo načelo *uti possidetis* od 8. listopada 1991. A tamo je bilo utvrđeno

PRELOM 8/2/05 9:14 Page 338 (Black plate)

da je samo u 11 hrvatskih općina postojala srpska brojčana većina, time da su na tom prostoru trećinu imali Hrvati, koji su tada već bili etnički očišćeni.

ZLATKO MATIJEVIĆ: Zahvaljujem najljepše. Kolegice Slukan imate li vi eventualno odgovor ili nadopunu.

MIRELA SLUKAN ALTIĆ: Namjera mi je bila istaknuti mogućnosti manipulacije različitim statističkim podacima i »povijesnim istinama« koje se uobličene u različite kartografske prikaze prezentiraju javnosti. Kao historijski geograf i kartograf, težište moga rada stavila sam na grafičke metode kojima se to provodilo. Te su grafičke i statističke metode bile jednako drage svim režimima. Politička angažiranost i manipulacija podacima putem kartografskih prikaza osobito je dolazila do izražaja u razdobljima ratova, političkih kriza ili uoči donošenja važnih političkih odluka. Ovdje smo vidjeli samo neke od primjera koji su sadržavali politički angažirane poruke, više ili manje skrivene. Iako su ovdje prikazani primjeri karata, motivirani različitim ideologijama, zajedničko im je da su sve vrlo uvjerljive i da su redovito ispunjavale svoju političku svrhu. Od kartografskih prikaza, kao sofisticirane grafičke metode, uvijek se očekuje znanstvena podloga iz čega proizlazi i njihova velika uvjerljivost i sugestivnost. Podaci prikazani na kartama ma kakvi bili, uvijek padaju na »plodno tlo«. Time oni postaju vrlo pogodno sredstvo za prenošenje i sugeriranje željenih poruka i opravdavanje političkih ciljeva.

ZLATKO MATIJEVIĆ: Zahvaljujem kolegici Slukan. Doktor Krišto ima riječ.

JURE KRIŠTO: Hvala lijepa, moje bi pitanje bilo upućeno akademiku Brozoviću. A moram ga prije toga staviti u kontekst. Naime ne znam koliko Vas je pročitalo knjigu *Bosanski Hrvati* autora Ivana Lovrenovića, koja je ponajprije bila serija natpisa u *Feral Tribune* a onda, je ukoričena i dodatno proširena. U njoj Lovrenović zastupa mišljenje koje bi se moglo sumirati ovako: Bosanski Hrvati su napravili najveću pogrešku kada su prihvatili hrvatski standardni književni jezik kao svoj jezik i na neki način sugerira da bosanski Hrvati imaju svoj specifičan jezik koji on zove hrvatski, ali se približava sve više i više ideji da je to bosanski jezik, poziva se na autoritet franjevaca, naime da su tim jezikom pisali bosanski franjevci, Jukić, Martić, i ostali, odatle, dakako, izvodi i etničku opredijeljenost bosanskih Hrvata, sugerirajući da se ni etnički bosanski Hrvati ne bi mogli potpuno identificirati kao Hrvati već kao Bošnjaci. Ja uistinu samo mrvicu pojednostavljujem, a ovo je koliko mi

PRELOM 8/2/05 9:14 Page 339 (Black plate)

se čini poruka, pa bih molio akademiče, da barem ovu jezičnu stranu komentirate.

ZLATKO MATIJEVIĆ: Akademik Brozović, minutu i pol za odgovor.

DALIBOR BROZOVIĆ: Ovo je zaista veoma kompliciranа problematika i teško bi bilo samo tako odgovoriti. Ne znam zašto bi se u hrvatskom slučaju primjenjivao drugačiji kriteriji nego li što se inače u svijetu u odnosima među europskima zemljama, narodima i nacijama primjenjuju. Istina jest, da su Hrvati u Bosni odigrali bitnu ulogu u stvaranju hrvatskog jezičnog standarda, da li su oni imali takvu namjeru ili je to bila praktična situacije bosanske franjevačke provincije, kojoj su pripadali ne samo današnja BiH, nego li i dobar dio Slavonije, Like pa čak i Zagreb, i u današnjoj Rumunjskoj, oni su željeli da se njihove publikacije ne tiskaju na raznim regionalnim oblicima hrv. pismenosti nego da bude to jednostavnije i jeftinije, pa su, može se reći, odigrali bitnu ulogu u pripremanju hrv. novoštokavskog standardnog razvoja od 1850. nadalje i u Slavoniji i Dalmaciji. U genetsko lingvističkom smislu ne mogu se bosanski Hrvati na terenu BiH ni na koji način dijeliti od hrvatskih štokavaca na terenu južne Dalmacije, Slavonije, ili su oni svi Nehrvati ili su svi Hrvati.

ZLATKO MATIJEVIĆ: Zahvaljujem. Slijedeći traži riječ kolega Baloković.

MILJENKO BALOKOVIĆ: Zaposlen sam u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici Grada Zagreba kao knjižničar-informatičar. U ovom trenutku ne govorim u ime knjižnice, nego se zahvaljujem na pozivu koji je upućen jednoj instituciji koja nije znanstvena, niti je Vladina ili nevladina udruga, već jedna od političkih stranka, a to je Demokratski centar. U ime Stranke, zahvaljujem se na pozivu i izražavam respekt prema tom činu i organizatoru, zbog toga što je pokazao jednu zavidnu razinu gradske, pa i političke svijesti. Jučer, tijekom rasprave inih govornika, čulo se čak i previše o uzajamnom odnosu između znanosti i politike, jer se iz tih izlaganja vidjelo da je često položaj znanosti u totalitarnom režimu, neću namjerno reći represivnom režimu, jer su svi režimi manje-više represivni, jer države na današnjem stupnju ljudskog razvoja moraju imati represivne metode da bi se održale. U doba totalitarnih režima, znanost je bila u nekom podređenom položaju spram politike. Ovakav čin, pozivanje političkih stranaka, na jedan izrazito znanstveni skup, doprinos je boljem razumijevanju između znanosti i politike, što vodi boljem međusobnom uvažavanju, a to dovodi do toga, zahvaljujući činjenici da živimo u hrvat-

PRELOM 8/2/05 9:14 Page 340 (Black plate)

skom višestranačju, koje može biti zavisno i tko ga kako promatra, dobro ili loše, ali ono postoji i u tom ozračju, uzajamnom slušanju »bila« znanstvenika, tako i osoba koje se bave politikom, ali ne nužno i političara, sigurno će smanjiti ono što je prije bilo, a to je pisanje djela po narudžbi ili po diktatu, te će to u budućnosti biti svedeno na minimum. U tom duhu pozdravljam takvo ponašanje Vašeg Instituta i nadam se da će i u budućnosti Institut društvenih znanosti pozivati ljude iz politike na ovakve skupove, te dozvolite da izrazim žaljenje što se ostale stranke nisu odazvale Vašem pozivu, što samo potvrđuje moju osobnu, a ne stranačku tvrdnju da ipak ono što ljudi iz tih stranaka o uvažavanju znanosti govore manje ili više deklarativno. Demokratski centar vrednuje i njeguje znanost na pravi način i zavisno o tome u kojoj će mjeri participirati u vlasti, važnost znanosti bit će bolje i više vrednovana.

ZLATKO MATIJEVIĆ: Zahvaljujem kolegi Balokoviću. Riječ ima prof. Biondić.

IVO BIONDIĆ: (pokazuje na grafoskopu)... ne znam zašto me se ignorira. Strecha je govorio osam puta, ja ne mogu ni jednom. Sada ne mogu niti pokazati ni pripremiti. Prošlost hrvatskog jezika je sjajna, sadašnjost je mračna i nejasna. Zašto mračna i nejasna? Da osporim neke teze jezikoslovnog povjesničara akademika Brozovića; on nam ovdje nije rekao, da je standardizacija izvršena na istočnoj hercegovačkoj »toskani«, to je mali segment, vlaške jekavice kojom je još 1918. godine govorilo tek 7% vlahokatolika. To je temeljni problem gospodo. To nije bio nikakav povijesni determinizam, nego je to uvijek politika, kao što je Kačiću naredio general isusovaca da napiše ilirsku gramatiku, tako je Kopitaru naredio general austrijske policije da napiše jugoslavensku gramatiku, tako je general otvorenog društva naredio Ivi Bancu da napiše balkansku regionalnu povijest. Priča se dakako, i dalje ponavlja... ovo je sasvim sporno i prijeporno, ostaje se kod iste priče, zato se njegova malenkost plazi jezičinom, priča da je to zapravo hrvatsko srpski jezik. Naime u čemu je riječ.

IVO GOLDSTEIN: Zlatko, prekini ovo i gospodina. Ovo je znanstveni skup… Želi saznati neke probleme, ili svi idemo doma.

IVAN ČIZMIĆ: Neka govori.

ZLATKO MATIJEVIĆ: Neka govori. Ima tri minute.

IVO GOLDSTEIN: Neka iznosi znanstvene argumente. Neka se normalno ponaša.

PRELOM 8/2/05 9:14 Page 341 (Black plate)

MARIO STRECHA: ...već smo u prošlosti s tim čovjekom imali probleme i isti incident.

IVO BIONDIĆ: Zbog čega je ovo s ovog mjesta problematično? Srednje-jugoslavenski jezik o kojem Brozović, bez obzira govori li u genetskom ili bilo kojem drugom kontekstu. Priča se zapravo ponavlja, to je zapravo dogovorna definicija '90. godine, samo pod drugim nazivom, gospodo tu je tezu osporio naš najbolji jezikoslovac, nažalost pokojni, Miro Kačić. Jugoslavenski jezik kao pojam ima svoje ishodište u romantičarskim i biološkim nasadima jezika u XIX. stoljeću. Sve kao ubacivanje u posebno rodoslovno zajedničko svih. To je taj jugoslavenski rasizam, njega genetika gospodo ovdje osporava. Taj kompletno jugoslavenski rasizam više ne dolazi i ne može biti više, kolega Goldstein.

I čak nas Finac upozorava i objašnjava: ova dva diasistema u srednje-jugoslavenskom jezičnom području dr. Brozovića ostati će u porabi sve dok su na sceni današnji jezikoslovci koji su ga uveli u duhu jugoslavenskom. To je riječ o otvorenoj politici, to netko ima pravo, jer ne bi bilo loše kada bismo radi potpunosti svoje prirode i bitka obnovili svijest da smo dio jugoslavenskog svijeta, a mi to više nismo. Naravno da je to u duhu jugoslavenstva. I apsolutni duh Globusov, prema tome Marko Grčić smatra da se banu Khuenu Hedervariju treba podignuti spomenik pred institutu za jezik. Što se s jezikom dogodilo? Evo metaforički, slikovito rečeno, bio je brod Vuk Karadžić. Došle su demokratske promjene, premazano je ime brodu u Bartol Kašić. Isti brod nije isti, a je, Karadžić nas je uvukao u veliku Srbiju, a Bartol Kašić u zapadnu... Ja si postavljam pitanje, dokle tako? (Pokazuje fotografiju.) Mi znamo da se na štokavskoj ijekavici, jer je bila najproširenija, trebala izvršiti standardizacija jezika, to je bio model po kojem je rađeno, to je državni nepotizam, tako da i danas štokavska ijekavica koja konvertira vodi etnoaustroslavizmu, jugoslavizmu i euroslavizmu. Ove karte stvorili su naši jezikoslovci i naši slavisti.

ZLATKO MATIJEVIĆ: Zahvaljujem profesoru Biondiću. Kolega Goldstein, Degan, Vjera Lopina, Brozović.

IVO GOLDSTEIN: Ovaj gospodin koji je govorio, zapravo ruši dignitet ovog skupa. Mi smo došli ovamo razmatrati znanstvena pitanja na znanstveni način. Ovo je ismijavanje svih nas. Htio sam reći nešto za ovo, o čemu je profesor Bogović govorio o glagoljici. Govorio je relativno kratko, pa nije sve aspekte problema dotaknuo, no nadam se da će biti u pisanoj formi dotaknuti. Ono što se događalo s glagoljicom 925. na splitskim saborima, kada papa Ivan X. piše pismo biskupima i kaže *Vobis catentibus, et concentientibus*: »Va-

PRELOM 8/2/05 9:14 Page 342 (Black plate)

ma koji šutite i koji se slažete« s čitavom pojavom, oni tu, stvar je konkretna, bez obzira što imamo malo podataka, pokazuju da je čitava stvar vrlo slojevita. Pokazuje da su se oni svađali s Grgurom Ninskim ne zbog glagoljice već zbog primata unutar crkve, mitropolije, a glagoljica ostaje po strani. Oni su se s njom slagali i šutjeli su o tome. Kada sam ja o tome pisao, mnoge stvari mi nisu bile jasne, no mislim da će u povijesnom pregledu i pisanom obliku neke stvari biti puno jasnije.

Druga stvar je što se dijaspore. Prof. Čizmić je rekao da 20 godina to nije bila tema, onda je govorio o razlozima, a razlozi su vrlo jednostavni, zašto dijaspora nije bila tema, zato što historiografija se nije tim temama bavila, to su teme novije povijesti *noviae Historiae* koja se razvija nakon 1945. u Europi i u svijetu, kada teme dijaspore i druge alternativnih tema, dolaze na red, kada se vi počinjete njome baviti i u Hrvatskoj i vani. Činjenica da se vi time bavite, pokazuje da smo ipak bili jako sukladni europskim i svjetskim trendovima. Vi ste govorili da se dijaspora nije mogla proučavati, posebno ona iza '45. godine, ja sam tome svjedok jer sam neke stvari morao čitati, poput jednog znanstvenika kao što je Dominik Mandića, kojeg se nije moglo dobiti u biblioteci '80.-'81. godine, ali ga se čitalo, i citiralo ga se u historijskim zbornicima i časopisima, a nije bilo straha, da bi činjenica da se citira i da se čita, da bi bili prokazani. Od kuda smo dobivali knjige i na koji način to je druga stvar. Međutim uloga dijaspore, tu je bilo zabrane i tu je bilo nečega što nije bilo dobro, i nije bilo korektno i pokazalo se kao loše. Uloga dijaspore ima svoje slojeve, prije nekog vremena napisao sam tekst od 30 i nekoliko stranica koji će biti objavljen u Sarajevu na hrvatskom i još u engleskom prijevodu o mitu o granici na Drini. On se počeo se razvijati još u frankovačkim krugovima krajem XIX. stoljeća i početkom XX. stoljeća, nastavio ga je Milan Šufflay, preuzeo Ante Pavelić, a svoje puno značenje dobilo je u vrijeme NDH 1941. — 1945., a konačno je oformljen u krugovima časopisa *Drina* Vjekoslava Maksa Luburića kada je zgotovljen taj mitologem o granici na Drini, pri čemu treba znati da samo Luburićev krug forsira granicu na Drini i kaže: »Naše ime naš program a zove se granica na Drini«, to su riječi iz 1950-tih godina. Dočim Eugen Dido Kvaternik i neki drugi krugovi o Drini uopće ne govore, to njih ne zanima, ta Drina njima kao mit kao mitologem, ništa ne znači. Promocija određenih znanja i akcija u emigraciji-dijaspori je vrlo značajna, slojevita. Ono što Vi govorite o Hrvatskoj bratskoj zajednici je točno i ja se s time potpuno slažem, ali ima i drugih činjenica.

PRELOM 8/2/05 9:14 Page 343 (Black plate)

ZLATKO MATIJEVIĆ: Ako je profesor Goldstein gotov… Mario imaš li ti nešto za reći...

MARIO STRECHA: Meni nije jasno kako je nekoga moglo uzbuditi izlaganje akademika Brozovića. Problem u shvaćanju nacionalnog identiteta i oko toga svi oni koji se bave, problemima nacionalne integracije se susrećemo već od slavistike i njemačke filozofije početXIX. stoljeća i dakle da skratim priču, uvijek postoje razdoblja kada se taj nacionalni identitet pokušava svesti na nekoliko elemenata ili posebno jedan prepoznatljiv element. No, pouka za buduću historiografiju jest da više nacionalnih identiteta kada govorimo o profesionalnoj znanstvenoj historiografiji su identiteti. Mi moramo početi govoriti o »identitetima« međusobno povezanima, u koherentnosti koji se međusobno mijenjaju. Ja se sam bavim problemima nacionalne integracije i vidim da ni jedan jedini identitet nije sam, naprotiv postoji zbirka identiteta koji čine cjelinu kao i određenu strukturu, ta se struktura mijenja kroz vrijeme. Ovo jezično pitanje logično je iskrsnulo sa devedesetim godinama, nakon osamostaljenja Hrvatske i proizašlo je iz sasvim političkih razloga, gdje se na jeziku traži jedan od temeljnih identiteta, ili na vjerskom. To je stvar jezične prirode i stvar je historiografije kao discipline da razjasni u prošlost u kojoj se ostvario nacionalni identitet…

ZLATKO MATIJEVIĆ: Zahvaljujem kolegi Strechi. Riječ ima akademik Brozović.

DALIBOR BROZOVIĆ: Hvala na obranama, (ha-ha) ako ima išta protiv čega bi ja bio bezuvjetno u svim prilikama bez ikakvih ograničenja ili drugih vremenskih ograničenja — to je u svakom slučaju jugoslavenstvo, tj. srbohrvatstvo, pa mi je takva optužba smiješna, to ne znači da je jugoslavenstvo e… nekakva krinka, tj. da je slavenstvo krinka za jugoslavenstvo. Upravo obratno, Hrvati su sa slavenskim svijetom bili u najboljim odnosima do 1918. godine, s Bugarima, s Česima, Slovacima, posebno Poljacima, pjevači su se izmjenjivali u operama, tu su opere gostovale, tu su bili sokolski i drugi sletovi, kao »Junak« u Bugarskoj koji je sličan našem sokolstvu i slično. Oni koji su to prekinuli to je upravo bio Beograd, Beograd je Hrvatima zatvorio putove u slavenski svijet i uputio ih samo na sebe. Isto tako je pomalo zabavna misao nekih recimo patriota da je ijekavica, da su ilirci uzeli ijekavicu da bi bili em da bi bili bliži Karadžiću i drugo jer bi to bio diktat s druge strane... Ne, uzeta je ijekavica umjesto ikavice što bi bilo bez sumnje po mnogo čemu bolje rješenje, uzeta je ijekavica baš zato što mi danas znamo da je od Karadžića, pa nadalje znamo o velikosrpskim aspiracijama na zapad, ne samo na zapad, jug i is-

PRELOM 8/2/05 9:14 Page 344 (Black plate)

tok ali nas to ne zanima ovaj moment... Ali, uzeta je ijekavica od nekih aspiracija s naše strane, one su bile mnogo pristojnije i mnogo uljudnije i slično, ali one su također postojale, pa tko više zahvati, zahvati. To je stvar pojednostavljivanja i kao što reče gospodin što je diskutirao, da je najveći hrvatski lingvist, pokojni Kačić, te stvari dobro shvatio... Kačić je uz druge naslijedio zablude prethodnih, naših, svjetskih i srpskih srbokroatista i slavista s kojima su se u biti neki hrvatski nemoderni i površni patrioti zapravo vrlo dobro slagali — samo sa vrlo suprotnim borbenim predznacima.

ZLATKO MATIJEVIĆ: Zahvaljujem akademiku Brozoviću, Gospodin Degan, pa kolegica Vjera Lopina.

VLADIMIR ĐURO DEGAN: Akademik Brozović zaista je u svojemu izlaganju sasvim u pravu. Pročitao sam jedan njegov tekst u kojem je s pravom istakao, da su u XIX. stoljeću Srbi kao svoj književni jezik usvojili torlački, a da Hrvati kajkavski ili čakavski, srpski i hrvatski bi danas bili dva različita jezika. Stvarnost je da su i jedni i drugi usvojili štokavštinu. U nas su se nakon 1990. godine zbivale stvari poput onih iz romana Iljfa i Petrova. Naime, pojavili su se sudski tumači za srpski jezik. Kolegica s Filozofskog fakulteta u Zagrebu, koja je kasnije postala ministrica, objasnila mi je da se tada radilo na daljem razvoju hrvatskoga jezika i da će u budućnosti zaista trebati stalni sudski tumači za srpski jezik. Upitao sam je da li ona zaista smatra da su hrvatski suci toliko glupi da nisu u stanju naučiti srpsku pravnu terminologiju, koja je oduvijek bila različita od hrvatske. Dakle, jezična osnova kojom se u ovim krajevima služimo svima je potpuno razumljiva bez sudskih i drugih tumača i prevoditelja. A svaki narod ima pravo da jezik koji je usvojio naziva hrvatskim, srpskim, bošnjačkim i crnogorskim. Najgora stvar koja nam se u budućnosti može dogoditi, a to ovisi o političkim promjenama i budućim izborima, jest da se iz političkih, a ne lingvističkih razloga produlji s umjetnim stvaranjem novohrvatskoga jezika. U pravnoj terminologiji koja se koristi u pisanju zakona i sudskih presuda to izaziva kaos. Spomenut ću dva primjera. Već je francuski Građanski zakonik iz 1804. za pojam *absus juris* na latinskom upotrijebio onaj *abus de droit*. Od te godine više se nitko tamo nije usudio mijenjati taj i sve druge pravne termine i izmišljati nove. U nas se za taj pojam u razvoju koriste riječi: *zloupotreba*, *zlouporaba*, *zloraba*, i ne znam što još. U nas se i za izraz *nadležnost* u najnovije doba koristi onaj *mjerodavnost*, iako se radi o različitim stvarima. Mjerodavno pravo u nas je ono što se na engleskom naziva *proper law* i ono je nešto sasvim različito od *compe-*

PRELOM 8/2/05 9:15 Page 345 (Black plate)

tence. Stoga molim Boga u ime mog dostojanstva kao Hrvata i dostojanstva moga hrvatskog jezika da ne dopusti da ga neki jezičari iz političkih razloga dalje »usavršavaju«.

ZLATKO MATIJEVIĆ: Zahvaljujem gospodinu Deganu. Kolegica Lopina.

VJERA LOPINA: Asistentica sam na Filozofskom fakultetu, na Odsjeku za informacijske znanosti. Bila sam asistentica prof. Lászla, kojega je gospodin Biondić spomenuo. Inače, uspjeli ste napraviti četiri pogreške u načinu kako se piše njegovo ime i prezime. Htjela bih replicirati s jedne strane akademiku Brozoviću, a s druge strane profesoru Biondiću. I, slažem se da je njegov istup neprimjeren, u najmanju ruku, i predstavlja incident na jednom znanstvenom skupu. Naime, nepobitna je činjenica da su hrvatski i srpski genetski srodni, nitko to ne bi smio ići nijekati, no isto tako smatram da nije potrebno to neprestano isticati. Ovo sa sudskim tumačima za srpski jezik, meni je to više na razini anegdote. (U pozadini: Nije, to je stvarnost!) Znam da je to stvarnost, ali ja se ne stidim toga što razumijem tekst na srpskom, i toga što znam pročitati ako je na ćirilici napisano; uostalom, ćirilica je jedno od hrvatskih pisama. Prof. László je to zgodno rekao, da su Hrvati najpismeniji narod na svijetu, jer imaju četiri pisma. Latinicu, glagoljicu, ćirilicu i arebicu kojom su pisali Hrvati u Bosni. Čak smo bolji od Japanaca koji imaju samo tri... A argumentacija gospodina Biondića je otprilike recimo na razini kao kad bih ja, npr. nezadovoljna nepobitnom činjenicom da sam žensko, išla to nijekati argumentirajući to opet nepobitnom činjenicom da sam 99% vremena u hlačama.

ZLATKO MATIJEVIĆ: Zahvaljujem kolegici. Doktor Pavličević

IVAN ČIZMIĆ: Biondić se naljutio…

DRAGUTIN PAVLIČEVIĆ: Prvo, htio bih reći nešto o tri referata: kolegice Slukan, kolege Čizmića i kolege Ćosića, te usput postaviti neka pitanja. Drago mi je da je kolegica Slukan nastupila i da je uzela baš kartografiju. Zašto? U Hrvatskoj se već 30 godina borim da se otvori katedra za historijsku geografiju, ja sam položio kod Relje Novakovića prije ravno 40 godina historijsku geografiju, i tvrdim da je to najrazvijenija disciplina u srpskoj diplomatskoj političkoj službi... Kolegica je izvanredno posegnula za ovom temom, »laž putem karata«… Ako slika govori tisuću riječi, onda karta govori i više tisuća Bio sam četiri puta u *Kriegsarchivu* u Beču, od toga sam četiri puta naišao na svoga profesora Relju Novakovića koji je radio za interese Srbije, radio u tom pogledu. Drugo, još me više veseli ako zaista kolegica na Filozofskom predaje historijsku kartografiju, što znači da

PRELOM 8/2/05 9:15 Page 346 (Black plate)

smo neke stvari počeli shvaćati, a treće da bi podsjetio da smo devedesete jako mnogo govorili o granicama i da smo na televiziji morali tumačiti što su hrvatske granice, jedan čovjek me zvao na večeru, obični taksist: »Pa vi ste rekli da je… Vukovar naš, ja sam mislio da je to srpsko«. Upozorio bih još na činjenicu da su prvu kartu u Srbiji napravili na kojoj su napisali da su hrvatske zemlje srpske još 1806. Uradio je to Tekelija, ima najmanje 50 takvih karata koji posežu za hrvatskim teritorijem, ja ne znam za hrvatske koje posežu za srpskim jedino, znam jedino da je s hrvatske strane bila Bosna i Hercegovina i da se išlo do Sandžaka. Da su Srbi već 30 godina prije Vuka bili svjesni toga, Dositej Obradović, nositelj jugoslavenstva je gospodo još u XVIII. stoljeću upisao hrvatske zemlje, a 1818. kada je bio car Franjo I. u Zagrebu, oni su pisali: »Slava Srba Zagrebaca«, dakle 100 godina prije stvaranja Jugoslavije oni su bili sigurni da su i Zagrepčani Srbi. Pozdravljam kolegičin referat jer smo na dobrom putu. Drugo, kolegu Čizmića bih pitao kakav je bio odjek kada je izdao Holjevac svoju knjigu *Hrvati izvan domovine*... ja koliko znam bila je politička fortutma (?) i, koliko ja znam, skoro si i ti glavu izgubio jer si mu bio asistent radio. Čini mi se da je taj Holjevčev postupak bio toliko važan kao i prelazak Zagreba preko Save i očuvanje *Zagrebačkog velesajma*…. I drugo potpitanje: kakav je utjecaj kolege Banca na američke Hrvata u tumačenju stajališta domovinskog rata i emigracije i tome slično. A kolegi Ćosiću pitanje: 1970. godine, kada sam došao na mjesto urednika povijesti u »Školskoj knjizi«, uzeo sam udžbenik kolegice Salzer. Rečeno mi je da treba izbrisati »Dubrovnik — slavenska Atena«, ja sam izbrisao i napisao »hrvatska«, poslije 3. siječnja mi se dogodilo da sam na Filozofskom fakultetu upozoren, kako ja mogu reći da je Dubrovnik hrvatska Atena, pa molim kolegu da to objasni. Otprilike razumijem kako je to nastalo, to je problem katoličkih Srba u Dubrovniku koji nije eksplicirani to je jedan fenomen koji je mogao krenuti u krivom smjeru... U vezi s mitologenima, kolega Goldstein. Kada spominjete uvijek onu trijadu treba Srbe iseliti, jednu trećinu pobiti, a jednu pokrstiti ne zaboravite da taj mitologem nije Pavelićev, još je ministar Blaznavac u XIX. stoljeću rekao: »Jal pokrstiti, jal pod sablju, jal proćerati«. [Ćosić: Mi smo to primili]. Primili, ali se ne govori iz kojeg smo to izvora primili... Jaša Tomić je 26. studenoga 1918. falsificirao zapisnik da se Vojvodina tobože priključuje Srbiji, ne, ona se priključila Kraljevstvu SHS tj. Državi SHS. Hvala.

ZLATKO MATIJEVIĆ: Zahvaljujem dr. Pavličeviću. Doktor Čizmić.

PRELOM 8/2/05 9:15 Page 347 (Black plate)

IVAN ČIZMIĆ: Kolegi Goldsteinu, samo kratko. Točno je da se od '60-tih godina na međunarodnim kongresima sve više ukazuje na potrebe istraživanja migracija, uz primjedbe da smo taj dio europskog pučanstva zaboravili, da im treba veću pažnju posvećivati, to je točno, ali je postojala literatura, u Americi vrlo bogata literatura posebno sociološka, onda kod naših slavenskih susjeda, mogao bi vam cijelu bibliografiju nabrojati slovačku... Prema tome, interes je postojao, radovi su objavljivani, i vi ste u pravu kada kažete da se to na međunarodnim kongresima sve više valoriziralo. Zatim, spomenuli ste Luburića; hrvatska politička emigracija nije jedinstvena, to je mozaik organizacija, različitih mišljenja, to što spominjete je bilo samo jedno od mišljenja, a prvi put je bio pokušaj objedinjavanja hrvatskog političkog programa u Torontu, 1974. Drago, mi je što je kolega Pavličević postavio pitanje o Holjevčevoj knjizi. Tada smo mi počeli raditi, ja sam počeo raditi i još neki kolege u povijesnom odjelu, Holjevac je sve više dolazio u povijesni odjel, tražio je podatke, nažalost tada smo bili mladi istraživači i nismo mnogo znali, da smo imali više iskustva i njegova knjiga *Hrvati izvan domovine* bila bi mnogo bolja. Ali, o čemu se tu radi: masovni pokret nije nastao 1971. godine, vršene su pripreme bar nekoliko godina ranije, i to treba gledati u kontekstu priprema za program masovnih pokreta u Hrvatskoj 1971. godine, kada su u *Matici iseljenika Hrvatske* u izvršnom odboru dobro shvatili da hrvatska dijaspora mora igrati neku ulogu u pripremanju hrvatskog masovnog pokreta. Franjo Tuđman 1966. ide prvi put u Ameriku i uz punu podršku američkog *State Departmenta*, organiziran mu je sastanak s članovima Hrvatske akademije, postoji zapisnik tog sastanka, možda ćemo ga jednom objaviti, gdje je Tuđman upravo njima ukazivao na promjene u Hrvatskoj, na program masovnog pokreta, na ulogu masovnog pokreta i kakvu ulogu bi trebala imati dijaspora. Spomenuo si Banca. Na *American asociation for advensment slavic study* Banac je imao predavanja i u njima je reproducirao stajališta Jelene Lovrić koja je ona u *Danas-u* pisala, u kojima je vrlo oštro napadala pokret Slobodana Miloševića, antibirokratsku revoluciju... I onda je Banac zaključio, »ako mi podržimo ovaj pokret moramo misliti kakova će biti reakcija u Hrvatskoj, a to će dovesti u pitanje Jugoslaviju«. Mislim, to je već jedan simptom koji određuje Bančev odnos prema zbivanjima '90-ih godina.

ZLATKO MATIJEVIĆ: Zahvaljujem kolegi Čizmiću. Monsinjor Bogović ima riječ.

MILE BOGOVIĆ: Profesor Goldstein je bio spomenuo, nešto u vezi s mojim izlaganjem, nije postavio neko posebno pita-

PRELOM 8/2/05 9:15 Page 348 (Black plate)

nje. Htio bih ovdje dodati da ja u svojim radovima nastojim ići na povijesni kontekst pa onda gledam što se iz toga može zaključiti. Naši filolozi stoje još dobrim dijelom na onim pozicijama koje su bile početkom XX. stoljeća, kada se držalo da su u Dalmaciji bili latinaši tj. na papinskoj strani, a na kopnu su bili Hrvati glagoljaši, pa su neki poslije morali, kada je latinaška strana pobijedila, pobjeći u Bosnu itd. Povijest je pokazala drugačiju sliku: da je Grgur Ninski bio vezan uz Rim, i da su hrvatski knezovi bili vezani uz Rim, a da je Dalmacija bila ona koja je bila vezana uz Bizant. Kada se to uzme kao polazište, onda se dođe do drukčije slike... Međutim, naši povjesničari književnosti i u naše vrijeme grade u »Aleji glagoljaša« stol Grgura Ninskog. Hoću reći da još uvijek imaju mnogo od onih predrasuda s početka XX. stoljeća, koje su povjesničari već dobrim dijelom riješili. Drugo što želim istaknuti da naši povjesničari ne poznaju dovoljno crkvene strukture i crkvenu povijest, pa onda je jasno da postoji problem je li hrvatski kralj prije 925. stekao neka prava u Dalmaciji. Ali, ako se uzme u obzir, da se tuže biskupi, da su granice prije bile odmah uz grad, a poslije da su se protegnule na širi teritorij, po tome je jasno da se na državnopravnom i crkvenom području nešto važno dogodilo. Poslije Tomislava hrvatski su kraljevi bili dosta slabi, pa je Dalmacija opet »uplovila« u bizantsku nadležnost. Mislim da je taj povijesni kontekst jako loše primijenjen u radovima naših stručnjaka za glagoljicu odnosno za staroslavensko bogoslužje kod nas. Zato o pojavi i razvoju glagoljice na našem području ima dosta nesuvislih tvrdnji.

ZLATKO MATIJEVIĆ: Zahvaljujem monsinjoru Bogoviću. Doktor Ćosić ima riječ.

STJEPAN ĆOSIĆ: Kada je riječ ovoj prispodobi »Dubrovnik — hrvatska Atena«, (ili metafori), svakako, njezina šira uporaba započela je s polemikama '90-ih godina XIX. stoljeća, i zapravo predstavlja odgovor na drugu usporedbu: »Dubrovnik kao srpska Atena«. (Prvotno je u opticaju bila i nacionalno neutralna parola »Dubrovnik — slavenska Atena«). Riječ je o odgovoru tadašnje hrvatske politike (mladi Supilo) na pisanje lista *Dubrovnik* srbokatoličke orijentacije. Koliko je meni poznato, sintagma »Dubrovnik — srpska Atena« po prvi put se javila u jednoj anonimnoj brošuri koja je tiskana 1893. povodom otkrivanja Gundulićevog spomenika u Dubrovniku, a nosi naslov »Slava srpskoj Ateni!«. Od tada je i Supilova Crvena Hrvatska, počela češće koristiti hrvatsku inačicu parole. Naravno, riječ je o razdoblju najtežih ideoloških sukoba sa skupinom tzv. dubrovačkih Srba katolika. S druge strane, osobito kod naših starijih pov-

PRELOM 8/2/05 9:15 Page 349 (Black plate)

jesničara, sintagma se rabila naprosto kao stilistička figura, poput: »grad pod Srđem«, »grad svetog Vlaha« i sl.

Ovo drugo, vezano za našu temu, tj. fenomen dubrovačkih Srba katolika praktično je neistražen. Taj njihov milje, intelektualni krug, bio je prilično jak. Zasad mogu reći da nije bio homogen i nije značio srpstvo u smislu klasičnog nacionalnog srpstva u okviru Habsburške Dalmacije potkraj XIX. stoljeća. Bila je to ideologija sui generis bez oslonca u širim slojevima. Osim toga, ideologija dubrovačkih Srba katolika mijenjala se kroz nekoliko generacija (otprilike tijekom jednog stoljeća, uvjetno rečeno od 1848. do 1945.) i njezini su je sljedbenici modificirali na različite načine, sukladno političkim gibanjima. Od Matije Bana i Meda Pucića, preko Pera Budmanija, Stjepana Kastrapelija, Milana Rešetara i Luke Zore do Petra Kolendića, Henrika Barića i Jorja Tadić.

Kada je riječ o projiciranju srpstva u dubrovačku prošlost, još ću spomenuti nekoliko argumentacijskih sklopova koji su se u tu svrhu koristili na ideološki i neznanstveni način. Prije svega to su selektivni podaci iz Porfirogenetova djela (do Neretve Hrvati, a južno od Neretve Srbi). Zatim, štokavski govor u Dubrovniku koji se smatrao istočnohercegovačkim, dakle dijelom istočnog-štokavskog tj. srpskog. Tu se moram pozvati na prof. Brozovića, kada ga svi već spominju... Naime, on je u jednom kratkom radu, kojeg bi ja svima toplo preporučio, ako ih zanima taj problem, pokazao svu zamršenost i slabost dijalektoloških argumenata u dokazivanju etničkog podrijetla, i to baš na dubrovačkom slučaju. Riječ je o članku »O dijalektološkom aspektu dubrovačke jezične problematike« (*Dubrovnik*, 2 — 3, 1992, posebno izdanje: *Dubrovnik u ratu*). Dakle, tu je sve rečeno. Treću skupinu argumenata tvore podaci o stanovitim vezama Dubrovnika sa srpskim vladarima i arhivski pabirci sa spomenima srpskog imena ili pisma među dubrovačkim dokumentima, o čemu sam već bio govorio.

Što se tiče sintagme »Dubrovnik — srpska Atena«, etnonacionalističkih polemičkih sadržaja potkraj XIX. stoljeća i kasnije ideologizacije dubrovačke povijesti, moglo bi se zaključiti slijedeće: načelno, povijesna ideologizacija uistinu je pogodovala intenziviranju i širenju nacionalnog identiteta. No, upravo aktivnost dubrovačkih Srba katolika, jezikoslovaca, povjesničara i dijela srpske historiografije u XX. stoljeću potvrđuje da za širenje nacionalne ideologije nisu dovoljni samo inducirani povijesni sadržaji. Da bi bila uspješna, svaka ideologija naprosto mora biti kompatibilna realitetu na koji se odnosi. S druge strane, hrvatska je znanstvena historiografija (ne uvijek i publicistika) bila u ideološkoj defenzivi. Zasigurno je i tako bolje jer su hrvatski

PRELOM 8/2/05 9:15 Page 350 (Black plate)

povjesničari zadržali znanstvenu vjerodostojnost i sačuvali objektivno polazište. Na posezanja se odgovaralo na druge načine. Uostalom, suvremena zbilja je definitivno odgovorila na ta pitanja.

ZLATKO MATIJEVIĆ: Zahvaljujem doktoru Ćosiću. Koliko ja imam po popisu, još su se dvojica prisutnika javila za riječ, profesor Biondić i doktor Prlender... Imamo još pet-šest minuta do završetka po programu ovog znanstvenog skupa, pa vas molim da u pet-šest minuta, završimo u mirnoći i diskusiji ovaj znanstveni skup.

IVO BIONDIĆ: Evo kratko objedinjeni odgovor na ove interventne, prvo što se tiče moga ponašanja. Ja nisam incidentan čovjek, ja ne vjerujem da dijele kolega Goldstein i kolega Strecha da sam incidentan čovjek, ja sam tu možda ispao malo frustriran, a to je zbog otimanja uvijek grafoskopa, ovoga mikrofona, tih fenomena sindroma još uvijek u hrvatskoj javnosti... Ja ne mogu u *Vjesnikova* »Stajalište« doći, dok netko ima 200 intervjua o etnogenezi hrvatskoj... No pustimo to sada… Što se tiče ove genetske lingvistike, gospodo ja sam maksimalne argumente iznio i referirao na autore: ne morate se s njima složiti, ali gospodo torlački, kajkavski i čakavski nikako ne idu pod zajedničku kapu, to je jedna ideologizacija napravljena, znamo zbog čega u prošlom stoljeću... Tu argumentaciju dao sam u svojoj knjizi *Magna Fraus* koju sada moram reklamirati, jer je u javnosti posve prešućena.

ZLATKO MATIJEVIĆ: Zahvaljujem doktoru Biondiću. Sada doktor Prlender.

IVICA PRLENDER: Ja ću stati u ove dvije tri minute koliko imam. Dakle o pitanju glagoljice, zbog toga što bi ovdje, o bilo kojem pitanju hrvatske povijesti bilo raspravljati nije tako skup zamišljen. Već zato što se ovaj razgovor nastavlja na onu tezu koju sam imao u svom izlaganju… Naime, ta metodološka nesposobnost hrvatske historiografije da do '90. i nakon '90. prevlada neka iznimno stara ograničenja, čini da su Dubrovnik kojim se bavim i ne manje od toga i Istra ostala rubna područja i da ih mi nismo još uvijek uspjeli čvrsto integrirati. Primjer s glagoljicom je redovito Grgur Ninski, ne Grgur Ninski — borac za hrvatsku crkvu. Da li su glagoljaši dolazili s prostora hrvatske države ili je njihovo težište bilo u Dalmaciji? Mnogi, mnogi prijepori, jako puno se mastila oko toga prolilo, a ostala je potpuno po strani neupitne nepobitna činjenica da jedine tri crkve koje se u zapisima splitskih crkvenih sabora s početka X. stoljeća navode izrijekom kao one gdje je prisutno glagoljaštvo — veli se — to su crkve na istoku — skupa ih se nabraja:

PRELOM 8/2/05 9:15 Page 351 (Black plate)

Ston, Dubrovnik i Kotor. Barada je upozorio na to ne komentirajući ranih '30-tih godina, Neven Budak je negdje u prvoj polovini '80-tih godina podsjetio na to, ja sam nešto o tome napisao krajem '90-tih godina... Pred nama stoje ozbiljna pitanja Ne mogu samo s pola rečenice o Srbokatolicima i Dubrovniku... Kolega Ćosić je spomenuo brojna vodeća imena tog superiornog intelektualnog kruga, nemojmo nikada zaboraviti da su životi tih protagonista bili dugi, a život je složen i u naše vrijeme, pozicije su se mijenjale kroz desetljeća, pa imamo situacija da je Medo Pucić, brada tog pokreta, krenuo u Gajevom krugu da bi završio u srpskoj kraljevskoj akademiji, a da bi spomenuti Lujo Vojnović krenuo iz toga kruga, a kao najstariji vijećnik na prvoj sjednici Banovine Sabora Hrvatske 1939. održao jedan vatreni hrvatski nacionalistički govor. Hvala Vam lijepa.

ZLATKO MATIJEVIĆ: Zahvaljujem doktoru Prlenderu. S obzirom da smo potrošili naše vrijeme za raspravu, doktor Lipovčan bi se obratio skupu s nekoliko riječi. Izvolite.

SREĆKO LIPOVČAN: Poštovane dame i gospodo, dopustite mi da Vas više dugo ne zadržavam. Ali dvije-tri rečenice moram reći. U prvom redu, u ime programskog i organizacijskog odbora želim se najtoplije zahvaliti svim onima koji su, rekao bih, u ovoj priči iznijeli najteži dio posla, a to su oni koji su sudjelovali svojim priopćenjima na ovom skupu. Međutim, isto tako želim zahvaliti brojnim našim kolegama, ali i javnosti, dakle nije riječ samo o povjesničarima koji su i jučer i danas pokazali interes za ove naše rasprave i koji su u tim raspravama sudjelovali. To smo i željeli, željeli smo razgovarati u okviru struke i na stručni način, a željeli smo da nešto od toga sazna i šira stručna javnost, dakle ljudi drugih kompetencija i struka ako ih to zanima. Priopćenja i autorizirane rasprave bit će tiskani u *Zborniku*. Još jednom bih se svima osobito zahvalio, svima u ovoj dvorani jučer i danas, na njihovu nastojanju da o složenim i dosta kontraverznim pitanjima raspravlja na način međusobnog poštovanja i respektiranja tuđeg mišljenja, na načelu tolerancije kojeg smo upisali u našem pozivnom pismu. Mi ćemo se i nadalje u stajalištima i gledištima razlikovati i kao ljudi i kao stručnjaci to nije ništa loše, na kraju argument kroz vrijeme pokaže tko je slabiji ili jači u nekoj diskusiji, sve to zajedno znači živost oko posla povjesničara koji nije sasvim jednostavan, osobito jer mi ne možemo raditi bez izvora što neke struke mogu, koje istražuju sadašnjicu; to mi ne možemo.

Institut Pilar je eto ovim skupom treći put otvorio stručne rasprave javnosti. Iduće godine, tako razmišljamo, tema bi bila demografija s okolnim disciplinama, vjerujem da bi

PRELOM 8/2/05 9:15 Page 352 (Black plate)

to moglo izazvati i vašu pozornost i pozornost javnosti s obzirom na činjenicu, da je demografska problematika jedna od najvažnijih u našem društvu danas. Inače, kada nešto budemo prireñivali, dođite nam u *Institut* kao kolege ili kao osobe koje se bave javnim poslovima... Mi jesmo i želimo biti otvorena institucija za sve domaće i strane znanstvenike. Hvala i voditeljima na velikom trudu, ipak su stanovito vrijeme morali mirno i disciplinirano sjediti i ravnati ovim sjednicama. Na kraju, u ime organizatora, čini mi se da nismo napravili nekih velikih pogrešaka, ako jesmo, kažite nam, zato razgovaramo otvoreno, pa će druge godine biti bolje. Hvala.

ZLATKO MATIJEVIĆ: Zahvaljujem doktoru Lipovčanu (Pljesak). Riječ ima ravnatelj Instituta, doktor Šakić.

VLADO ŠAKIĆ: Pa, mislim da je dr. Lipovčan rekao sve ono što je zapravo bitno za kraj ovog skupa. Evo ja ne kao ravnatelj već kao znanstvenik iz drugog znanstvenog miljea, mogu reći, mislim da dijelim mišljenje svih nas koji nismo povjesničari, da je bilo zaista u ova dva dana ugodno sjediti i slušati ove rasprave... Ono što mislim da je poseban doprinos upravo ovog simpozija, ovoga *Annalesa* u odnosu na prethodne, upravo je ova plodna polemična akademska rasprava. Mislim da ne treba pridavati pozornosti ovim ili onim jačim ili slabijim nastupima, mislim da je ipak sve išlo i sve trajalo onako kako smo željeli, na visokoj akademskoj razini, da je hrvatska javnost obogaćena još jednim važnim skupom, da je ovo jedna od jačih manifestacija, jedna od jačih referenci *Instituta Ivo Pilar* za budućnosti. Ono što ostaje, dakle trajni zapis ovog skupa, to je taj *Zbornik*. Pozivam Vas sve, i nadam se da ćemo se vidjeti na promociji toga *Zbornika*. Ja bi se sada kao ravnatelj u ime svih znanstvenika i djelatnika *Instituta* zahvalio svima onima koji su svojim radovima pridonijeli znanstvenosti i spoznajama na ovom skupu. Još jednom čestitam programskom i organizacijskom odboru i čestitam grupaciji povjesničara u *Institutu*, jer se pokazala kao snažna grupacija koja može podnijeti simpoziji na hrvatskoj razini; time je *Institut Ivo Pilar* obogaćen u cjelini i u ozračju ovih blagdana ja vam želim sretne i ugodne nastupajuće blagdane i ovim putem zatvaram skup. (Pljesak).

ZLATKO MATIJEVIĆ: Zahvaljujem gospodinu ravnatelju i pozdravljam Vas. (Zvonce.)

PRELOM 8/2/05 9:15 Page 353 (Black plate)

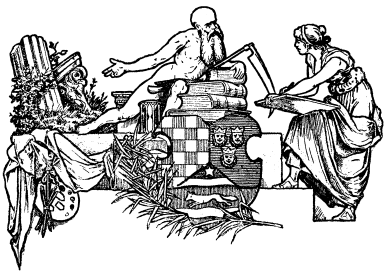

PRELOM 8/2/05 9:15 Page 354 (Black plate)

PRELOM 8/2/05 9:15 Page 355 (Black plate)

Sudionici: biobibliografski podaci

Prof. dr. sc. MIROSLAV BERTOŠA (1938.)

Znanstveni savjetnik u trajnome zvanju i upravitelj Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci i Radnoj podružnici u Puli, te redoviti profesor i pročelnik Odsjeka za povijest na Filozofskome fakultetu u Puli. Doktorsku disertaciju obranio je godine 1981. na Filozofskome fakultetu u Zagrebu, a 1990. izabran je za člana suradnika Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Razredu za društvene znanosti (ponovno potvrđen godine 2000.). Glavno područje njegova znanstvenoga zanimanja obuhvaća arhivsko istraživanje gospodarskih, društvenih, etničkih, migracijskih, kolonizacijskih i kulturnoantropoloških pojava u Istri (posebice u njezinome mletačkom dijelu) od konca XV. do konca XVIII. stoljeća. Također se bavi proučavanjem i kritičnim vrednovanjem istarske historiografske baštine XIX. i XX. stoljeća. Usavršavao se u Italiji i Francuskoj, te nastupio na nizu znanstvenih skupova u zemlji i u inozemstvu. Više od trideset godina istraživao je u arhivima i bibliotekama u Veneciji, Trstu, Udinama, Firenzi, Loretu, Rimu (Vatikanski arhiv) i Parizu. Poznaje i domaće arhive, napose one u Istri, Rijeci i Zagrebu. Član je Društva za hrvatsku povjesnicu, Société de Démographie Historique u Parizu, Società Italiana di Demografia Storica (Roma-Bologna-Firenze), Povijesnog društva Istre, Zgodovinskog društva za južno Primorsko, Hrvatskoga nacionalnog odbora za povijesne znanosti i Programskog odbora za organizaciju Prvoga kongresa hrvatskih povjesničara. Član je uredništva Akademijinih edicija »Starine« i »Problemi sjevernoga Jadrana«.

God. 1994.-1996. bio je član Hrvatske komisije za suradnju s UNESCO-om, a od 1994. do 1998. član Nacionalnoga vijeća za visoku naobrazbu. Od 1995. do konca 1998. bio je prvi generalni konzul Republike Hrvatske u Trstu. Za svoj je rad na-

PRELOM 8/2/05 9:15 Page 356 (Black plate)

građen u nekoliko navrata, a godine 1994. odlikovan je Državnom nagradom za znanstveni red »Bartol Kašić«.

NAJVAŽNIJI RADOVI: Osim više stotina znanstvenih i stručnih radova, objavio je i sljedeće knjige: *Knjiga o Istri*, »Školska knjiga«, Zagreb 1968. (uz Z. Črnju redaktor rukopisa pok. prof. T. Peruška, te pisac dijela teksta); *Proština 1921. Antifašistički pokret seljaka jugoistočne Istre*, »Novinsko-izdavačko poduzeće Glas Istre — Biblioteka Istarski mozaik«, Pula 1971., 150 str.; *Istarsko vrijeme prošlo*, »Glas Istre — Čakavski sabor«, Pula 1978., 336 str.; *Pisma i poruke istarskih rektora — Epistolae et communicationes rectorum histrianorum. Svezak I. Od 1607. do 1616.*, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, vol. 52, »JAZU«, Zagreb 1979., 304 str.; *Etos i etnos zavičaja (Istra kao historiografski problem)*, »Biblioteka Istra kroz stoljeća«, VI. kolo, knjiga 33, Pula-Rijeka 1985., 328 str.; *Jedna zemlja, jedan rat. Istra 1615-1618*, »Istarska naklada«, Pula 1986., 112 str.; *Zlikovci i prognanici: Socijalno razbojništvo u Istri u XVII. i XVIII. stoljeću*, »Čakavski sabor, Istarska književna kolonija Grozd«, Pula 1989., 255 str.; *Istra između zbilje i fikcije*, »Mala knjižnica Matice hrvatske«, Zagreb 1993., 126 str.; *Istra: Doba Venecije (XVI.-XVIII. stoljeće)*, »Zavičajna naklada Žakan Juri«, Pula 1995. (2. dopunjeno i prošireno izdanje s kartama i slikovnim prilozima), 781 str.; *Izazovi povijesnog zanata: Lokalna povijest i sveopći modeli*, »Antibarbarus: Biblioteka Historia«; Zagreb 2002., 416 str.

Uz znanstveni i znanstveno-nastavni rad, bavi se i publicistikom, pa od 1991. do danas u redovitoj novinskoj kolumni *Glasa Istre* pod naslovom *Domišljanje Istre: između povijesnog i fikcijskog* objavljuje eseje u kojima se prožimaju povijest, kultura i politika (dosad je izašlo oko 600 nastavaka).

Mr. sc. ANTE BIRIN (Zagreb, 1973.)

Osnovnu i srednju školu pohađao je u Zagrebu. Na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu završio je dvopredmetni studij povijesti i arheologije (1997.), a potom i poslijediplomski studij povijesti (2001.). Od 1. siječnja 1998. zaposlen u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu kao znanstveni novak. Sudjelovao je u radu Prvog hrvatskog kongresa povjesničara (1999.), u izradi Hrvatske enciklopedije (sv. II.), dobitnik nekoliko inozemnih stipendija (Taranto 1995., Perugia 2000.).

Autor više desetaka publicističkih radova (*Republika Hrvatska*, *Hrvatsko slovo*). Član Hrvatskog nacionalnog odbora za povijesne znanosti i Hrvatskog arheološkog društva.

PRELOM 8/2/05 9:15 Page 357 (Black plate)

VAŽNIJI RADOVI: *Republika Hrvatska — Bibliografija*, Hrvatska republikanska zajednica, Zagreb 2001.; *Statut grada Skradina*, Matica hrvatska Skradin, Zagreb-Skradin 2002.

Prof. dr. sc. IVO GOLDSTEIN (Zagreb, 1958.)

Prošao je na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagre bu sva zvanja, od asistenta do redovnog profesora. Šef je Katedre za opću povijest srednjega vijeka. Bavi se bizantologijom i hrvatskom poviješću srednjega vijeka, ponajprije ranim srednjim vijekom, hrvatskom poviješću XX. stoljeća i poviješću Židova u Hrvatskoj. Uz opću povijest srednjega vijeka, na Filozofskom fakultetu u Zagrebu i na drugim fakultetima u Hrvatskoj i BiH povremeno predaje povijest Hrvata u srednjemu vijeku, metodologiju historijske znanosti i povijest Židova u Hrvatskoj. Bio je pročelnik Odsjeka za povijest (1990. - 92.) i predstojnik Zavoda za hrvatsku povijest (1991. - 96.) Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Objavio je više od stotinu znanstvenih i stručnih radova u zemlji i inozemstvu, surađivao u *Lexikon des Mittelalters* (München), autor je knjiga *Bizant na Jadranu od 6. do 9. stoljeća* (1992.), *Hrvatski rani srednji vijek* (1995.), *Croatia: A History* (London — Montreal, 1999.). Urednik i glavni autor izdanja *Kronologija — Hrvatska — Europa — svijet* (1996., drugo izdanje 2002.) i suautor (zajedno s Vladimirom Anićem) *Rječnika stranih riječi* (1999. i 2000.). Napisao je (suautor Slavko Goldstein) *Holokaust u Zagrebu* (2001.). Urednik je većeg broja izdanja Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Židovske općine Zagreb i »Novog Libera«.

VAŽNIJI NOVIJI RADOVI (od 1996.): *Antisemitizam ustaškog pokreta, Spomenica Ljube Bobana*, Zagreb 1996, 321 — 332; *Anti-Semitism in Croatia* (za inozemnu publiku prilagođen tekst »Antisemitizam u Hrvatskoj«), *Anti-Semitism, Holocaust, Antifascism*, Zagreb 1997, 12 — 52; *Kontinuitet — diskontinuitet u hrvatskoj povijesti 6-9. stoljeća*, u: »Starohrvatska spomenička baština, Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža«, Zagreb 1996, 21 — 27; *Dinastija Arpadovića i ranosrednjovjekovna Hrvatska*, u: »Zbornik radova 'Zvonimir kralj hrvatski'«, Zagreb 1997, 261 — 272; *Byzantine Presence on the Eastern Adriatic Coast 6th — 12th Century*, u: »Byzantinoslavica« 57, 2, Prag 1996, 257 — 264; *Stjepan Radić i Židovi*, u: »Radovi ZHP« 29, 1996, 208 — 216; *Kroatien und Dalmatien zwischen Byzanz und dem Westen*, u: »Byzanz und das Abendland im 10. und 11. Jahrhundert«, Köln-Weimar-Wien 1997, 162 — 181; *Između Bizanta, Jadrana i Srednje Europe*, u: »Hrvatska i Europa, kultura, znanost i umjetnost«, t. I, Srednji vijek, Zagreb 1997,

PRELOM 8/2/05 9:15 Page 358 (Black plate)

169 — 180; *Between Byzantium, Venice and Central Europe*, u: »Croatia in the Early Middle Ages«, London-Zagreb 1999, 169 — 180 (prijevod teksta »Između Bizanta, Jadrana...« prilagođen engleskom čitaocu); *Značaj krbavske bitke 1493. godine u hrvatskoj povijesti*, u: »Krbavska bitka i njezine posljedice«, Zagreb 1997, 22 — 27; *Bizantska vlast u Dalmaciji od 1165. do 1180. godine*, u: »Radovi ZHP« 30, Zagreb 1997, 9 — 28; *Zagrebačka židovska općina od osnutka do 1941. godine*, u: »Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj«, Zagreb 1998, 12 — 18; *Byzantium on the Adriatic from 550 till 800*, u: »Hortus artium medievalium« 4, Zagreb 1998, 7 — 14; *Byzantine Rule in Dalmatia in the 12th Century*, u: »Byzanz und Ostmitteleuropa 950-1453«, Beiträge zu einer table-ronde des XIX International Congress of Byzantine Studies, Copenhagen 1996, hrsg. von G. Prinzing und M. Salamon, Wiesbaden 1999, 97 — 125 (inozemnoj publici prilagođen tekst »Bizantska vlast u Dalmaciji od 1165. do 1180. godine«); *Byzantine Rule on the Adriatic (in Dalmatia, Istria and on the Western Adriatic): Possibilities for a Comparative Study, Contributions from the International Scientific Meeting*, u: »Acta Histriae« VII, Koper 1999, 59 — 76; *Kroatien bis 1918*, u: »Der Jugoslawien-Krieg, Handbuch zu Vorgeschichte, Verlauf und Konsequenzen«, Westdeutscher Verlag, Opladen/Wiesbaden 1999, hrsg. Dunja Melčić, 40 — 63; *Srpsko — hrvatsko pomirenje u historiografiji — pretpostavka ili posljedica političkog pomirenja?*, u: »Radovi ZHP« 31, Zagreb 1998, 181 — 192; *Komparativna istraživanja hrvatske i srpske povijesti — puka nostalgija, znanstvena potreba ili čak nužnost?*, u: »Dijalog povjesničara — istoričara« 2, prir. H. S. Fleck i I. Graovac, Zagreb 2000, 33 — 42; *Židovi u međuratnoj Jugoslaviji — problem ravnopravnosti i jednakovrijednosti*, u: »Dijalog povjesničara — istoričara« 2, prir. H. S. Fleck i I. Graovac, Zagreb 2000, 465 — 482; *Neka obilježja društvenog razvoja u Zvonimirovo doba*, u: »Krčki zbornik« 42, Krk 2000.; *Role of Adriatic in the Byzantine-Ostrogothic War*, u: »ZRVI« 38, Beograd 2000, 153 — 161.

Mr. sc. ŽELJKO HOLJEVAC
(Brinje, 1973.)

Osnovnu školu završio je u Brinju, a u Otočcu i Senju polazi gimnaziju. Od 1992. godine studira povijest na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Diplomirao 1997. na istom Fakultetu radom »Brinjsko-lički ustanak 1746. godine«. Od 1. studenoga 1998. godine zaposlen u Institutu društvenih znanosti »Ivo Pilar« u Zagrebu kao znanstveni novak. U sklopu projekta »Hrvati u okolnim zemljama« (sada: »Hrvati kao dio multikulturalnog identiteta okolnih zemalja«) bavi se gradišćanskim i drugim Hr-

PRELOM 8/2/05 9:15 Page 359 (Black plate)

vatima u Mađarskoj u povijesnoj perspektivi, s težištem na XVIII. i XIX. stoljeću, a planira se u dogledno vrijeme pozabaviti i hrvatsko-ugarskim odnosima. Bavi se i drugim temama, neovisno o projektnom usmjerenju i zadaćama. Od akademske godine 1998/99. polazi poslijediplomski studij povijesti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Istraživao u Grazu (1997.), Eisenstadtu/Željeznom (1999.) i Budimpešti (nekoliko puta između 1999. i 2001.). Surađuje u znanstvenim časopisima i drugim publikacijama s različitim povijesnim prinosima.

VAŽNIJI RADOVI: *Gospić u Vojnoj krajini (1689. - 1712. - 1881.). Prilog slici gospićke prošlosti*, u: »Hrvatski zemljopis«, Zagreb 2002.; *Jezik i nacija u hrvatskim i srpskim nacionalnim ideologijama: Starčevićeva polemika iz 1852. godine*, u: »Migracijske teme«, 3/XV, Zagreb 1999, 289 — 321; *The »Triplex Confinium« in Habsburg-Venetian Relations at the End of the Seventeenth Century*, in: Roksandić, Drago & Štefanec, Nataša (eds.), »Constructing Border Societies on the Triplex Confinium«. International Project Conference Papers 2 »Plan and Practice. How to Construct a Border Society? The Triplex Confinium c. 1700-1750« (Graz, December 9 — 12, 1998). CEU History Department. Working Paper Series 4. Budapest: Central European University, 2000, 117 — 140; *Pravila Družtva za jugoslavensku pověstnicu i starine: nacrt, potvrda, prijedlog izmjene (1850/51 - 1857 - 1864/65)*, u: »Historijski zbornik«, LIII, Zagreb 2000, 195 — 208; *Odnos narativnih i kartografskih izvora prema ekohistoriji Triplex Confiniuma*, u: »Radovi Zavoda za hrvatsku povijest«, 32/33, Zagreb, 1999-2000, 371 — 382; *Problem Pilarove smrti*, u: Lipovčan, Srećko — Matijević, Zlatko (ur.), »Prinosi za proučavanje života i djela dra. Ive Pilara« (Svezak prvi), Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2001, 233 — 238; *Gospić u Vojnoj krajini*, u: »Lička revija«, Časopis Matice hrvatske Gospić, 1, Gospić, 2001, 13 — 23.

Dr. sc. JURE KRIŠTO
(Stipanjići, BiH)

Znanstveni savjetnik u Hrvatskom institutu za povijest. Poslije osnovne škole u rodnome mjestu, završio je klasičnu gimnaziju, te studij filozofije. Magistrirao je u Ottawi, Kanada 1970. Godine 1979. na Notre Dame University u Sjedinjenim Američkim Državama obranio je doktorsku disertaciju »Joseph Maréchal's Psychology of Mysticism«. Doktorska mu je diploma nostrificirana 1980. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za filozofiju. Tijekom školske godine 1990./91. bio je korisnik američke stipendije IREX te je u Zagrebu istraživao društvenu i političku ulogu Katoličke crkve u Hrvatskoj na početku dvadesetog stoljeća. Godine 1991. vraća se u Hrvatsku

PRELOM 8/2/05 9:15 Page 360 (Black plate)

te zapošljava na Hrvatskom institutu za povijest (tada Institutu za suvremenu povijest) kao voditelj istraživačkog projekta Od te je godine ujedno glavni i odgovorni urednik *Časopisa za suvremenu povijest*. Pošto je 1992. godine na Sveučilištu u Zagrebu izabran u znanstvenoistraživačko zvanje znanstveni suradnik u području povijesnih znanosti, na istom je sveučilištu, na Odsjeku za povijest, doktorirao 1993. iz povijesnih znanosti disertacijom »Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.-1918.« Od 1978. do 1990. predavao je na više sveučilišta u Sjedinjenim Američkim Državama, te bio nominiran za Fulbrightovu stipendiju. Sudjelovao je na brojnim međunarodnim znanstvenim skupovima i član je znanstvenih institucija, kao American Academy of Religion, American Association for the Advancement of Slavic Studies, Catholic Theological Society of America i dr.

VAŽNIJI RADOVI: *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850-1918.*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1994.; *Katolička crkva u totalitarizmu 1945.-1990. Razmatranja o Crkvi u Hrvatskoj pod komunizmom*, Globus, Zagreb, 1997.; *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska I*, Hrvatski institut za povijest — Dom i svijet, Zagreb 1998.; *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska II* — Dokumenti, Hrvatski institut za povijest — Dom i svijet, Zagreb 1998.; *Katolische Kirche und kroatischer Staat*, u: »Religion und Nation im Krieg auf dem Balkan«, Thomas Bremer, ur., Deutsche Bischofskonferenz, Projekte 2, Freising 1996., 9 — 32; *Katoličko priklanjanje ideologiji jugoslavenstva*, u: »Časopis za suvremenu povijest« 24 (1992), 25 — 45; *Dalekosežne posljedice netočnog pridijevanja: Je li bilo klerikalizma u Hrvata?*, u: »Časopis za suvremenu povijest« 25 (1993), 1 — 18; *Katolička crkva u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, u: »Časopis za suvremenu povijest« 27 (1995), 461 — 474; *Vjerski prijelazi u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj — primjer šibenske biskupije*, u: »Časopis za suvremenu povijest« 25 (1997), 235 — 248; *Nadbiskup Josip Stadler u svjetlu naprednjačkog lista »Hrvatski Pokret«*, u: »Časopis za suvremenu povijest« 31 (1999).

Dr. sc. SREĆKO LIPOVČAN (Zagreb, 1942.)

Od 1999. zaposlen u Institutu »Ivo Pilar«. Na zagrebačkoj Klasičnoj gimnaziji maturirao g. 1961., studirao pravo i povijest u Zagrebu a potom povijest i književnost u Zagrebu, Kölnu i Berlinu (Freie Universität). Profesionalni novinar i publicist od g. 1962. do sredine devedesetih godina. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu doktorirao tezom o Mladom Tinu Ujeviću. Sudjelovao na dvadesetak znanstvenih i stručnih skupova u Hr-

PRELOM 8/2/05 9:40 Page 361 (Black plate)

vatskoj, Bosni i Hercegovini, Njemačkoj i Austriji. Predaje na Hrvatskim studijima (kolegiji: Mediji i hrvatska kultura; Publicistika). S Zlatkom Matijevićem uređuje ediciju *Godišnjak Pilar*. God. 1992. utemeljio *Erasmus Nakladu* u Zagrebu (djela iz područja znanosti i umjetnosti, na hrvatskom i svjetskim jezicima). Uredio stotinjak knjiga. Član Društva hrvatskih književnika (od 1992.) i Hrvatskog novinarskog društva (od 1968.).

VAŽNIJI RADOVI: *Mladi Ujević. Politički angažman i rana proza (1909.-1919.)*, Književni krug Split, Split 2002.; *Eugen Kvaternik: Zur Problematik seiner national-revolutionären Tätigkeit*, u: »Südost-Forschungen« XXXVII, München 1978; *Literatur in Jugoslawien vom Mittelalter bis 1945 (Ein encyclopädischer Überblick)*, u: »Transit« '87, Berlin 1987; *Ohne zu verdrängen und zu verschweigen*, u: »Schwarzenberger Herbstgespräche«, Linz 1994; *Hrvatska »Osamstočetrdesetosma« na stranicama »Zore Dalmatinske«*, u: »Zadarska smotra« 3-4, str. 139 — 161, Zadar 1995.; *Kulturni rad Hrvata u Berlinu (1974.-1990.)*, u: »Društvena istraživanja«, Zagreb, god. 7 (1998), br. 1/2 (33/34), str. 147 — 169; *Osnivanje Hrvatskog novinarskog društva — od prvih zamisli do konstituiranja, 1877. — 1910.*, u: »Društvena istraživanja«, Zagreb, 2000; *Društvo novinara: između interesa javnosti i zahtjeva vlasti*, u: »Spomenica Hrvatskog novinarskog društva 1910.-2000.«, Zagreb 2000; *The Meaning of Cultural Substratum in the Process of European Integration*, u: »European Integration for the 21st Century«, Zagreb 2001; *Tin Ujević i Marko Marulić. Raznovrsnost i relevantnost Tinovih marulo-loških zapisa i fragmenata*, u: »Colloquia Marulliana« X., Split 2001.; *Antun Gustav Matoš i Branko Drechsler Vodnik*, u: »Zbornik o Branku D. Vodniku«, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2001.; *Pilarovo djelo »Južnoslavensko Pitanje«*, u: »Godišnjak Pilar 2001, Prinosi za proučavanje života i djela dra Ive Pilara«, svezak prvi, str. 193 — 232, Zagreb 2001.; *Medien*, u: »Drei Schriften — drei Sprachen. Kroatische Schriftdenkmäler und Drucke durch Jahrhunderte«, Zagreb-Berlin 2002.; *Die Südslawische Frage und der Weltkrieg: ponovno o genezi djela i sudbini prvog izdanja*, u: »Godišnjak Pilar 2002, Prinosi za proučavanje života i djela dra Ive Pilara«, svezak drugi, Zagreb 2002.

Dr. sc. ZLATKO MATIJEVIĆ (Zagreb, 1955.)

Znanstveni savjetnik. U Hrvatskom institutu za povijest, Zagreb, vodi znanstveno-istraživački projekt »Politički život u hrvatskom društvu od druge polovine XIX. do početka XX. stoljeća«. U istom Institutu obnaša dužnost pročelnika Odjela za hrvatsku povijest XIX. stoljeća. Na Hrvatskim studijima Sveuči-

PRELOM 8/2/05 9:40 Page 362 (Black plate)

lišta u Zagrebu drži nastavu iz kolegija »Položaj hrvatskog naroda u prvoj Jugoslaviji« i »Hrvatski narod u Drugom svjetskom ratu«.

VAŽNIJI RADOVI: *Slom politike katoličkog jugoslavenstva. Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS (1919.-1929.)*, Zagreb, 1998.; *Katolička crkva u Hrvatskoj i stvaranje jugoslavenske države 1918-1921. godine*, u: »Povijesni prilozi«, Zagreb, 5/1986., 1 — 93; *Hrvatski katolički seniorat i politika (1912.-1919.)*, u: »Croatica christiana periodica«, Zagreb (dalje: »CCP«), 24/2000., br. 46, 121 — 162; *Poticaj i organiziranje II. hrvatskog katoličkog kongresa u Ljubljani i referat dr. Janka Šimraka o vjerskom jedinstvu Slavena (1913. g.)*, u: »Časopis za suvremenu povijest«, Zagreb, 33/2001., br. 3, 707 — 723; *Politička orijentacija Hrvatskoga katoličkog pokreta u posljednjim godinama postojanja Austro-Ugarske Monarhije i prvim danima stvaranja Kraljevstva SHS (1903.-1918.)*, u: »Društvena istraživanja«, Zagreb, 10/2001., br. 1/2 (51/52), 141 — 163; *Biskup Mahnić i talijanska okupacija otoka Krka (1918.-1920)*, u: »CCP«, 25/2001., br. 47, 149 — 171; *Državnopravne koncepcije dr. Ive Pilara i vrhbosanskog nadbiskupa dr. Josipa Stadlera. Od Promemorije do Izjave klerikalne grupe bosansko-hercegovačkih katolika (kolovoz-prosinac 1917. godine)*, u: »Godišnjak Pilar. Prinosi za proučavanje života i djela dra Ive Pilara« (Svezak prvi), Zagreb (dalje: »GP»), 2001., 117 — 131; *Političko djelovanje Ive Pilara i pokušaji rješavanja »južnoslavenskog pitanja« u Austro-Ugarskoj monarhiji (ožujak-listopad 1918.)*, u: »GP«, 2001., 133 — 170.

Prof. dr. sc. HRVOJE MATKOVIĆ (Šibenik, 1923.)

Osnovnu školu i gimnaziju završio je u Šibeniku, a studij povijesti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Diplomirao je 1947., a doktorirao na istom fakultetu 1971. disertacijom »Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature« (objavljena kao posebna knjiga u izdanju Instituta za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu). Službovao kao srednjoškolski nastavnik, bio je kustos u Povijesnom muzeju Hrvatske (1956-1967), a potom savjetnik za nastavu povijesti u Zavodu za prosvjetno-pedagošku službu SR Hrvatske. Od 1972. do 1990. predavao je na Fakultetu političkih znanosti, a od umirovljenja 1990. na Fakultetu kriminalističkih znanosti u Zagrebu i potom na Hrvatskim studijima kao ugovorni predavač. Objavio je niz rasprava o hrvatskim političkim strankama i hrvatskim političarima, te nekoliko knjiga s tematikom o hrvatskoj povijesti u XX. stoljeću. Nastavnički rad u školi privukao ga je proučavanju metodičko-pedagoške problematike, pa

PRELOM 8/2/05 9:40 Page 363 (Black plate)

je objavio veći broj priloga iz metodike nastave povijesti, te udžbenika povijesti. Za rad na udžbeničkoj literaturi i na unapređivanju nastave povijesti nagrađen je nagradom »Davorin Trstenjak«. Sudjelovao je u radu znanstvenih skupova u zemlji i inozemstvu.

VAŽNIJI RADOVI - KNJIGE: *Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature*, Zagreb, 1972.; *Suvremena politička povijest Hrvatske*, Zagreb, 1993. (drugo izdanje 1995., treće 1999.); *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb, 1994. (drugo izdanje 2002.); *Svetozar Pribičević, ideolog — stranački vođa-emigrant*, Zagreb, 1995.; *Povijest Jugoslavije*, Zagreb, 1998.; *Svetozar Pribičević —izabrani politički spisi*, Zagreb, 2000.; *Mala ilustrirana hrvatska povijest*, Zagreb, 2001. (ilustrator Drago Trumbetaš). Od 1962. objavio je niz znanstvenih rasprava i članaka.

Dr. sc. DRAGUTIN PAVLIČEVIĆ (Luka Krmpotska, 1932.)

Povjesničar, znanstveni savjetnik Instituta društvenih znanosti »Ivo Pilar« iz Zagreba, predavač na Hrvatskim studijima. Bavi se novijom hrvatskom poviješću, poviješću starije hrvatske dijaspore, zavičajnom poviješću Slavonije, agrarnim odnosima, istočnim pitanjem; piše povijesne udžbenike, sintetičke preglede cjelokupne hrvatske povijesti, itd.

VAŽNIJI RADOVI: objavio je nekoliko monografija (*Narodni pokret 1883. u Hrvatskoj, Hrvatske kućne zadruge, Moravski Hrvati*), te priredio više zbornika i knjiga (*Vojna Krajina, Dnevnik M. Vrhovca, Politička povijest Hrvatske 1 J. Horvata, Krbavsku bitku i njezine posljedice, Pod Okićem, Politički spisi I. Mažuranića*). Godine 1994. objavio je sintezu *Povijest Hrvatske* koja je dosada imala tri izdanja, a 2000. *Kratku političku i kulturnu povijest Bosne i Hercegovine*.

Dr. sc. MIRELA SLUKAN ALTIĆ (Zagreb, 1969.)

Godine 1992. diplomirala geografiju na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu u Zagrebu. Od tada se bavi historijskom geografijom i historijskom kartografijom. Doktorirala g. 1999. na temu »Razvoj Zagreba od polovice 19. stoljeća na temelju katastarskih izvora«. G. 1994. zaposlena u Hrvatskom državnom arhivu u statusu znanstvenog novaka, od 2002. pročelnica je Zavoda za arhivistiku, pomoćne povijesne znanosti i filmologiju pri Hrvatskom državnom arhivu. Kao glavni istraživač vodila projekt Ministarstva znanosti i tehnologije »Prva sustavna katastarska izmjera Hrvatske i Slavonije i njezina vrijed-

PRELOM 8/2/05 9:40 Page 364 (Black plate)

nost kao izvor za hrvatsku povijest«. Od 2002. godine kao glavni istraživač vodi projekt »Povijesni atlas gradova«. Od jeseni 2000. kao vanjski suradnik na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, drži izborni kolegij »Kartografski izvori za europsku i hrvatsku povijest Novoga vijeka«. Objavila više desetaka znanstvenih i stručnih radova, tri knjige te sudjelovala u više domaćih i međunarodnih znanstvenih skupova. Predstavnik Republike Hrvatske u Svjetskoj komisiji za povijest kartografije.

Akademik PETAR STRČIĆ
(Kras, o. Krk, 1936.)

Redoviti je član HAZU, upravitelj njezina Arhiva u Zagrebu i voditelj Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU, Rijeka, s Podružnicom u Puli, voditelj Odsjeka za povijest Filozofskoga fakulteta i predsjednik Povijesnog društva u Rijeci, glavni urednik *Krčkoga zbornika* i *Rijeke*. Bio je, npr., direktor Arhiva Hrvatske, predsjednik saveza arhivskih društava i koordinacije arhivâ SFRJ, saveza povijesnih društava SR/RH, Zapadne Hrvatske i Čakavskog sabora, glavni urednik *Arhivskog vjesnika* i *Pazinskog memorijala* itd. Znanstveni je i arhivski savjetnik, specijalist za povijest Zapadne Hrvatske, autor/koaut. 40-ak knjiga i više stotina rasprava i članaka. Dobitnik više nagrada.

VAŽNIJI RADOVI - KNJIGE: *Otok Krk 1918.* (…), 1968; *Građa o talijanskoj okupaciji otoka Krka 1918.-19* (…), 1970; *Zapisnici sjednica i skupština »Hrv. Čitaonice« u Vrbniku 1817-1929*, koaut. M. Bolonić, 1975; *Zapisnici sjednica i skupština ONOO-a Hrv. Primorja 1943-45*, 1975; *La lotta di J. B. Tito per l´Istria sul piano della politica estera dal 1941 al 1945*, 1978 i hrv. izd; *Senjski statut 1388.* te *Krčki statut 1388*, koaut. L. Margetić, 1988; *Povijest Rijeke*, koaut. D. Klein i dr., 1988, 1989; *Košljun i njegov franjevački samostan* (…), 1994, 2001; *Hrvatski narodni preporod. Ilirski pokret*, koaut. J. Šidak i dr., 1988, 1989; *Na velikoj prekretnici 1. hrv. Tabor Istre i Kvarnerskih otoka*, 1989, 1996; *Poglavnikovom vojnom uredu* (…), koaut. A. Giron, 1993. i *Zaobići Ingridstellung* (…), 1995, 2000; *Hrvatski istarski trolist* (…), koaut. M. Strčić, 1996.

Dr. sc. AGNEZA SZABO
(Rezovac kraj Virovitice)

Gimnaziju je polazila u Osijeku, studirala povijest (A) i filozofiju (B) na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Magistrirala je na istom Fakultetu (1978) te postigla doktorat znanosti iz područ-

PRELOM 8/2/05 9:40 Page 365 (Black plate)

ja hrvatske povijesti XIX. stoljeća (1983). U zvanje više znanstvene suradnice izabrana je 1985. godine.

Radi u Muzeju grada Zagreba (muzejska savjetnica). Od 1981. do 1993. godine vanjska suradnica u Zavodu za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu, a od 1994. vanjska suradnica na znanstvenom projektu za humanističke znanosti HAZU u Zagrebu. Od 1992. do 2002. stručna konzultantica za udžbenike povijesti kod Ministarstva prosvjete i športa RH, te autorica programa za nastavu povijesti u osnovnim i srednjim školama. Od 1992. do 2002. stalna je vanjska suradnica Hrvatskog radija, osobito II. programa. Sudjelovala je na brojnim znanstvenim simpozijima u zemlji i izvan nje (svojim izlaganjima, koja su i obavljena), te održala brojne seminare za nastavnike i više drugih javnih predavanja iz hrvatske povijesti.

Objavila je pet monografija iz hrvatske povijesti (tri samostalne u koautorstvu), više od 60 izvornih znanstvenih radova pretežno na hrvatskom jeziku (te na njemačkom i engleskom), te više od 300 stručnih radova iz područja hrvatske povijesti, pretežno XIX. stoljeća.

Stalna je članica više stručnih društava, dopredsjednica Društva za povijest Zagrebačke nadbiskupije »Tkalčić« (od 1996.) te počasna članica Društva za hrvatsku povjesnicu u Osijeku (od 1996.), počasna članica Hrvatskog katoličkog prosvjetnog društva (od 2002.) i drugo.

Dobitnica je Akademijine nagrade za znanstveno djelo »Josip Juraj Strossmayer« iz područja humanističkih znanosti (1993.), Posebnog priznanja Hrvatskog olimpijskog odbora za suradnju u časopisu »povijest hrvatskog športa« (1994.) te više drugih priznanja »List Mladih Mi« (1996.), Gradsko poglavarstvo Glina (1997.) i drugo.

VAŽNIJI RADOVI: *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu 1860-1873., I. Društvena struktura nosilaca političkih i privrednih institucija*, Zagreb, 1987., str.240.; *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu 1860-1873., II. Društvena struktura nosilaca kulturnih institucija i članova vodeće grupe*, Zagreb, 1988., str. 274.; *Karlovac na razmeđu stoljeća* (koautor M. Vrbetić), Zagreb, 1989, str. 240.; *Prema hrvatskom građanskom društvu* (u koautorstvu s Mirjanom Gross), Zagreb, 1992.; *Bedekovčina stara i plemenita* (s grupom autora), Zagreb, 1997., str. 323.; *Regionalno porijeklo i socijalna struktura stanovništva grada Zagreba između 1880. i 1910. godine*, u: »Radovi instituta za hrvatsku povijest«, Zagreb, vol. 17., 1984, 101 — 119.; *Probleme und Forschungmethoden der Gesellschaftlichen Struktur der Mitglieder und Amtspersonen der Zentralen Politischen, Wirtschaftlichen und Kulturellen Institutiones Kroatiens 1860.-1873.*, u: »Studia historiae Europae Medio-Orientalis« 1, Budapest, 1986., 419 — 486.; *Socijalna struktura stanovništva civilne*

PRELOM 8/2/05 9:40 Page 366 (Black plate)

Hrvatske i Slavonije u razdoblju 1850-1880, u: »Historijski zbornik« XL (1), Zagreb, 1987, 167 — 223.; *Sudjelovanje građana Siska u središnjim institucijama Hrvatske u Zagrebu 1860-1873*, u: »Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu«, Zagreb, 1994, vol. 20., 217 — 228; *Socijalna struktura Slovenaca u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji između 1880. i 1910. godine,* u: »Slovenci v Hrvaški«, Zbornik radova sa znanstvenog skupa, Ljubljana 1995, 85 — 105; *Govori Zagrebačkog biskupa Jurja Haulika u Hrvatskom saboru 1861. te 1865-1867. godine*, u: »Annales societatis historicae arhi-episcopatus Zagrabiensis Nr. V. Tkalčić, Godišnjak društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije«, Zagreb, 1997, 487 — 561; *Public Health Reforms and Development of Health Service in the Đakovo, Sub-district and Administrative County in the Period 1850-1899*, u: »Croatia Medical Jorunal«, vol. 41., No. 1., 2000, Zagreb, (coaut. Biserka Beliza); *O stanju javnog zdravstva u gradu Rijeci u doba vladavine bana Ivana Mažuranića 1873.-1880.*, u: »Acta facultas medicae fluminiensis«, Rijeka, 2000.; *Hrvatska javnost 19. stoljeća o kralju Zvonimiru, u: »*Zvonimir kralja hrvatski«, Zbornik radova HAZU-a sa znanstvenog skupa, Zagreb, 1997., 311 — 320; *Zagrebački nadbiskup Juraj Haulik mecena hrvatskih središnjih preporodnih kulturnih i prosvjetnih ustanova*, u: »Zbornik Učiteljske akademije u Zagrebu«, Zagreb, 2000., sv. XII, 207 — 218.

Dr. sc. ZLATA ŽIVAKOVIĆ - KERŽE
(Osijek, 1953.)

Osnovnu školu i gimnaziju »Braće Ribar« završila je u rodnom gradu. Nakon mature u studijskoj godini 1972./73. upisala je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu — A-predmet povijest i A-predmet arheologiju. Obje grupe predmeta diplomirala je 1983. godine u Zagrebu na Poslijediplomskom studiju iz Bibliotekarstva, dokumentacije i informacijskih znanosti, smjer arhivistika. Od 1981. do 1988. godine zaposlena je u Muzeju Slavonije u Osijeku kao kustos historijskoga odjela. U tom razdoblju uspješno je postavila nekoliko samostalnih izložbi i počela se baviti istraživačkim radom. Od 1996. godine uposlena je u Hrvatskom institutu za povijest — Zagreb, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje — Slavonski Brod kao znanstveni suradnik (glavni istraživač) na projektu Povijest civilne i vojne istočne Hrvatske u 18. i 19. stoljeću s temom Velike riječne prometnice u Slavoniji, Srijemu i Baranji. Na Studiju povijesti na Pedagoškom fakultetu u Osijeku izvanjski je suradnik od studijske godine 1996./97. Doktorsku disertaciju pod naslovom *Gospodarski razvoj grada Osijeka od Hrvatsko-ugarske nagodbe do završetka Prvoga svjetskoga rata (1868.*

PRELOM 8/2/05 9:40 Page 367 (Black plate)

— *1918.)* obranila je 29. studenoga 1995. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Sudjelovala je na nekoliko domaćih i inozemnih znanstvenih skupova i simpozija.

VAŽNIJI RADOVI: *S tradicionalnih na nove puteve: Trgovina, obrt, industrija i bankarske ustanove grada Osijeka na prijelazu stoljeća od 1868. do 1918. godine*, Osijek 1999., 1 — 208; *Antin (1267.-2002.)*, Osijek 2002.; *Od srednjeg vijeka do pripojenja grada; Retfala nakon pripojenja gradu Osijeku*, poglavlja u knjizi: *Retfala, Osijek 2000.*; *Agronomi — sudionici i svjedoci vremena*; *Osječko Društvo i stvaranje stručnog kadra*; *Trajna uloga i ciljevi*, poglavlja u knjizi *Agronomi — sudionici i svjedoci vremena*, Osijek 2000.; *Osnivanje i djelovanje Obrtnoga udruženja u Kotaru Ilok (1927.-1941.)*, u: »Acta historico oeconomica« 22., Zagreb, prosinac 1996., 105 — 128; *Rijeka Sava u projektu kanala Dunav — Sava u drugoj polovici 19. i početkom 20. stoljeća*, u: »Anali Zavoda za znanstveni rad u Osijeku«, HAZU, sv. 14., Osijek 1998., 37 — 47; *Savski nasip u Županjskom kotaru*, u: »Scrinia Slavonica 1«, Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Baranje i Srijema, Slavonski Brod 2001., 344 — 355; *Multietničke značajke demografskih kretanja Osijeka i okolice na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće*, u: »Časopis za suvremenu povijest«, Hrvatski institut za povijest, 2., Zagreb 2001., 475 — 494; *Židovi u Osijeku i njihov utjecaj na gospodarski i javni život grada na prijelazu stoljeća (1868.-1914.)*, u: »Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj«, Zagreb, 1998.; *Drava — spojnica interesa (Poseban osvrt na gospodarsko značenje rijeke Drave za grad Osijek)*, u: »Zbornik radova 3. Međunarodnog simpozija *Drava 2002*« održanog u Osijeku od 9. do 10. svibnja 2002., Osijek 2002., 11 — 17.; *Gospodarstvo u Osijeku i Vukovaru krajem 19. i početkom 20. stoljeća*, u: »Zbornik radova Istočna Hrvatska: Osijek — Vukovar — Ilok«, Osijek 2002., 63 — 74; *Donau — Verbindungspunkt von Interessen (Dunav — spojnica ineteresa)*, u: »Zbornik Limnological Reports« Vol. 33., Osijek 2000., 535 — 540.

PRELOM 8/2/05 9:40 Page 368 (Black plate)

Biblioteka ZBORNICI, knjiga 22.

Hrvatska historiografija XX. stoljeća:
IZMEĐU ZNANSTVENIH PARADIGMI I IDEOLOŠKIH ZAHTJEVA

Uredili:
Srećko LIPOVČAN
Ljiljana DOBROVŠAK

Recenzenti:
Milan KRUHEK
Josip KOLANOVIĆ

Nakladnik:
Institut društvenih znanosti IVO PILAR, Zagreb

Za nakladnika:
Vlado ŠAKIĆ

Lektura:
Srećko LIPOVČAN

Korektura:
Ljiljana DOBROVŠAK

Grafički i tehnički urednik & korice:
Zlatko REBERNJAK

Priprema za tisak:
FORMA ULTIMA, Mesnička 15, Zagreb

Tisak:
ITG, Dalmatinska 12, Zagreb, 2005.

Naklada:
400 primjeraka